

ŠILUVA
ŽEMAIČIŲ
ISTORIJOJE

KRIKŠČIONIS GYVENIME

KNYGŲ SERIJA Nr. 4

Redakcinė vadovybė: *prel. dr. Vytautas Balčiūnas*, Thompson, Conn., JAV. *Dr. Juozas Girnius*, Dorchester, Mass., JAV. *Kun. dr. Jonas Gutauskas*, Delhi, Ont., Kanada. *Kun. Stasys Yla*, Putnam, Conn., JAV. *Prof. dr. Antanas Maceina*, Münster, Vokietija. *Kun. dr. Titas Narbutas*, Dayton, Ohio, JAV. *Simas Sužiedėlis*, Brockton, Mass., JAV.

STASYS YLA

ŠILUVA ŽEMAIČIŲ ISTORIJOJE

PIRMOJI DALIS

REFORMACIJA IR RESTAURACIJA

ŠILUVA IN THE HISTORY OF SAMOGITIA

Part One

REFORMATION AND RESTORATION

by

STASYS YLA

Kalbą tikrino Vladas Kulbokas

Įrašus piešė Telesforas Valius

Išleido *Krikščionis Gyvenime* 1970

Spaudė Lietuvių Enciklopedijos spaustuvė

361 W. Broadway, So. Boston, Mass. 02127

Kaina \$5.00

N

ekartą teko sklaidyti leidinius apie žymesnes vietas ir šventoves kituose kraštuose. Kildavo pavydus klausimas, kodėl panašių leidinių neturime mes? Ko mums trūksta — žmonių, medžiagos ar akstinų imtis darbo?

Koks akstinas buvo šios knygos autoriui imtis darbo? 1957 metais Putnamo seserys užsakė dail. Vyt. Kašubai nukaldinti Šiluvos Marijos statulą ir ruošėsi ją šventinti savo sodyboje. Joms reikėjo leidinėlio, o rašančiam medžiagos apie Šiluvą. Šiluvą jis buvo lankęs tik vieną kartą. Jos istorija, kaip ir daugeliui, buvo žinoma iš brošiūrų. Bet kartoti tas pačias žineles atrodė neįdomu, o ką nors nauja rasti neįmanoma. Uždaviny buvo atliktas atsitiktinai, bet liko noras domėtis toliau šiuo klausimu.

Tą rudenį teko vykti į Europą. Pakeliui gimė mintis paieškoti ko nors nauja tenykštėse bibliotekose. Pasirodė, medžiagos, kaip mozaikos akmenėlių, visur pribarstyta, tik reikia laiko rinkti ir komponuoti. Turistinė kelionė pakito į studijinę ir pratys į devynis mėnesius. Medžiaga rikiavosi dviem kryptim: bendrinės vietovės istorijos ir kulto istorijos.

Iš parsivežto rankraščio kai kas buvo panaudota spaudai (Aidai 1958, Nr. 10, Tautos praeitis 1962, t. I 2, Lietuvių Enciklopedija XXIX), o visa kita gulėjo stačiuose, kol atsirado nauja proga 1965 m. vėl išvykti Europon. Ši

kartą praleista pusantrų metų, daugiausia Romoje, papildant ir naujai redaguojant bendrinę Šiluvos istoriją, atsižvelgiant į platesnę Žemaičių buitį.

Abiem atvejais naudotasi Vatikano archyvu ir biblioteka, Institutum Russicum ir lenkų bibliotekomis Romoje. Šalia Romos, pasinaudota Muncheno miesto, Vienos nacionaline, Tübingeno universiteto ir Paryžiaus lenkų bibliotekomis. Kai kas rasta New Yorko viešojo, Harvardo universiteto ir lituanistinėse bibliotekose Amerikoje. Iš Lenkijos ir Lietuvos gauta palyginti nedaug medžiagos. Šiluvos ir Žemaičių bei Kauno kapitulos archyvinė medžiaga panaudota iš kitų autorių išrašų.

Romoje pirmasis vadovas į archyvus bei šaltinius buvo Z. Ivinskis. Jam išvykus į Bonną, antru atveju patarėjai ir talkininkai buvo kiti mūsų istorikai. Šio darbo skaitytojai ir tikslintojai, įskaitant abi redakcijas, buvo: Z. Ivinskis, R. Krasauskas, A. Kučas, J. Matusas, S. Sužiedėlis, Pr. Pauliukonis. Jiems visiems nuoširdus ačiū.

Buvo pora dėkingų momentų knygai pasirodyti viešumoje, bet autoriui atrodė, kad negalima skelbti istorijos, kai dar yra neišsemtų ir nepanaudotų šaltinių, ypač Lietuvoje. Nesitikėdamas greitesniu laiku jų pasiekti ir „Krikščionis Gyvenime“ leidėjų skatinamas, autorius apsisprendė dar kartą rankraštį peržiūrėti bei papildyti ir atiduoti spaudai.

Besižvalgant nuo Šiluvos kalnelių į plačią Žemaitiją, autoriui teko pajusti ypatingą Žemaičių vaidmenį mūsų tautos religinėje, kultūrinėje, tautinėje raidoje. Teko pažinti daug naujų žmonių, šviesių ir dinamiškų, apčiuopti jų nerimą, atkaklumą, kovą. Ne visi jie buvo žemaičiai. Ne visada ir žemaičiai ribojosi sava sritimi. Tik Žemaičiuose jautriau ir atkakliau spręsta laiko problemos.

Knygą rašant dažnai lydėjo mintis — mes esam ataugos tų pačių šaknų.

Autorius

TURINYS

Autoriaus žodis	5
-----------------------	---

PIRMAS SKYRIUS

MIESTELIS TARP ŠILŲ IR KELIŲ

Kuo Šiluva įdomi stebėtojai.....	14
Gamtos išaukštinta vietovė	17
Pirmasis vardas — Būda.....	19
Antrasis vardas — Šilas	21
Miestelis tarp kaimo ir dvaro	23
Šiluva rusų valdymo laikais	26
Bajoriškas apylinkės veidas	27
Šiluvos pertvarkymo projektai	30

ANTRAS SKYRIUS

VYTAUTO BENDRADARBIS STEIGIA BAŽNYČIĄ

Šilo-Šiluvos steigėjo giminė.....	36
Petro Gedgaudo valstybinis vaidmuo	38
Trijų bažnyčių statytojas	41
„Steigiu Šilė bažnyčią“	42
Kokią bažnyčią Gedgaudas statė?	44
Gedgaudienė — šilo paveldėtoja.....	48
Naujo Šilo patrono giminė.....	50
Mikalojus Kęsgaila Šiluvoj	53
Kęsgailaitės kraitis Zavišoms	55

TREČIAS SKYRIUS

REFORMŲ BANGOS LIEČIA ŠILUVA

Liuteronizmo įtaka Žemaičiuose	62
Bažnytinės žemės nusavinimas	66
Didikų posūkis į kalvinizmą.....	70
Nauja padėtis Zavišų šeimoj—nauja reforma Šiluvoj	75
Šmetų pastangos įtvirtinti reformą Žemaičiuose. .	77
Arijonų proverža Lietuvoj ir atgarsiai Šiluvoje ...	80
Judaizmas ir sektinė anarchija	85

KETVIRTAS SKYRIUS

ŠILUVOS PASLAUGA KALVINIZMO ATŽALAI

Reformatų vado sūnus — pirmasis konvertitas ...	94
Zavišaičiai tarp grįžtančiųjų	97
Pirmųjų jėzuitų posūkis į liaudį	99
Kalvinai gręžiasi nuo arijonų	102
Kalvinai gniuždo liuteronus	105
Vieni konvertitai perima kitų pozicijas	108
Sandomiro taika ir žemaičių užkariavimo planas. .	111
Trys seserys — Žemaičių reformatores.....	115
Sofija Vnučkienė atperka Šiluvą.....	117
Kalvinų kunigų seminarija Šiluvoje.....	120
Nauja kalvinų bažnyčia ir jos tarnai	122
Pirmoji pastanga skleisti reformą liaudyje	126
Katalikų bažnyčios likimas Šiluvoj	128
Paskutinio katalikų kunigo šešėliai	130

PENKTAS SKYRIUS

TEISMO KOVA UŽ PRARASTAS BAŽNYČIAS

Teisės ir teisingumo beiėškant	138
Giedraičio planas restauruoti katalikybę	141
Bandymai atkovoti Kražius ir Kėdainius	143
Kazakevičius — teismo kovų vadas	148
Naujas ganytojas Pacas ir jo taktika.....	150
Du Šiluvos bylų tarpniai	154
Bylos laimėjimo atgarsiai	158
Kazakevičius — Šiluvos klebonas.....	161
Lietuviški reikalai Šiluvos sinode.....	164
Nauja katalikų bažnyčia Šiluvoje	167
Šiluvos klebonas — Žemaičių sufraganas	170
Daušas pabaigia, ką Dauša pradėjo	173
Kovų laikotarpio apibūdinimas	176

ŠEŠTAS SKYRIUS

KOVA DĖL KRYŽIAUS IR LIETUVA KRYŽKELĖJE

Karališkasis klebonas Sviekauskas.....	184
Prepozitinė privilegija Šiluvos bažnyčiai	187
Maskolių ir švedų siaubas.....	189
Nauji krašto vadovai — Pacai	193
Karų ir maro padariniai žemaičiuose	193
Nauja kovingų katalikų karta	198
Muštynės Šiluvoj ir kryžiaus peršovimas.....	200
Šiluvos byla Varšuvos seime	203
Kas šaudė kryžių, kalvinai ar arijonai?.....	205

Pastangos draugiškai susitarti	208
Bilėnas — naujas Šiluvos valdytojas	212
Kan. Sviekausko testamentas	215
Rankraštinė Šiluvos istorija	217

SEPTINTAS SKYRIUS

ŠILUVA ŽEMAIČIŲ IR LIETUVOS AGONIJOJE

Naujas prepozitas kan. J. Skirmantas.....	226
Šiluvą perima baronai Puttkameriai	230
Pacai užleidžia vietą Sapiegoms	232
Žemaičiai sukylo prieš Sapiegas	234
Skirmantas — Žemaičių sufraganas	237
Didysis šiaurės karas Lietuvoje	240
Badas ir didysis maras	244
Lietuvos nuostoliai po šiaurės karo	247
Prūsų planas pasiglemžti Žemaičius	249
Šiluvos reformatai ir prel. Smolokas.....	252
Puzinas — naujas Šiluvos klebonas.....	255
Konvertitai Šiluvos dekanate ir Žemaičiuose.....	258
Žydų atsivertimai ir ateizmo apraiškos.....	261
Didžiūnai vėl gręžiasi nuo Bažnyčios.....	264

PRIEDAS

SANTRUMPOS IR IŠNAŠOS

Šaltinių ir literatūros santrumpos	268
Išnašos ir pastabos	273

PIRMAS SKYRIUS

MIESTELIS TARP
ŠILŲ IR KELIŲ

Š

iluva kitados priklausė Žemaičių seniūnijai ir vyskupijai. Šiandien (nuo 192G) ji Kauno arkivyskupijos parapija. Seniau ir pastaroju laiku ji buvo Raseinių apskrities dalis. Nuo Raseinių Šiluva nutolusi 20 km į šiaurę. Čia ji priartėja prie tos vietos, kur susikerta Šiaulių ir Kėdainių apskritys. Nuo šių ribų iki Šiluvos tik 10 kilometrų. Iš kitos pusės apie 8 km ligi Dubysos, kurios įtakoje į Nemuną buvo Peštėvės pilis, minima Žemaičių kovose su kryžiuočiais.

„Šiluva — miestas su puikia panorama, garsus šventovėmis ir atlaisais“, — rašė Vladimiras Godonas Prancūzijoje.¹ Mes patys Šiluvos nevadinam miestu, nes ji neturėjo Magdeburgo teisių. Tik kartą per metus ji praauga ne vieną didelį miestą. Tada, garsiųjų atlaisų metu, suplūsta dešimtys tūkstančių, o nepriklausomybės laikais ligi 100 ir 150 tūkstančių žmonių.²

KUO ŠILUVA ĮDOMI STEBĖTOJUI

Žvelgiant iš tolo, Šiluva pagauna stebėtoją dviem objektais. Baltuoja lyg vieno akmens tašytas bokštas — Apsireiškimo koplyčia, originalus archit. Antano Vivulskio kūrinys, statytas 1912-1924 metais. Jis iškyla ne tik virš miestelio, bet ir aukštųjų eglų. Kiek toliau, ant kalnelio, stiebiasi baroko stiliaus bažnyčia, didelė kaip katedra, statyta 1760-1786 metais. Tarp šių dviejų, viena nuo kitos nutolusių šventovių, tiesiasi miestelis — nedidelis, paprastas, neturtingas. Kitados jis rikiavosi aplink senąją dvibokštę bažnyčią. Pastaruoju laiku jis išbėgo į laukus ir apsupo abi šventoves.

Stebint iš arti, didžiųjų atlaisų metu Šiluva atsiveria nauju sutelktiniu veidu, kurį sunku iš karto net apžvelgti. Tas veidas nebėra tik Šiluvos ir Žemaitijos, bet visos Lietuvos. „Žmonės kaip vanduo eina, maišosi, stumdosi“, — rašė 1906 metais Žemaitė-Žymantienė.³ „Kas čia žmonių, kas čia originalų, kokia gausinga kolekcija egzempliorių!“ — stebėjosi 1842 metais L. A. Jucevičius.⁴

„Rašytojas čia ras gausybę medžiagos savo kūriniams. Lietuvos tarmių tyrinėtojas čia girdės kalbantis, derantis, pešantis žemaitį su dzūku, prūsėlį su kapsu, vyžį su kalnuliu, zanavyką su liociu. Apdarai dar įvairesni: yra

ko pasižiūrėti, pasigėrėti, pasimokyti. Gydytojams čia puikusia proga pastudijuoti nemenką skaičių gyvų invalidų — aklų, kurčių, nebylių... Varpų gaudimas, būgnų dundėjimas, arklių žvangimas, žmonių šūkavimai, elgetų giesmės, grojimai, švilpimai, dainavimai, barniai ir šimtai visokių balsų maišosi į krūvą, lyg jūrų verpetai. Tik tie supras, kas dedasi per Šilines Šiluvoje, kurie patys ten yra išbuvę bent keletą dienų“.⁵

Tai *turginė* Šiluvos pusė, kuri nepriklausomybės laikais gerokai pakito. Nutilo elgetų šūkavimai, maldavimai, giedojimai. Dingo ryškieji invalidai ir apsimetėliai. Bet liko kamšatis, spūstis, klegesys ir ūžesys. Tie neišvengiami dalykai nesiliauja ir dabar, kaip liudija laiškai iš Lietuvos.

Kita Šiluvos atlaidų pusė — *kultūrinė*. Iš senų laikų apylinkės bajorai čia gaudavo nusipirkti iš Vilniaus atvežtų leidinių įvairiomis kalbomis, o kaimiečiai lietuviškų maldaknygių (Kasakauskio OP nuo 1681, pakartota 40 laidų) ir giesmynų (Slavočinskio nuo 1646, Šrubauskio nuo 1679). Kalendoriai, poezijos knygos, kelionių aprašymai, dramos, vertimai, tarp jų ir *Lietuvos istorija vaikams*, minimi Šiluvos atlaidų rinkoje 1842 metais, o 1823 metais ir *lietuviški elementoriai*. Prieš antrąjį sukilimą žmonės gaudyte gaudę Valančiaus raštus, ypač Jėzaus gyvenimą ir šventųjų gyvenimus, Daukanto knygeles ir *Būdą*, be to, Lančesterio *toblyčias* (lenteles), iš kurių vaikai mokėsi rašyti ir skaityti.⁶

Rusams spaudą uždraudus, „Šiluva buvo lyg kokia širdis, centras, iš kur tūkstančiai lietuviškų knygų, įvairiausio turinio, patekdavo į tolimiausius Lietuvos užkampius. .. škaplierninkai, kurių kartais suvažiuodavo apie du šimtus, varė savo darbą organizuotai, gražioje vienybėje ir vikriai. Retai pasitaikydavo, kad rusų policija sučiupdavo kokį knygų pardavėją, nors į Šiluvą iš visų

apylinkių suvažiuodavo daugiau kaip 300 dešimtininkų, šimtininkų, uriadninkų, žandarų, akcininkų, pristovų“.⁷ Rusai beveik kasmet darydavo kratas tarp miestelio gyventojų. „Gaudė knygnešius, kad neperduotų žmonėms per laukus, girias, kalnus ir pakalnes vargingai parneštų šventų knygų“. Gaudė net maldininkus, kurie naudojo si per šilines naujai gautomis uždraustomis maldaknygėmis.⁸

Spaudą po 40 metų atgavus, knygų platinimas dar labiau pagyvėjo, šalia to buvo rengiamos kultūrinės pramogos. Vietoj buvusių komediantų, pradėta statyti draminių veikalų ir rodyti filmų, tada dar labai netobulos technikos.

Trečioji Šiluvos atlaidų pusė — *pamaldinė*. „Per tas atlaidų dienas visa Šiluvos apylinkė pasikeičia. Visais keliais eina, banguoja maldininkų minios... Kiekvienas traukinys (iki Tytuvėnų) atveža šimtus keleivių. Ir kiekvienas automobilis ar autobusas yra pilnas giedančių žmonių, čia atvažiuoja vargšas žmogelis iš tolimos Žemaitijos, atsiveždamas paliegusį sūnų. O ten, žiūrėk, eina susirūpinusi motina, kalbėdama rožančių už savo sergantį vyrą ar vaiką. Ir eina, eina tie tūkstančiai tyliųjų Lietuvos kentėtojų savo Stebuklingajai Motinai pasiskųsti, pagalbos savo reikalams prašyti... Bet jau ir kiečiausią širdį gali pravirkdyti tie maldininkai ir maldininkės, kurie nuo pat miškelio puola ant žemės ir kruvinais keliais artinasi... Dievuli brangus, koks gilus tikėjimas kalba iš tų veidų, nukreiptų į aukštuosius šventovės bokštus“. „Daugelis eina pėsti už keliolikos mylių, vildamiesi Marrijos paguoda ir stebuklų malone“.⁹ „Kely nuo Tytuvėnų pusės, bent už kokio kilometro nuo Šiluvos, sutikome keliais einančią moteriškę — visai šiokią dieną. O kiek tokių atgailautojų per Šiluvos didžiuosius atlaidus! Ne nuostabu, kad Šiluva stebuklus daro“.¹⁰

Ketvirtoji Šiluvos pusė — *turistinė*, čia užklysta daug kitataučių, kaip rodo parašai įvairiomis kalbomis. „Čia rasi parašų anglų, prancūzų, švedų ir kitomis kalbomis... Pavardžių keletas tūkstančių, nors knyga pradėta vesti tik nuo 1927 metų“. Atvyksta atskiri žmonės ir grupės. Ekskursijomis ir pavieniai vasaros metu, neskaitant atlaidų, Šiluvą aplanko apie 5.000 asmenų.¹¹ Vieni nori pamatyti šventoves, kiti domisi retais paminklais kapinėse, tretiems rūpi susirasti Šiluvos dievdirbius ir įsigyti jų dirbinių, dar kitiems atrasti senų žmonių slepiamus etnografinius turtus. Tokiu tikslu 1930 m. Šiluvą aplankė švedų etnografinė ekspedicija, vadovaujama prof. Erixono.¹² Lankė Šiluvą popiežiaus nuncijai, o nunciatūros patarėjas Msgr. A. Faidutti, tris kartus aplankęs, paliko įrašytus trumpus savo išpūdžius.¹³ Turistams dar įdomi Šiluvos apylinkė, išsiskirianti savo panorama.

GAMOS IŠAUKŠTINTA VIETOVĖ

Šiluva yra aukštumoje — 140 m virš jūros lygio. Žemės paviršius iš trijų pusių — vakarų, šiaurės ir pietų — yra kalvotas, o iš šiaurryčių labai lygus. Šiluvos aukštuma prasideda nuo Raseinių ir tęsiasi aukštyn ligi Šiaulių ir platyn į Žemaitijos gilumą. Nuo Šiluvos į rytus, aukštaičių pusėn, ji užsibaigia už kokių 20 km. Pagal senuosius topografinius apskaičiavimus, Šiluva laikyta viena iš labiausiai pakilių vietų.¹⁴

Iš Šiluvos aukštumų išteka keletas upelių, kurie gausiai maitina Dubysos vagą. Vinguodamos neša savo skaidrų vandenį *Lapišė*, *Žyzdrė*, *Tvarkantė*, *Lietinga*, *Sandrava*, *Žiobra*, *Luknė*. Apie 4 km į šiaurę pradeda savo vagą ir tyliojo Nevėžio intakas *Šušvė*. Į Šušvę nu-

krypsta Šiluvos rytuose ištekančios *Gomerta* ir *Žadikė*. Žemiau Žadikės, senosios Šiluvos parapijos ribose, buvo *Paviršulio* ežeras, iš kurio išteka Luknė. Į šiaurės rytus prasideda *Šakarnių balos*, kurios Šiluvos parapijoje susiliečia su *Tyrulių pelkėmis*, žinomomis visoj Žemaitijoje. Šios pelkės prasitęsia į Šiaulių apskritį ir apima keletą kvadratinį kilometrą.¹⁵ Vandens keliai, kurie riša Šiluvos apylinkę su Dubysa ir Nevėžiu, o tuo pačiu ir Nemunu, kitados buvo reikšmingi susisiekimui ir prekybai.

Nors Šiluvos apylinkėse gausu vandens, bet pati Šiluva jo neturi nei srovenančio, nei tyvuliuojančio. Ji „neturi net gerų šulinių. Vanduo neskanus, ir už tą patį reikėdavo mokėti po kapeiką, o kai kada buvo reikalaujama net penkių kapeikų. (Tai buvo 1894, S. Y.). Kai kurie ūkininkai užrakindavo savo šulinius keliomis spynomis. Ištroškusiam žmogui (didžiųjų atlaidų metu, Y.) dar pusė bėdos — gali nusipirkti limonado. Bet arkliams, keptiems saulėkaitoje, tikra kankynė. Žmonės joja girdyti savo žirgus už miestelio, kur prie kūdros ar prie upelio — už keleto kilometrų“. Vandens trūkumas vertė Šiluvos infulatą kan. Joną Krizostomą Gintilą jau 1842 metais senajame klebonijos darže iškasti gilų griovį.¹⁶

Kitados Maironis dainavo: „Kaip puikūs slėniai sraunos Dubysos, miškais lyg rūta kalnai žaliuoja“. Prie tų žaliuojančių kalnų priklauso ir Šiluva. Jos aukštumose auga spygliuočių miškai, vadinami šilais. Tie šilai ligi pastarųjų laikų supo Šiluvą iš trijų pusių. Apsupta miškų, Šiluva ir šiandien nenustoja specifinio kolorito, kuris išsiskleidžia vos pastebimais spalvų persiliejimais, greit kitéjančiais šešėliais ir šviesomis. Bendras Šiluvos apylinkių vaizdas, žiūrint nuo kalvos, kur stovi bažnyčia, kelia jūros prisiminimą — tartum būtų jūros bangavimas.

Iš miškų bei šilų kilo ir pats miestelio vardas, kitados Šilo, vėliau Šiluvos.

Dar ankstesnis vardas buvo *Būda*. Šį vardą romantiškai aiškino taip: ant tos kalvos, kur dabar stovi bažnyčia, pagonyš žemaičiai deginę aukas išminties deivei Budai, ar Butai. Šią legendą paleido viešumon istorikas Teodoras Narbutas, o juo sekė visa eilė lietuvių bei lenkų, rašiusių apie Šiluvą.¹⁷ Kitiems toks aiškinimas atrodė nepagrįstas.¹⁸

Paprasčiausiai tą klausimą sprendė A. Dambrauskas-Jakštas. „Lietuvių kalboj yra žodis *budėti*. Būda tad buvo budėjimo vieta, iš kur naktį saugota turtas nuo vagių ir laukinių žvėrių. Tokiose vietose statyta palapinės, vadinamos būdomis. Nuo tų būdų kai kada ir pati vietovė gaudavo Būdės vardą. Panašiai bus gavusi būdos vardą ir Šiluva, kaip mini Gedgaudo aktas, kuriuo šioj vietoj buvo įkurta bažnyčia. Būdės vardas ir dabar yra plačiai žinomas Lietuvoje. Kauno apskrityje, ypač tose vietose, kur sodybos įsikūrusios tarp miškų, galima priskaityti apie dešimtį Būdės vietovardžių“.¹⁹

Iš tikrųjų Būdės vardu įsikūrusių miestelių, kaimų ir vienkiemių pastaruoju laiku priskaičiuojama Lietuvoje dar apie 45;²⁰ seniau jų turėjo būti dar daugiau. Šis vardas reiškia ne ką kitą, kaip vietą, kur buvo apdorojami miško medžiai didžiojo kunigaikščio išdo labai. Miško pramonė, prasidėjusi anksčiau, XV-XVI amžiuje jau buvo plačiai išsivysčiusi ypač Žemaičiuose ir Sūduvoje. Iš nukirstų medžių buvo daromos lentelės statinėms ir statybai, degama derva, degutas, pelenai. Apdorotoji medžiaga buvo plukdoma į paskirtus uostus. Pelenams deginti buvo daromos krosnys, o prie jų statomos būdos darbininkams prisiglausti ir pelenų dėžėms bei maišams sukrauti. Tokiems miško darbams labai tiko ir Šiluva, nes buvo netoli Dubysos, kuria buvo galima plukdyti me-

džiagą į Nemuną, o iš čia į Karaliaučiaus ir Dancigo uostas. Panašiai Šešupe plukdyta miško medžiaga iš Sūdumos girių.²¹

Šiluvos Būdoj turėjo būti senokai gyvenama. Tai liudija prie senosios bažnyčios rastos (1938) iškasenos su ugniaviete, apdegusiais kaulais ir sudužusiais puodais. Kai kurios puodų šukės, VD Kultūros Muziejaus konsultoriaus Balieniūno teigimu, buvusios iš XII ar XIII amžiaus.²² Kiti archeologiniai tyrinėjimai rodo, kad Šiluvos apylinkėse žmonių gyventa dar seniau. *Tautušiuose* atkasti radiniai iš prieškristinių laikų. Iš III-IV amžiaus po Kristaus rasti pilkapiai su įvairiais įkapiais (segėmis antkakliais, apyrankėmis, krūtinės grandinėmis, varinėmis Romos monetomis, kirviais, ietigaliais) *Sandrauškėse*, *Naručiuose*, *Pašakarnyje*, *Pažiobriuose*, *Rinkeliškiuose*; šiose vietovėse, be Rinkeliškių, mirusieji laidoti nesudeginti. Iš V-VIII amžiaus po Kristaus dar rasta piltinių kapinių su įkapiais ir mažais puodukais šiose Šiluvos parapijos vietovėse — *Akmenėje*, *Viežlaukyje* ir *Šaukote*. Tokie puodukai mirusiųjų galūgalvyje daugiau randami kaip tik Žemaičių kapinynuose.²³

Žmonių gyvenimo pėdsakai iš XII-XIII amžiaus rodytų, jog Šiluvoj jau Treniotos ir Mindaugo laikais buvo ne vien šilas. Kai šią vietą su plačia sritimi — ligi Dubysos Vytautas dovanojo savo didikui Jurgiui Gedgaudiui, čia jau turėjo būti miško pramonės židiny su gyvenamais pastatais. Prie Jurgio Gedgaudo čia kūrėsi dvaras, kurį paveldėjo sūnus Petras Simonas, Šiluvos bažnyčios steigėjas. Pasirašydamas steigimo aktą 1457 metais, jis įrašė šio dvaro vardą *Šilas*, arba *Būda*.

Taip rašyti vietovardžius buvo neįprasta. Tas *arba* rodo jog senasis vardas jau buvo keičiamas nauju. Keisti reikėjo, kad būtų galima atskirti vieną Būdą nuo kitos. Sūduvuose pradėta skirti dvigubais arba sudurtiniais

vardais, kaip *Ažuolų Būda, Salemos Būda, Griškabūdis, Valakbūdžiai, Lembūdžiai, Jurbūdžiai*. Šiluvoj pasirinktas naujas vardas ir laikinai paliktas senasis. Nepraėjus dešimtmečiui nuo bažnyčios steigimo, senasis vardas jau buvo nukritęs, nes vietos kunigas 1466 metais pasirašo „Jonu, (tik) Šilo klebonu“.²⁵

ANTRASIS VARDAS ŠILAS

Antrasis vardas taip pat neretas mūsų vietovardžiuose. Jau XVI-XVII amžiuje randame *Šilo žemę*, buvusią Butrimaičių kaime, Jurbarko valsčiuje. Buvo *Šilo laukai* Rėzgaliuose, Kražių valsčiuje. Buvo ir *Šilų dvaras* Ukmergės apskrityje, priklausęs (1619) Jokūbui Tautginui. Visoj Lietuvoj XIX amžiaus gale minima keliolika vietovių Šilo arba Šilų vardu, o pastaraisiais laikais jų prisikaičiuota net 23.²⁶

Šilas valstybinėje gudų kalboje buvo rašomas *Šilos, Šylo, Šilov*. Kadangi gudų *šylo* ir lenkų *szydło* reiškia tą patį dalyką (ylą), tai lenkiškai rašomuose aktuose pradėta vartoti *Szydłow, Szydłowa* (lietuviškai būtų Yluva),²⁷

Ši vardo kaita prasidėjo XVI amžiaus pusėje. Lietuvos Metrika 1567 metais dar rašo *Šilova*. Raseinių žemės teismo raštuose 1578 m. vartojami pakaitomis *Szilova* ir *Szydlova*, kartais įmaišant lotynizuotą *Szilovia*. To amžiaus gale, ypač nuo 1585 metų, jau yra ryški persvara *Szydlavos* labui.²⁸ Bene paskutinį šios vardo painiavos atvejį randame XVI a. pabaigoj. Merkelis Zaviša, paroduodamas Šiluvą Sofijai Vnučkienei, 1591 metais rašo *Szilova*, o Vnučkienė 1592 metais savo fundacijoje kalvinams jau vartoja *Szydłova*.²⁹ Kalvinių sinodai — rajoni-

niai, provinciniai ir generaliniai — šią vietą mini jau su-slavinta forma. Taip pat Žemaičių vyskupai savo pranešimuose Ap. Sostui, pradedant XVII amžiumi, vartoja *Szydlovia, Szydloviensis*.³⁰ Šios formos laikėsi ir Lietuvos žemėlapiai, pradedant nuo XVI a. pusės.

Kai Šiluva įėjo į platesnę literatūrą, ypač XIX amžiuje, kai ji buvo minima lenkų, rusų, vokiečių enciklopedijose, kitaip jau niekas neberašė — tik *Szydłów, Šidlovo, Schydlow*.³¹ Lenkai, norėdami išskirti savąją Szydlovą nuo mūsiškės, prie pastarosios pridėdavo *Żmujdzi*, atseit — Žemaičių Šidlava.

Šis nesusipratimas pačių lenkų literatūroj buvo iškel-tas XIX a. pusėje. Tai padarė šiluvieškis bajoras Ignas Bušinskis savo knygoje apie Šiluvą. Sekdami juo, primin-davo lenkams šią klaidą ir kiti lietuviai.³² Mūsų raštijoje bene pirmasis Tėvynės Sargas pašalino sulenkintąją for-mą, rašydamas *Šilava*,³³ Liaudis iki I pasaulinio karo ir po to dar sakydavo „eisime į Šidlavą“, nors pačių atlaidų niekas nevadino kitaip, kaip Šilinėmis. „Kelione į Šidla-vą“ — ne į Šilavą pavadino savo apyskaitę (1906) ir mūsų rašytoja Žemaitė.

Lenkiškosios formos galutinai nusikratyta tik nepri-klausomybės laikais. Tačiau ir tada nebūta vienodumo rašyboje, nes vieni vartojo Šilavą, kiti Šiluvą. Kalbiškai rodos tiksliau iš Šilo daryti Šilavą, tačiau labiau prigijo Šiluva. Patys šiluviai neturėjo vieno nusistatymo: vidu-rinė mokykla vadinosi šilavos, o paštas ir valsčius Šilu-vos. Visoj tautoj pagaliau išpilietino Šiluva, ir šią formą priėmė mūsų kalbininkai.³⁴

Jau pirmas vardas Būda rodo, jog čia kūrėsi miško darbininkų sodybos, iš kurių ilgainiui išaugo kaimas. Iš to kaimo didikas Petras Gedgaudas užrašė naujai bažnyčiai dešimt šeimų su kilnojamu ir nekilnojamu turtu ir „teisėtai joms priklausančiomis žemėmis“.³⁵ Miško pramonei vykstant ir plečiantis čia kūrėsi šilo prižiūrėtojai, girininkai, medžiotojai, žvėrių sekliai, šie žmonės turėjo būti dvaro tarnautojai. Tad šalia ūkinių pastatų, kurių vienas minimas buvęs akmeninis, turėjo būti ir gyvenamieji namai tarnautojams. Įpusėjus XV amžiui čia buvo ir puošnesni rūmai, nes didikas Gedgaudas, steigdamas bažnyčią, buvo sukvietęs nemažą garbingų svečių.

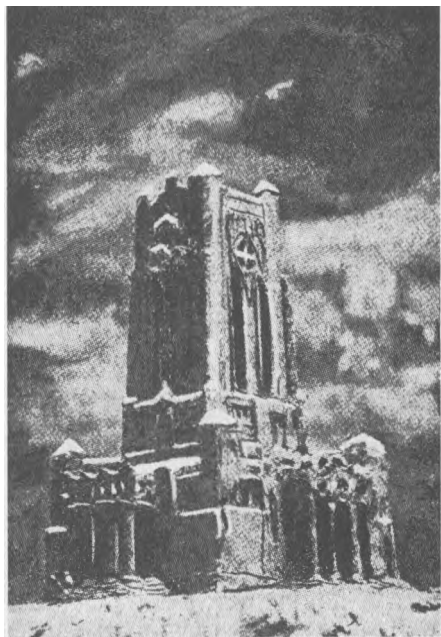
Bažnyčia buvo pastatyta dvaro žemėje, ir čia pradėjo kurtis miestelis. Po 60 metų vienas teismo dokumentas kalba apie *Šiluvos miestelio* smuklę, kurioje įvyko kivirčas tarp vietos dvarininko Stasio Motiejevičiaus ir pravažiuojančio Eišiškių dvarininko Olzenimo. Žemaitis pateikė teismui trijų liudininkų vardus — smuklininko Mockaus ir dviejų brolių — Lukošiaus ir Jurgelio, gyvenančių prie Šiluvos. Teismui nepavyko išaiškinti kivirčo kaltininko-pradininko, bet Olzenimas skundėsi, kad jam buvę padaryta gilių žaizdų, dėl to visus metus gyvenęs vaistais. Byla buvo sprendžiama Vilniuje, maršalkos teisme 1517 m. kovo 24 dieną, o pačios muštynės įvyko prieš metus.³⁶

Miestelis apie 100 metų priklausė bažnyčiai, kuri garsėjo Marijos Gimimo atlaisais. Į tuos atlais, kaip liudija vienas Martyno Mažvydo laiškas iš 1555 metų, keliavę maldininkais net jo parapiečiai Ragainės lietuvninkai.³⁷ Kiek anksčiau už pusantro kilometro nuo miestelio buvo pastatyta protestantų koplyčia, prieš 1569 metus atnaujinta ar padidinta. Naujas reformatų židinys dvaro

žemėje ilgainiui gavo vardą *Zbarai*, nes *zbarais* (lenkiškai *zbor*) buvo vadinamos kalvinų bendruomenės ir jų maldos namai. Reformacijos vyksme Šiluvos bažnyčios turtas buvo nusavintas, pati bažnyčia uždaryta ir nugriauta. 1592 metais Zbaruose buvo įkurta kalvinų kunigams ir mokytojams ruošti mokykla. Po keleto metų čia buvo pastatyta ir mūro bažnyčia.³⁸ Šiluvos miestelis po to darėsi kaimu, o Zbarų vietovė, oficialiuose dokumentuose vadinama Šiluva (*Szydłowa*), darėsi kultūros židiniu visam kalvinų rajonui žemaičiuose. Nors to rajono superintendantas gyveno Kėdainiuose, bet rajoniniai suvažiavimai — sinodai vykdavo ir Šiluvoje.

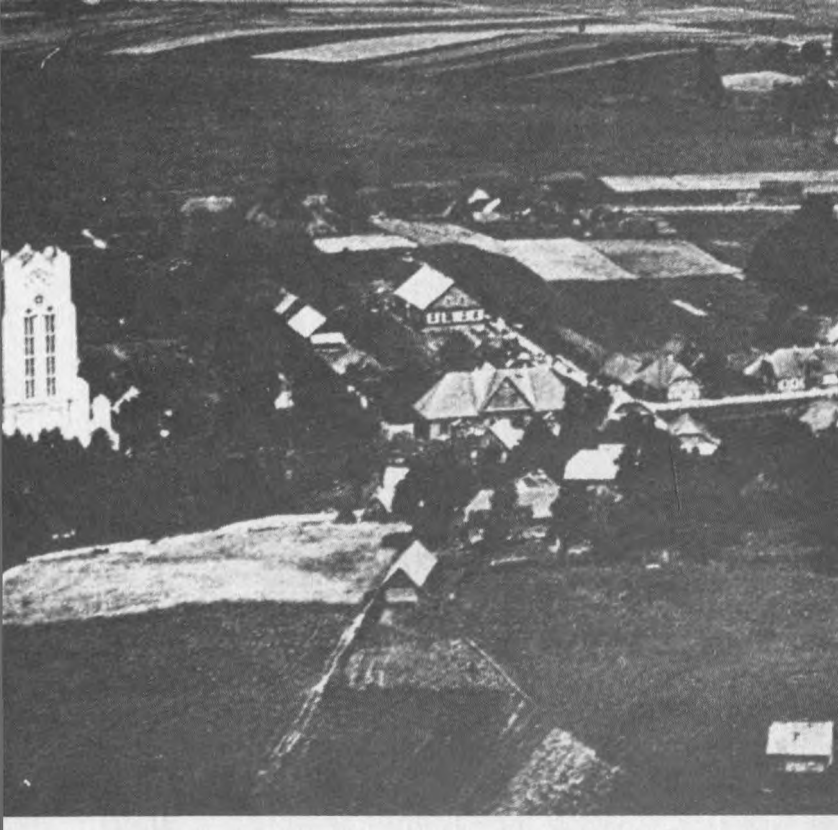
Reformacijai skirstantis į sroves, Šiluvos apylinkėse kūrėsi įvairių sektų židiniai, bet kur jie glaudėsi nėra žinių — greičiausiai atskiruose dvaruose. Tarp dvarininkų, nekalbant apie smulkiuosius bajorus ir kaimiečius, dar buvo likę katalikų. Katalikų restauracijai pradėjus stipriau reikštis ir III Lietuvos Statutui užtikrinus bažnyčių teises, savo prarasto turto ir bažnyčios ėmė ieškoti ir Šiluvos katalikai. Bylos užtruko keliolika metų, kol 1622 m. Vilniaus Tribunole laimėjo katalikai. Po to buvo susitarta pasidalyti turtą ir tose dalybose miestelis, be penkių katalikų sodybų, liko toliau reformatų bažnyčios žinioje. Tačiau katalikai atgavo buvusios bažnyčios vietą ir pastatė naują medinę bažnyčią. Calvinams miestelyje, pagal vieną 1672 metų dokumentą, priklausė 21 sodyba bei šeima.³⁹ Miestelis grįžo katalikų bažnyčios žinion tik XVIII a. pradžioje, kada kalvinų šventovė ir jų židinsys Zbaruose pradėjo nykti.

Reformacijos ir restauracijos vyksme būta ne tik įvairių teismo bylų, pasitarimų, susitarimų, turtinių pasikeitimų, bet ir kivirčų, pavartojant ginklus. Teismai siekė net Vilniaus Tribunolo ir valstybės seimo Varšuvoje. Dėl Šiluvos turėjo bėdų ne tik Žemaičių vyskupai, bet ir kal-

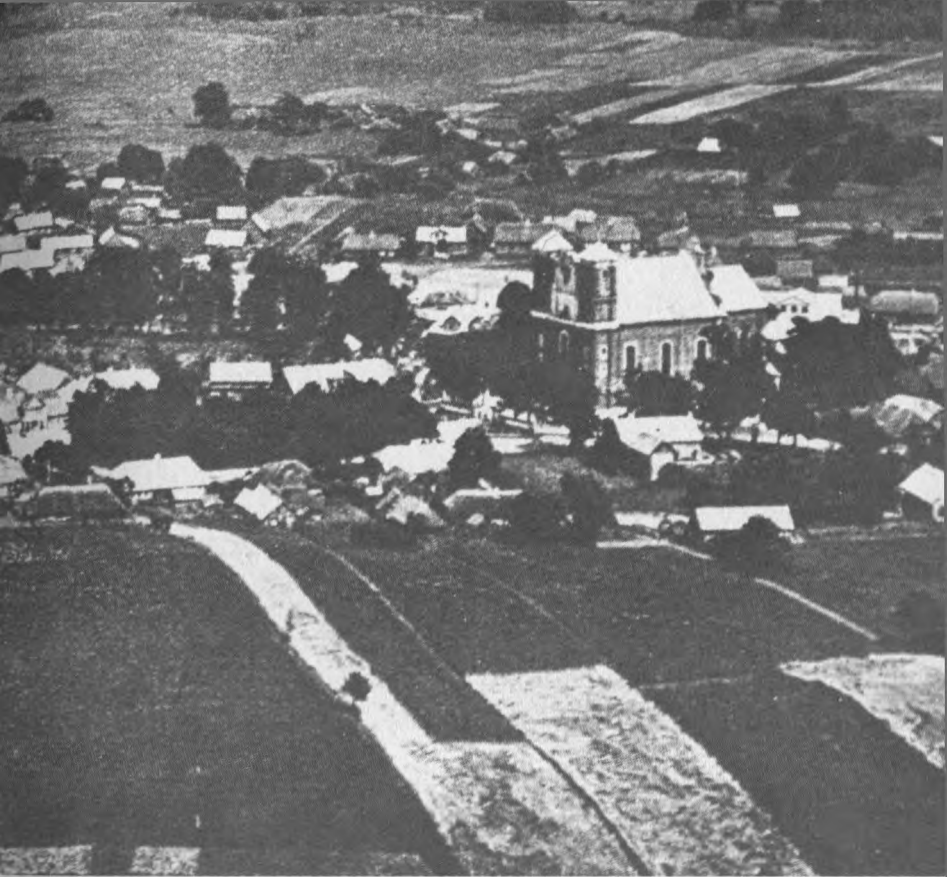
Šiluvos koplyčios arch. A. Vivulskio modelis. *Apačioje* koplyčios ir miestelio vaizdas žiemą.

*Viršuje bendras Šiluvos vaizdas iš lėktuvo.
 Dešinėje arkiv. Skvirecko planas sujungti abi šventoves.
 Apačioje Zbarų kaimas dabar.*

BAŽNYČIA IR KOPLYČIA NUMATOMA SUJUNGTI SODU SU MARLIOS STACIJOMI

Pirmosios Šilo bažnyčios mūro pamatai, rasti vedant naują kelią 1938 m. ***Apačioje*** Šiluvos apylinkių vaizdas.

vinų centras bei generaliniai sinodai Vilniuje. Visa tai Šiluvą išgarsino. Jau nuo XVI a. pusės Lietuvos žemėlapuose Šiluva žymima, šalia žemaičių seniūnijos centro Raseinių ir Promedėjos (Pramedžiuvos), kaip viena iš trijų įsidėmėtinų Žemaičių vietovių.⁴⁰

Šiluva buvo įsidėmėtina iš dalies dėl to, kad ji buvo mazgas įvairių kelių bei vieškelių. Pro jąėjo senas kelias į Raseinius ir Kėdainius, į Betygalą, Grinkiškį, Tytuvėnus. Raseinių kelias rišo Šiluvą su Kaunu. *Šiluvos keliai* dar minimi į atskirus dvarus — Žadikių, Šunkepių ir kitus. Svarbiausi buvo du magistraliniai vieškeliai, kurie kryžiaavosi Šiluvoje: Raseinių-Šaulių, vedęs į Latvijos pasienį ir Mintaują, ir Kėdainių-Lyduvėnų, ejęs Tilžės bei Prūsų link. Iš Šiluvos į šiaurę dar buvo du vieškeliai: vienas per Kelmę į Šaukėnus, antras per Tytuvėnus-Šiaulėnus į Radviliškį. Kai kurie tų vieškelių minimi jau XIV a. kryžiuočių žvalgybos pranešimuose. Nuo XVI a. šie keliai jau turi specialius savo vardus: Šiluvos-Raseinių *senovinis vieškelis*, Šiluvos-Tytuvėnų *didysis vieškelis* ir Šiluvos-Kėdainių *vieškelis*.⁴¹

Žemaičių administracijoje Šiluva nevaidino jokio vaidmens. Ji niekad nebuvo valsčiaus buveinė, priešingai — ji priklausė XVI amžiuje net keturiems valsčiams pakaitomis: Beržėnų, Kražių, Raseinių ir Viduklės.⁴² Žemaičių vyskupijoje Šiluva nuo 1622 m. buvo kanauninkų parapija, 1651 m. pakelta prepozitine parapija, nuo 1752 m. padaryta dekanato centru, 1775 m. pirmoji infulatūra Žemaičiuose, o nuo 1786 m. — sufraganinė infulatūra, kaip Trakai Vilniaus vyskupijoje.

Nežiūrint gerų kelių, garsių atlaidų ir prekymečių, miestelis augo labai pamažu. Neaplenkė jo nelaimės, karai, marai ir gaisrai, kurie anais šimtmečiais vargino visą kraštą.

Miestelis labiausiai išaugo rusų okupacijoje. Valančius rašo, kad 1841 m. čia buvę 619 gyventojų, o parapijoje 4.687 tikintieji. 1861 metais minima buvus 80 medinių namų, vaistinė, smuklė ir keletas krautuvių. 1879 metais gyventojų miestelyje buvo jau 1.215, iš jų katalikų 659. Pagal kitus šaltinius tada buvę 1.500 gyventojų, o katalikų — 762.⁴³

Katalikai, kaip matome, sudarė vos pusę miestelio gyventojų. Kitų krikščionių, be rusų valdininkų, nebuvo. Tad kita pusė gyventojų buvo žydai. Jie ėmė telktis Šiluvon šiame amžiuje, nes atsirado didesnių prekybinių galimybių, ypač per didžiuosius atlaidus, metinį prekymetį ir savaitinius turgus. Jau 1859 m. žydai čia turėjo savo sinagogą.

Rusai pagerino Raseinių-Šiaulių vieškelį ligi Mintaujos; tai buvo svarbus prekybinis ruožas. Be to, buvo išvesta pro Lyduvėnus ir Tytuvėnus geležinkelio linija, 8-10 km atstumu nuo Šiluvos. Dėl to į metinius turgus, kurie truko 8 dienas, kaip ir atlaidai, jau 1823 metais suvažiuodavo pirklių iš Vilniaus, Mintaujos, Rygos, Daugpilio. 1842 metais, rašoma, žymią vietą užėmę rusų pirkliai iš Rygos, Maskvos, Kijevo, o kai kada iš Odesos. Rusų ir armėnų pirkliai minimi ligi 1863 metų kaip stambiausi stiklo, porcelano, brangių kailių, medžiagų ir koloninių prekių tiekėjai. Dėl to į šį prekymetį suplaukdavo plačiųjų apylinkių dvarininkai apsipirkti visiems metams.⁴⁴

Rusai pertvarkė Žemaičių administraciją. Raseinių apskritis buvo įjungta į Kauno guberniją ir padalyta. Šioje apskrityje iš buvusių valsčių liko septyni: Raseinių, Viduklės, Kražių, Rietavo, Pajūrio, Karšuvos, Šauduvos ir dalis buvusių Ariogalos ir Tendžiogalos valsčių. Šioje apskrityje buvo įsteigti 5 policijos rajonai: Kražių, Šilu-

vos, Jurbarko, Šilalės ir Rietavo. Šiluvos rajonui priklausė pati Šiluva, Tytuvėnai, Lyduvėnai, Lioliai, Viduklė, Raseiniai, Girkalnis, dalis Betygalos ir Ariogalos. Prie rusų Šiluva tapo ir valsčiaus centru, kuriam priklausė 5 seniūnijos su 148 vietovėmis ir 2.708 gyventojais.⁴⁵

Rusų ranka iškėlė Šiluvą Žemaičių administracijoje, bet ją gniuždė kaip religinį židinį. Šiluvos parapija pirmoje XIX a. pusėje turėjo 8.110 tikinčiųjų. Jai priklausė Žaiginio filija ir trys koplyčios (miestelio, Kontaučių ir Vitkiškių), be to, trys altarijos. Šiluvos dekanate buvo 9 parapijos, kiekviena su savomis filijomis ir koplyčiomis. Dekanato ribose buvo 45.741 tikintysis. Rusai po 1831 m. sukilimo nusavino parapijos turtą, kuris buvo vėl išaugęs iki 140 valakų ir 25 margų žemės ir 7.666 rublių. Po 1863 m. sukilimo jie uždarė parapiinę mokyklą ir įsteigė savąją.⁴⁶ Uždraudė maldininkų procesijas, suvaržė atlaidų iškilmes, kėsinosi pastatyti net savo cerkvę. Jie ėmė kištis į Šiluvos klebono-infulato skyrimą, siūlyti savus kandidatus arba nepripažinti vyskupo parinktųjų, taip pagaliau parapija neteko 1775 m. duotosios Romos privilegijos. Po 1831 metų rusų adiministracijos žinion perėjo ir Šiluvos miestelis.

BAJORIŠKAS APYLINKĖS VEIDAS

Rusai laikė stipriose policijos rankose ypač Raseinių apskritį, nes čia gyveno daugiausia šlėkta, ir ji buvo gerai organizuota. Pagal 1862 m. statistiką, šioje apskrityje buvo 488 dvarai ir 82 smulkių bajorų kaimai. Juose gyveno vien vyriškos giminės 8.630 bajorų. Dvarų pasiskirstymas buvo nevienodas. Keturiolikoje parapijų buvo mažiau negu po dešimtį dvarų, kitoje keturiolikoje buvo

tarp 10 ir 20 dvarų. Daugiausia dvarų buvo: Lioliuose (24), Krakėse ir Viduklėje (po 25), Kaltinėnuose (29), Betygaloje (30), Raseiniuose (37) ir Šiluvoje (38). Bajoraimių Šiluvoje tebuvo keturi: Dobkaičių, Grigaičių, Pažiobrės ir Rekščių. Iš 38 Šiluvos dvarų 22 buvo didieji, arba žymesnieji, o kiti 16 mažesni. Visus juos XIX a. antroj pusėj valdė 25 dvarininkų šeimos.⁴⁷

Prieš 1863 m. sukilimą kai kurie bajorai turėjo atsakingas vietas. Viktoras Kareiva iš Kataušczyznos ir Pranas Bilevičius iš Skoraitiškių buvo Raseinių apskrities teismo pirmininkai, o Juozas Kupsčia iš Palunkės — teismo narys Kaune. Barščynų Katerla buvo rusų kariuomenės pulkininkas. Kai kurie iš šiluvių vadovavo Raseinių apskrities bajorams ir buvo vadinami maršalkomis. Toki buvo Ignas Bušinskis iš Baltųjų Šaukotų ir Jeronimas Pšeciševskis, anksčiau valdęs Žaginius. Ig. Bušinskis parašė šiuos reikšmingus darbus—istorinę statistinę studiją apie Raseinių apskritį, Dubysos baseino aprašymą ir geriausią anais laikais studijėlę apie Šiluvos bažnyčią. Iš Šiluvos dekanato — Vaguvos buvo kilęs Liudvikas Adomas Jucevičius, gausiai rašęs apie Žemaičius, taip pat neužmiršęs ir Šiluvos aprašyti. Be kitko, vienas iš šiluvių bajorų iš Didžiojo Dvaro — Kazimieras Kantrimas buvo Vilniaus akademijos sekretorius, taip pat apsčiai rašęs to meto spaudoje.⁴⁸

Šiluvos bajorai beveik visi buvo žemaičiai. Tai galima spręsti iš ankstyvesnių ir čia pat suminėtų pavardžių: Būdavai, Goštautai, Godvaišai, Kantrimai, Kareivos, Kupsčiai, Narbutai, Rekščiai, arba vėliau sulenkinę galūnes — Bilėnai, Jakniai, Poškai; Bortkevičiai esą pasikeitę iš Tautvydų, Aleknavičiai (Olechnovičiai) ir Białozorai iš Manivydų, Skoraičiai iš Klausgailų.⁴⁹ Bajorų pavardžių kaitai ir jų lietuviškumui nustatyti būtų įdo-

mios studijos Šiluvos kapinėse. Jos yra senos (XVII a. pradžios), puošnios ir gausu paminklų.⁵⁰

Iš smulkiųjų bajorų minėtinas Juozas Oleškevičius, žymus XIX a. pradžios dailininkas Petrapilyje, kartu religinis mistikas, turėjęs lemiamos įtakos Ad. Mickevičiui bei jo posūkiui į misticizmą. Iš Rylių kaimo kilęs ir garsusis XIX a. pirmosios pusės Artimųjų Rytų misininkas, Propaganda Fidei seminarijos Romoje rektorius, jėzuitas Maksimilijonas Ryla. Mūsų laikais pagarsėjo šiluviškis biologas prof. Pranas Baltrus Šivickis.

Kaip visi žemaičių bajorai, taip ir šiluviškiai buvo dvikalbiai — mokėjo žemaitiškai ir kalbėjo lenkiškai. Dvikalbiškumas visoj Lietuvoj, o ypač Žemaičiuose tarp kilmingųjų pastebimas nuo XVI amžiaus. Iš jėzuitų žemaičių, dirbusių kurį laiką Latvijos misijose, viso 77 tėvų, pradedant nuo 1583 ir baigiant 1770 metais, nerasta nė vieno, kuris nemokėtų žemaitiškai ir lenkiškai, neskaitant vėliau išmoktų kitų kalbų. Tik vieno lietuvių kalba buvo netobula, o 11-kos tobula (scit lithuanicam perfecte). Visi kiti 65 žemaičiai mokėjo savo kalbą pakankamai gerai, nes daugelis jų buvo liaudies pamokslininkai ar misijų vedėjai po keletą ar kelioliką metų Aukštaičiuose ir Žemaičiuose. Tarp pastarųjų buvo ir šiluviškių Katerių bendrapavardis Jonas, ir Šiluvai artimų kaimynų Pilsudskių Domininkas, o Jonas Ignas Pilsudskis jau priklausė prie 11 tobulųjų. Daugelis šių jėzuitų turėjo tipiškas žemaičių pavardes: Beinartas, Buivydas, Burba, Dovainos (du), Galminas, Gimbutas, Juodeikos (du), Kymantas, Koštautas, Orvydas, Prišmantas, Rimgaila, Sogaila, Vaišvila. Tarp gerai kalbančių ir užsirašiusių žemaičiais jėzuitų buvo ir tokie, kaip Nyžinski, Huscza, Pezzen ir Renno.⁵¹

Dvikalbiškumas nekliudė žemaičių patriotizmui, kuris ypatingai iškilo XVIII a. pabaigoj ir XIX a. pradžioj.

Toliau jis slūgo ir po 1863 m. sukilimo beveik prigeso. Atgimstanti Lietuva ir Šiluva rėmėsi jau liaudimi — kaimu, o tų kaimų šiliuviuose buvo taip pat nemaža — 70.

ŠILUVOS PERTVARKYMO PROJEKTAI

Užsieniečiai ir saviškiai Šiluvai darė vieną priekaištą, kad miestelis nėra pasiruošęs priimti gausius maldininkų ir turistų būrius. Nebuvo tinkamų patalpų nei viešbučių priglauti keleiviams. Kitas priekaištas, kad pati šventovių aplinka vis dar buvo provincinė, be deramo puošnumo ir pritaikymo. Abi šventovės buvo nesurištos viena erdve. Jas skyrė gyvenamieji namai ir kliudė kelias, einąs pro pat bažnyčią ir koplyčią.

Kauno arkivyskupas J. Skvireckas, 1938 metais lankydamas Šiluvą ir viską apžiūrėjęs, įsakė klebonui pirmiausia paruošti erdvę tarp šventovių. Nuo bažnyčios į koplyčią buvo numatyta plati ištisinė aikštė su takais ir alėjomis. Palei takus turėjo būti įrengtos kryžiaus kelių ir skausmingosios Marijos stotys. Priėjusi kapinių, kurios supa Apsireiškimo koplyčią, aikštė turėjo kelerio-pai padidėti, kad galėtų talpinti iš karto tūkstantines minias. Kelias, kuris ėjo nuo Tytuvėnų, Grinkiškio ir Šiaulėnų į Raseinius buvo numatyta nukreipti palei pietinį bažnyčios galą, o toji jo dalis, kuri ėjo per miestelį — visai panaikinti. Keletas gyvenamų sodybų, esančių tarp bažnyčios ir koplyčios, sutarta atpirkti ir jų namus (apie 7 ar 8) pašalinti.⁵²

Projektas pradėtas vykdyti pirmiausia nukreipiant kelią. Miesto valdyba pradėjo darbą dar tų pačių metų rudenį. Kasant žemę naujam keliui palei bažnyčios šventoriaus galą, buvo užtikti seni griuvėsiai. Juos norėta pa-

šalinti, bet apie tai sužinojo paminklų konservavimo įstaigos ir pavedė VD Kultūros Muziejui juos iširti. Muziejus pasiuntė komisiją, kuri „tuos pamatus ištyrė ir atliko reikiamus matavimus. Muziejaus Tarybos 1938 m. spalio 31 nutarimu, pamatai palikti apsaugai ir apie tai pranešta Statybos ir Sauskelių Inspekcijai“. Muziejaus Metraštis tuos griuvėsius vadina „senais mūriniais pastatais“.⁵³

Numatytasis naujas kelias buvo nukreiptas dar labiau į pietus nuo bažnyčios ir, apsukus miestelį, sujungtas su Raseinių vieškelio. Toji kelio dalis, kuri ėjo per miestelį, nebuvo uždaryta, taip kad žmonės dar naudojosi vienu ir antru keliu. Karas ir okupacijos sukliudė įvykdyti minėtą projektą, kuris būtų Šiluvai davęs naują, puošnesnį ir šventovių orumui labiau tinkamą veidą.

*

*

*

Miestelio istorijos apžvalga tarnauja įvadu platesnei Šiluvos ir jos sričių istorijai, kuri nusitęsia per 523 metus, skaičiuojant nuo bažnyčios įkūrimo. Kūrimosi pradžia suveda mus į sąlytį su Vytauto bendradarbiais — neofitais ir jų vaikais. Kas jie buvo, kokį vaidmenį vaidino Lietuvos ir Žemaitijos gyvenime, pagaliau, ko jie siekė kurdami ir globodami Šiluvą, matysime sekančiame skyriuje.

ANTRAS SKYRIUS

VYTAUTO BENDRADARBIS
STEIGIA BAŽNYČIA

S

prendžiant iš portreto, kuris buvo Šiluvos bažnyčioje, steigėjas atrodė nebejaunas žmogus, kokių 60 metų amžiaus, su iškilminga

mantija ant pečių ir žvilgančiais šarvais ant krūtinės. Taip jis turėjo atrodyti Vilniaus pilininko ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio vietininko pareigose Smolenske.

Žemaičiuose jis buvo žinomas kaip Geišių tėvainis, o Geišiai buvo Raseinių pašonėje, beveik pritapę prie miesto. Iš šio dvaro vėliau kilo Žemaičių vyskupas Merkelis

Geišas iš Gedgaudų giminės, ilgokai išlikusios Žemaičiuose ir dabar turinčios savo palikuonių Anglijoje Gelgudų vardu. Geišių tėvainis ir Šiluvos savininkas Gedgaudas buvo iš kitos šakos, kilusios, kaip ir pirmoji, iš Vilniaus krašto. Pirmųjų Gedgaudų lizdas buvo Deveniškiai, o antrųjų Žiupronys, apie 10 km į šiaurės rytus nuo Ašmenos. Vieni ir antri Gedgaudai istorinėje literatūroje rašomi įvairiai: Gedigaudas, Gedigoldas, Gedegavtas, Gelgudas.

ŠILO-ŠILUVOS STEIGĖJO GIMINĖ

Šiluvos steigėjo senelis vadinosi Gailiginas, turėjęs keletą brolių, iš kurių žinomas tik Rėkučio vardas. Rėkučio sūnus buvo Butvydas, arba Butivydas, o kitų brolių vaikai — Vigaila, Rimvydas ir Viažas. Paties Gailigino vaikai, du sūnūs, buvo Manivydas ir Gedgaudas, vėliau per krikštą gavę Alberto (Adalberto) ir Jurgio vardus.¹

Jurgis Gedgaudas, Šiluvos steigėjo tėvas, buvo jaunesnis ir mažiau žymus Lietuvos gyvenime, palyginus su Albertu Manivydu. Šio vardas randamas dokumentuose jau 1387-89 metais, kur jis pasirašo už savo tėvą Gailiginą. Jau tada prie parašo Manivydas pridėjo ir savo antspaudą, kurio herbas buvo su keturių kvadratų kryžium ir penkių spindulių žvaigžde vidury, šio tipo herbai nerandami nei rusuose, nei lenkuose. Iš to spėjama, kad Manivydas ir jo brolis buvo vakarietinės - lotyniškosios kultūros dar prieš antrąją Lietuvos krikštą.²

Manivydas buvo „ištikimiausias Vytauto patikėtinis, sėkmės ir nesėkmės draugas, surištas su juo ne tik bičiulyste, bet ir svainyste“. Manivydo pirmoji žmona Julijona buvo tikroji Onos Vytautienės sesuo.³ Vytautas patikėjo Manivydui savo valstybės centrą Vilnių, kurį per 26 metus

(1396-1422) jis valdė seniūno, vėliau vaivados titulu. Jis dalyvavo politinėse Vytauto delegacijose, pasirašė Salyno sutartį su kryžiuočiais, Vilniaus unijos aktą su lenkais (1401), Žemaičių vyskupijos steigimo aktą, duotą Vytauto 1421.⁴

Už įvairius nuopelnus valstybei Vytautas apdovanojo Manivydą žemės turtais Vilniaus, Minsko ir Žemaičių srityse (be kitko dovanojo Skuodą). Iš tų turtų dalies Manivydas pastatė 1424 m. Marijos Gimimo garbei bažnyčią Brėslaujoj ir savo giminės atminimui bei savo ir brolio šv. globėjų garbei — 1423 metais koplyčią prie Vilniaus katedros.⁵ Jo asmeninį ryšį su Bažnyčia liudija faktas, jog senatvėje, nebegalėdamas laikyti įpareigojamo pasninko, jis paprašė pop. Martyną V sau ir žmonai Jadvygai (šiuo vardu buvo antroji jo žmona) dispensos ir ją gavo.⁶

Manivydo brolis ir Šiluvos steigėjo tėvas Jurgis Gedgaudas nuo 1401 buvo Vytauto dvaro maršalka. Vėliau, ligi 1411 metų, jis buvo Kijevo vaivada, o 1415-23 metais Padolės seniūnas, šioje srityje pristatydinęs stiprių pilių. Po Manivydo mirties Jurgis apie aštuonetą metų (1424-32) buvo Vilniaus vaivada. Jis pasirašė kartu su Manivydu sutartis su lenkais (1401) ir su kryžiuočiais (1405). Vytauto pavestas, Jurgis Gedgaudas 1415 vadovavo 60-ties žemaičių bajorų delegacijai visuotiniame Bažnyčios susirinkime Konstancoj.⁷ Po penkiolikos metų (1430) Vytautas rašė kryžiuočių magistrui Pauliui von Rusdorffui, kad į Torno pasitarimą „būtų mielai pasiuntęs narsųjį vaivadą Gedgaudą, bet jis šiukart serga“. Vytautas neliko skolingas ir šiam ištikimam savo bendradarbiui. Greičiausiai po Konstancos žygio jam buvo dovanoti kai kurie žemės plotai prie Minsko ir Žemaičiuose.⁸

Jurgis Gedgaudas buvo vienas tų, kurie labiausiai rėmė Vytauto vainikavimosi planą. Tuo reikalu jis kartu

su Rumbautu, Kęsgailos broliu, 1429 m. buvo pasiųstas pas karalių Jogailą. Jogaila priešinosi Vytauto karūnacijai, ir Jurgis Gedgaudas tada turėjo drąsos jam pasakyti: „Patiks karaliui ar ne, bet mano viešpats (Vytautas) gaus karališkąjį vainiką“.⁹ Dėl šių žodžių Jogaila rašė specialų laišką „savo broliui Vytautui“, priekaištaudamas ir kartu aiškindamasis.¹⁰

PETRO GEDGAUDO VALSTYBINIS VAIDMUO

Jurgio Gedgaudo sūnus Petras Simonas (slv. Senka) šaltiniuose pirmą kartą randamas 1429 metais, kai jis užrašė dėdės Manivydo koplyčiai Tolociškių dvarelį.¹¹ Tada jis turėjo būti savarankus valdytojas turto, kurį dar padidino veddamas Mykolo Kęsgailos dukterį Milaknę iš žinomos deltuviškių Valimantaičių giminės.

Jo vardas iškilo, kai Vytautas parinko jį vykti į Romą kartu su uošviu Žemaičių seniūnu Kęsgaila ir šio broliu Šediboru, Kauno (1418) ir Ukmergės (1424-25) seniūnu.¹² Ši delegacija turėjo uždavinį gauti Romos pritarimą Vytauto vainikavimui. Gedgaudo vardas jau buvo žinomas Romai, nes jo tėvas dalyvavo su žemaičių būriu Konstancos suvažiavime. Žinomas buvo ir Mykolas Kęsgaila, nes priėmė Konstancos susirinkimo delegatus Žemaičiuose ir pasirašė Žemaičių vyskupijos steigimo aktą, duotą 1417 metais tų pačių Konstancos susirinkimo įgaliotinių.¹³

Petras Gedgaudas ir minėti du broliai išsiruošė į Romą 1430 metų pavasarį. Pop. Martynas V tuo metu buvo arti savo amžiaus galo, o tarp kardinolų nebuvo pilno darnumo. Roma turėjo savo rūpesčių po neseniai baigtos Avignono nelaisvės ir nebaigtos Čekijos husitų schizmos,

į kurios rėmimą kaip tik buvo įvelta Lietuvos valstybė (be Lenkijos).¹⁴ Roma tai žinojo. Ji žinojo ir dviejų valdovų giminaičių — Jogailos ir Vytauto nesutarimus, o nūnai naują įtampą dėl Vytauto vainikavimosi plano. Petro Gedgaudo delegacija faktiškai nieko nelaimėjo.

Pritarimas Vytauto planui buvo gautas iš Romos imperatoriaus Zigmanto. Bet Vytauto pasiuntiniai, grįždami iš imperatoriaus, pakeliui buvo sulaikyti lenkų. Dėl to imperatorius laikinai sustabdė karališkojo vainiko pasiuntimą Vytautui. Kas buvo šioje pasiuntinybėje, ar ta pati trijulė su Petru Gedgaudu, ar kiti didikai, žinių nėra.

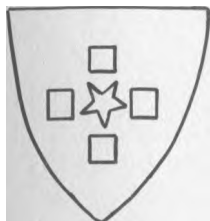
Po staigios Vytauto mirties Lietuvą perėmė valdyti Jogailos brolis Švitrigaila, rėmęs Vytauto vainikavimąsi, o dabar pats siekęs vainikuotis Lietuvos karaliumi. Švitrigailos pusėje buvo žymieji Lietuvos didikai, tarp jų — Gedgaudai ir Kęsgaila su broliais. Švitrigailos paliaubų derybose su lenkais 1431 metais, tarp kitų, dalyvavo Petro Gedgaudo tėvas — Vilniaus vaivada ir Romos kelionių draugas Šediboras.¹⁵ Gedgaudo tėvas Jurgis ir pusbrolis Jonas (Ivaška) Manivydaitis lydėjo Švitrigailą į sutartas derybas su lenkais Lietuvos Brastose 1432 rugsėjo 15. Kaip tik tuo metu prie Ašmenos juos užpuolė sąmokslininkai. Švitrigaila buvo priverstas bėgti į rusiškąsias sritis. Su juo pabėgo ir Petro Gedgaudo tėvas bei pusbrolis Manivydaitis.

Pats Petras Gedgaudas nebuvo įveltas į šį sąmokslą, tačiau nėra žinių, kad būtų buvęs ir Švitrigailos tarnyboje. Gal dėl to naujasis valdovas Žygimantas, Vytauto brolis, pradžioje buvo jam palankus. Dviejuose Žygimanto aktuose, būtent, Trakų ir Gardino sutartyse, kurias naujas valdovas 1433 ir 1434 metais padarė su lenkais, minimas ir Petras Gedgaudas. Čia jis vieną kartą pasirašė Senkonis Gedigoldi, o antrą — Senko Gedigoldowicz. Petro Gedgaudo parašai šiuo metu neturėjo jokių

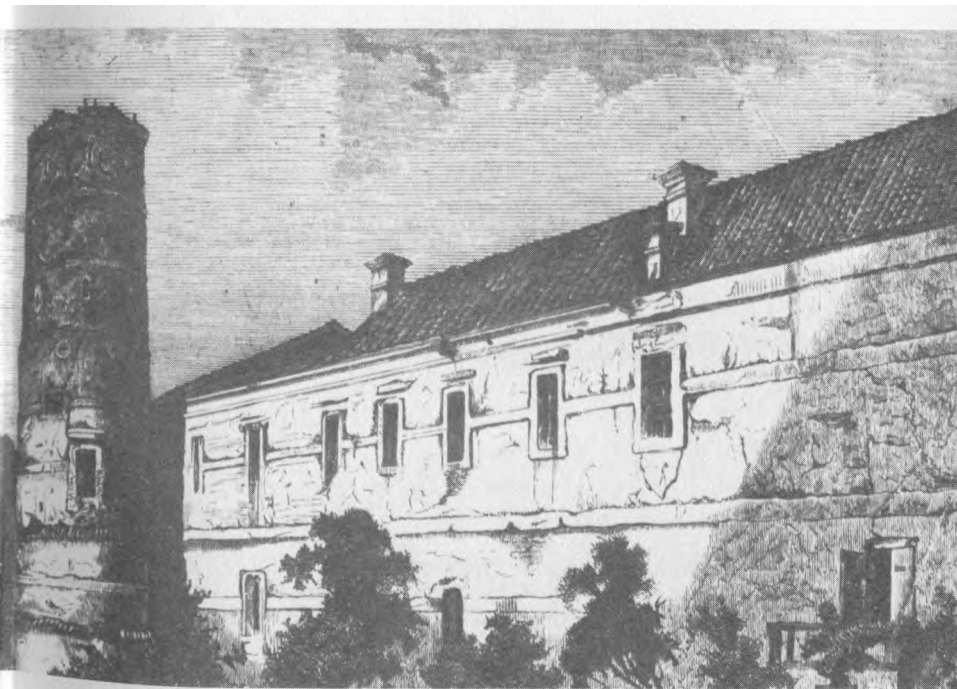
titulų, atseit — jokios tarnybinės kategorijos.¹⁶ Tačiau Žygimantas 1434 metais padovanojo jam Myriaus pilį bei miestelį su jam priklausančiomis žemėmis prie Naugar-duko-Nesvyžiaus kelio.¹⁷

Toliau Petro Gedgaudo vardas neužtinkamas jokiuose žymesnių pareigūnų sąrašuose, tačiau jo nerandame ir tarp tų, kurie būtų patekę į Vytauto brolio nemalonę. Tarp šių buvo Gedgaudo draugai — keturi broliai Valimantaičiai. Du iš jų — Rimbautą ir Šediborą — Žygimantas pasmerkė mirti, Mykolą Kęsgailą pašalino iš Žemaičių seniūno ir Joną Jaunių iš Trakų vaivados pareigų. Buvo pašalintas iš Vilniaus vaivados vietos ir Petro Gedgaudo tėvas, po to apsigyvenęs privačiai Vyšniavo dvare, prie Ašmenos. Čia jis praleido likusį gyvenimą, bet mirė ne 1434 metais, kaip teigia kai kurie istorikai; jo parašą dar randame viename Žygimanto fundacijos akte 1435 m. birželio 9 d. Jo palaikus priglaudė brolio statytoji koplyčia prie Vilniaus katedros, kurioje anksčiau buvo atgulęs Manivydas.¹⁸

Petras Gedgaudas neiškilo ir po Žygimanto nužudymo (1440). Tai rodytų, kad jis nebuvo įtrauktas ir į šį sąmokslą. Naujasis valdovas, trylikmetis Kazimieras, Jogailos sūnus, prieš lenkų valią buvo paskelbtas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, bet praktiškai kraštą valdė Jonas Gostautas, Gedgaudų kaimynas, vienas iš ryškiųjų sąmokslininkų prieš Švitrigailą, Žygimantą, o vėliau ir prieš Kazimierą. Kol valdė Petras Gostautas, Gedgaudas negavo jokios žymesnės tarnybos. Tik po 10 metų, Goštauto įtakai silpnėjant, pats Kazimieras Gedgaudą paskyrė savo vietininku Smolenske ir Vilniaus pilininku. Tačiau šiose pareigose Petras Gedgaudas išbuvo trumpą laiką (1450-51). Jo pareigas Smolenske perėmė žmonos brolis Mykolas Kęsgailaitis, Lietuvos kancleris.

Simas Petras Gedgaudas, šalia sūnaus Adomo antspaudas ir pirminis giminės herbas. *Apačioje* antrųjų Gedgaudų pilis (dabar Vytėnų).

Kristupas Kęsgaila Zaviša,
Šiluvos valdytojo Jono Zavišos septintos
kartos palikuonis, Didžiojo šiaurės karo dalyvis.

Pranciškus Šemeta,
Šiluvos valdytojo Merkelio
palikuonis, 1831 m. sukilimo vadas.

Jan hiska
rcha Jwa

Šunslag: kicual comes in
Croze & mar ppria 187

Kęsgailų įkurtos, kitų perstatytos bažnyčios: kairėje Siesikų (katalikų), dešinėje Deltuvos (kalvinų). Parašai buvusių Žemaičių seniūnų Jono ir Stasio Kęsgailų.

Šiluvos steigėjas, atrodo, nebuvo ypatingas politikas, nesiveržė į priekį ir nesidavė įtraukiamas į to meto politinius nesutarimus bei kruvinas brolių piautynes. Jis liks istorijoje labiau žinomas kaip bažnyčių statytojas.

TRIJŲ BAŽNYČIŲ STATYTOJAS

Pirmoji bažnyčia, kurią pastatė 1447 m., buvo Radaškovičiuose, apie 35 km į šiaurvakarius nuo Minsko. Čia buvo jo dvaras, kuriame jis dažniausiai gyveno, o po jo mirties paliko toliau gyventi jo žmona. Vieta bažnyčiai buvo parinkta dvaro žemėje, tarp dviejų upelių, kurie subėga į Ūdrą. Bažnyčia buvo pašvęsta Švč. Trejybės, šv. Onos ir šv. Stepono garbei ir aprūpinta gausiu turtu. Steigiamajame akte Gedgaudas išreiškė ir pagrindinį motyvą, kodėl jis tai daro: „Steigiu parapinę bažnyčią savo dvare, norėdamas sustiprinti ir išaukštinti katalikų tikėjimą“.¹⁹

Ašmenos srityje, prie Vilniaus, jis 1451 metais pastatė antrąją bažnyčią Marijos Aplanymo garbei. Ši buvo jo tėvų dvare Vyšniave, esančiame prie Gaišios upės apie 35 km į pietų rytus nuo Ašmenos. Čia po tėvo mirties liko gyventi jo motina Anastazija. Ji pati valdė šį dvarą bent ligi 1442 metų, nes tada ji užrašė dešimties iš Tolkaičių žemės Manivydo ir savo vyro koplyčiai Vilniuje.²⁰ Po jos mirties šis dvaras teko sūnui, ir tada jis tėvų atminimui ėmėsi statydinti šią parapinę bažnyčią. Aprūpindamas ją turtu, jis ta pačia proga paruošė papildomą fondaciją Radaškovičių bažnyčiai.²¹

Trečioji jo statyta ir turtais aprūpinta bažnyčia buvo Šiluvoje. Čia buvo jo dvaras su plačia sritimi, bet tokių dvarų jis turėjo daugiau. Ši vieta jo nerišo jokiais arti-

mesniais ryšiais, kaip Vyšniavas ar Radaškovičiai. Tad kyla klausimas, kodėl jis apsisprendė šiame dvare bažnyčią statyti? Valančius rašo, kad jis tai padaręs prašomas Žemaičių vyskupo Jokūbo Trakiškio.²²

Jokūbas buvo tretysis vyskupas (1436-39) po Motiejaus, kuris buvo kilęs taip pat iš Trakų. Abu šie Trakiškiai buvo artimi Vytautui ir jo politikai. Greičiausiai jie buvo pažįstami bei artimi ir Gedgaudų giminei. Tad vysk. Jokūbas, besirūpindamas stiprinti Vytauto įdiegtą krikščionybę Žemaičiuose, galėjo kreiptis į jaunąjį Gedgaudą, kuris po tėvo paveldėjo Geišius ir Šiluvą. O tėvas bus miręs kaip tik tuo laiku, kai Jokūbas ganytojavo Žemaičiuose. Tačiau šis prašymas tada negalėjo būti įvykdytas. Gedgaudas dar nebuvo pastatęs jokios bažnyčios, ir kai statė pirmąją, vysk. Jokūbas buvo miręs jau 8 metai, o kai steigė Šiluvą, buvo miręs ir penktasis vyskupas Martynas I Luokiškis. Tad Valančiaus teigimas klausimo neišsprendžia. Tiesa, Žemaičių vyskupų sąrašė yra spraga tuo metu (1454-59), kai įsiterpė Šiluvos bažnyčios steigimas. Gal tas nežinomas vyskupas pakartojo ano Trakiškio prašymą, kuris šį kartą buvo įvykdytas.

„STEIGIU ŠILE BAŽNYČIA“

Bažnyčios steigimo aktas buvo sudarytas 1457 metais — sekmadienį po Šv. Lemberto, t.y. rugsėjo 1 d. — pačiame Šilo, arba Būdos, dvare.²³ Į steigimo iškilmes pakviesta liudininkų ir „daug kitų patikimųjų“. Tai rodo, kad šiam įvykiui buvo skirta daugiau reikšmės, nes kitų Gedgaudo bažnyčių steigimo aktuose neprisimenama, jog būtų dalyvavęs gausėnis kviestinių skaičius.

„Patikimųjų“ kategorija nebūtinai sako, kad šiose iškilmėse turėjo dalyvauti tik jo ir žmonos giminaičiai.

Gedgaudas neturėjo brolių, tik pusbrolius Manivydaičius ir antros eilės pusbrolius Butvydaičius, Rimvydaičius, Viažaičius ir jų vaikus, žinomus jau kitomis pavardėmis — Aleknavičius, Dorohostaiskus, Glebavičius, Zabžezinskius.²⁴

Tarp liudininkų minimi šie didikai: „Žemaičių seniūno maršalka Minelga, koliatorius Gedgaudo brolis Minelga, kitas brolis Mykolas ir Mykolo sūnus Kybartas“. Tai kitos šakos Gedgaudai, kilę iš Dieveniškių prie Ašmenos. Iš šių istorijoje labiau žinomi buvo du. Pirmasis — Mykolas Minigaila, Ašmenos seniūnas, 1387 m. dalyvavo Lietuvos krikšte ir buvo liudininku Jogailai steigiant pirmąsias bažnyčias Lietuvoje; po to jis buvo Vilniaus pilininku (1387-1413) ir kurį laiką Veliuonos seniūnu (1412). Antrasis iš jų Survila, pirmojo brolis, randamas tarp Švitrigailos bendrabarbių.²⁵ Šiedu broliai vėliau neminimi jokiuose dokumentuose. Bet minimi kiti, greičiausiai jų vaikai, kurie vienus metus prieš Šiluvos steigimą grąžino lenkams Horodlėje gautus herbus ir pasiliko prie anksčiau turėtų savųjų.²⁶ Gal šie karingi Gedgaudiečiai ir buvo pakviesti liudininkais steigimo akte. Įsikūrę Žemaičiuose, šie Gedgaudai išliko ilgiausiai. Jiems buvo tekęs ir Petro Gedgaudo tėvonijos dvaras Geišiai prie Raseinių, o 1589 m. jiems priklausė „Gedgaudiškių dvaras, Žemaičių žemėje“, kitu atveju (1593) vadinamas „Gedgaudų dvaru“, kurį valdė Jokūbas Gedgaudaitis.²⁷

Iš kitų liudininkų vardais minimi dar šie kilmingieji klebonai: du iš kaimyninių parapijų — Jokūbas, Raseinių klebonas, ir Povilas — Betygalos, o tretysis Mikalajus — Siesiškių. Senuose dokumentuose ir žemėlapiuose Siesiškiais buvo rašomi dabartiniai Siesikai, prie Ukmergės. Ši vieta gana tolima nuo Šiluvos, be to, ne Žemaičių, o Vilniaus vyskupijos. Bet Petrui Gedgaudui ir jo žmo-

nai ji buvo matyt, labai artima, nes ją valdė žmonos dėdė Valimantaitis, kuris čia 1441 metais įsteigė parapiinę bažnyčią, vėliau globojamą sūnaus Daugėlos.²⁸

Liudininkai, minėtieji didikai ir klebonai, turėjo patvirtinti šiuos Petro Gedgaudo užrašus — fundaciją Šiluvos bažnyčiai ir jos rektoriams: „pirmiausia dirvą prie bažnyčios ir kitą žemę nuo kelio ligi kūdros, dar kitą žemę — visą ligi upės“. Toji upė, kaip žinoma iš vėlesnių raštų, buvo Dubysa, o žemė „su vandenimis, krūmais, kalneliais“ ir miškais. Kadangi dirbamos dirvos buvo tik prie bažnyčios, tai Gedgaudas dar pridėjo tris dešimtines (dešimtąją dalį derliaus) iš savo dvarų — vieną iš Šilo, arba Būdos, antrą iš Girios (vėliau vad. Girinaičių) ir trečią iš Pašakarnio. Iš javų dešimtinės Gedgaudas išskyrė avižas, bet už tai įrašė kasmetinę duoklę paprasto audklo septynias uolektis milinėms ir avių kailinius žiemai, be to, druskai pirkti dvi kapas grašių kasmet. Bažnyčiai dar perleido „dešimtį kaimiečių su jų įpėdiniais, kilnojamu ir nekilnojamu turtu ir teisėtai jiems priklausančiomis žemėmis“. Tą kaimiečių dešimtuką sudarė Mingalas, Brolutis, Apeika, Piktošius, Kivinas, Marelis, Studiviltas, Petrošius, Šudintas (Šedaitis) ir Vaizgintas.

KOKIĄ BAŽNYČIĄ GEDGAUDAS STATĖ?

Steigimo aktas nepasako, kada pati bažnyčia turėjo būti pastatyta. Kitas klausimas, kokią bažnyčią Gedgaudas planavo statyti — medinę ar mūrinę? Steigimo aktas šito neužsimena, o kai kurie lenkai teigia — buvusi pastatyta mūro bažnyčia; tuo tarpu Valančius sako: „Petras Gedgaudas, turtingas vyras, pastatė Šidlave medžio katalikų bažnyčią“.²⁹ Abu teigimai nėra pagrįsti jokiais šaltiniais.

Pirmąsias Žemaičių bažnyčias Vytautas statė medines, nes kitokia medžiaga šioje Lietuvos srityje nebuvo lengvai gaunama. Tačiau 10 metų prieš Šilo bažnyčios steigimą Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras paskelbė privilegiją Žemaičiams (1447), įsakydamas žemvaldžiams vežti akmenis, degti plytas ir kalkes. Šis įsakymas rodo, kad mūrinė statyba, žinoma ir anksčiau, dabar norėta sustiprinti bei išplėsti, nors tai lietė pirmon eilėn pilių statybos reikalą.³⁰

Anksčiau neturėta įrodymų apie kokią nors mūro statybą Šiluvoj prieš XVI a. pabaigą, kada atsirado mūrinė kalvinų bažnyčia Zbaruose. Bet 1938 metais, tiesiant Bukotos gatvę, einančią pro pat šventorių, buvo užtikta dviejų metrų gilumoj mūro siena „su įdomiais padalijimais“. Ji buvo darbininkų išardyta ir plytos su akmenimis parduotos. Toliau kasant, buvo atrasta daug didesnė tos pačios statybos mūro siena, kuria susidomėjo VD Kultūros Muziejus bei paminklų apsaugos žinyba. Sudarytoji komisija ėmėsi šį radinį tyrinėti.³¹

Iš pirmo pažvelgimo atkastoji siena dariusi senovės pilies apardytų pamatų išpūdį. Iš vidaus ši siena buvusi su tam tikrais sutvirtinimais — kontraforsais. Sienos storis 67-76 cm, o kontraforsų 1,35-1,47 m. Abiejų tiesių sienų susikirtime atkastas 4 metrų 60 cm spindulio puslankis, kurio sienos buvo 145 cm storio. Sienų aukštis buvo nevienodas, nuo 1,22 metro iki 2 metrų, nes vietomis ji gerokai apirusi. Bendras sienos ilgis 32 metrai. Išorėje siena statyta rankų darbo plytų, o iš vidaus — apvalių akmenų. Plytos su akmeniu sujungtos kalkių skiediniu. Plytų dydis 28 cm ilgio, 14 cm pločio ir 7,5 cm aukščio. Mūrijimo būdas blokinis — viena eilė plytų klota išilgai, antroji skersai.

Klausimas, kam tokia siena galėjo tarnauti? Komisija atkreipė dėmesį į sienos puslankį-absidę, kuri paprastai

vartojama mūro statybos bažnyčiose. Tad pirmoji komisijos prielaida buvusi, jog čia bus buvę pamatai kitados stovėjusios mūro bažnyčios. Tačiau suabejota dėl to, kad istorinės žinios (imtos iš Valančiaus ir brošiūrų) rodžiusios, jog pirmosios keturios bažnyčios buvusios medinės, o medinėms bažnyčioms vien dėl konstrukcijos niekas tokių puslankių mūro pamatų nedaro. Toliau spėliota, ar čia nebus buvusi kokia fortifikacinė šventoriaus siena, kuri galėjusi tarnauti reformacijos laikais nuo katalikų užpuldinėjimų. Komisijos tyrinėjimai liko nebaigti ir atsakymo nerasta.

Šis mūro radinys (faktiškai du radiniai) Šiluvoje neabejotinai yra senųjų pilių bei bažnyčių statybos tipo. Tokio matavimo rankų darbo plytos ir toks statybos būdas rastas tyrinėjant vėliau XIV-XV amžiaus architektūrą Lietuvoje.³³ Kelti šiuos radinius į XVI amžiaus galą, kada įsigalėjo reformatai Šiluvoje, nėra pagrindo. Reformatai, kaip matysime, savo mūrinę bažnyčią statė už pusantro kilometro nuo šio radinio. Katalikų bažnyčia buvo anksčiau apleista, o paskui sunaikinta, tad kam būtų buvusi reikalinga šventorinė-fortifikacinė siena? Lieka viena įtikimiausia prielaida, jog rastoji siena yra pamatai buvusios pirmosios bažnyčios ir ant šių pamatų, pagal jų konstrukcijos reikalavimus, turėjo būti mūro statybos bažnyčia.

Kitas klausimas, kada gi gedgaudinė bažnyčia buvo pastatyta? Nesant kitų istorinių žinių, gal bent šiek tiek dėmesio verta tokia žinia, gauta iš Šiluvos. Betyrinėjant 1938 m. atrastąsias sienas, Šiluvos klebonas kan. P. Katala radęs butelį su dokumentais, bet „padarė klaidą, per greit jį atidarydamas. Butelį atidarant dokumentai subyrėjo į pelenus. Tiek tebuvo aišku, kad rašyta lietuvių kalba, bet lenkiškomis raidėmis, ir toks skaitmuo — 461 m. Matyt, kad vienas skaitmuo nubyrėjo“.³⁴ Jei šią

žinią būtų galima vietoj patikslinti, tai išeitų, jog pirmoji gedgaudinė bažnyčia (arba pamatų siena) buvo statyta praėjus ketveriems metams po iškilmingojo steigimo akto.

Pastačius bažnyčią, turėjo netrukus įsikurti ir klebonas. Apie jį sužinome iš 1466 metų Betygalos bažnyčios žemės pakeitimo dokumento, kur jis dalyvauja liudininku kaip „Jonas, Šilo klebonas“. Tame dokumente randame ir tą patį Betygalos kleboną Povilą, kuris 1457 m. dalyvavo liudininku Šilo bažnyčios steigime.³⁵

Šiluvos bažnyčios įkūrimas pratęsė paties Petro Gedgaudo amžių, nes kai kurie istorikai per anksti jį numarino. Nežinodami trečiosios fundacijos akto, nes jie nebuvo atspausdinti, kaip dviejų pirmųjų, istorikai lenkai nukreipė akis į vieną sutapimą: Gedgaudas tais pačiais (1551) metais užbaigė viešąją savo tarnybą, įsteigė bažnyčią Vyšniave ir surašė savo testamentą, dėl to apie tą laiką jis turėjęs ir mirtį.³⁶ Iš tikrųjų, jis nemirė. „Kol esu gyvas, jis galvojo, noriu padaryti gerų darbų, kad kartais pamotė mirtis staigiu smūgiu manęs nepakirstų. (Dėl to) savo geros valios laisvu apsisprendimu ir mano bičiulių sutikimu steigiu Šile, arba Būdoje, bažnyčią“ (iš steigimo akto).

Šilo bažnyčios įkūrimas buvo paskutinis žinomas aktas, kurį Gedgaudas paliko istorijai. Ši bažnyčia Žemaičiuose, skaitant nuo vyskupijos pradžios, buvo penkioliktoji. Prieš ją statytosios buvo Veliuonos, Raseinių, Ariogalos, Viduklės, Kražių, Kaltinėnų, Medininkų (Varnių I), Luokės, Kelmės, Varnių II, Betygalos, Krekenavos, Jurbarko ir Šiaulių bažnyčios.

Bažnyčios steigėjas, pagal anų laikų teisinę tvarką, buvo ir jos patronas-globėjas. Ši teisė buvo paveldima kartu su steigėjo turtais. Dėl to Gedgaudas steigiamajame akte įrašė: „Kai jau aš ir mano teisėta žmona būsime mirę, tai tas, kuris bus Šilo, arba Būdės, paveldėtų turtų

įpėdinis, įpareigotas sąžinės, visada neapsileidusiai atlikinės prievolės bažnyčiai, nedarydamas kliūčių“. Iš jo steigtų bažnyčių pirmoji, radaškovičinė, perėjo į karaliaus patronato teisę, o 1501 m. buvo perleista Vilniaus vyskupui.³⁷ Šiluvinė atsipalaidavo nuo steigėjo įpėdinių globos ir perėjo vyskupo žinion tik po 1622 metų. Ligi to laiko Šiluvai teko pergyventi keletą pasikeitimų tarp dvaro savininkų ir bažnyčios patronų.

GEDGAUDIENĖ — ŠILO PAVELDĖTOJA

Petras Gedgaudas neturėjo kam kitam palikti savo turtų, kaip tik žmonai. Jos sūnus Adomas, minimas 1434 metais kaip Kamieno srities (dominium Camyensis) valdytojas,³⁸ greičiausiai buvo miręs prieš 1551 metus, nes tėvas savo testamente jo neprisimena. Gedgaudai buvo įdukrinę Oną Butrimaitę, Birutės Kęstutienės giminaičio dukraitę, berods, Jurgio dukterį. Ji, tekėdama už Jurgio Yličiaus, gavo kraitį — Žygimanto Kęstutaičio dovanotą Gedgaudams Myriaus pilį ir nuosavybę, esančią apie 45 km į pietų rytus nuo Naugarduko.³⁹ Ji taip pat neminima Gedgaudo testamente. Iš tikro, Gedgaudas visus savo dvarus užrašė žmonai Milaknei, tad jai po vyro mirties teko ir Šiluva.⁴⁰ Kada vyras mirė, nėra žinių, bet jinai po Šiluvos įsteigimo gyveno bent 27 metus, nes dar 1484 m. pasirašė naują fundaciją Radaškovičių bažnyčiai.⁴¹

Radaškovičiuose ji paliko gyventi ir iš čia tvarkė savo dvarus. Tvarkė juos greičiausiai ne viena, nes turėjo brolių. Pagaliau ne kam kitam, o broliams ir jų šeimoms turėjo likti ir jos dvarai. Tų brolių ji turėjo ketvertą ir iš jų du — Mykolas ir Jonas Kęsgailos — buvo jau aukštai iškilę Lietuvos administracijoje. Mykolas 30 metų (1446-

76) buvo Lietuvos kancleris, o nuo 1458 metų ir Vilniaus vaivada. Jonas nuo 1451 metų tapo žemaičių seniūnu, giedu broliai tuo metu, ypač po Jono Goštauto mirties, iš tikro, valdė Lietuvą. Tai buvo Kęsgailų giminės dominacija, su kuria turėjo skaitytis ir Lietuvos didysis kunigaikštis, vėliau lenkų karalius Kazimieras. Kai jis 1473 metais atvyko į Trakų pilį, pakvietė ir juodu svečiais bei liudininkais pasirašyti fundacijos akto karališkajai Darsūniškio bažnyčiai. Abu šie Kęsgailos, Milaknės broliai, vadinami *magnifici domini* — magnatai, didikai.⁴²

Iš kitų brolių Petras neturėjo jokių valstybinių pareigų, o Debeslis (Debeslao) buvo kurį laiką Vilniaus piliininku. Debeslis randamas ir įvairiuose aktuose kaip liudininkas. Tokiu liudininku kartu su broliu Jonu jis buvo ir Gedgaudo motinos Anastazijos vienoje fundacijoje. Poroje aktų (1503) prie jo vardo pridėta Bučkaitis (turėtų būti Buškaitis, iš prosenelio Buškos).

Milaknė Gedgaudienė, vyrui mirus, savo rūpesčiais dalijosi su broliu kancleriu Mykolu. Kartą, jos prašomas, jis kreipėsi į Lietuvos didįjį kunigaikštį Kazimierą dėl sesers bylos su Vilniaus kapitula. Už tą ir kitas paslaugas Milaknė dovanojo savo broliui Bugeiškių dvarą, esantį prie Radaškovičių. Sesers dovaną Mykolas prisiminė savo rašte, kai steigė Kęsgailų vardo koplyčią prie Vilniaus katedros; šį dvarą jis 1476 m. užrašė minėtai koplyčiai. Po metų ir pati Milaknė padarė turto užrašą iš savo Radaškovičių dvaro Vilniaus kapitulai, su kuria anksčiau bylinėjosi.⁴³ Praėjus 11 metų (1484) ji, kaip minėjome, apdovanojo ir vyro įsteigtą vietos bažnyčią Radaškovičiuose. Šiuose abiejuose turto užrašuose ji pasirašė kaip „anksčiau mirusio Senkos Gedgaudo žmona“.

Ar ji rūpinosi ir kitomis vyro įkurtomis bažnyčiomis, nėra žinių. Šiluva jai buvo tolimesnė ir gal svetima vieta, nors ji buvo steigiamą ne vien vyro, bet ir jos vardu. Var-

giai ji pati rūpinosi ir savo dvarais, esančiais Žemaičiuose, kai čia pat buvo jos brolis Jonas. Šiam, žemaičių seniūnui, ji tur būt jautėsi skolinga, dėl to jo sūnui Mikalojui perleido Šiluvos ir Pašakarnio dvarus kartu su bažnyčios patrono teise. Perleidimo aplinkybės nežinomos, kaip ir pats laikas.

NAUJOJO ŠILO PATRONO GIMINĖ

Mikalojaus Kęsgailos giminės vardas ne mažiau garsus, kaip ir Šilo steigėjo Gedgaudo. Šios giminės lizdas buvo Deltuva, prie Ukmergės, kur plačią žemės sritį ir pilį valdė prosenelis Buška. Jis buvo kunigaikščio Kęstučio tarnyboje, pasižymėjo kautynėse su kryžiuočiais 1366 m. ties Maišiagala, dalyvavo Kęstučio ir Jogailos derybose su Ordinu 1379 metais. Kryžiuočiai 1385 m. taikė savo smūgį ir į Deltuvos pilį. Šią pilį ir sritį po Buškos mirties valdė sūnus Valimantas, turėjęs 8 sūnus: Jaunių, Rumbautą, Kęsgailą, Šediborą, Segebutą, Gudigirdą, Sudivojų ir paskutinį nežinomo vardo. Pirmieji keturi, priimdami krikštą, gavo Jono, Lemberto, Mykolo, Motiejaus vardus; kitų krikšto vardai nežinomi. Pagal tėvą jie vadinosi Valimantaičiais, kol vėliau iškilo Kęsgailos vaikai — Kęsgailaičiai ir tolimesni palikuonys pasidarė žinomi tiesiog Kęsgailų vardu.

Vyriausias iš Valimantaičių — Jonas Jaunius buvo Trakų vaivada, kai Manivydas ėjo Vilniaus vaivados pareigas. Trakai buvo antroji pozicija po Vilniaus Vytauto valstybėje. Iš Trakų buvo parinktas pirmasis Žemaičių vyskupas Motiejus ir čia 1417 m. spalio 24 d. buvo konsekruotas, o Jaunius, Trakų vaivada, pasirašė konsekracijos dokumentą pagal Konstancos suvažiavimo pavedi-

mą.^{43a} Antrasis brolis Rumbautas buvo paskirtas pirmuoju Žemaičių seniūnu kaip tik tais metais (1409), kai žemaičiai išvijo kryžiuočius. Jį 1411 metais pakeitė trečiasis brolis Mykolas Kęsgaila. Žemaičių seniūno pozicija buvo trečioji valstybėje.

Nuo Mykolo Kęsgailos, Šiluvos paveldėtojo senelio, laikų ši giminė valdė Žemaičius apie 120 metų su pertraukomis. Seniūnų rezidenciją Kęsgaila pasirinko Kražius ir čia 1416 m. pastatė pirmąją bažnyčią savo globėjo šv. Mykolo garbei. Neužmiršo jis ir giminės Deltuvos; čia įkūrė bažnyčią 1444 m., o brolio Sudivojaus sūnus Stasys 1469 m. išrūpino iš pop. Pauliaus II atlaides.⁴⁴ Kęsgaila dar įsteigė (1445) bažnyčią Šiauliuose šv. Petro ir Povilo garbei.

Mykolas Kęsgaila vis dėlto buvo ne tiek dosnus, kiek godus ir valdingas. Jis telkė turtus savo giminei vaikų vedybomis, pirkimais ir dovanomis iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio. Jo žmona šaltiniuose vadinama „Elena iš Lietuvos“ — turėtų reikšti „iš Lietuvos kunigaikščių“.⁴⁵ Lyg kunigaikštis jautėsi ir Kęsgaila — nesiskaitė, bent Žemaičiuose, su pačiu valdovu Kazimieru. Jis ir savo sūnų Mykolą gana anksti įstatė į Lietuvos kanclerio poziciją, o antrajam sūnui Jonui paliko Žemaičių seniūniją.

Gerbdami savo tėvą šiedu sūnūs 1478 metais naujai atstatė, papildomais turtais aprūpino ir naujus atlaides gavo iš Romos tėvo kilmės bažnyčiai Deltuvoje. Jonas, tapęs (1451) Žemaičių seniūnu ir įsikūręs Kražiuose, pratęsė savo tėvo fundaciją parapijai, įkurdamas koplyčią Marijos dangun ėmimo garbei ir altariją bei užrašydamas Linkuvos dvarelį ir dešimties iš Varpėnų bei Graučės dvarelių.⁴⁶

Jonas Kęsgaila buvo Šiluvos paveldėtojo Mikalojaus tėvas. Už Mikalojų buvo du vyresni vaikai — Stasys ir Elena, kuri ištekėjo už Kijevo vaivados Jurgio Tautman-

taičio. Likusi našle (1512), ji savo ar vyro Svinerių ir Žirmūnų dvarus perleido broliui Stasiui, kuris tėvui mirus buvo išrinktas ir 1486 m. patvirtintas Žemaičių seniūnu. Vienu metu (1502) Stasys yra buvęs ir Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje.

Paveldėjęs iš tėvo Kaltinėnus, Horočycus ir Rohočysus, Stasys dar gavo (1505) iš Manivydo vaikaitio Alberto Panevėžio dvarą, o iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Želvos dvarą. Žygimantas Senasis patvirtino anksčiau jam dovanotas žemes, kaimus, miškus ir ežerus Žemaičiuose, tarp Minijos ir Šventosios. Jam dar priklausė Batakių dvaras, kur jis 1509 m. pastatė bažnyčią. Be kitko, jį randame liudininku steigiant bažnyčią Tauragėje (1507) ir teikiant naujas privilegijas (1516) Betygalos bažnyčiai.⁴⁷

Stasys Kęsgaila buvo ne tik turtingiausias, bet ir įtakingiausias asmuo Žemaičiuose. Jis buvo tiesioginis viršininkas visų tarnybų — vietininkų, karališkųjų dvarų laikytojų ir tijūnų. Jis betarpiškai valdė per savo patikėtinius beveik visų valsčių teismus ir administraciją ir imdavo iš jų sau pajamas kaip valsčių vietininkas. Tik po jo mirties Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis pasiėmė savo žinion šiuos karališkuosius valsčius: Ariogalą, Beržėnus, Biržėnėnus, Dirvėnus, Gandingą, Jurbarką, Karšuvą, Kražius, Kaltinėnus, Pajūrį, Palonus, Pašilę, Raseinius, Rietavą, Šauduvą, Tverus, Telšius, Tendžiogalą, Užventį, Viešvėnus, Vilkiją, Veliuoną, Viduklę. Nuo to laiko tijūnijas dalijo nebe Žemaičių seniūnas, o pats Lietuvos didysis kunigaikštis. Nenuostabu, kad turėdami beveik visišką valdžią Žemaičiuose, Kęsgailos karta iš kartos laikėsi lyg karaliukai. Tačiau ne visi šios giminės vyrai galėjo naudotis ta pačia galia. Kokia gi buvo naujojo Šiluvos paveldėtojo Mikalojaus padėtis ir vaidmuo?

Mikalojus buvo Šiaulėnų tėvainis ir jam priklausė dar šie dvarai: Švėkšnos, Beržėnų, Ginteliškės ir dalis Kražių bei Gargždų. Švėkšnoje jis 1509 m. gegužės 21 d. įkūrė pirmąją Šv. Jokūbo bažnyčią ir ją aprūpino turtais. Steigdamas šią bažnyčią jis pasirašė Žemaičių seniūno Jono sūnumi ir Lietuvos didžiosios kunigaikštijos markizu.⁴⁸ Iš to matyti, kad jis neturėjo jokių žymesnių titulų ir pareigų Žemaičių ir Lietuvos administracijoje.

Paveldėjęs Šilo dvarą, jis gavo nuosavybėn ir Pašakarnio dvarelį, kuris buvo porą kilometrų į pietus nuo Tytuvėnų. Šį dvarelį kai kas maišo su kitu Pašakarnio dvarėliu, buvusiu daugiau į rytus, kur išteka Šušvės upė. Antrojo „dvarelio paveldėtojas Pašakarnyje, Žemaitijoje“ 1463 m. buvo Trakų vietininko Petro Načkos Ginvilaičio sūnus Andreika.⁴⁹ Pirmasis dvarelis buvo toji vieta, kur Mikalojus Kęsgaila pasirašė Švėkšnos bažnyčios steigimo aktą. Iš to galima spėti, kad jis Pašakarnyje ir gyveno. Šio dvarelio dešimtinę Gedgaudas buvo užrašęs Šilo bažnyčiai, o vėliau jis visas priklausė „Šilo klebonijai“. Nėra jokio įrodymo, kad šio dvarelio pervedimą klebonijai būtų padarę kiti Šilo paveldėtojai. Tad galimas dalykas, jog ši fundacija buvo padaryta Šiluvai paties Mikalojaus Kęsgailos.

Gal jam reikėtų priskirti ir kitą nuopelną, kuris kažkodėl perleidžiamas sekančiam Šilo paveldėtojui Zavišai. Apie 1500 metus Šilą ištikęs gaisras sužalojo bažnyčią ir sunaikino kleboniją. Kadangi tuo laiku dar buvo gyvas Mikalojus Kęsgaila, tai ne Zaviša bus atstatęs bažnyčią ir kleboniją, o jis su žmona.

Mikalojaus Kęsgailos žmona buvo Sofija Svirskytė, Petro (Petkos) duktė, iš didelės šeimos — penkių seserų ir septynių brolių. Brolis Andrius buvo Vilniaus prelatas,

pastatęs savo lėšomis bažnyčią Kabilninke, o kiti šeši broliai ją aprūpino papildoma fundacija. Jos dėdė Jonas 1452 m. pastatė bažnyčią Svieriuose, o kitas dėdė Simonas šiai bažnyčiai 1472 m. užrašė savo turtą dalį. Kunigaikščiai Svirskiai buvo sena lietuviška gediminaičių šaka, kurios lizdas buvo Svyriai (Svieriai), Švenčionių apskrityje.⁵⁰

Svirskytė ir Mikalojus Kęsgailos susilaukė trijų įpėdinių: Barboros, Onos ir Mykolo. Dukterys buvo vyresnės, tad anksčiau ištekėjo — viena už Zavišos, antroji už Šemetos, o sūnus, tėvui mirštant, buvo jaunametis, dėl to paliktas dėdės Stasio — seniūno globai. Ta globa pasirodė ne per daug tėviška. Dėl to našlaitis Mykolas vėliau net dviem atvejais (1522 ir 1525) skundėsi teisme. Skundėsi, kad dėdė atsisako lygiomis pasidalyti Kražiais, Šiaulėnais ir kitu turtu, likusiu po tėvo mirties. Tie skundai nesuminkštino dėdės Stasio širdies. Jaunasis Mykolas toliau tęsė bylą su dėdės sūnumi, taip pat Stasiu. Galutinai šiedu pusbroliai 1528 m. sutarė pasidalyti Šiaulėnus ir Gargždus.

Šilo paveldėtojo Mikalojaus sūnus Mykolas apie 1519 metus vedė Oną Radvilaitę, Mykolo Juodojo seserį, Sofijos Manivydaitės dukraitę. Manivydaitė buvo Šilo steigėjo pusbrolio Jono (Ivaškos), Vilniaus vaivados, duktė, giliai religinga ir dosni bažnyčių reikalams.⁵¹ Dabar į Šilo paveldėtojų giminę atėjo jos dukraitė Radvilų Ona. Ši buvo mažiau laiminga už savąją senelę. Manivydaitė apdovanojo Radvilus gausia šeima; ji buvo motina abiejų Radvilų šakų — Nesvyžiaus ir Biržų, kurie vėliau išaugo į galingus ir įtakingus kunigaikščius. Ona Radvilaitė Kęsgailams tedavė du sūnų: Stasį ir Joną. Antrasis sūnus ir vyras mirė apie 1534 metus ir ji liko jauna našlė. Jos sūnus Stasys buvo paskutinyasis iš Kęsgailų, buvęs Tikocino seniūnu ir Mogiliavo valdytoju.

Su šiuo Radvilaitės sūnumi Stasiu išsibaigė garsioji, turtingoji ir valdingoji Kęsgailų giminė.⁵² Jos atžalą kiais vardais pratęsė abi Šilo paveldėtojo dukterys Kęsgailaitės — Barbora ir Ona. Barbora, anksčiau ištekėjusi, kraičiu pasiėmė ir šilo nuosavybę.

KĘSGAILAITĖS KRAITIS ZAVIŠOMS

Barbora Kęsgailaitė buvo dar gana jauna, kai jai pasipiršo Andrius Zaviša, našlys. Zavišos buvo nežymūs bajorai, atkilę iš Lenkijos ir vedybų keliu čia įsikūrę. Penki jų broliai kūrėsi Kauno krašte, o šeštasis — Mykolas buvo Pabaisko klebonas.⁵³ Andrius, vesdamas Barborą Kęsgailaitę, jau buvo tėvainis Žeimių, esančių tarp Kėdainių ir Ukmergės. Kaip jis šią vietą buvo gavęs, ar iš pirmosios žmonos, ar kitu būdu, nėra žinių. Žeimius laikė sau artima vieta ir kiti broliai, nes Jurgis užrašė turto dviem Žeimių altarijom, o bažnyčią pastatė 1524 m. Andrius, jau vedęs Kęsgailaitę ir paveldėjęs Šilą.⁵⁴ Kaip Šilo bažnyčia, taip ir Žeimių buvo pašvęsta Marijos Gimimo garbei.

Kas buvo pirmoji Andriaus Zavišos žmona, nėra tiksliai žinių. Žinoma likusi jų duktė Ona, kuri ištekėjo už Mikalojaus Kamajausko. Su Barbora Kęsgailaitė Andrius Zaviša susilaukė ketverto sūnų ir vienos dukters — Daratos Barboros, kuri ištekėjo už Vaitiekaus Šemetos, Jonos sūnaus. Iš keturių sūnų — Stasys ir Mikalojus mirė nevedę, o Jonas ir Merkelis paliko gausesnes šeimas. Šių palikuonys ėmė vadintis Zavišomis - Kęsgailomis, netgi priėmė Kęsgailų gulbės herbą vietoj savojo rožės. Jų rožė atsidūrė už herbo, lyg puošmena, žyminti pirmąją kilnę.⁵⁵

Andrius Zaviša, vedęs Kęsgailaitę, gavo tarnybinio darbo Vilniaus administracijoje. Tarp 1519 ir 1522 metų jis buvo Vilniaus tijūnu. Tuo metu Vilniaus vaivada buvo Mikalojus Radvilas, Mikalojaus Juodojo dėdė. Šiam mirus 1522, Zaviša neteko savo tijūnystės. Neteko gal dėl to, kad sekantis vaivada Albertas Gostautas nemėgo lenkų kilmės ponų ir savo bendradarbiais rinkosi lietuvius.

Zavišų padėtis apie tą laiką buvo jau pagerėjusi. Neužmiršo savo svainio ir Mykolas Kęsgaila, laimėjęs bylą su pusbroliu Stasiu. Jis Andriui Zavišai 1528 m. išmokėjo papildomą kraitį 200 lietuviškųjų grašių kapų. Skaitant rusiška valiuta prieš I pasaulinį karą, grašių kapa buvo verta 30 rublių arba to laiko Amerikos valiuta 15 dolerių; tad Zaviša gavo 6.000 rublių, arba 3.000 dolerių. Tais metais (1528) Andrius Zaviša iš savo žemių statė Lietuvos kariuomenei 29 raitininkus, o 1 raitininkas buvo statomas nuo 8 valakų. Tad Zavišos turtas žemėmis turėjo siekti 232 valakų. Tą žemę 1531 m. jis dar padidino, atpirkdamas iš savo sesers Macevičienės Teikinių dvarelių už 100 liet. grašių kapų. Po Andriaus mirties šis pirkinys teko sūnui Mikalojui ir pirmos žmonos dukteriai Onai, kurie 1537 m. pardavė Goštautams.⁵⁶

Andrius Zaviša, tretysis Šiluvos valdytojas, mirė greičiausiai apie 1532 metus, nes po to šeimos turto reikalais rūpinosi jo žmona Barbora Kęsgailaitė. Ji pati vedė bylas su savo giminėmis: Jurgiu Radvilu (1534) dėl Želazinos kaimo, su vyro brolvaikiu Kristupu (1546) dėl pasisavintų Vasauskų valstiečių, su vyro pirmos žmonos dukterimi (1541) dėl šios reiškiamų teisių į turtą, be to, su Kiškais (1541) dėl Vasauskų žemės. Kokių turtinių sąskaitų ji turėjo daugiau, ypač su Kiškais, nėra žinoma, bet trys broliai Kiškos — Stasys, Petras ir Mikalojus — buvo vaikai Šiluvos kūrėjo Gedgaudo augintinės dukros Yliničiutės.⁵⁷ Nors Gedgaudienė-Kęsgailaitė, pagal vyro

testamentą, nebuvo įpareigota savo augintinei palikti turto, tačiau galėjo skirti kraitį jos dukteriai, kai ji tekėjo už Petro Kiškos (†1534).

Barbora Kęsgailaitė, pragyvenusi savo vyrą, mirė apie tą patį laiką, kaip ir pusbrolis Stasys (1547), nes po šio mirties jos vardas nebeminimas turto dalybose.

*

*

*

Tokia buvo Šilo valdytojų ir bažnyčios globėjų pirmoji trijulė. Reikšmingiausias iš jų Petras Simonas Gedgaudas, davęs pradžia ir pagrindą šiai šventovei. Mažiau reikšmingas Šiluvai buvo Mikalojus Kęsgaila, bet ir jis globojo šią bažnyčią. Kukliausias buvo Zavišų vaidmuo, tačiau pagarbus šiai šventovei. Zavišų vaikai jau nusi-kreipė nuo Šiluvos, palaikydami reformos srovę, kuri vėliau visai sunaikino šią šventovę. Bet tai jau naujas Šiluvos istorijos lapas.

Pirmame šios istorijos lape trūksta Šilo kunigų sąrašo, nes nerasta kitų vardų, be pirmojo klebono Jono. Nežinia, kas buvo jų daroma šiai šventovei ugdyti ir žmonėms šviesti. Parapinės mokyklos Žemaičiuose pradėtos steigti jau XV a. pradžioje. Jos veikė Tauragėje (nuo 1507), Joniškyje (1530), Jurbarko (1537), bet ar buvo Šiluvoje, nėra žinių.

Kunigų tais laikais buvo nedaug, o ypač stigo lietuvių kilmės. „Bažnyčių rektoriai nepaiso lietuvių kalbos..., dėl to negali užtenkamai sakyti nei pamokslų, kuriais šventas tikėjimas ugdomas, nei teikti bažnyčios sakramentų, ypač klausyti išpažinties“. Tokiais žodžiais reiškė susirūpinimą Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras, kai 1501 metais buvo renkamas Lenkų karaliumi. Gal-

vodamas, kad vyskupai geriau prižiūrės kunigus ir iš jų daugiau reikalaus, Aleksandras atsisakė patronato ir koliacijos teisių 28 parapijose Vilniaus vyskupijoje ir perleido šią teisę vyskupui Albertui. Panašiai žemaičių vyskupui Martynui jis perleido 7 karališkųjų valdų parapijas: Veliuonos, Raseinių, Viduklės, Šiaulių, Varnių, Katinėnų ir Betygalos.⁵⁸

Kitos parapijos, kaip ir Šiluva, buvo ir liko didikų globoje, dėl to kunigai labiau priklausė nuo jų, negu nuo vyskupo. Kai didikai ėmė svirti į reformaciją, kunigų padėtis ir jų patarnavimas liaudžiai atsidūrė kryžkelėje. Tai matysime sekančiame skyriuje. Geriau buvo su vienuoliais, kurie ponų nepriklausė, o savo tarpe turėjo lietuvių kilmės kunigų. Vienuoliai ne tik keliavo su pamokslais, kaip Vilniaus pranciškonas Vaitkus (Vaitkom kaznadėem litowskim, minimas 1501), bet ėjo ir vikarų pareigas, kaip to paties ordino narys Jokūbas Lietuvis (Jacobo vicario Lytuhano, minimas 1486).⁵⁹

TREČIAS SKYRIUS

REFORMŲ BANGOS
LIEČIA ŠILUVĄ

V

iena iš tų vietų, kurią anksti palietė religinės atmainos, buvo Šiluva. Atmainų priežasties tenka ieškoti pirmiausia Šiluvos globėjų Zavišų šeimoje. Po tėvo Andriaus mirties liko keturi sūnūs, aprūpinti mažu palikimu. Tuo metu juos ir kitus Žemaičių bajorus pagavo reformų srovė.

Šioj srovėj „aktyviai veikė vien tiktai bajorai. Nei karalius, nei valstiečiai šiame judėjime nedalyvavo. Bajorai parodė didžiausią norą tvarkyti religijos dalykus

pagal savo nuožiūrą. Buvo ir noro pasipelnėti — atimti katalikų bažnyčias, pavaryti katalikų kunigus, pagrobti bažnyčios padargus, žemę“.¹

Šie bajorų interesai, pažadinti reformų srovės, neišryškėjo iš karto. Ne staiga iškilo ir pati reformacija Lietuvoje. Ji brendo pamažu ir perėjo net ketvertą tarpsnių bei formų. Šiluvai teko išgyventi visus tuos perėjimus.

LIUTERONIZMO ĮTAKA ŽEMAIČIUOSE

„Lietuvoj visa buvo ramu rašo Kojalavičius, kol kaimyninėj Livonijoj iškilo naujas susidrumstimas, prasi-veržus liuteroniškai sektai“.² O ji prasi-veržė vos penketai metų praėjus nuo viešo Liuterio nusigręžimo (1517) prieš Katalikų Bažnyčią. Vienuolio Liuterio balsan atsiliepė pirmiausia Livonijos vienuolių kalavijuočių ordinas. Ordino magistro padėjėjas Jonas Vilhelmas Fürstenbergas vadovavo Rygos miestiečiams, kurie 1522 metais užgrobė vienuolynus, bažnyčias pavertė sandėliais, išvarė Rygos arkiv. Vilhelmą ir uždraudė katalikams pamaldas. Rygoje 1524-26 metais buvo sunaikinta daug religinio meno.³ Panašiai Tartų (Dorpato) liuteronizmo šalininkai 1527 metais, Kalėdų metu, sunaikino ir išmetė iš bažnyčių visus šventųjų paveikslus.⁴

Nepraėjo nei treji metai nuo šių triukšmingų Livonijos įvykių pradžios, kai nusigręžė nuo katalikybės kryžiuočių ordino magistras Albrechtas Brandenburgietis, šv. Kazimiero sesers Sofijos sūnus. Jis metė vienuolio rūbą ir pasiskelbė pasauliniu Prūsų valdovu — hercogu. Albrechtu pasekė Prūsų miestiečiai ir bajorai. „Miestai ir bajorija griebėsi reformacijos ir paglemžė bažnyčios turtus“.⁵

Lenkijoje, arčiau Vokietijos pasienio ir miestuose, kur tik buvo daugiau vokiškos kilmės žmonių, liuteronizmas, lyg nauja tautinė religija, pradėjo skverbtis ir lenkti savo pusėn kilminguosius bei miestiečius. Pirmieji šios srovės reiškiniai vertė karalių Žygimantą Senąjį jau 1520 metais imtis griežtų priemonių liuteronizmą Lenkijoje sulaikyti.

Šių artimų kaimynų pavyzdžiai veikė ir Lietuvą. Pirmiausia pakėlė galvas Lietuvos vokiečiai, kurių buvo gausiau Vilniuje. Jau tada Vilniaus vyskupijos sinodas (1526-27) reiškė susirūpinimą, kad tikėjimo praktikoje esą klystkelių ir kasdien atsiranda vis naujų. Sinodas įspėjo vengti ypač mokytojų vokiečių, įtariamų erezija. Liuteronizmu ėmė domėtis ir Lietuvos bajorai bei didikai, kuriuos ši srovė traukė dėl politinių bei socialinių motyvų.⁶ Apie gerą dešimtmetį (1525-35) domėjimasis vyko gana ramiu, uždaru būdu. Po to prasidėjo pusiau viešas reformos šalininkų pasireiškimas ir pasiruošimas konkretiems žygiams. Šiame antrajame tarpsnyje, tarp 1536 ir 1540 metų, įsijungė reformų srovėn ir keletas lietuvių kunigų: Kulvietis, Rapolionis, Zablockis, Tartyla. Pastarasis buvo bajoraitis iš Batakių, kuriuos valdė Žemaičių seniūnas Stasys Kęsgaila. Kun. Jonas Tartyla 1535 metais Šilalėje viešai iš sakyklos ėmė skelbti liuteronizmą. Dėl to įsikišo Žemaičių vysk. Vaclovas Virbickis, ir kun. Tartyla turėjo pasitraukti į hercogo Albrechto valdomus Prūsus. Čia jis gavo pastoriaus vietą Lukoje, vėliau Įsrutyje ir savo pavardę pakeitė iš Tartylos į Batočkį.^{6a}

Prūsai pasidarė lyg tiltas reformacijai skleisti pirmiausia į Žemaičius. Tuo rūpinosi pats hercogas Albrechtas. Jis ieškojo šalininkų ir pirmiausia palenkė sau Žemaičių seniūną Stasį Kęsgailą, Zavišienės pusbrolių. Albrechtas tuo reikalu susirašinėjo su juo ir pavedė jam

„palaikyti naujojo tikėjimo šalininkus Žemaičiuose“. Kėsgailą buvo „pirmasis žymiausias liuteronizmo vadas Lietuvoje, šalia Jono Radvilo, Mikalojaus Juodojo brolio“.7 Šių dviejų Radvilų motina našlė, Ona Kiškaitė, buvo ištekėjusi už Stasio Kėsgailos ir savo atneštiniais turtais pakėlusį jo svorį bei padidinusį jo įtaką. Stasio Kėsgailos turtas Žemaičiuose buvo taip didelis, kad karo reikálams jis pristatydavo 371 raitininką iš svo dvarų ir 246 iš žmonos. Tai reišké, jog vien žemės jam priklausė apie 5.000 valakų. Turėdamas tokį turtą, aukštą padėtį, plačius ryšius bei įtakingas giminystes, St. Kėsgaila buvo tinkamiausias įrankis hercogo Albrechto planams. Hercogas šį didiką vėliau pagerbė, dedikuodamas jam, kaip Kražių grafui, pirmąjį liuteronų katekizmą, išleistą lenkų kalba 1547 m. Karaliaučiuje ir paruoštą lenkų ekskunigo, Kulviečio studijų draugo, Jono Sekliucijono.

Po Kėsgailos, nuo 1532 metų, Žemaičių seniūno pareigas perėmė jo žmonos brolis Petras Kiška ir šio sūnus Stasys. Kiškos taip pat buvo palankūs reformacijai. Po Kiškų Žemaičių seniūnu tapo Jonas Bilėnas-Bilevičius, įtakingas Viduklės bajoras, laikomas antruoju po Stasio Kėsgailos žymiausiu Prūsų reformatoriaus Albrechto patikėtiniu Žemaičiuose.⁸ Bilevičių Albrechtas skatino veikti Žemaičių bajorus, globoti pirmuosius liuteronizmo šalininkus, parinkti gabesnius bajoraičius ir juos siųsti į Karaliaučiaus universitetą.

Bilevičiaus dvare, Viduklėje, buvo įkurta privati bajoraičių mokykla, kuriai vadovavo buvęs pranciškonas Stasys Rapolionis. Bajoraičiai buvo ruošiami studijoms į Karaliaučiaus universitetą. Bilevičiaus pastangomis buvo nukreipta į Prūsus visa eilė bajoraičių, tarp jų ir Martynas Mažvydas, vėliau Ragainės pastorius, pirmųjų liuteroniškųjų lietuvių raštų autorius. Bilevičius globojo ir

Abraomą Kulvietį,⁹ kilusį iš Kulvos prie Žeimių, valdomų Zavišų — Šiluvos savininkų.

Kulvietis buvo jaunas gabus katalikų kunigas, baigęs Krokuvos akademiją, vėliau hercogo Albrechto rekomendacijomis nukreiptas į liuteroniškuosius Leipzigo ir Wittenbergo universitetus tolimesnių studijų. Baigęs studijas, jis kurį laiką dirbo Vilniuje, vadovavo bajoraičių mokyklai ir kartu sakė pamokslus Vilniaus vokiečiams Šv. Onos bažnyčioje. Per savo pamokslus jis ėmė skelbti Liuterio tezes, dėl to Vilniaus vyskupas Paulius Algimantas ėmėsi priemonių jį sudrausti. Po to Kulvietis paliko Lietuvą ir prisiglaudė Prūsijoje, gaudamas profesoriaus vietą naujai organizuojamame Karaliaučiaus universitete. Ten pat gavo darbą ir buvęs pranciškonas St. Rapolionis. Zablockis pasitraukė į Vokietiją, ilgesnį laiką buvo Tübingene ir ten globojo atvykstančius iš Lietuvos studentus.

Kai Kulvietis grįžo į Lietuvą sutvarkyti ūkinių šeimos reikalų, o 1544 m. pavasarį vėl iškeliavo į Karaliaučių profesoriauti, su juo išvyko studijuoti visas būrys Žemaičių bajoraičių, tarp jų ir Jonas Zaviša, vyriausias Andriaus sūnus,¹⁰ kuriam po tėvo mirties teko Šiluva.

Liuteronizmo įtaka, sprendžiant iš visų aplinkybių, turėjo būti gana ankstyva ir stipri ypač Šiluvos bei Žeimių savininkams Zavišoms. Jie buvo kaimynai ir pažįstami ne tik su Kulviečiu, bet ir Jonu Bilevičiumi. Svarbiausia, jie buvo giminaičiai Stasio Kęsgailos, vieno žymiausių ir pirmųjų liuteronizmo šalininkų. Ta įtaka, aišku, nepasireiškė viešai, ypač pradžioje. Ji dar nevedė į jokių reformos veiksmą. Tačiau nereikėjo ilgai laukti, kad pasireikštų ir veiksmai. Su ankstyvu jaunųjų Zavišų perėjimu į liuteronizmą tenka risti ir pirmuosius reformacijos ženklus Šiluvoje.

Apie ankstyvą reformos pasireiškimą šioje vietoje kalba du vėlesni Žemaičių vyskupai.¹¹ Stasys Kiška, buvusio Žemaičių seniūno Stasio vaikaitis, pats iš mažens auklėtas reformatu, rašė 1625 m. Apaštalo Sostui net dvejetainėje savo rašto tais pačiais žodžiais: „Šiluvos bažnyčią eretikai buvo valdę per 100 metų ir įsteigę savo seminariją“. Pagal šį vyskupo teigimą išeitų, jog liuteronai užvaldė Šiluvos bažnyčią apie 1525 metus. Tais metais, kaip žinome, dar tik prasidėjo reforma Prūsijoje. Tik trejetą metų anksčiau vyko triukšmingasis liuteronų pasireiškimas Livonijoje. Tie įvykiai galėjo dominti Šiluvos savininkus, bet vargu jie būtų ėmęsi patys veikti.

Antrasis vyskupas Jonas Domininkas Lopacinskis, rašydamas 1774 m. pop. Pijui VI, mini, jog „Šiluvos bažnyčia 1532 m. buvo siautusių klaidatikių prievarta atimta, padaryta nebelankoma ir paskui visai sugriauta“. Šiame konkrečios datos teigime suplakti trys vyksmai, kurių paskutinysis įvyko tiksliai to šimtmečio pabaigoje. Apie kokį tat siautėjimą gali būti kalba Šiluvoje, ypač tame ankstyvame reformacijos judėjimo tarpsnyje? Prūsų hercogas Albrechtas, tiesa, gana anksti ragino Lietuvos bajorus pereiti į veiksmą.¹² Reformacijos judėjime veiksmas daug kur buvo pirmesnis už reformos mokslą. Bet ar Šiluvos savininkai ir bažnyčios globėjai iš tikro buvo tie pirmieji Lietuvoje, kurie ėmėsi veikti pagal reformatų praktiką kitur?

Vysk. Lopacinskio menamoji Šiluvos reformos data vis dėlto įsidėmėtina. Tuo metu buvo miręs Andrius Zaviša, ir jo žmona Barbora Kęsgailaitė pradėjo aktyviai telkti turtus savo vaikams. Ji vedė bylas su giminėmis net dėl smulkių žemės nuosavybių. Tuo tarpu jos krautinėje Šiluvoje buvo 146 valakai bažnytinės žemės, kurią

dovanojo Gedgaudas, neįskaitant Pašakarnio dvaro, perleisto bažnyčiai vėliau. Šį turtą „susigrąžinti“ dvaro nuosavybėn kaip tik buvo proga tada, kai vyriausias sūnus Jonas, tėvui mirus, paveldėjo Šiluvą kartu su patrono teisėmis.¹³

Patronas anuo metu buvo ir bažnytinio turto savininkas. Jis galėjo su tuo turtu pasielgti pagal savo nuožiūrą, nes jokių draudžiamųjų apribojimų tada dar nebuvo. Patrono teisė imta aiškinti *globėjo, administratoriaus* prasme, o nebe savininko, tik XVI a. pabaigoj ir XVII a. pradžioj. Tada išryškėjo ir bažnytinio turto neliečiamybė Lietuvos teisėje.¹⁴ Tad niekas nekludė, be moralinio nepatogumo, Jonui Zavišai padaryti žemės ribų pertvarkymą. Kad bažnytinį turtą Jonas Zaviša prijungė prie savųjų žemių, matyti iš to, jog jis jį perleido vėliau broliui Merkeliui, o šis po kiek laiko pardavė Sofijai Vnučkieni. Klausimas tiktai, kada Jonas Zaviša tai padarė: ar perimdamas Šiluvą po tėvo mirties, ar kiek vėliau?

Minėtoji ankstyvos reformos data verta dėmesio ir dėl kitų aplinkybių. Jonas Zaviša, sakoma, pastatęs netoli Šiluvos, Zbarų kaime, pirmąją bažnytelę protestantams; tai jis padaręs 1533 metais. Tuo laiku, iš tikro, dar nebuvo jokie priešreformacinio varžymo, nes Žygimanto Senojo draudimai skelbti liuteronizmą Lietuvoje buvo pritaikyti tik nuo 1541 m.¹⁵ Tad Zaviša tokią bažnytelę galėjo pastatyti. Įsidėmėtina, kad Zavišos liuteronų bažnytelę pastatė ir Žeimiuose, išlikusią bent ligi 1569 metų, šalia vėliau atsiradusios kalvinų bažnytelės. Liuteronų bažnytelę pastatė ir Zavišų giminaitis Jonas Šemeta Tau-ragėje.¹⁶

Savų bažnytelių kūrimas šalia ir nuošaliai katalikų taip pat būdingas ankstyvam reformacijos tarpsniui. Vėliau tokios atskiros bažnytelės buvo kuriamos tiktai karaliaus ar vyskupo patronato parapijose. Tuo tarpu savo

patronato parapijose ponai nebekūrė atskirų bažnytelių, o tiesiog nusavino katalikų kulto vietas ir pervedė protestantams.

Tuo galima aiškinti, kodėl aname ankstyvame reformos tarpsnyje Šiluvos katalikų bažnyčia dar buvo nepaliesta. Ji galėjo būti paliesta tik netiesioginiai — „padarėta nebelankoma“, kaip sako vysk. Lopacinskis. Paprastai atėmus bažnytinį turtą, kunigas turėdavo išsikelti kitur, ir tuo atveju pamaldos nutrūkdavo. Tokie faktai buvo žinomi vėlesniame reformacijos vyksme. Bet Šiluvoj kunigas buvo dar nepasitraukęs bent ligi 1551 metų. Tai matyti iš Martyno Mažvydo laiško hercogui Albrechtui.¹⁷ Raginės pastorius tais metais skundė savo parapiečius lietuvninkus, kad jie eina Lietuvon į žinomus katalikų atlaidus Veliuonoje, Jurbarko, Tauragėje, Švėkšnoje, Batakiuose ir Šiluvoje — „per Marijos, garbingosios Mergelės šventę“. Keturios pastarosios vietovės kaip tiktai buvo Kęsgailų giminaičių rankose. Mažvydas lyg pakartotinai spiria hercogą ką nors daryti, kad „Romos stabmeldybė“ neparalyžuotų prūsiškosios reformos darbo. Ar hercogas nebuvo nieko daręs anksčiau — per Stasį Kęsgailą, kad šis paskubintų „sutvarkyti“ bažnyčias bent savo ir savo giminaičių nuosavybėse?

Kęsgailų giminė, atrodo, skubėjo veikti, bet ne ta prasme, kuria būtų norėjęs Martynas Mažvydas. „Romos stabmeldybė“ Kęsgailams mažiau rūpėjo nei savi interesai. St. Kęsgaila jau 1531 metais pasiruošė nusavinti Kražių bažnytinį turtą. Tada jis pakeitė senelio Jono darytą fundaciją šios vietos altarijai ir koplyčiai. Ta proga dingo ne tik šis dokumentas, bet ir prosenelio Mykolo Kęsgailos bažnyčios steigimo bei fundacijų originalas.¹⁸ Dar anksčiau buvo dingęs Krakių bažnyčios fundacijos originalas, ir klebonas 1529 metais skubomis kreipėsi į Vilniaus kapitulą, kad patvirtintų turimą fundacijos nuora-

šą. Kapitula saugumo dėlei patvirtino daugiau kopijų.¹⁹ Pasirodo, Krakių fundacijoje buvo numatytos dešimtinės iš Kaltinėnų, kurie priklausė St. Kęsgailai. Dešimtinių nusavinimas (raptus decimarum) priklausė tai pačiai reformos sistemai, kurią didikai vartojo ypač vėliau.

Nuslėpti arba sunaikinti fundacijų aktus vėliau buvo pasidaręs dažnas atvejis. Bet apie 1529-1531 metus tokia praktika turėjo būti dar labai nelaukta. Iš katalikų pusės taip pat nelaukta skubėta apsidrausti — dokumentus atkurti ir juos slėpti. Ar apie tą laiką buvo paslėpti ir Šiluvos bažnyčios fundacijos aktai? Jie buvo atrasti 1612 metais, išbuvę žemėje vienoje dėžėje apie 80 metų. Šis ilgas laiko tarpsnis yra teigiamas antrinių šaltinių ir ilgametės tradicijos, ir jis veda į tą pačią datą — 1532 metus. Bet jei bažnyčia dar veikė ligi 1551 metų, ar buvo reikalingi dokumentus taip anksti slėpti?

Ankstyvą Šiluvos reformą rodo ir reformatų šaltiniai. Iš jų matyti, kad „ši vieta (Šiluva) prieš keletą dešimtų metų buvo išvalyta nuo romėniškosios stabmeldybės ir (reformatų) papuošta“. Šiuos žodžius randame Sofijos Vnučkienės užrašuose Šiluvos kalvinams, padarytus 1592 metais. „Keletą dešimtų metų“ veda į reformacijos pradžią. Vnučkienės užrašai pateikia ir motyvus, kodėl ankstyva reforma buvo padaryta šioje vietoje. „Iš seniau taip buvo paskirta tos vietos savininkų, (kad Šiluva tarnautų) auklėti Dievo žodžio tarnams... Tam tikslui ši Šiluvos bendruomenė jau iš seno buvo įkurta“.^{19a}

Vnučkienė kalba apie savininkus, o ne savininką Merkelį Zavišą, iš kurio pirkto Šiluvą. Pastarasis perėmė iš brolio Šiluvą 1555 m. ir pats valdė ligi 1560 metų, kada užstato teisėmis perleido pusbroliui Merkeliui Šemetai. Tad Šiluvos savininkams buvo keletas progų bažnytinius turtus nusavinti, jei ne visus iš karto, tai dalimis, nesku-
bant suparalyžuoti katalikų bažnyčios veikimo bent ligi 1551 metų.

Reformacijos sąjūdis ligi to laiko siekė palenkti Lietuvą dviem keliais — paveikiant gабesnius kunigus ir atimant iš bažnyčių jų nuosavybes. Vienas ir antras užmojis nebuvo labai sėkmingas. Pagaliau bandyta kitas kelias — eiti prie pačių viršūnių ir jas lenkti reformai.

Prūsų hercogas Albrechtas, kaip jogailaičių giminė, jautė turįs teisės globoti nepilnametį Žygimantą Augustą, kuris jau 1522 metais buvo išrinktas Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Hercogas siekė pasidaryti Lietuvos regentu, ir šitai darė per tuometinį kanclerį Albertą Goštautą.²⁰ Kai Žygimantas Augustas su motina karaliene Bona 1544 m. persikėlė gyventi į Vilnių, tai hercogas Albrechtas, kiek palaukęs, pats atsilankė (1546) Vilniuje. Ta proga jis užmezgė asmeninius ryšius su įtakingaisiais Radvilais.

Mikalojus Radvilas Juodasis 1550 metais tapo Lietuvos kancleriu ir Vilniaus vaivada. Tuo pačiu laiku Lietuvos etmono pareigas perėmė Mikalojus Radvilas Rudasis. Abu pusbroliai buvo linkę į reformaciją, bet nesiskubino patys veikti bei panaudoti savo valstybinę padėtį. Tačiau įvykiai taip klostosi, kad jų galutinis apsisprendimas pasidarė tik laiko klausimas.

Pirmiausia užsimezgė susirašinėjimas su Ženevos reformatoriumi Kalvinu. Savo laišku 1555 m. vasario 13-tą Kalvinas prašė Radvilą Juodąjį paveikti Žygimantą Augustą, kad šis paskubintų reformą Lietuvoje. Radvilas atsakė diplomatiškai, palikdamas atviras duris. Tada Kalvinas tų pačių metų birželio 13 vėl rašė kancleriui, pakartodamas savo prašymą. Prieš tai Kalvinas buvo rašęs porą laiškų Žygimantui Augustui, esančiam Vilniuje, ragindamas nebelaukti, kad reformas pravestų Romos popiežius.²¹

Iš Romos tų metų spalio 28 d. atsirado Vilniuje apaš-

tališkasis delegatas Aloyzas Lippomano, Veronos vyskupas, lydimas jėzuito ispano Alfonso Salmerono. Delegatas kalbėjosi su Žygimantu Augustu ir kancleriu, prašydamas leisti Lietuvoje įkurdinti jėzuitus. Atsakymas buvo nepalankus, dėl to Lippomano pakaltino Radvilą Juodąjį. Jiedu susikirto žodžiais, o vėliau dar pasikeitė laiškais. Lippomano pasiskundė net popiežiui, kad Radvilas savo laiške atsikirtęs tokiais žodžiais, kurių nė pats Martynas Liuteris, esą, nebūtų drįsęs parašyti.²²

Jau pats planas tuo metu kurdinti Lietuvoje jėzuitus sukėlė ant kojų reformos šalininkus, kurių skaičius ir įtaka jau buvo žymūs. Jų rankose buvo dabar naujas argumentas spirti Radvilus, kad šie nebelauktų ir apsispręstų. Nelemtas susikirtimas juo labiau bus prisidėjęs paskubinti Radvilų sprendimą. Netrukus po Lippomano vizito abu Radvilai su savo šeimomis viešai atsiribojo nuo Katalikų Bažnyčios. Tai įvyko 1555 metų pačioj pabaigoj ar sekančiųjų metų pradžioje.

Įtakingųjų valstybės vyrų apsisprendimas davė didelį vilčių hercogui Albrechtui ir Liuteriui. Liuteronizmas atrodė įsipilietins Lietuvoje pagal kitur žinomą taisyklę: *cuius regio, eitis religio*. Liko tik vienas rūpestis, kaip apsispręs vyriausias valdovas Žygimantas Augustas. Šiems dalykams išaiškinti atsirado Vilniuje ir liuteronų pasiuntinys Povilas Vergerijus. Jis atvyko po metų, 1556 spalio 29, kai iš Vilniaus išvažiavo popiežiaus delegatas. Vergerijus, pats buvęs katalikų vyskupas, netgi popiežiaus legatas Vokietijoje, buvo ekskomunikuotas dėl erezijų ir nepaklusnumo popiežiui. Po to jis prisiglaudė pas Württembergo kunigaikštį, buvo aprūpintas jo lėšomis ir keliavo kaip liuteronų pasiuntinys. Vilniuje jis išbuvo dvylika dienų, globojamas Radvilo Juodojo. Jo misija buvusi sustiprinti Radvilą naujame posūkyje ir per jį palenkti į liuteronizmą jaunąjį valdovą Žygimantą Augustą. Be kit-

ko, Vergerijus už Radvilą parašė ir aną piktąjį laišką popiežiaus delegatui Lippomano.²³

Vilniuje tuo metu buvo ir lenkų kalvinų patikėtinis Simonas Zacijus (Zaciusz). Jis buvo kilęs iš Mažosios Lenkijos, kaip ir Radvilo žmona Elzbieta Šydlovieckaitė. Radvilas šį dvasininką globojo nuo 1555 metų. Lenkų kalvinai buvo susirūpinę, kuria reformos kryptimi pasuks jų busimasis karalius, nūn auklėjamas Vilniuje, ir kad tai priklausys nuo Radvilų. Tad Zacijus parengė kelią naujam vizitui pas kanclerį.

Buvo praėjęs geras pusmetis nuo Vergerijaus lankymosi, kai atsirado Vilniuje kitas vyskupas ar nominuotas vyskupu Jonas Laskis, tapęs įtakingu Lenkijos kalvinų vadu.²⁴ Pabuvęs Vilniuje Radvilo svečiu, Laskis įtikino kanclerį, kad bus geriau jo giminei, Lietuvai ir Lenkijai šveicariškoji reforma. Laskis pažadėjo Radvilui parūpinti iš Lenkijos ir naujos reformos pastorių. Po to Radvilas pavedė Simonui Zacijui paruošti planą ir sušaukti pirmąjį Lietuvos reformatų suvažiavimą - sinodą. Šiame sinode, kuris įvyko tų pačių (1557) metų gruodžio mėnesį, Lietuvos reformacija buvo formaliai ir galutinai pasukta iš liuteronizmo į kalvinizmą. Sinodas įkūrė vyriausią kalvinų centrą *Lietuvos Vieneto* (Jednota Litewska) vardu. Pirmuoju kalvinų superintendentu buvo išrinktas tas pats Simonas Zacijus.²⁵

Zacijaus patariamasis Radvilas ėmėsi konkrečios reformos pirmiausia savo dvaruose. Jis nusavino katalikų bei stačiatikių bažnytines žemes, pašalino kunigus, o bažnyčias pavertė kalvinų maldos namais. Panašiai padarė ir Radvilas Rudasis savo dvaruose. Į pašalintųjų kunigų vietą Radvilai gavo iš Lenkijos keletą ekskunigų: Krzyszkowskį, Falkonijų, Wędrychowskį, Czekowiczų, Sokolowskį ir kitus.

Zacijus nuolat keliavo tarp Vilniaus ir Brastos —

*Hercogas Albrechtas,
liuteronizmo pradininkas
Prūsiose.*

*Jonas Laskis,
lenkų kalvinų vadas.*

*Faustas Socinas,
arijonų vadas.*

Reformas vadai pusbroliai Mikalojai Radvilai: kairėje Juodasis, dešinėje Rudasis. *Apačioje* to laiko pinigai: kairėje grašis ir pus-grašis, dešinėje trigrašis su Žygimanto Augusto paveikslu.

Kairėje Mik. Daukšos postilės titulinis lapas. Dešinėje M. Rejus, kurio postilę išvertė J. A. Bilevičius ir Jok. Morkūnas, o išleido Šiluvos valdytoja S. Vnučkienė, panaudodami Daukšos leidinio titulinį lapą.

dviejų augančių Lietuvos kalvinų centrų. Toliau organizuodamas kalvinų bendruomenes, Zacijus paskirstė Lietuvą rajonais ir apskritimis. Pagaliau jis paruošė Vilniaus kalvinų bendruomenės statutą ir „tikėjimo išpažinimą“. Per penketą metų jis išvystė didelį aktyvumą, tačiau susilaukė reakcijų iš liuteronų ir pradėjusių atsirasti arijonų. Su liuteronais jis vedė polemines diskusijas, kurių vien 1557 m. Vilniuje turėjo net septynetą. Blogiau sekėsi jam su Laskio parūpintais pastoriais, jo tautiečiais, pasinešusiais į arijonizmą. Šie nukreipė prieš jį visas atakas, ir Zacijus, jų neatlaikęs, 1562 m. paliko Vilnių ir grįžo į Lenkiją.

Jo vietoj Lietuvos kalvinų vadovybę perėmė didlenkis Martynas Czekowiczius.²⁶ Vienų teigimu, jis buvęs katalikų kunigas Kurnikuose, kitų — tik ruošėsi į kunigus, o paskui tapo liuteronų pastoriumi. Iš liuteronų jis greit pasidarė kalvinu, o vėliau, kaip matysim, ir arijonų pastoriumi. Tai rodė jo gabumą dažnai keisti pažiūras, lygiai kaip visų pripažįstamas jam gabumas kalboms ir raštui. Jis gerai mokėjo hebrajų, graikų, lotynų kalbas, išmoko vokiškai ir gudiškai, bet ilgokai išbuvęs Lietuvoje nepasistengė išmokti lietuviškai. Lietuvių kalbos ir rašto klausimas kalvinų sąjūdžiui nerūpėjo, kaip liuteronams, bent pradžioje. Lietuvos kalvinizmui ėmė vadovauti lenkai ir jam davė savo toną.

Lietuvių kalbai bei raštui nerodė intereso nė pats Radvilas Juodasis. Vedęs lenkę, jis savo namuose ir korespondencijoje vartojo lenkų kalbą. Kalvinų spaudos reikalams jis įsteigė dvi spaustuves, bet nei viena jų nesiėmė ką nors leisti lietuviškai. Brastos spaustuvėje, įkurtoje 1553 (pagerintoje 1558) buvo spausdinamos kalvinams tik lenkiškos ir lotyniškos knygos. Čia Radvilo lėšomis (už 10.000 auksinų) 1564 m. buvo atspausdinta garsioji „Brastos biblija“ lenkų kalba. Prie šio darbo Radvilas

buvo sutelkęs pajėgius vertėjus — minėtąjį lenką Laskį, italus Stancarą ir Blandratą bei graiką Lismaniną, buvusį karalienės Bonos nuodėmklausį. Antrą spaustuvę jis įkūrė (1562) Nesvyžiuje, ir ji tarnavo lenkų bei gudų leidiniams, čia visus spaudos darbus pavedė mozūrai Simonui Budny, kuriam talkininkais paskyrė kitus du lenkus: Lenczycą ir Krzyszczonowskį. Pirmas kalvinų katekizmas gudų kalba, paruoštas Budny ir čia atspausintas 1562, buvo dedikuotas abiejų Radvilų pusbrolių sūnams. Dedicacija tuo įsidėmėtina, jog ragino jaunuosius princus, šalia lenkų kalbos, neužmiršti ir savosios — gudiškosios, kuri esanti sena ir garbinga Lietuvos didikų kalba. Šios dedikacijos autorius turėjo didelės įtakos Radvilui, o kaip toliau matysim, ir visai Lietuvos reformacijos kryptčiai.²⁷

Kalviniškoji reforma savo kilme buvo romaniškoji, o iš tikrųjų pasidarė lenkiška; ji atstovavo labiau nukatalikintai ir nuliturgintai krikščionybei. Liuteroniškoji reforma buvo germaniška, labiau ortodoksiška ir liturgiškesnė. Didikams pasirinkus pirmąją kryptį, Lietuvos miestiečiai ir bajorai dar kurį laiką pasiliko prie antrosios — liuteroniškosios.

Radvilas Juodasis buvo oficialus Lietuvos kalvinų vadas. Jo ir pusbrolio pavyzdys darė įtakos kitiems didikams. Kas anksčiau simpatizavo liuteronams ar save tokiu jau laikė, tai dabar skubėjo darytis kalvinu. Vieni iš pirmųjų, kurie pasekė Radvilais, buvo Jonas Glebavičius, buvęs kancleris prieš Radvilą Juodąjį, ir Eustakas Valavičius, vėliau tapęs kancleriu. Pirmasis iš šių didikų perėjo į kalvinizmą iš katalikų, antrasis — iš stačiatikių. Glebavičius buvo netgi Radvilų giminė, nes jų senelės buvo seserys Monivydaitės, Jono (Ivaškos) dukterys. Šių didikų pėdomis pasekė Katkevičiai, Kiškos, Sapiegos, Oginskiai, Puzinai, Dručkiai, Višniaveckiai ir kiti. Tas posūkis greit atsiliepė ir Šiluvos valdytojų Zavišų veikloje.

NAUJA PADĖTIS ZAVIŠŲ ŠEIMOJE —
NAUJA REFORMA ŠILUVOJ

Jaunųjų Zavišų turtinė padėtis staiga pasikeitė su 1547 metais. Tada mirė Barbaros Zavišienės pusbrolis Stasys Kęsgaila, buvęs Žemaičių seniūnas ir mūsų minėtasis liuteronizmo rėmėjas Žemaičiuose. Velionis buvo užrašęs savo turto trečdalį karaliui Žygimantui Augustui, o visa kita teko giminėms. Iš giminių dalybose dalyvavo Barbaros Zavišienės brolvaikis Mogiliavo valdytojas Stasys Kęsgaila, jos vaikai Zavišaičiai ir jos sesers Daratos Šemetienės sūnūs.²⁸

Tada dar buvo gyvi visi keturi Zavišaičiai, ir kiekvienas gavo sau dalį. Netrukus po dalybų, prieš 1550 metus, mirė brolis Stasys Zaviša ir jo turtą pasidalijo Jonas su Merkeliu. Ketvirtasis — Mikalojus dėl to iškėlė bylą prieš anuos du brolius, bet netrukus ir jis mirė.

Naujos stambios turto dalybos įvyko po paskutiniojo Kęsgailos, Mogiliavo valdytojo Stasio, mirties. Tada Zavišų ir Šemetų buvo pasirašytas dalybų aktas, kurį 1555 metais kovo 30 dieną patvirtino Vilniaus Tribunolas.²⁹ Pagal šį aktą vienai ir antrai pusbrolių giminei teko visa eilė dvarų, esančių ne tik Lietuvoje, bet ir Gudijoje. Šiluva tuo metu perėjo iš Jono Zavišos į brolio Merkelio rankas ir išliko ligi 1591 metų. Merkelis su šeima laikėsi Žeimiuose ir iš čia tvarkė kitus dvarus.

Paveldėję didelius Kęsgailų turtus, Zavišos pasidarė vieni turtingiausių ponų Lietuvoje. Pagal turtą kilo ir jų įtaka, pozicijos, titulai.³⁰ Iškopę į tokią padėtį, jie jau drąsiai galėjo save laikyti didikais. Kaip kiti didikai, taip ir jie pasiskubino tapti kalvinais. Tarp tų pasiskubinusių Žemaičiuose randame dar Naruševičius, Šemetas, Bilevičius, Giedraičius, Kmitus ir kitus įtakingesnius.³¹

Merkelis Zaviša laikomas pirmuoju kalvinų bendruomenės steigėju Šiluvoje ir žemaičiuose. Jis steigęs jas, pagal Gruževskį, XVI amžiaus pusėje, atseit, apie tą laiką, kai Radvilai padarė posūkį iš liuteronizmo į kalvinizmą. Sprendžiant iš to paties Gruževskio, jokio specialaus kalviniško akto Šiluvoj vis dėlto nebuvo padaryta. Ne-padaryta jokio bažnytinių žemių nusavinimo ar kunigo išvymo, taip pat jokio bažnytinių žemių perdavimo kalvinams, kaip tai darė savo patronato dvaruose Radvilas ir kiti didikai. Gruževskis nieko nesako, kad Merkelis Zaviša būtų pastatęs kokią naują bažnyčią ar koplyčią kalvinams.³² Iš to matyti, jog Merkelis tik pakeitė reformos vardą. Visa, kas buvo prieš tai padaryta brolio Jono, Merkelis tik panaudojo naujam posūkiui.

Merkelis Zaviša buvo vedęs žmoną iš Mažosios Lenkijos kalvinų šeimos — Daratą Samboreckaitę. Jinai buvo viena iš uoliausių kalvinų matronų žemaičiuose, padariusi ne vieną fondaciją kalvinams.³³ Tuo tarpu Merkelis Zaviša ligi savo mirties niekuo neapdovanojo net tuos jo „įsteigtuosius“ židinius Šiluvoj ir Žeimiuose. Jis rūpinosi tik savo paveldėtais dvarais, o vėliau tarnybo-
mis, kurių jam buvo patikėta Lietuvos administracijoje: karališko maršalkos nuo 1578 ir Vitebsko pilininko nuo 1588 metų.³⁴

Brolis Jonas toliau nebesimaišė į Šiluvos reikalus. Bet ir jis apie tą patį laiką perėjo į kalvinizmą. Žmoną jis buvo vedęs iš Chelmo — Eufemiją Virbickytę, buvusio Žemaičių vyskupo Vaclovo Virbickio (1534-55) brolio dukterį.³⁵ Ši prisitaikė prie vyro ir savo du sūnus — Andrių ir Joną auklėjo taip pat kalviniškai. Vėliau jie, kaip ir Merkelio sūnus Andrius, buvo pasiųsti mokytis į protestantiškuosius Vakarų universitetus.

ŠEMETŲ PASTANGOS ĮTVIRTINTI REFORMĄ ŽEMAIČIUOSE

Jonas Zaviša mirė apie 1560 metus ir ta proga būta naujo turtų pasiskirstymo, kurio dėlei Merkelis Zaviša perleido užstato teisėmis Šiluvą Merkeliui Šemetai, savo pusbroliui. Šemetai buvo netgi patogu perimti Šiluvą, nes už ketverto kilometrų į Žaiginio pusę buvo jo paties dvaras, vadinamas Didžiuoju Dvaru, esančiu prie Sandraivos upelio. Vėliau šį dvarą jis perleido savo žentui Vaitiekui Bilevičiui.³⁶

Merkelis Šemeta buvo atstovas plačios giminės, kurios lizdas — Šemetavo dvaras, vėliau ir miestelis Šemetas, Svierių (Svyrių) parapijoje, apie 40 km į pietus nuo Švenčionių. Artimiausi Šemetų kaimynai buvo kunigaikščiai Svirskiai, su kuriais Šemetos buvo net susigiminiavę. Du Jurgio Šemetos sūnūs, Jonas ir Martynas, 1551-1552 metais vedė dvi seseris Barborą ir Miroslavą Svirskytes, Jokūbo dukteris. Jokūbas Svirskis buvo brolis Sofijos Kęsgailienės, kuri po Gedgaudų paveldėjo Šiluvą.³⁷

Iš savo lizdo Šemetos pasiskleidė vieni į žemaičius, kiti į Naugardo ir Vitebsko sritis, o dar kiti liko vietoje. Iš tų sričių jie vėliau suvažiuodavo ir susitikdavo karaliaus rinkimuose. Į karaliaus Kaributo Višniaveckio rinkimus iš Žemaičių buvo atvykę trys Šemetos, o iš Naugardo vaivadijos kiti trys. Karaliaus Stasio Leščinskio rinkimuose dalyvavo trys Šemetos iš Vilniaus srities ir du iš Vitebsko.³⁸

Žemaičių šakos tėvas buvo Mykolas, pranašiausias iš visų Šemetų. Sakoma, jis buvęs net Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleris. Gal kurį laiką, po Mykolo Kęsgailos mirties, jis ėjo šias pareigas, tačiau kanclerių ir vaivadų eilėje nėra randamas.³⁹ Jo sūnus Mikalojus su žmona Margarita Dirvanaite buvo pirmieji įsikūrę Žemaičiuose.

Jų vardus randame jau 1497 metais tarp Šaukėnų bažnyčios geradarių, kur minimas ir jų sūnus Jonas. Kitas sūnus Stasys vedė Barboros Zavišienės seserį Oną Kęsgailaitę.⁴⁰ Jonas taip pat susigiminiavo su Zavišomis, nes jo sūnus Vaitiekus vedė Barboros Zavišienės dukterį Daratą.

Šios giminystės, kaip vėliau matysime, traukė Šemetas į Šiluvos reikalus. Tos giminystės ypač iškėlė Stasio Šemetos sūnus — Merkelį ir Stasį, Onos Kęsgailaitės vaikus. Jiedu visur dalyvavo Kęsgailų turto dalybose, šalia jaunųjų Zavišų. Šiedu Šemetaičiai, staiga pralobę, pasidarė įtakingi pirmon eilėn Žemaičių valdomis. Jų rankose buvo keletas svarbių tijūnijų, kaip Pajūrio, Dirvėnų, Beržėnų, Rietavo.⁴¹

Įtakingiausias iš antrosios Kęsgailaitės - Šemetienės sūnų buvo Merkelis, Šiluvos valdytojas. Jis buvo vedęs Elzbieta Glebavičiūtę, buvusio Vilniaus vaivados dukterį, tolimą Manivydo-Gedgaudo giminaitę. Du Merkelio Šemetos sūnūs — Jonas ir Vaclovas mokėsi Leipcige kartu su Leonu Sapiega ir trimis Radvilo Juodojo sūnumis.⁴² Be šių dviejų, jis dar turėjo sūnų Merkelį ir dukterį Kristiną. Šie jo vaikai per vedybas susigiminiavo su garsiomis Lietuvos giminėmis — Katkevičiais, Sapiegomis, Bilevičiais ir užėmė žymesnes pozicijas krašto valdyje.⁴³ Pats Šiluvos valdytojas dalyvavo (1563) Varšuvos seime kaip Žemaičių tijūnas, o Gardino seimas (1568) paskyrė jį nariu į Lietuvos statuto patobulinimo komisiją, šalia Vilniaus vysk. V. Protasevičiaus, vaivados Tiškevičiaus, vaito Aug. Rotundo ir kitų.⁴⁴ Tapęs Žemaičių pilininku (1566-69), Merkelis Šemeta buvo senatoriaus rango, be to, visų Žemaičių bajorų vadas.

Vadu jis laikomas ir Žemaičių reformacijoje, nes buvęs „pirmasis, kuris Žemaičių žemėje įvedęs Dievo žodį, apvalytą nuo žmogiškųjų priedų“.⁴⁵ Pačioj persilaužimo pradžioj į kalvinizmą, jis nusavino Tauragės katalikų

bažnyčios turtą ir prijungė prie savųjų žemių. Jo sūnus Jonas 1567 m. čia pastatė bažnyčią liuteronams, paskui (1598) Tauragės dvarą su nusavintomis bažnytinėmis žemėmis atidavė įkaitu Prūsų iždininkui Kristupui Roppui, o 1601 m. pardavė Prūsijos markgrafui Jurgiui Fridrichui už 21.000 guldenų.⁴⁶ Šemetos 1551 metais įsteigė reformatų bendruomenes Krakėse, Šiaulėnuose ir Šaukėnuose, nusavindami buvusius katalikų turtus; be to pastatė kalvinų koplyčią Tauragėje. Sūnus Vaclovas nusavino bažnytinę beneficiją Skirsnemunėje, nors ši vieta priklausė karaliaus patronatui, o jis tik ją valdė.⁴⁷

Šiluvoj nereikėjo nieko nusavinti ar kurti naują bendruomenę, nes tai buvo anksčiau padaryta Zavišų. Bet bendruomenė laikėsi silpnai. Dėl to Rekščių bajorai pasistatė ant Petriškės kalno atskirą kalvinų bažnytelę. Šemeta atstatęs savo lėšomis anksčiau įkurtą koplyčią Zbarų kaime ir perorganizavęs kalvinų parapiją. Visa tai jis padaręs prieš 1569 m.⁴⁸ Šemetos laikais buvę pasiruošta steigti Šiluvoj mokyklą — alumnatą kalvinų pastoriams, katechetams ir mokytojams ruošti. Tam reikalui Šemeta esą paskyręs (gal tik numatęs) atitinkamo turto iš savo žemių bei kaimų. Sakoma, Šemeta prikalbėjęs ir vietos katalikų kleboną kun. Joną Holubką pereiti į kalvinus — pasidaryti Šiluvos bendruomenės vyresnioju.⁴⁹ Prie šio kunigo istorijos mes dar grįšime vėliau.

Merkelis Šemeta mirė 1569 metais.⁵⁰ Po jo Šiluvą berods, tomis pačiomis užstato teisėmis perėmė jo sūnus Vaclovas. Jis 1572 metais turėjo bylų dėl Šiluvos,⁵¹ be to, iš visų trijų brolių labiausiai aktyvus buvo tolimesnėje Šiluvos istorijoje, į Šiluvos reikalus dar buvo įsitraukęs sesers Kristinos antrasis vyras Vaitiekus Bilevičius ir antros eilės pusbrolis Vaitiekus Šemeta, Jono vaikaitis, vedęs Daratą Zavišaitę. Šie trys vyrai tęsė dviejų Merkeliu — Zavišos ir Šemetos kalviniškąją misiją. Jų vaidmuo

iškilo kiek vėliau — po ilgesnės pertraukos, kai sektos, ypač arijonizmas, sutrikdė kalvininės reformos vyksmą visoje Lietuvoje, o tuo pačiu ir Šiluvoje.

ARIJONŲ PROVERŽA LIETUVOJE IR ATGARSIAI ŠILUVOJE

Sena arijonų erezija, neigusi Kristaus dievybę (pasmekta 325 metais Nikėjos susirinkimo) vėl atgijo renesanso laikais Italijoje, o reformacijos metu išsprogo kaip stipri kalvinizmo srovė.⁵² Italijoje arijonai buvo vadinami socinijonais — pagal jų vadą Lelį Socinų, kurio sūnus Faustas atkilo į Lenkiją ir savo įtakomis siekė Lietuvos. Paskui Faustą Socinų atsekė kiti italai arijonai: Blandrata, Alciata, Gentilius, Spinella, Stancara ir jie iš Lenkijos dažnai lankėsi Lietuvoje. Blandrata ir Stancara jau buvo gerai pažįstami Radvilui, nes juos buvo pasirinkęs „Brastos Biblijai“ ruošti. Tuo metu Blandrata buvo didelis Kalvino gerbėjas, bet vėliau nuvykęs į Ženevą, su juo susikirto dėl Trejybės ir tapo didžiausiu priešu. Po to, 1560 metais, jis atvyko į Vilnių pas kanclerį Radvilą jį laimėti naujai linkmei.⁵³ „Kalvino priešai su Blandrata priekyje palenkė Radvilo simpatijas į antitrinitarizmą, ir jis (kancleris) vis labiau ėmė remti savuosius (arijonus) pastorius — Petrą Gonesiją, Lauryną Krzyszkowskį, Tomą Sokolovskį, Martyną Czekowiczių, Simoną Budny“.⁵⁴

Iš tų „savųjų“ vienintelis ne italas ir ne lenkas buvo Petras Gonesijus. Jis buvo kilęs iš valstiečių Goniądz parapijoje, kurią įkūrė Vytautas, o vėliau rūpinosi Radvilai. Ši parapija priklausė Augustavo dekanatui, Vilniaus vyskupijai, dėl to vietos vysk. Paulius Algimantas globojo šį kunigą. Jį išleido mokyti hebraistikos į Krokuvą, paskui

pasiuntė pagilinti teologijos Italijon. Būdamas Paduvoj Petras Gonesijus 1554 m. susipažino su Socinaus raštais, o Šveicarijoj susidomėjo Serveto pažiūrom apie Trejybę. Tas pažiūras jis bandė diskutuoti su Melanchtonu, užsukęs į Wittenbergą. Grįžęs Lietuvon, jau 1556 m. jis dalyvavo kalvinų sinode ir čia išdėstė arijoniškas savo pažiūras. Kitais metais jis išleido Brastoj savo knygą *Contra divinitatem D. N. Jesu Christi* (Prieš Jėzaus Kristaus dievybę). Dėl šios knygos reagavo Melanchtonas iš Wittenbergo ir Kalvinas iš Ženevos. Hercogas Albrechtas reikalavo, kad leidėjas Jonas Maleckis šią knygą sunaikintų.

Gonesijus kurį laiką buvo prisiglaudęs Vengrave, didiko Jono Kiškos nuosavybėje, kur gana anksti buvo nusavinta katalikų bažnyčia, čia jis buvo pastoriumi, skelbė arijoniškas pažiūras ir rašė naują veikalą *Doctrina pura et clara de praecipuis christianae religionis articulis*, kuris 1570 m. buvo išleistas lenkiškai trimis atskiromis dalimis. Kai Lucko vyskupas pradėjo bylą Vengravo bažnyčiai atgauti ir ją 1568 m. atgavo, Gonesijus buvo priglauistas to paties Jono Kiškos Kėdainuose ir čia toliau sakė pamokslus. Jo raštus, prašomas Melanchtono, buvo pradėjęs naikinti Lietuvoj Radvilas Juodasis, bet jo giminitė Ona Radvilaitė-Kiškienė, Jono Kiškos motina, toliau juos platino ir perspausdinėjo savo spaustuvėje.

Gonesijaus įtaka iš tikrųjų buvo ankstyvesnė, negu italo Blandratos, dėl kurio veiklos ypatingai jaudinosi Kalvinas. Gonesijaus raštai taip stipriai veikė Lietuvos kalvinus ir ypač naujuosius pastorius, kad jau Brastos kalvinų sinode 1558 metais jis rado didelį jų pritarimą savo idėjoms. Šiame sinode jis pats kalbėjo ne tik prieš Kristaus dievybę, bet ir prieš militarizmą, protekcionizmą bei kitas socialines blogybes. Jau tada paaiškėjo, kad Gonesijaus pusėje stovi Martynas Czekowiczius.

Po šio sinodo Czekowiczius pradėjo akciją prieš kalvinų superintendentą Simoną Zacijų, kurį po 4 metų pats pakeitė. Kai arijonų akcija buvo įsibėgėjusi, tada Gonesijus 1560 m. pargabeno iš Krokuvos į Vilnių Blandratą, kurį priglobė Radvilas Juodasis. Blandrata įtikino Radvilą, kad reikia pasiųsti į Šveicariją porą pastorių geriau susipažinti su kalvinizmu ir jo srovėmis. Kitais metais (1561) buvo pasiųsti Czekowiczius ir Wędrikowskis, bet jie, Kalvino nematę, tik pabuvę Zūriche pas arijomis, grįžo dar labiau apsisprendę veikti arijoniškai ir šia kryptimi lenkti Radvilą.

Tuo tarpu Kalvinas ir Bullingeris, matydami, kad Radvilas leidžiasi suvedžiojamas eretikų, reiškė jam savo laiškuose nusivylimą. Kalvinas rašė net Vilniaus ev. reformatų sinodui, įspėdamas saugotis Radvilo globojamo Blandratos kaip kokio maro, nes kitaip galis kilti šiurpus skandalas.⁵⁵ Kalvinas žinojo tik Blandratą, tuo tarpu nebuvo informuotas apie kitus įtakingus arijonus, ypač Gonesiją. Kalvinas grasino asmeniniu skandalu, jeigu būtų pradėta su juo (Kalvinu) grumtis. Bet grumtynių buvo išvengta, nes posūkis į arijonizmą vyko iš vidaus, ne iš viršaus.

Oficialiai dar buvo šaukiami kalvinų sinodai. Veikė ir kalvinų centrinė „Lietuvos Vienetas“, tik nuo 1562 m. jam ėmė vadovauti naujas superintendentas, minėtasis Martynas Czekowiczius, vienas iš ryškiausių Gonesijaus sekėjų. Radvilas Juodasis ir toliau buvo Lietuvos kalvinų vyriausias vadas, tačiau nebedraudė arijonams spausdinti raštų savo Nesvyžiaus spaustuvėje. Leido jiems įkurti bendruomenes ir savo nuosavybėse Klecke ir Nesvyžiuje. Pagaliau, jam pritariant, 1563 metais buvo sušauktas pirmasis arijonų sinodas jo dvare Mardavoje. Šis sinodas buvo tuo reikšmingas, kad jis sukūrė oficialią Lietuvos arijonų bažnytinę organizaciją ir priėmė savo konfesiją,

atmetančią Kristaus dievybę ir pasmerkiančią Trejybės mokslą. Šią konfesiją pasirašė 42 pastoriai, dalyvavę sinode, daugiausia kalvinai. Šio sinodo *spiritus movens* buvo Petras Gonesijus. Po to ir pats Radvilas Juodasis ėmė globoti Gonesiją, kurio raštus buvo deginęs.⁵⁶

Kalvino įspėtas skandalas vis dėlto vyko ta prasme, kad Lietuvos reformacija, palyginti trumpu laiku, darė jau trečią šuolį. Tai rodė jos vadų neapsisprendimą ir nesusivokimą. Pastarasis šuolis į arijonizmą buvo pačios reformacijos skandalas, nes, atmetus Kristaus dievybę ir Trejybę, teko priimti žydišką Dievo (Jehovos) sampratą. Vilniaus kalvinų pastoriai, kaip liudija vilnietis Herbstas, pradėjo visu atvirumu kalbėti prieš Kristų ir Trejybę jau 1563 metais, atseit — grįžę iš pirmojo arijonų sinodo.⁵⁷ Tuo arijonizmas atvėrė kelius judaizmui — naujai, kraštutinesnei srovei.

Arijonų globėjas, šalia Radvilo Juodojo, buvo Jonas Kiška, Vilniaus pilininkas, o vėliau (nuo 1579) ir žemaičių seniūnas. Paveldėjęs nemažą turtą iš tėvo Stasio, Vitebsko vaivados, dar gavo didelį kraitį, vedamas kunigaikščio Konstantino Ostragiškio dukterį Elzbietą. Jam priklausė 400 dvarų su kaimais ir 70 miestelių, įskaitant ir Kėdainius; tad jis buvo vienas turtingiausių ponų to meto Lietuvoje. Arijonų jis pasidarė studijuodamas Šveicarijoje, Bazelyje. Grįždamas po studijų parsivežė Lietuvon ir vieną savo profesorių Curio, kurį norėjo apsaugoti nuo Kalvino, kad nesudegintų, kaip Servetą. Jonas Kiška globojo pirmąjį Lietuvos arijonų sinodą ir pasidarė vadas naujos arijonų organizacijos. Kitas arijonų sinodas 1565 m. vyko jo valdomoje Vengravoje, kur būta nemaža ginčų, nes kai kurie kalvinų pastoriai bandė ginti Kristaus dievybę ir Trejybę. Jonas Kiška steigė arijonų bendruomenes Lietuvos Brastoje, Bialoje, Mardavoje, Vengravoje, Naugarduke, Klecke — viso apie 20. Savo val-

dose jis naujų bendruomenių nesteigė, tik atėmė iš kalvinų bažnyčias ir jas perleido arijonams.

Arijonų židiniai, be aukščiau minėtųjų, apie 1569 metus buvo Tauragėje, Biržuose, Kėdainiuose, Pilipave, Kruopiuose. Tauragėj arijonų pastoriumi buvo Samuelis Pacevičius, Kruopiuose Petras Przibylevičius, Kėdainiuose pakaitomis Jokūbas Rinkevičius, Tomas Segetas, Petras Gonesijus ir Jonas Svencickis, o Pilipave Stasys Višovatas (ar Višautas), kilęs iš Šunskų, vedęs Fausto Socinaus dukterį. Tai antras žinomesnis socinijonas-arijonas iš lietuvių, po Gonesijaus.⁵⁸ Šiluvoj arijonų bendruomenės nebuvo, tačiau S. Vnučkienė 1591 metais reiškė didelio susirūpinimo, kad arijonai neįsibrautų į Šiluvos kalvinų bendruomenės priežiūrą. Ji mini arijonus antroje vietoje po katalikų, kaip labiausiai galinčius „savintis sau galią ir viršenybę“.⁵⁹ Iš to matyti, jog arijonai čia buvo atsiradę žymiai anksčiau ir jau spėję įsistiprinti prieš 1591 metus.

Pažiūrų ir įsitikinimų mišinys ėmė reikštis Šiluvoje Merkelio Šemetos laikais. Bet tada išskirti arijonizmą buvo sunku. Jis pradėta laikyti priešišku sąjūdžiu tik po „Sandomiro konfesijos“ (1570), kurią lietuviai perėmė iš lenkų. Galutinis kalvinų ir arijonų išskyrimas Šiluvoje įvyko 1591 metais, kada Vnučkienė sutelkė kalvinus iš naujo. Po to Šiluvos arijonai dar minimi kituose dokumentuose, ypač tarp 1592 ir 1597 metų.⁶⁰

Šiluvos arijonai, matyt, nebuvo vieningi, nes S. Vnučkienė mini tris jų sroves: stankariečių, samosatiečių ir ebijonitų. *Stankariečiai* (minėto Stancaros šalininkai) skelbė ne vieną Dievą Trejybėje, o tris Dievus. *Samosatiečiai* (Povilo iš Samoseto pažiūrų) buvo priešingi sakramentams. *Ebijonitai* (iš hebr. — neturtingieji) neigė Kristaus dievybę, šventė su žydais subatą ir Velykas, nevalgė kiaulienos — laikėsi daugiau Sen. Testamento.

Dokumentai kalba ir apie „kitas sektas“ Šiluvoje. Iš jų turėjo savo grupę *anabaptistai*, pripažinę tik suaugusių krikštą.⁶¹ Šie dar buvo suskilę į 13 srovių, iš kurių Lietuvoje buvo labiau žinomi *menonitai*, neigę Kristaus įsikūnijimą ir gimimą iš Marijos.⁶²

JUDAIZMAS IR SEKTINĖ ANARCHIJA

Žydiškos sektos Šiluvoje minimos ne tik Vnučkienės aktuose, bet ir kituose dokumentuose.⁶³ Kai kurios tų sektų buvo atneštos Lietuvon iš Vakarų, kitos buvo kilusios Rytuose ir Lietuvą pasiekė per Krymą, Kijevą, Naugarą. Į Naugarą, Lietuvos pašonėj, buvo atkilę ir įsikūrę žydų sektantai, kaip Scaria, Szmojlo, Skariavy, Mosej, Hanusz. Jie vertė į rusų bei gudų kalbas rytiečių raštus, taip pat rašė biblinėmis temomis. Tais savo raštais jie skleidė racionalizmą, deizmą, okultizmą, net ateizmą. Tų raštų įtakoje Naugarde ir Maskvoje atsirado „žydžiuojančiųjų erezija“, pradėjusi plisti tarp rusų bei gudų aristokratų.

Ši sektinė srovė Lietuvos rytuose rado atgarsį pirmausia tarp moterų aristokratių. Žymiausia jos sekėja bei rėmėja buvo Radvilo Juodojo duktė, ištekėjusi už Podolės vaivados Maleckio.⁶⁴ Antrasis žymus šios srovės atstovas buvo Simonas Budny, Radvilo globojamasis Lietuvos kalvinų spaudos vadovas. Jisai, versdamas Bibliją, naudojosi žydų raštais platesniems savo komentarams. Kituose savo raštuose jis, kaip ir anie žydai, neigė ne tik Kristaus dievybę, bet ir sielos nemarumą, pomirtinį teismą, maldą.

Budny sukėlė ištisą polemikų audrą, bet kartu sukūrė ir savo srovę, vadinamą *budnizmu*. Prieš jį reagavo kal-

vinai; atsiliepė net Vokietijos liuteronų atstovai. Pagaliau patys arijonai 1584 m. atleido jį iš pastoriaus pareigų, pakaltindami nukrypimu į judaizmą ir mahometonizmą. Šis nukrypimas buvo pastebėtas jau 1565 metais, kada B. Herbstas rašė viename laiške iš Vilniaus: „Lietuvoj sutiksi... ir tuos, kurie nori įvesti judaizmą ir mahometonizmą“.⁶⁵

Tarp judaizmo ir mahometonizmo būta istorinio ryšio. Islamiškoji religija kūrėsi iš arabiškų ir žydiškų, krikščioniškų ir graikų gnostikų (racionalistų) elementų. Ši mišinio religija savu keliu darė įtakos vėliau iškilusioms žydų sektoms, o šios — arijoniškiems judaistams. Lenkijoje buvusi stipri arijonų-judaistų grupė palaikė ryšį su žydų talmudistais bei sektantais. Lenkų abato Ostrovskio teigimu, ir Simonas Budny „tvirtai laikėsi tik su netikinčiais žydais“. Budny raštais savo keliu naudojo žydų sektantai, iš kurių minimas ir mūsų Trakų karaimų talmudistas Isaak ben Abraham († 1594).⁶⁶ Jo veikalas *Hissuk Emunah*, vėliau išverstas į lotynų ir vokiečių kalbas, buvo naudojamas kovai prieš krikščionybę.⁶⁷

Budny veikė Lietuvoje 36 metus, ligi savo mirties (1593). Ypatingai veiklus jis buvo per pastaruosius 20 savo gyvenimo metų. Daug važinėjo, dalyvavo įvairiuose reformatų suvažiavimuose, vedė diskusijas. Taip pat daug rašė ne tik lenkų, bet ir lotynų kalbomis; rašė įtaigiu stiliumi, vartodamas argumentus iš Šv. Rašto, kuri gerai žinojo ir vartojo savo tezėms paremti. Du jo veikalėliai prieš Kristų ir Trejybę, būtent — „Trumpas įrodymas, kad Kristus nėra Dievas“ ir „Vienas tikras Dievas Jehova“ — buvo plačiai paskleisti Lietuvoje, Lenkijoje ir net Vakarų Europoje. Budny keliavo tarp Vilniaus ir Naugarduko, Polocko ir Babruisko. „Jo dinamika vaidino pirmaujančią vaidmenį dvasiniame Lietuvos (kilmingųjų) gyvenime“.⁶⁸

Lietuvos reformacija dėl arijonizmo ir budnizmo buvo išvesta iš kelio, pasukta neigiama kryptimi ir galutinai ėmė krikti. „Visa Lietuva — rašė 1565 m. kardinolas St. Hozijus, pats buvęs vilnietis — apkrėsta baisiomis erezijomis“.⁶⁹ Net Lenkija, iš kurios plūdo į Lietuvą įvairūs eretikai, neturėjo tiek sektų, kaip Lietuva. Čia jų buvo dvigubai daugiau, nes priskaičiuojama ligi 72, o Lenkijoje tik 36.⁷⁰

Daugelis sektų sutarė vienu klausimu. Jos skelbė kovą Romos popiežiui, kuris esąs antikristas, sužalojęs visą pasaulį, iškreipęs papročius. Pasaulis turįs būti atstatytas ir apvalytas nuo tokių nemoralių dalykų, kaip civilinė valdžia, ginklų vartojimas, mirties bausmė, teismai ir priesaikos. Vienos sektos skelbė savotišką komunizmą, reikalaudamos atsisakyti asmeninės nuosavybės ir visus turtus pavesti bendruomenei. Kitos neigė krikščioniškąją moterystę, leido bigamiją. „Nėra tokios pamėklės, — rašė nuncijus Commondoni, — kuri šioje valstybėje neturėtų savo pradininkų ir sekėjų“.⁷¹

Reformacijos drama palietė patį Radvilą Juodąjį. Jis ėmė abejoti, ar jo pasirinktasis reformos posūkis tikrai teisingas. Minimas jo vienas laiškas sūnui Našlaitėliui, studijavusiam Šveicarijoje, kuriame jis rašęs: „Mano sūnau, aš esu taip sumaišytas dėl mokslų ir mokytojų skirtumų, kad visai nebežinau, kuo reikia tikėti. Tu ieškok pats sau patarimo“.⁷² Radvilas bandė atnaujinti ryšį su Kalvinu ir jam rašė 1564 metais laišką, prašydamas išaiškinti dogminius skirtumus ir pasisakyti dėl atskalų. Atsakymo jis nebesulaukė, nes Kalvinas mirė kaip tik tuo metu. Tada kancleris kreipėsi dviem laiškais į kitus Ženevos kalvinų teologus, pakartodamas savo prašymą. Ir šį kartą nebesulaukė atsakymo, nes pats mirė 1565 metais gegužės 28 dieną. Radvilas nebespėjo išsiaiškinti abejonių, nei išvesti iš sąmyšio Lietuvos reformacijos.

Po jo mirties Lietuvos arijonai su „lenkų broliais“ (arijonais) padarė uniją, kuriai buvo priešingas Radvilas. Iš tos unijos kilo ir *unit-arijonų* (unitarų) vardas, vėliau prigijęs ir ligi šiandien vartojamas ypač Amerikoje. Šią uniją dar tebesant gyvam Radvilui ypatingai piršo Blandrata, vadovavęs „lenkų broliams“. Vėliau su jais susipyko, paliko Lenkiją ir įsikūrė Vengrijoje. Čia susižavėjo kataliku Steponu Batoru, būsimu Lietuvos valdovu, ir 1574 metais grįžo katalikybėn.⁷³

Grįžo katalikybėn ir Radvilo Juodojo vyriausias sūnus Kristupas — netrukus po tėvo mirties. Jo keliu pasuko ir daugiau jaunų didikų. Tuo tarpu kita dalis gręžėsi nuo sektų ir ėmėsi gelbėti kalvinizmą. Tikroji kalvininė reforma Lietuvoje prasidėjo tik po 1570 metų, kada jau pradėjo atsigosti katalikai ir spėjo įsistiprinti arijonai. Į šį persilaužimo tarpsnį pataikė ir atnaujintoji Šiluvos reforma, pravesta Sofijos Vnučkienės, talkinant Šemetų, Bilevičių ir kitų didikų jaunajai kartai. Tai vėl naujas Šiluvos (kartu ir Lietuvos) reformų istorijos lapas, į kurį žvelgsime sekančiame skyriuje.

*

*

*

Šiluvą palietė keturios pirmosios reformų bangos ir kiekviena paliko savo pėdsakus. Liuteroninė banga pažeidė materialinį ir juridinį Šiluvos bažnyčios pagrindą. Ligi tolei globojusi ponų ranka dabar buvo atimta, o vyskupo globos ranka negalėjo būti ištiesta. Šiame tarpsnyje, maždaug tarp 1532 ir 1551 metų, Šiluvos bažnyčia galėjo dar egzistuoti, aptarnaudama paprastus liaudies žmones ir dalį bajorų. Jų, kaip matysime, Šiluvoje dar buvo likę.

Antroji, kalvininė banga jau nebevaržomai paralyžavo bažnyčias ir jas padarė „nebeveiksmingas“. Šiame tarpsnyje, tarp 1555 ir 1565 metų, katalikų bažnyčia Šiluvoje dar stovėjo, bet vargiai buvo naudojama pamaldoms. Šiuo metu pasitraukė ir paskutinysis kunigas.

Trečioji, arijoninė banga, prasidėjusi Vilniuje apie 1558 metus, Šiluvą pasiekė gal metus kitus vėliau, išaugo ir išsilaikė stipriose pozicijose bent ligi 1623 metų. Ji buvo skaudžiausia ta prasme, kad neigė patį Kristų-Dievą ir Trejybę. Kristaus garbinimas, kuris buvo sukliudytas katalikų bažnyčioje, dabar buvo šalinamas ir iš Šiluvos reformatų.

Pagaliau ketvirtoji, žydiškoji-ebijonitinė banga, kartu su kitomis sektomis, dalį Šiluvos bajorų vedė į visišką dvasinį pasimetimą. Šioj bangoj maža kas bebuvo krikščioniška.

KETVIRTAS SKYRIUS

ŠILUVOS PASLAUGA
KALVINIZMO ATŽALAI

T

arp religinių sutemų, kurias parengė arijonizmas ir sektos, pažū ėmė ryškėti naujos prošvaistės. Iš kilo ieškojimai naujos

išeities. Du išeities keliai domino neramesnius protus — tai atgimstančios po Tridento susirinkimo katalikybės ir į svetimus laukus išvesto kalvinizmo.

Su šiuo reiškiniu prasidėjo naujas tarpsnis Lietuvos gyvenime, kurį galima vadinti konversiniu. Kitados neofitai iš pagonybės rodė daug uolumo, bet nepalyginamai

daugiau jo randame konvertituose. To uolumo rodė vyrai, juo labiau moterys, kurių vaidmuo pasireiškė ypač Žemaičiuose. Tačiau konvertitai nebuvo vieningi, kaip neofitai. Gelbėdami Lietuvą iš dvasinės anarchijos, jie išsiskyrė į du ryškius frontus — vieni grįžo katalikybėn, kiti — į kalvinizmą. Tų frontų rungtis buvo neišvengiama. Bet kaip tik dėlto religinis apsisprendimos gilėjo. Ryškėjo, augo ir subrendo iš abiejų pusių nauji vadai, kuriuos savo istorijoje ligšiol per mažai pažinome.

REFORMATŲ VADO SŪNUS — PIRMASIS KONVERTITAS

Pirmasis plačiau žinomas, didelio įspūdžio palikęs konversinis žingsnis buvo padarytas Radvilo Juodojo sūnaus Mikalojaus Kristupo, vadinamo Našlaitėlio. Našlaitėlis buvo vyriausias šeimoje, ruošiamas pakeisti tėvą, dėl to rūpestingai mokslinamas užsieniuose ir kreipiamas reformacijos keliu. Sūnus galėjo didžiuotis savo tėvu, gabiu Lietuvos politiku, bet jis matė ir jo dvasinę tragiką. Tragiška jam pasirodė ir toji reformos kryptis, kurią tėvas buvo priėmęs iš Šveicarijos. Jis studijavo Šveicarijoje ir iš arti matė reformos vadų nesutarimą. Kiekvienas skelbė savo „konfesiją“ arba taisė kitų. Nebuvo autoriteto, kuris nustatytų reformos ribas.

Našlaitėlis buvo ketinęs grįžti katalikybėn tėvui gyvam esant, bet dar laukė. Tėvui mirus, jis parvyko Lietuvon, sutvarkė palikimo reikalus ir vėl išvyko baigti studijų. Po poros metų (1567), galutinai grįžęs Lietuvon, jį pasiprašė priimamas Katalikų Bažnyčion.¹ Juo pasėkė po šešerių metų (1573) brolis Jurgis, busimasis Vilniaus vyskupas ir kardinolas. Dar po poros metų Našlai-

tėlis pakvietė į savo dvarą prie Vilniaus jėzuitus — St. Varševickį ir Petrą Skargą sutaisyti su Bažnyčia du jauniausius brolius — Albertą ir Stasį.

Apie tą patį laiką, kaip ir Radvilas Našlaitėlis, apsisprendė už Romos tikėjimą Merkelis Giedraitis, kunigaikščių kilmės. Jis kelioliką metų buvo studijavęs protestantiškuose Karaliaučiaus, Wittenbergo, Tübingeno ir Leipcigo universitetuose. Jį ypatingai globojo žinomas liuteronų apaštalas Povilas Vergerijus. Jo studijų draugai iš Lietuvos buvo perėję į protestantus. Bet jis, grįžęs į Lietuvą, tyliai apsisprendė atsisveikinti su protestantiškomis įtakomis ir po ketverios metų (1571) tapo katalikų kunigu.

Anksčiau už Merkelį Giedraitį apsisprendė veikti Lietuvos restauracijai Augustinas Rotundas, Vilniaus vaitas. Sakoma, jam padėjęs šia kryptimi apsispręsti Varmijos vyskupas ir kardinolas Stasys Hosijus, kilme Vilniaus vokiečių. Rotundas, studijavęs užsieniuose, abiejų teisių daktaras, buvo Lietuvos statutų redaktorius ir vienas pirmųjų Lietuvos istorikų. Turėdamas plačių ryšių, būvęs aktyvus politiniame Lietuvos gyvenime, be to, išgarsėjęs kaip teisininkas ir rašytojas, jis turėjo didelės įtakos kelio ieškotojams į katalikybę. Nuo 1572 m. ligi mirties, gerą dešimtmetį, Rotundas ypatingai buvo pasišventęs katalikybei atstatyti Lietuvoje.²

Rotundo įtakai priskiriamas Jono Katkevičiaus grįžimas. Šio jauno didiko tėvas Jeronimas, Žemaičių seniūnas (nuo 1545), vedęs Šiluvos valdytojo Merkelio Šemetos dukterį Kristiną, tapo reformatu 1553 metais, o savo sūnų jau anksčiau pasiuntė į protestantų universitetus Karaliaučiuje, Leipcige, Wittenberge. Po studijų jis dar tarnavo imperatoriaus Karolio V rūmuose ir dalyvavo jo karo žygiuose. Tėvui mirus 1561 m., jam turėjo tekti Žemaičių seniūnija, bet Radvilas Juodasis pasiūlė šiai

vietai savo sesers Onos sūnų Stasį Kęsgailą, Žemaičiai Kęsgailos neišrinko ir Lietuvos didysis kunigaikštis jo nepatvirtino; tada kancleris Radvilas porą metų pats administravo seniūniją. Pagaliau 1564 metais žemaičiai išsirikto seniūnu Joną Katkevičių, o Radvilui mirus jis dar gavo (1566) didžiojo Lietuvos maršalkos pareigas. Be kitko, jam teko administruoti Uždauguvį (Livonijoje).^{2a} Su Augustu Rotundu jis susipažino 1566 metais jo dvare Stakliškėse. Rotundas jam rašinėjo laiškus ir siuntė literatūros. Katkevičius viename laiške 1568 metais atskleidė Rotundai savo nusivylimą reformomis: „Visa, kas šventa, yra suniekinta ir atiduota spręsti tamsios liaudies užgaidoms ir valiai, kad visiems būtų leista visa. Nebekenčiu tad daugiau kalvinu vadinamas. Nors ir anksčiau nebuvo visiškai tai sektai atsidavęs, bet vis dėlto buvau kiek geresnės apie ją nuomonės, negu dabar, matydamas, kaip visa, kas žmogiška ir šventa, yra sujaukta ir sugriauta“. Po šio laiško praėjo dar dveji metai, ir Katkevičius, nuvykęs Varšuvon, grįžo katalikybėn; tose apeigose dalyvavo ir popiežiaus nuncijus, garsus jėzuitų teologas Pranciškus Toletus (Toledo). Su Katkevičium perėjo katalikybėn ir jo buvęs pastorius vokietis Jurgis Weigel, anksčiau sekretoriavęs pas Radvilą Juodąjį.³ Grįžęs katalikybėn, Katkevičius atidavė Vilniaus jėzuitams auklėti savo sūnus, iš kurių Jonas Karolis vėliau buvo Lietuvos didysis etmonas, išgarsėjęs kautynėse prieš švedus ties Salaspiliu ir prieš turkus ties Chotinu.

Tarp pirmųjų Vilniaus jėzuitų auklėtinių minėtini trys broliai Vainiai (Voynos) — busimasis Vilniaus vyskupas Benediktas, busimasis Lietuvos vicekancleris Gabrielis ir Lietuvos sekretorius Motiejus. Pirmasis apsisprendė tapti kataliku 1573, o antrieji du 1576 metais. Šio įvykio liudininku bei tarpininku buvo Petras Skarga.⁴

Apie 1579-80 metus, pagal nuncijaus Caligari pranešimą, Vilniuje bernardinai Tėvas Feliksas sutaikęs su Bažnyčia per 10 asmenų, o kitas Tėvas Kiprijonas — 14. Trakuose pas vaivadienę Valavičienę, Eustako žmoną, tarnavo du jauni kilmingieji — Barbora Bidzinskaitė ir Stasys Erbušaitis; abu 1579 metais tapo katalikais, o pastarasis įstojo į bernardinų vienuolyną Vilniuje. Šis įvykis rodė vykstantį persilaužimą pačioj Valavičių šeimoj, nes vėliau (1592) abu sūnūs keliavo į Romą per Paduvą, čia lankė bažnyčias ir paliko mišioms aukų. Tarp grįžusiųjų šiame laikotarpyje (1580) randame ir Mykolą Zavišą, berods, ne Andriaus, o Jurgio šakos.⁵

ZAVIŠAIČIAI TARP GRĮŽTANČIŲJŲ

Labiausiai netikėtas buvo Leono Sapiegos apsisprendimas. Jį globojo kancleris Radvilas, ir jis mokėsi užsieniuose kartu su Našlaitėliu. Jo mokslo draugai buvo Zavišaičiai, Šemetaičiai ir Benediktas Vainius. Grįžęs po studijų, Sapiega nesiruošė mesti reformacijos — bandė atsiremti į anabaptistus, domėjosi arijonizmu. Pagaliau jį paveikė vienas įvykis. Kartą, jau būdamas Lietuvos vicekancleriu, 1586 metais Krokuvoje praleido naktį pokylyje, o rytą nuėjo į reformatų pamaldas ir buvo pakviestas eiti komunijos. Sapiega teisinosi neturįs šiam kilniam sakramentui priimti nuotaikos, be to, esąs prisigėręs. Dvasininkas įtikinėjo, kad užtenka tikėti, o ar kas turi nuodėmių arba esąs prisigėręs — nėra svarbu. Sapiega tuo pasipiktino ir padarė savo išvadas. Ten pat Krokuvoje jis nuvyko į katalikų bažnyčią, pasiprašė būti sutaikomas, pasirengė ir pamaldų metu viešai priėjo komunijos. gitai buvę nelaukta pačiam karaliui ir didikams.

Po to jis parašė iš Gardino laišką Našlaitėliui, atskleisdamas jam šiltą draugystę ir išreikšdamas jam savo *credo*. Apie tai buvo pranešta Romai ir Sapiegą specialiu raštu pasveikino pop. Klemensas VIII.⁶

Tais metais (1586), pasak St. Rostowskį, grįžo katalikybėn apie 300 kitų iškilesnių Lietuvos ponų.⁷ Tarp jų buvo ir jaunieji Zavišos, pirmojo Šiluvos reformatoriaus Jono sūnūs — Jonas ir Andrius. Pirmąjį palenkė į šį žingsnį (apie 1586) Radvilo Našlaitėlio žmona Elzbieta Višniaveckaitė, kuri buvo šių Zavišų sesuo iš motinos pusės. Mat, Zavišų motina Eufemija Virbickytė po vyro mirties antru kartu ištekėjo už kunigaikščio Andriaus Višniaveckio, kalvino, ir susilaukė ketverios dukterų. Jauniausioji, tekėdama 1584 metais už Našlaitėlio, priėmė katalikybę ir palenkė savo motiną bei brolių Joną. Netrukus pasekė pirmaisiais ir brolis Andrius. Jonas, pasidaręs kataliku, 1624 metais įkūrė savo dvare, Žirmūnuose, parapinę katalikų bažnyčią. Andriaus duktė Sofija tapo vienuole, o sūnus Mikalojus — jėzuitu, vėliau profesoriavęs Vilniaus akademijoje. Yra likęs Andriaus testamentas, kuris liudija jį buvus giliai religingą vyrą.⁸ Abu šie konvertitai buvo palaidoti Kęsgailų koplyčioj Vilniuje.

Antrojo Šiluvos reformatoriaus Merkelio Zavišos sūnus Andrius 1583 metais dar studijavo Altdorfo universitete, Vokietijoje. Ten jis buvo užsirašęs kaip „Andreas Zauissa, baro in Zejmis“. Jis „grįžo katalikybėn jaunas“ ir po to dar tęsė studijas Paduvoje, Italijoje. Jis grįžo vienas iš savo šeimos, nes abu tėvai liko kalvinais ir trys seserys — Jadvyga, Darata ir Elzbieta ištekėjo už vietinių kilmingųjų kalvinų.⁹

Po Sapiegos ir Zavišų katalikybėn persisvėrė Tiškevičiai, Galeckiai ir kitų didikų jaunimas. Iš Jono Valavičiaus 8 sūnų, keturi taip pat tapo katalikais; du iš jų — Andrius ir Jeronimas vėliau veikė Žemaičiuose. Daugis

šių jaunų didikų buvo studijavę protestantiškuose Vakarų universitetuose. Išvyko ten jau auklėjami reformatais, o grįžę po studijų darėsi katalikais. Tarp tokių buvo ir Jonas Šemeta, Šiluvos valdytojo Merkelio sūnus. Jis kartu su Sapiega, Radvilaičiais ir Zavišaičiais mokėsi Leipcige. Grįžęs, rėmė kalvininės reformos atnaujinimą, kovojo prieš arijonus ir kitas sekta, bet jau 1598 metais minimas kaip Tauragės valdytojas katalikas. Iš Bilevičių kataliku tapo Albertas ir 1592 metais įstojo į Vilniaus popiežinę seminariją, čia išbuvęs ligi 1595 metų, atostogų metu žuvo „kažkokiamе privačiame konflikte Žemaičiuose“.¹⁰

PIRMŲJŲ JĖZUITŲ POSŪKIS Į LIAUDĮ

Su pirmaisiais atsivertėliais prasidėjo Lietuvos katalikybės restauracija, į kurią netrukus įsijungė ir naujai atvykę jėzuitai. Maža jų grupė (4 tėvai) atsirado Vilniuje 1569 metų rudenį. Jų pirmas rūpestis buvo įkurti mokyklą ir tai jie padarė sekančiais metais, kai atvyko dar 13 ordino narių. Mokyklą pradėjo su pirmomis žemesnėmis klasėmis ir per 8 metus išugdė pilną kolegiją su 400 mokinių. Toks didelis mokinių skaičius vertė galvoti, kur šis jaunimas tęs savo studijas toliau, nes į užsienius galėjo patekti tik žymiųjų didikų vaikai. Mintis steigti universitetą Vilniuje brendo kiek anksčiau, tačiau nesitikėta, kad tam pritartų valdovas Žygimantas Augustas, apsupstas įtakingų reformatų. Kai jis mirė ir nauju valdovu buvo išrinktas Steponas Batoras, tada jėzuitai gavo pirmiausią jo sutikimą. Universitetas oficialiai buvo įsteigtas 1579 metais; tų metų bėgyje buvo gautas ir pop. Grigaliaus XIII raštas, suteikias universiteto teises bei privilegijas. Pagaliau 1585 m. universitetą patvirtino ir vals-

tybės seimas. Šis pirmas ir ilgą laiką vienintelis Rytų Europos universitetas buvo vadinamas Vilniaus akademija.

Jėzuitai buvo žinomi ne tik savo intelektualumu, bet ir geru auklėjimu, dėl to jiems Vilniaus vysk. Jurgis Radvilas 1582 metais patikėjo naują uždavinį — auklėti būsimus kunigus dviejuose naujai įsteigtose Vilniaus seminarijose — diecezinėje ir popiežinėje, kuri ruošė misininčius Rusijai ir Livonijai.

Trečias jėzuitų uždavinys buvo sielovoda — katekizacija, pamokslai, misijos, išpažintys. Nuo šio darbo nebuvo atpalaiduoti nei tie kunigai, kurie dirbo mokyklose. Šioj darbo srity jie laikėsi principo patarnauti žmonėms jų vartojama gimtąja kalba. Vilnius tuo metu buvo trikalbis, nes šalia lietuvių buvo nemaža lenkų ir vokiečių. Su abiejų pastarųjų aptarnavimu nebuvo bėdos, nes mokančių lenkiškai ir vokiškai jėzuitams nestigo. Sunkiau buvo su lietuviais, nes neturėta savų lietuvių vienuolių. Kol atsirado kandidatų iš lietuvių ir kol jie buvo paruošti kunigais, lietuvių kalbos mokėsi nelietuviai. Iš pramokusių kalbos ir įsijungusių į lietuvių sielovadą, kai kurie čia minėtini. Visų pirma Mikalojus Sedkovskis, kurį vysk. Merk. Giedraitis 1576 metais parsigabeno iš Vilniaus į Žemaičius ir, jo lydimas, lankė parapijas. Kai Giedraitis 1587 m. vėl lankė visą savo vyskupiją, jį lydėjo portugalas Emanuelis Vega ir Jeronimas Kniška, sakydami lietuviškus pamokslus ir mokydami liaudį tikėjimo tiesų. Kiek vėliau Žemaičiuose sakė lietuviškus pamokslus, mokė žmones ir klausė išpažinčių ispanas Antanas Arijus ir tur būt vokiečių P. Krimeris. Pastarieji du į Žemaičius atvykdavo iš Rygos, kur vysk. Merk. Giedraičio dėka Vilniaus jėzuitai nuo 1583 metų buvo įsikūrę.

Tais metais į jėzuitų ordiną buvo priimti du nauji lietuviai kandidatai: Povilas Pikelis (Pikelius) ir žemaitis

Motiejus Galminas. Anksčiau už juos įstojo Mikalojus Markevičius (1579), kaunietis Povilas Bludenčius-Bludentius (1578) ir Stepas Staškevičius (1577). Buvo įstojusių ir prieš tai, jau bebaigiančių teologijos studijas ir pagreitintai išventintų kunigais. Tokie buvo du vilniečiai (vilnenses) Adomas ir Jonas, be to, Feliksas ir Kumelis (Cumelis). Jiems 1583 metais buvo paruoštas toks sielovadinio darbo planas. Jie turėjo katekizuoti lietuvius sekmadieniais ir šventadieniais šiose Vilniaus vietovėse: prie Šv. Petro bažnyčios Antakalnyje, prie Neries tilto (ad pontem Villiae), prie Trakų ir Rūdninkų vartų. Be to, jie turėjo vykti keturiskart per metus į šiuos kaimus (pagos) katekizuoti žmonių: Medininkus, Daukšyčius (Dutzyscenses), Maišiagalą ir Luodnikus. Šiems keturiems jauniems kunigams talkino vienas lietuvis alumnas (alumnus lituanus) ir Jokūbas Laknickas, nepažymėta alumnas ar kunigas, vėliau žinomas jėzuitas. Be katekizacijos, minėti jauni kunigai dar turėjo klausyti lietuvių išpažinčių kariniame ir civiliniame Vilniaus kalėjimuose, Švč. Trejybės ligoninėje ir kolegijos bažnyčioje.

Rygon buvo pasiūsti iš Vilniaus 2 ir Talinan 4 jėzuitai ir jau 1584 metais jie įsteigė mokyklas. Rygos mokyklą miestas greit uždarė ir ji buvo perkelta į Daugpilį. Bet Rygoje tuo metu būta apsčiai lietuvių katalikų, kuriuos reikėjo aptarnauti jų kalba. Jų katekizacijai buvo atsiųstas Motiejus Galminas, išbuvęs Rygoje 6 metus (1591-97), o jam talkinti 1596-97 metais Povilas Pikelis. Pakviestas vysk. Giedraičio, Gelminas vėliau persikėlė į Žemaičius, kur „misijose penketą mėnesių praleido“ ir kaunietis Bludenčius, lietuvių pamokslininkas (coniator lithuanus). Minėtinas ir Petras Kuliešius (Culesius), įstojęs į ordiną 1593 metais, visą savo pajėgiausią amžių (ligi 1639) praleidęs Lietuvos ir Livonijos misijose, kartais siekdamas ir Rusiją.

Tai buvo pradžia jėzuitų posūkio į lietuviškąją liaudį; tolydžio šis darbas plėtėsi, gausėjant pašaukimams iš lietuvių ir žemaičių.¹¹

Jėzuitams atvykus į Vilnių, po ketverios metų mirė Žemaičių vyskupas Petkūnas. Tada Gniezno arkivyskupas ir Lenkijos primas įsigeidė Žemaičių ganytoju įsodinti savo seserėną Jokūbą Woroneckį. Šiam planui pasipriešino Radvilas Našlaitėlis, jo brolis Jurgis ir Leonas Sapiega. Jie dvejus metus kovojo, reikalaudami vyskupo, kuris „mokėtų žemaičių kalbą“. Tokį kandidatą jie jau turėjo, būtent — kunigaikštį (gediminaičių kilmės) Merkelį Giedraitį. Šion kovon įsijungė ir jėzuitai su savo viršininku Stasiu Varševickiu.^{11a} Šis, prieš tapdamas kunigu ir jėzuitu, buvo studijavęs Wittenbergo universitete kartu su Jonu Katkevičium, šiuo metu Žemaičių seniūnu. Varševickis susivokė, ko nori Lietuvos didikai konvertitai, siekdami atstatyti katalikybės padėtį. Liaudis — katalikybės atrama turėjo gauti ganytojus, kurie mokėtų jos kalbą, ją suprastų ir nuoširdžiai rūpintųsi. Tai buvo naujas akcentas katalikų restauracijos sąjūdyje, ir jis turėjo nemažos įtakos tautiniam Žemaičių atgimimui.

Šių problemų nebuvo reformatams, nes jie neturėjo liaudies ir ja dar nesidomėjo. Reformacija ribojosi kilmingaisiais ir jų pagrindinis rūpestis buvo gelbėtis iš sektinio chaoso ir susirasti tikrąjį kalvininės reformos kelią.

KALVINAI GRĘŽIASI NUO ARIJONŲ

Vienas įtakingiausiųjų kalvinų konvertitų iš arijonizmo buvo Andrius Volanas,¹² atsiradęs Vilniuje labai jaunas, atkvieistas dėdės — lenkų pasiuntinio prie karalienės Bonos dvaro. Dėdė įstatė jį sekretoriumi pas Radvilą Juodąjį, kuris, pastebėjęs gabumus, pasiuntė jį į Karaliau-

čiaus universitetą. Po studijų Radvilas paskyrė Volaną pirmuoju savo patarėju kalvinų reikalams. Kaip visi to meto reformatai, taip ir Volanas pasidarė arijonu, neigė Kristaus dievybę, žavėjosi ypač Simono Budny raštais. Kai Budny nukrypo į judaizmą ir visa reformacija ėmė gręžtis nuo krikščionybės pagrindų, Volanas nusikreipė nuo arijonų ir pradėjo kovą su Budny pažiūromis. Jo konversija iš arijonizmo įvyko apie tą patį laiką, kaip ir Radvilo Našlaitėlio į katalikybę — po kanclerio Radvilo Juodojo mirties.

Po to Lietuvos politikos vairą perėmė Mikalojus Radvilas Rudasis. Jis nuo 1566 metų tapo Vilniaus vaivada ir Lietuvos kancleriu. Kartu jam teko perimti ir Lietuvos reformacijos vadovo pareigas. Veikiamas tų, kurie buvo grįžę iš arijonizmo, Radvilas Rudasis ėmėsi gelbėti Lietuvos reformą iš chaoso, šioj akcijoje jam talkino Eustakas Valavičius ir Jonas Glebavičius, Šiluvos valdytojo Merkelio Šemetos uošvis. Pirmasis jų žygis buvo apsivalyti nuo arijonų. Didžiausiais kaltininkais buvo rasti pastoriai, parkviesti iš Lenkijos ir globoti Radvilo Juodojo. Visi įtakingesnieji pastoriai, aiškūs arijonai, buvo pašalinti iš kalvinų bendruomenių. Taip buvo priverstas pasitraukti iš superintendente pareigų ir Martynas Czekowiczius. Jis paliko Vilnių ir grįžo į Lenkiją. Savo vietą Radvilų nuosavybėje turėjo palikti ir Simonas Budny, bet nepaliko Lietuvos; jį priglaudė Kiškos.¹³

Prieš arijonus pradėta kovoti valstybinėmis priemonėmis, nes jie iš tikro buvo pavojingi valstybei — neigė teismus, priesaikas, karinę prievolę. Vaivadijų seimeliuose imta skelbti nutarimai, reikalaujant juos persekioti. Brastos seimelis, įvykęs 1575 m. gruodžio 31 d., priėmė šią rezoliuciją: „(baudžiamoji) teisė prieš arijonus atnaujinama ir jų sekėjai persekiojami“.¹⁴ žodis „atnaujinama“ primena buvusį ankstyvesnį bandymą panašiu bū-

du arijonizmą užspausti bent kai kuriose vaivadijose. To meto nutarimai, kaip ir teismų sprendimai, deja, nebūdavo veiksmingi, dėl to ir kova su šia srove nedavė laukiamų vaisių. Arijonizmui simpatizavo ir jį palaikė visa eilė jaunesniųjų didikų, tarp jų ir paties Radvilo Rudojo sūnūs.

Vietoj pašalintųjų pastorių teko vėl kviestis iš Lenkijos naujus. Vilniuje atsirado Sudrovius, Matysowiczius, Czerwostowski. Jie pasirodė ne tik arijonai, bet ir judaistai. Savo pamoksluose jie aiškino tik Senąjį Testamentą, pabrėžė žydiškas apeigas, net žydiškąjį krikštą. Taip vienas arijonas vilnietis, 50 metų amžiaus, apsisprendė paklausti savo pastorių ir 1584 m. perėjo pas žydus su visomis reikalaujamomis krikšto apeigomis.¹⁵

Šį įvykį Vilniaus kalvinai sutiko pasipiktinę. Kiek anksčiau Vilnius buvo nustebintas kito įvykio. Vilniaus kalneliuose 1579 m. buvo palaidotas arijonas Kasparas Bekeš, vienas iš Stepono Batoro karinės grupės vadų. Jo antkapyje atsirado toks įrašas: „Viską turiu pats. Dievu nesirūpinu, nenoriu jo dangaus, nebijau jo pragaro. Neprašau malonės, niekinu jo teismą. Nuodėmės nepripažįstu ir nepažįstu žmogaus, kuriam būčiau kuo nors kaltas. Gyvenau tik sau ir tesidomėjau savimi. Nesirūpinu kūnu ir — visiškai siela. Ji mirė kartu su manimi — tai aš šaltai išpažįstu... Ji neieškos kūno, jeigu jis kelsis iš grabo...“

Šiuo įrašu susidomėjo nuncijus Caligari ir apie tai rašė net Romai, primindamas jo autorių Andrių Volaną. Volanas, kaip teigia St. Kot, iš tikro buvo šio įrašo autorius, bet jis norėjęs šiuo judaistiniu-budnistiniu credo parodyti, kur žmonės veda Simonas Budny ir jo įkvėptieji pastoriai.¹⁶ Pats Budny tada buvo savo įtakos viršūnėje. Jis dar veikė 14 metų ir, sakoma, miręs panašioj dvasinėj padėty, kaip Volano apibūdintas Kasparas Bekeš. Pasku-

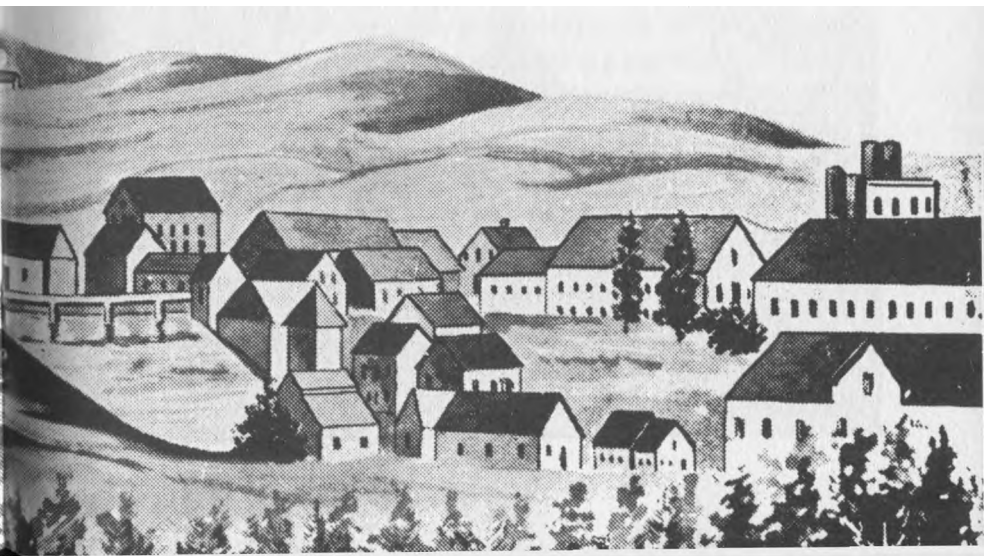

Vyskupas Merkelis Giedraitis, katalikų restauracijos vadas, lituanistinio katalikų sąjūdžio pradininkas.

Viduryje broliai Radvilai — Mikalojus Našlaitėlis ir kardinolas Jurgis, kairėje Leonas Sapiega, dešinėje kardinolas Hosijus. *Apacioje* Kražių miestelis senovėje.

Mikalojus Mitkevičius, Vnučkienės brolis, kat. bažnyčios steigėjas Pašušvyje. *Apacioje* vėliau statyta mūro bažnyčia Pašušvyje.

tinuosius savo metus šis didžiausias Lietuvos eretikas praleido Vyšniave, Vilniaus srityje, kur pirmąją bažnyčią buvo pastatęs Šiluvos kūrėjas Gedgaudas, o 1541 m. naują mūro bažnyčią — Jurgis Liutavaras Kreptavičius. Nuo 1560 m. ši vietovė buvo reformatų rankose ir išbuvo ligi 1600 metų.¹⁷

Po Budny mirties (1593) Lietuvos kalvinų *spiritus movens* tapo Andrius Volanas. Jis tęsė kovą prieš budnizmo pažiūras, pats daug rašė, vedė polemikas, net savo spaustuvę buvo įkūręs. Du jo lotyniškai rašyti veikalėliai, išleisti 1582 ir 1592 metais, buvo specialiai skirti prieš judaistus-samosatiečius ir ebijonitus. Antrąjį savo leidinį jis dedikavo Jonui Šemetai, Šiluvos valdytojo Merkelio sūnui, matyt, panašiam kovotojui prie šias sektas. Konvertitinis buvusio arijono Volano uolumas per 20 metų traukė Lietuvos kalvinų restauracijos vežimą, bet ir jo pastangos sulaikyti arijonizmą nebuvo vaisingos. Lengviau kalvinams buvo susitvarkyti su liuteronais.

LIUTERONAI NEATSILAIKO PRIEŠ KALVINUS

Liuteronų padėtis Lietuvoje buvo skirtinga. Jų bendruomenės, nors ir mažos, buvo labiau vienalytės. Į jų tarpą mažiau brovėsi sektos, mažiau įtakos turėjo ir arijonizmas. Juos jungė dar tai, kad daugelis buvo vokiškos kilmės. Liuteronai mažiau užkliuvo ir katalikams, nes jų reforma buvo nuosaikesnė, be to, jie glaudėsi miestuose ir Lietuvos pakraščiuose, arčiau Prūsų ar Kuršo. Kaune jie laikė savo pamaldas privačiuose namuose, o visos katalikų bažnyčios dar veikė. Į tas bažnyčias liuteronai nesikėsino ir nedarė prieš jas jokių išsišokimų. Dėl to Povilas Vergerijus savo antroje kelionėje į Lietuvą, aplan-

kęs Kauną, buvo nustebeš, jog čia reformacija nepalietusi nei vienos bažnyčios. Reformacijos tarp miestiečių raidos kelias buvo kitas, juoba, kad patys miestiečiai Lietuvoj buvo labai mišrios sudėties.

Šalia miestų buvo liuteronų bajorų grupės vienur kitur Vidurio Lietuvoje, kaip Žeimyje, Kėdainiuose ir Žemaičiuose — Kelmėje, Šiluvoje. Tarp aukštesniųjų valdininkų buvo likę tik du įtakingesnieji — didysis Lietuvos sekretorius Vaclovas Agripa ir Žemaičių pilininkas Mikalojus Tolvaiša.¹⁸ Prie jų dar glaudėsi livoniškės ar vokiškos kilmės baronai bei grafai, turėję dvarų daugiausia Žemaičiuose, kaip Nonhartai, Korffai (Laukžemyje), Tizenhauzai, Plateriai ir Puttkameriai, kuriuos vėliau sutiksime Šiluvos istorijoje. Buvo liuteronų ir tarp žemesniųjų Lietuvos valdininkų, ypač vokiškos kilmės, kaip Ulrichas Hosijus, Vilniaus pilies teisėjo sūnus, ilgalaikis Kauno muitinės administratorius. Jis priėmė liuteronizmą 1542 m., kai jo brolis Stasys ėjo į kunigus, vėliau tapo Varmijos vyskupu ir kardinolu. Išbuvęs 30 metų liuteronu, Ulrichas 1572 m. grįžo vėl katalikybėn. Tuo metu būta ir daugiau grįžtančių pačiame Kaune, nes nuncijus Caligari prisimena, pranešdamas Romai, jog 1578-80 metais Kaune bernardinų gvardijonas Liudvikas priėmęs katalikybėn 3 buvusius cvinglistus ir 7 liuteronus, tarp jų vieną kitą kilmingąjį, kitus darbininkus - amatininkus.¹⁹

Liuteronai buvo pergyvenę pirmąją savo krizę 1555-1565 metais, kada didikai ir žymesnieji bajorai perėjo į kalvinus. Dabar juos palietė antroji krizė dėl dviejų priežasčių. Viena, prasidėjo stiprus katalikų atgimimas pačiose didikų viršūnėse, tad neišvengiamai veikė ir žemesnius, kurie buvo perėję į liuteronus. Antra, atsigaunantys kalvinai, jausdami didžiausią pavojų iš arijonų, siekė kitų protestantiškųjų konfesijų sulydymo arba apsijungimo. Kalvinai ėmė spausti liuteronus, kad šie atsisakytų

Augsburgo konfesijos ir priimtą *Sandomiro konfesiją*, be to, kad atsipalaiduotų nuo Karaliaučiaus, iš kur buvo vadovaujami ir aprūpinami pastoriais. Jau anksčiau hercogas Albrechtas siuntinėjo į Vilnių gerai paruoštus pamokslininkus — Eppliną ir Vonrabą. Dabar Vilniuje ir Kaune veikė taip pat iš Prūsų atvykę pastoriai — Sommer ir Schütz. Juos kalvinai 1578 m. iškviatė į Vilnių tartis apsiungimo reikalu. Besvarstant konfesijų suderinimo klausimą, iškilo aštrios formos skirtumai dėl Eucharistijos sampratos. Liuteronų atstovai buvo išvesti iš kantrybės ir vienas jų pareiškė: „Kitados visi vokiečiai ir lenkai išpažino Augsburgo konfesiją, doktriną ir apeigas, bet velnias iš savo blogumo sukėlė skilimą, ir į bažnyčią buvo įnešta daug pasibaisėtinų ir Dievą įžeidžiančių klaidų“. Velnio įrankis buvo įvardintas Jonas Laskis, kuris nukreipė Radvilą į kalvinizmą, o paskui pats nukrypo į arijonizmą.²⁰ Šiame pasitarime iš lietuvių ev. kunigų dalyvavo Deltuvos bendruomenės atstovas Stasys Marcijonas. Jis taip pat pasirašė su kitais vadinamąjį *Concordia Vilnensis* — Vilniaus sutarimą, bet tais pačiais metais metė reformatus, išvyko į Mažąją Lietuvą ir pasidarė liuteronų kunigu.^{20a}

Antras liuteronų ir kalvinų susitikimas įvyko 1585 metais pas Radvilą Rudąjį Vilniuje. Iš liuteronų pusės buvo pastoriai Sommer, Oberborn ir Plotkowski; be to, buvo atsiųsti iš Karaliaučiaus du teologai — Wiss ir Hinz. Kalvinai stipresnių teologų neturėjo ir už juos šiame pasitarime kalbėjo pasaulietis Andrius Volanas. Ryškesnės vienybės ši kartą taip pat nepasiekta. Priežastis buvo ne tik teologiniai skirtumai. Kalvinai norėjo dominuoti, be to, jų galvojimas buvo prolenkiškas, o liuteronų — vokiškas. Pagaliau tarp Lietuvos liuteronų įvyko skilimas: vilniečiai atsisakė Karaliaučiaus vadovybės ir pamokslininkus ėmė kviestis iš Lenkijos.

Kalvinai palaužė liuteronus ant naujo šimtmečio slenksčio. Apie tai Kauno liuteronų pastorius Movius rašė 1623 metais savo mokytojui į Wittenbergą: „Prieš 20 metų Augsburgio konfesija buvo žydinti, o šiandien paliko tik dvi bendruomenės... Pirmąją vietą šiame krašte laiko papistai (katalikai, Y.), o iš paskos jų eina kalvinistai, po jų socinijonai (arijonai, Y.); mes, paskutiniai iš visų, esame tik maža grupė“.²¹

VIENI KONVERTITAI PERIMA KITŲ POZICIJAS

Radvilas Rudasis išbuvo kancleriu ir Vilniaus vaivada 13 metų, o po jo dar 8 metus kancleriu buvo Eustakas Valavičius, taip pat kalvinas. Savo aukštas pozicijas jie būtų žymiai labiau panaudoję kalvinizmui stiprinti, jei tuo metu krašto valdovu, po Žygimanto Augusto, nebūtų buvęs katalikas Steponas Batoras. Šio vengro senelė buvo lietuvė, Sofija Ona Radvilaitė (Sofijos Manivydaitės duktė), Radvilo Rudojo teta. Be to, jis pats buvo vedęs Žygimanto Augusto seserį Oną, uolią katalikę. Dėl to Steponas Batoras nesijautė svetimas Lietuvoje ir nebuvo abejingas jos religinei dramai. Nors reformatams buvo tolerantus, tačiau kietas ir, kur matė reikalą, rėmė katalikus. Tik jo spaudžiami Radvilas Rudasis ir Eustakas Valavičius 1579 m. sutiko su Vilniaus akademijos steigimu, o tuo pačiu ir jėzuitų įtvirtinimu.

Šių dviejų įtakingų kalvinų pozicijas pagaliau perėmė konvertitai katalikai. Vilniaus vaivada nuo 1584 m. tapo Radvilas Našlaitėlis. Kartu jis buvo vicekancleriu ir lauko etmonu, o vėliau didžiuoju etmonu. Dar negrižęs katalikybėn, Leonas Sapiega 1585 m. buvo paskirtas vicekancleriu, o kanclerio pareigas perėmė 1589 m. Vėliau

jis buvo Vilniaus vaivada (nuo 1623) ir vienu metu didysis etmonas. Jonas Katkevičius jau anksčiau buvo Lietuvos maršalka, Vilniaus pilininkas ir Žemaičių seniūnas. Iš Zavišaičių — Jonas tapo Vitebsko vaivada, brolis Andrius — Minsko vaivada ir Lietuvos paiždininkis (1598-1604), o pusbrolis Andrius — Žemaičių, paskui Minsko pilininkas (nuo 1628) ir Kauno pakamarininkas žemės ribų byloms spręsti. Būdami šiose pareigose, jie darė įtakos kitiems.

Katalikų padėtis rytinėje Lietuvoje ėmė keistis tuoj po Radvilo Našlaitėlio atsivertimo. Jis netrukęs grąžino katalikams tas bažnyčias, kurias tėvas buvo atėmęs. Atidavė Vilniaus jėzuitams ir tėvo įkurtą Nesvyžiaus spaustuvę. Dėl jo uolumo greit kilo ginčas, kai jis 1568 m. sudegino tėvo išleistą protestantišką Brastos Bibliją lenkų kalba. Tačiau šis leidinys buvo nepriimtinas patiems kalvinams, nes jį redagavo arijonai, suvėlę patį vertimą, o ypač prikašioję savų pažiūrų į komentarus. Našlaitėlis ilgesnį laiką nelietė tėvo statytos kalvinų bažnyčios Lukiškėse; leido ten rinktis kalvinams į pamaldas. Tik po septynerių metų, brolio Jurgio — Vilniaus sufragano prašomas, ją pagaliau uždarė ir 1574 m. liepė nugriauti. Katalikų bažnyčias savo valdose atkūrė ir Leonas Sapiega; be to, statė ir naujas. Savo lėšomis iš viso jis pastatė penkias naujas bažnyčias, tarp jų dvi žymiausias Vilniuje — Šv. Kazimiero ir Šv. Mykolo. Tapęs Rietavo tijūnu Sapiega grąžino katalikams vietos bažnyčią ir per 11 metų globojo kitas bažnyčias.²² Tuo rūpinosi ir konvertitas Jonas Katkevičius, būdamas Žemaičių seniūnu. Tai daryti skatino ir karalius Steponas Batoras.

Žemaičių vyskupu tada buvo Merkelis Giedraitis. Jis pasiskundė karaliui Batorui, kad karališkose valdininkai apgrobia bažnyčias ir savavališkai pasisavina bažnytines žemes. Karalius Batoras 1578 m. rugpiūčio

1 d. rašė Katkevičiui, kad, radęs karališkose valdose atimtas bažnyčias bei jų turtus, grąžintų „pagal senas ribas“ arba pasirūpintų pakaitu. Vysk. Giedraitis pakartojė savo prašymą ir naujam karaliui Zigmantui Vazai. Šis, protestantiškoj Švedijoje augęs, tačiau motinos Kotrynos, Žygimanto Augusto sesers, katalikiškai auklėtas, buvo linkęs katalikams padėti. Jis teigiamai atsakė į vyskupo Giedraičio prašymą, nors ir uždelsęs ligi 1592 metų.²³ Tačiau tais laikais ne daug ką reiškė net karaliaus raštai ar potvarkiai.

Ponai atkakliai gynė savo ekonominę bei politinę nepriklausomybę ir gynėsi nuo konvertitų bei vyskupų, o taip pat karaliaus pastangų pakeisti padėtį. Ponų absoliutizmo neįveikė nei III Lietuvos Statutas, redaguotas mišrios katalikų ir refonnatų komisijos, išleistas 1588 metais.²⁴ Statutas išskėlė religinės pakantos principą ir įpareigojo ponus dėl tikėjimo skirtumų nekelti vaidų. Statutas vienu punktu (III, 33) patikrino ir teisinę apsaugą bažnyčioms bei jų nuosavybėms (*reservatum ecclesiasticum*). Tačiau uždraudė karaliui kištis į ponų bylas su valstiečiais, jeigu šie, prisidengdami tikėjimu, pasišiauštų prieš poną ar dvasininką.

Katalikų persvara prieš reformatus ėmė ryškėti kitoj — ne politinėj srity. Politiškai ir privačiame gyvenime katalikai su reformatais nebuvo atsiskyrę, nesudarė dviejų uždarų kovojančių frontų. Vieni ir antri kartu dalyvavo valstybės senate, dirbo įvairiose komisijose. Taip pat vieni pas kitus lankėsi ir buvo jo. Sakysim, toks reformatų polemikas Andrius Volanas, kirtęsis spaudoj su Rotundu ir jėzuitu Skarga, buvo dažnas Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus svečias.

Katalikų pranašumas ėmė ryškėti kitose srityse. Reformatų dvasininkai neturėjo tiek iniciatyvos, kaip katalikų. Jie buvo iš žemosios bajorijos, o tarp katalikų buvo

ir didikų vaikų. Daugis reformatų dvasininkų buvo katalikų ekskunigiai, kuriems net kalvinų sinodai darė įvairių priekaištų. Jų autoritetas neaugo, nes ir ponai geriau norėjo juos turėti savo įrankiais. Jiems trūko teologinio paruošimo, o tarp katalikų dvasininkų vis daugiau atsirado studijavusių užsieniuose. (Vėliau ir reformatai ėmė siųsti savo kunigus į užsienį). Reformatų dvasininkai buvo vadinami pamokslininkais, bet iš jų nebuvo tokių pranašių kalbėtojų, kaip domininkonas Kiprijonas Viliskis, vėliau Vilniaus vyskupas sufraganas (†1594), arba jėzuitas Petras Skarga, nekalbant apie kitus mažiau žymius. Teologiniuose disputuose buvo nepralenkiami ypač jėzuitai.

Didžiausia reformatų drama buvo jų pačių vidinis suskilimas, kurį pirmiausia reikėjo gydyti. Lietuvos reformatai patys vieni nebūtų ir tuo pasirūpinę, jei ne lenkų iniciatyva.

SANDOMIRO TAIKA IR ŽEMAIČIŲ UŽKARIAVIMO PLANAS

Pirmasis kalvinų rūpestis buvo išryškinti savąjį credo — konfesiją. Vilniškė konfesija, kurią kitados parengė pirmasis superintendentas Zacijus, buvo per trumpa ir nebepakankama. Nebepakankama buvo ir lenkų kalvinų konfesija. Pagaliau buvo neaišku, ką belaikyti lenkų konfesiją, nes ją kūrė Sekliucijonas (1544), taisė Lutomierskis (1544), gadino Stancara (apie 1554), atstatinėjo „ponai pasiuntiniai“ (1555). Keletas aiškinimų buvo ir Augsburgio konfesijos: Radomskio, Kwietkowskio, Gližneros. Konfesijų gausumas bei įvairumas vertė lenkų reformatus galvoti apie ką nors bendra. Jau Pinčovo suva-

žiavimas (1556) išreiškė norą turėti „vieną konfesiją“. Tada Jonas Laskis pasiūlė priimti „Čekų brolių“ konfesiją, ir ji buvo priimta.

Ta problema buvo iškilusi ir Šveicarijoje. Kalvino konfesija nebetiko, dėl to Bullingeris 1562 m. parengė *Confessio Helvetica Posterior*. Ji buvo pateikta patvirtinti Ziiricho magistratui ir 1566 paskelbta viešumai. Šią Bullingerio konfesiją lenkų kalvinai pasiryžo pritaikyti ne tik sau, bet ir kitoms reformatų šakoms. Tuo rūpinosi Kristupas Tretko, vadinamas Trecy. Po Jono Laskio jis buvo judriausias reformatų vadas, be kitko, palaikęs asmeninius ryšius su pačiu Bullingeriu. Jo iniciatyva, politikams remiant, 1570 m. buvo sušauktas visų reformatų šakų suvažiavimas Sandomire. Buvo pakviesti dalyvauti ir lietuviai.

Visi suvažiavusieji, akivaizdoje „augančios katalikų reakcijos“, sutarė tarp savęs nebesipiauti ir pasirašė vadinamąją *Sandomiro santarą*,²⁵ Pasirašė ją lenkų kalvinai, liuteronai ir „čekų broliai“. Lietuviai dalyvavo negausiai, bet ir jie pasirašė. Be kitko, savo parašą kunigaikščio Andriaus Višniaveckio vardu padėjo Deltuvos kalvinų pamokslininkas Stasys Marcijonas, kuris po 8 metų paliko kalvinus ir, pasitraukęs į Prūsus, tapo liuteronų dvasininku.

Sandomiro santara (taika) iš tikro buvo vienas dalykas, o *Sandomiro konfesija* — visai kitas. Santarą pasirašė visos trys protestantų šakos, o konfesiją šiuo vardu kalvinai paskelbė vieni. Liuteronai ir „čekų broliai“ jos nepriėmė. Jie laikė tai privačia kalvinų konfesija. Kitaip galvojo kalvinai — ne tik lenkų, bet ir Lietuvos. Lietuvoje, kaip minėjome, šią konfesiją kalvinai bandė primesti liuteronams. Toji „Sandomiro konfesija“ buvo ne kas kita, kaip Tretkos pritaikytoji Bullingerio konfe-

sija, bet ji kažkodėl buvo pavadinta *Confessio Polonica* (lenkiškoji konfesija); tur būt dėl to, kad šalia „universalizmo, buvęs įdėtas ir patriotizmas“.²⁶

Priėmę šią konfesiją, Lietuvos kalvinai pradėjo oficialiai ir doktrina atsiriboti nuo arijonų bei kitų sektantų. Tačiau buvo pažadintas per nauja nusistatymas prieš katalikybę. Konfesija (§ 17) pabrėžė: *Papistica ecclesia non est vera ecclesia* (popiežiaus bažnyčia nėra tikra bažnyčia); griežtai pasisakyta ir prieš „stabų garbinimą“, atseit — prieš šv. paveikslus ir kryžius. Net Kristaus paveikslai buvo uždrausti vartoti kalvinų bažnyčiose (§ 4). Iš to kilo ilgametė kalvinų kova ypatingai prieš kryžius, statomus katalikų kapinėse Lietuvoje.

Po Sandomiro taikos Lietuvos kalvinai pradėjo naujai persiorganizuoti ypač Žemaičiuose. Ligi šiol žemaičiai nerodė didesnio aktyvumo reformacijos vyksme, išskyrus vieną kitą pradžioje, šiuo metu juos ėmė judinti didikai, kurie turėjo dvarų šioje seniūnijoje ir buvo susigiminiavę su kai kuriomis žemaičių šeimomis. Dvarų čia turėjo Glebavičiai ir Dorohostaiskiai, tolimi Manivydo - Gedgaudo giminaičiai; pirmieji valdė Kelmės dvarą, antrieji prie Kėdainių — Mantvydavų. Žemaičiuose turėjo dvarų Eustachas Valavičius, Jonas Solomereckis iš Smolensko kunigaikščių ir Andrius Višniaveckis — Kaributo Algirdaičio palikuonis. Šie didikai laimėjo įtakingesnę Žemaičių šlėktą, kaip Šemetas, Bilevičius, Mitkevičius, Kęstautas, Siesickius ir eilę kitų.

Taip nuo „Ukmergės ligi Rietavo“ buvo sudarytas vienas gerai organizuotas atnaujintos kalvinų veiklos tinklas. Pradėta nuo Ukmergės gal dėl to, kad šioj srity jau apie 1563 metus nebelikę nei vieno bajoro kataliko.²⁷ Žemaičiams buvo sudarytas ir atskiras kalvinų rajonas.

Šiame veiklos laikotarpyje kalvinai kai kur bandė lenkti reformacijon liaudį, ko anksčiau nedarė. Taip Eustakas Valavičius, įsteigęs kalvinų bendruomenę Naujamiestyje (Upytės aps.), 1583 metais išleido dvaro ir kaimų valstiečiams potvarkį su šiais įspėjimais: kas nelanlys sekmadieniais kalvinų bažnyčios, mokės špitolei 1 skatiką baudos; kas neateis antrą kartą, mokės 2 skatikus, o kas trečią — 4 ir vieną dieną sėdės prie bažnyčios prirakintas grandinėmis. Už vaikus, kurie nelankys kalvinų mokyklos, tėvai mokės po 100 skatikų pabaudos.²⁸ Po 40 metų Eustako Valavičiaus brolvaikis konvertitas Jeronimas, būdamas Žemaičių seniūnu, panašiai nustatinėjo bažnytines prievoles Upytės valsčiaus, Klovainių parapijos katalikams valstiečiams su baudomis, jei tos prievolės nebus vykdomos.²⁹

Žiūrint šių dienų akimis, tokie faktai atrodo religinė prievarta. Tačiau kitaip žiūrėta anais laikais. Pasauliečiai, dvarų ir kaimų valdytojai, ypač bažnyčių globėjai, galvojo turį teisę ir pareigą rūpintis savo pavaldinių religiniais reikalais, jiems kai ką įsakyti ir jų pareigingumą sankcionuoti. Ta pažiūra buvo išaugusi prieš reformaciją ir ji buvo plačiai žinoma krikščioniškuose kraštuose. Tik Lietuvoj ji nebuvo plačiau vykdoma. Ponai ne per daug sielojosi liaudies religingumu anksčiau, tad ir reformacijos pradžioj nekreipė į liaudį dėmesio. Susirūpinimas liaudimi atgijo atnaujintos reformos laikotarpyje, daugiau Žemaičiuose, ir tuo rūpinosi labiau moterys. Bet ir iš jų tik viena Sofija Gruževskienė-Radziminskaitė pakartojo Eustako Valavičiaus potvarkius Kelmėje.³⁰

Žemaičių reformoje minėtinios trys seserys Mitkevičiūtės — Ona, Darata ir Sofija. Pastaroji labiausiai buvo surišta su reformos atbaigimu Šiluvoje. Jų tėvas Šimka (Simas) buvo Pašušvio savininkas, dėl to dokumentuose dar vadinamas Pašušvenskiu; panašiai dukters, ypač Sofija, mėgo prisidėti šią antrinę pavardę.

Mitkevičiai buvo žymesni bajorai, pasireiškę Žemaičių administracijoje. Tėvas nuo 1529 ligi 1548 m. buvo Dirvėnų, paskui Ariogalos ir Rietavo tijūnu. Sūnus Mikalojus perėmė iš tėvo Ariogalos ir Rietavo tijūnijas. Šeima buvo katalikiška ligi reformacijos ir sūnus Mikalojus pastatė Pašušvyje, savo dvaro žemėje bažnyčią bei įkurdino katalikų parapiją.³¹

Visos trys seserys išteikėjo už žinomų kilmingųjų, palinkusių į reformaciją arba jau apsisprendusių. Sofiją pasirinko Morkus Vnučka, kurio tėvas Laurynas, Gardino bajoras atkilo į Žemaičius ir įsikūrė Sedoje. Morkus Vnučka perėmė iš svainio Mitkevičiaus Rietavo tijūniją ir ją išlaikė 38 metus. Pirmieji tijūnystės metai jam nebuvo sėkmingi, nes karališkieji vietos vaitai ir valdiniai su juo nesiskaitė, nemokėjo mokesčių, maištavo. Vienas tų maištininkų — Jucys Paduva buvo Vilniuje nubaustas mirtimi. Dėl tų reikalų Vnučka šaukėsi net karaliaus Žygimanto Augusto. Vėliau jis įsitvirtino ir labai prasikūrė. Mirdamas žmonai paliko dvarą ir kaimų Lioliuose, Kolainiuose, Vieksniuose, Tryškiuose, Sedoje, Rumboltiškiuose ir Maišiagaloje prie Vilniaus.³²

Kita sesuo Ona buvo išteikėjusi už Jurgio Bilevičiaus, Platelių ir Telšių valdytojo, Žemaičių seniūno, kurio brolis Jonas buvo liuteronizmo pradininkas ir herzogo Albrechto patikėtinis Žemaičiuose. Vyrai anksti mirus (1544), Ona antrą kartą išteikėjo už Sebastijono Kęstarto.

Iš pirmojo vyro jai liko sūnus Vaitiekus Bilevičius, vedęs Šiluvos valdytojo šemetos dukterį Kristiną — našlę Katkevičienę, iš antrojo — Sebastijonas Jr., Mikalojus ir Elzbieta Vainiuvienė.³³

Trečioji, Darata, ištekėjo už Stasio Šemetos, kurio tėvas Stasys dalyvavo Kęsgailų turto dalybose su Zavišomis. Jaunasis Stasys valdė Pajūrio tiją.

Visos trys seserys kartu su vyrais ar atskirai įsteigė bei turtais aprūpino aštuonias kalvinų bendruomenes Žemaičiuose. Vnučkienė su vyru įkūrė jas Rietave, Sedoje ir Lioliuose, o pati viena Pašušvyje ir Šiluvoje.³⁴ Šemetienė su vyru tai padarė Šaukėnuose, o po vyro mirties — Raseiniuose.³⁵ Kęstartienė, vykdydama vyro valią, įkūrė kalvinų bažnytelę ir mokyklą Geluvoje, Ariogalos valsčiuje.³⁶

Uoliausia iš jų visų buvo Sofija Vnučkienė, kurią Valančius pavadino „karinga kalvine“, o patys kalvinai — „*bogobojna*“, dievobaimingąja.³⁷ Tokia ji pasidarė ypač po vyro mirties, gavusi į rankas jo turtus. Gavo juos laikinai, ligi gyvos savo galvos, bet mokėjo juos taip apvers-ti, padidinti ir padalyti, kad kuo daugiau jų tektų kalviniškųjų bendruomenių reikalsams. Tas vyro palikimas teko jai testamentu, kuris buvo surašytas 1587 metais balandžio 1 d.³⁸

Šiandien sunku suprasti, kodėl šiame testamente Vnučkienės „globėju ir gynėju“, šalia žymių kalvinų, kaip Eustako Valavičiaus, Merkelio Šemetos ir Jono Abroma-vičiaus, buvo paprašytas ir įrašytas vysk. Merkelis Giedraitis, o liudininku, tarp kitų penkių kalvinų, kan. Mikalojus Daukša. Kalvinų šaltiniai tai vadina dideliu tolerancijos ženklu iš katalikų dvasininkų pusės, kokio jau nesą galima pastebėti XVII amžiuje.³⁹

Morkus Vnučka mirė 1588 metais, prieš birželio 15 ir buvo palaidotas Pašušvyje, kur jo žmona prieš 3 metus

buvo įkūrusi kalvinų bendruomenę ir jau turėjo pamokslininką Joną Trzeciaką.⁴⁰ Katalikų bažnyčia dar veikė ir prie jos buvo kun. Jonas Sorokas. Bet Vnučkienė apsisprendė nugriauti brolio statytą medinę katalikų bažnyčią ir jos vietoje statyti mūrinę jau kalvinams.⁴¹ Savo planą ji ėmėsi vykdyti 1593 metais, prieš tai ar po to atleisdama ir kunigą Soroką.

SOFIJA VNUČKIENĖ ATPERKA ŠILUVĄ

Po Vnučkos mirties Rietavo tįjūnu buvo paskirtas ne kalvinas iš žemaičių, o Leonas Sapiega, Lietuvos Statuto redaktorius, prieš pora metų tapęs kataliku. Statutas (III, 33) leido „ieškoti teisybės“ apskrities teisme dėl turtų, kurie buvo užrašyti bažnyčioms. Be to, Lietuvos didysis kunigaikštis Steponas Batoras buvo patvarkęs, kad karališkuose dvaruose būtų atstatyta bažnyčių padėtis. Tuo pasinaudojęs, Leonas Sapiega tuoj grąžino Vnučkos nusavintą Rietavo bažnyčią katalikams; be to, jis įrašė sąlygą, kad šią bažnyčią ir beneficiją gaunęs kunigas būtų „žemaitiško liaudies liežuvis“. Apie tą laiką (1589) buvo grąžinta ir Švėkšnos bažnyčia.⁴² Teisybės ieškoti teisme buvo pradėta ir dėl Kražiuose nusavintų žemių. Visa tai kėlė susirūpinimą uolios reformatės Vnučkienės ir kitų ponų. Susirūpinimas staiga iš kilo dviejose kaimyninėse vietose — Kelmėje ir Šiluvoje.

Kelmės bažnytinį turtą buvo nusavinęs kunigaikščio Bagdono Solomereckio tėvas Jonas, gavęs šią vietą ir patronato teisę kračio iš kanclerio Jono Glebavičiaus, vedamas jo dukterį Oną. Šiluvos turtą, nusavintą Zavišų, praktiškai valdė kitos Glebavičiūtės sūnus Vaclovas Šemeta. Abi vietos apsispręsta skubiai parduoti ir tai pa-

daryta 1591 metais. Kelmė buvo parduota Jonui Gruževskiui, o Šiluva Sofijai Vnučkienei.

Jonas Gruževskis buvo mozūras, atkilęs su broliu Jokūbu iš Lomžos į Lietuvą ir įsikūręs Naugardėlio apskrityje. Čia Radivilas Juodasis jį 1560 metais padarė savo dvarų administratoriumi ir dėl to Gruževskis perėjo į kalvinus. Jis buvo atleistas iš administratoriaus pareigų, kai Radvilo sūnus Našlaitėlis tapo kataliku. Tada Gruževskis 1572 metais persikėlė į Šiaulių apskritį, gavo karališkųjų dvarų vietininko pareigas ir čia vedė Sofiją Radziminskytę. Jo brolis likęs kataliku, vedė Oną Puzinaitę ir susilaukė sūnaus Jono, kuris išėjo į jėzuitus, tapo Vilniaus akademijos profesoriumi ir rektoriumi. Abu Jonai Gruževskiai atsistojo skirtingose pozicijose. Dėdė, atpirkęs Kelmę, pasidarė vienas uoliausių reformos rėmėjų Žemaičiuose, o brolvaikis — restauracijos talkininku. Kai pirmasis laikėsi daugiau lenkiškų tradicijų, tai antrasis taip sulietuvėjo, kad pamokslus sakė ir rašė lietuviškai, o tapęs Lietuvos jėzuitų provincijolu, skatino ir rėmė kitus lietuviškai rašančius jėzuitus — Sirvydą, Liauksminą, Butvilą, Tupiką, kurių trys pastarieji buvo žemaičiai.⁴³

Kodėl Šiluva buvo parduota Vnučkienei, ji pati paaiškina viename savo rašte. Su „dideliu atsidėjimu rūpinau si, kad šią vietą galėčiau atpirkti, (nes) ši vieta prieš keletą dešimtų metų buvo išvalyta nuo romėniškos stabmeldybės ir (reformatų) papuošta“. Tačiau „Dievo priešai ypatingai rūpinosi, kad ji grįžtų į pirmąją padėtį“. Ji norėjusi „užbėgti už akių“ tiems Dievo priešams.⁴⁴

Didžiausias priešas turėjo būti paties savininko sūnus Andrius Zaviša, jau grįžęs į katalikybę. Tėvas jau buvo senas ir galėjo mirti kiekvienu momentu (iš tikro jis mirė po metų). Atėjęs sūnus, neabejotinai būtų grąžinęs Šiluvą „pirmąją padėtį“.

Vnučkienė ne viena rūpinosi, kad tai neįvyktų. Už jos pečių buvo giminaičiai seserėnai — Vaitiekus Bilevičius, Sebastijonas ir Mikalojus Kęstartai, be to, Mikalojus Burba, kuriam jinais paliko pusę Pašušvio dvaro. Be šių, jai dar padėjo Sofijos Gruževskienės brolis Vaitiekus Radziminis, Stasys Pūkšta Klausgailaitis ir du šemetos.

Kokį Šiluvos turtą Vnučkienė atpirko, matyti iš pirkimo-pardavimo akto, kuris buvo pasirašytas 1591 metais rugsėjo 1 dieną. Ji pirko Šiluvos dvarą „su miesteliu ir bažnytiniais pavaldiniais, su klebonija ir Pašakarnio dvareliu, priklausančiu Šiluvos klebonijai“. Už tą pirkinį ji sumokėjo Merkeliui Zavišai ir jo žmonai Daratai Samboreckai 9.000 lenkiškų auksinų. Po trijų mėnesių (1592. I. 4) ji Šiluvos kalvinams „perleido, dovanojo ir atidavė Šiluvą su dvaru, miesteliu ir Pašakarnio dvareliu, priklausančiu Šiluvos nuosavybei, su bažnyčia ir bažnytiniais pastatais, su visa žeme ir pavaldiniais“. Prie bažnytinio turto dar pridėjo kalvinams dalį savos žemės — tris sodybas iš Narušaičių kaimo, kurias buvo atpirkusį iš Stasio ir Jeronimo Stankevičių-Bilevičių už 100 lietuviškų grašių kapų.⁴⁵

Viso šio turto globėjais buvo įrašyti aukščiau minėti giminaičiai bei kaimynai, kurie dalyvavo ir to turto perdavime Šiluvos kalvinams. Dalyvavo ir „Žemaičių superintendantas pamokslininkas Kasparas Janavičius, Šaukėnų dvasininkas“, kuriam Vnučkienės svainis Stasys Šemeta buvo užrašęs dalį Šaukėnų turto.⁴⁶

Atpirkdama Šiluvos turtą ir atiduodama jį minėtų globėjų rankas, Vnučkienė įrašė išpėjimą, kad jį tą turtą niekas nedrįstų reikšti teisių. Pirmon eilėn, kad to nedrįstų daryti „Romos sektos dvasiškijs“ ar „to paties pamaldumo pasauliečiai, prisidengę dvasine valdžia“. Toliau — kad to nedrįstų daryti arijonai, ebijonitai, samosatiečiai ir „visi netikintieji Dievą“, o taip pat „saksų pamaldumo

sekėjai — liuteronai. Šiluvos turto valdymas bei globa buvo pavesta „tik tikriems krikščionims evangelikams pagal Sandomiro išpažinimą, arba šveicarišką bažnyčių santarą“. ⁴⁷

KALVINŲ KUNIGŲ SEMINARIJA ŠILUVOJE

Toj pačioj fundacijoj Vnučkienė „nustatė ir patvarkė, kad prie evangelikų bendruomenės būtų mokykla auklėti Dievo žodžio tarnams“, nes „tam tikslui ši Šiluvos evangelikų bendruomenė jau iš seno buvo įkurta ir aš šiuo raštu siekiu to paties“. Mokykloj turėjo dirbti trys mokytojai — bakalai, aprūpinami išlaikymu ir algomis: vienam 100 lenkiškų auksinų metams, antrajam 40 ir trečiajam, rusų rašto mokytojui — 30. „Prie bakalaurų turi būti priimti neturtingi šlėktų luomo vaikai, kurių tėvai savo lėšomis neįstengtų leisti į mokslą, kad tik būtų evangelikų tikybos arba pamokslininkų vaikai“. Tie vaikai, kai subręs, „turės būti arba pamokslininkai, arba mokyklų mokytojai“. Bene porai jų Vnučkienė jau 1589 metais buvo pramačiusi stipendijas iš Pašušvio dvaro, o ketvertai dar paskyrė iš Šiluvos turto. ⁴⁸

Šią mokyklą Vnučkienė pakartotinai vadina *specialija*. Žemaičių vyskupas St. Kiška viename rašte Romai (1625) šią mokyklą pavadino *kalvinų seminarija*. Vilniaus kalvinų sinodas ją vadino tiesiai *Šiluvos alumnatu*. Alumnatų vardą vartojo ir popiežinės kunigų seminarijos Vilniuje ir Braunsberge. Tad Šiluvos mokykla buvo reguliari anų laikų teologinė seminarija su humanitarinių mokslų priedais. Tokią seminariją anksčiau buvo įsteigęs savo kunigams ruošti Alsėdžiuose vysk. M. Giedraitis.

Šiluvos alumnatas buvo antroji aukštesnioji kalvinų mokykla po vilniškės, įkurtos 1570. Vilniškė buvo panaši

į jėzuitų kolegiją; ji tarnavo aukštosios klasės bajoraičių bendrajam lavinimui. Trečioji iš eilės buvo Biržų mokykla, įsteigta XVII a. pradžioje, ir jos paskirtis buvo dvejopa: „dalį alumnų mokyti teologijos, kad iš jų vėliau galėtų būti tinkami dvasininkai ir mokyklų mokytojai“, o kitą dalį — kad „paskui tiktų *ad publica munia* (viešosioms tarnyboms“). Taip Biržų mokyklos paskirtį apibrėžė Kristupo Radvilo *Informacija*, paskelbta 1621 metais. Kėdainių mokykla, įkurta 1625, ir Slucko, 1626 metais, pradžioj tarnavo bendrajam lavinimui. Slucke alumnatas buvo suorganizuotas kiek anksčiau, o Kėdainiuose, pagal St. Kotą, tik 1637 ir praplėstas 1642 metais.⁴⁹

Minėtosios mokyklos, be šiluviškės, buvo Radvilų įsteigtos ir išlaikomos, dėl to labiau žinomos ir išgarsintos. Šiluvos mokykla, laikoma Vnučkienės pervestais turtais, patiems kalvinams pasidarė žinomesnė, kai ji iš Žemaičių superintendente globos perėjo kalvinų centrui Vilniuje. Vilniaus sinode Šiluvos alumnatas prisimenamas jau 1616 metais. Tada, Žemaičių superintendente prašomas, sinodas paskyrė (kan. 16) kun. dr. Krosnovieckį ir dr. Jokūbą Fabricijų, Biržų senjorą, kad šie, susitarę dėl laiko, nuvyktų Šiluvon ir egzaminuotų studentus. Sekančių metų sinodas vėl nutarė (kan. 12): „Jei pamokslininkas dr. Krosnovieckis turi sunkenybių vizituoti Šiluvos mokyklą, tegul nuvyksta, gavęs progą, ir tegul vizituoja su Žemaičių superintendentu“. Tuo metu superintendentu buvo Mikalojus Minvydas.

Vizitacija buvo atlikta 1618 metais ir sinodui pranešta apie šiluviškio alumnato medžiaginę padėtį; be to, raštu buvo pateikta mokyklos pamokų tvarka. Tačiau vizitatoriai atkreipė sinodo narių dėmesį, kad daugelis Šiluvos alumnatą baigusiujų nenori tarnauti „nei Dievo zborui, nei mokyklai“. Sinodas nutarė nepriimti į šią mokyklą nei vieno alumno, kuris neapsiims ligi mirties ver-

tai tarnauti bažnyčioje ir mokykloje.⁵⁰ Sekančiais metais sinodas paskyrė poną Stasį Pūkštą, kad jis vyktų į Šiluvą ir ten su žemaičių superintendentu tinkamai sutvarkytų alumnų reikalus ir apie tai praneštų sinodui. Pūkštą šio uždavinio tais metais neatliko; tad 1620 m. sinodas vėl įpareigojo (kan. 4) jį ir Adomą Dirmą, kad nuvyktų alumnato reikalu į Šiluvą ir kartu su Žemaičių superintendentu „viską tinkamai sutvarkę“, praneštų sekančiam sinodui.⁵¹

Toliau sinodas nebekalba apie Šiluvos alumnatą, bet atkreipia dėmesį į kitą svarbų reikalą. 1621 metais (kan. 12) pastebėta, kad „dėl dvasininkų stokos daugelis bendruomenių DL Kunigaikštijoje tuo tarpu vakuoja, o ypač įvairiuose etmono (Kristupo) Radvilo dvaruose“. Tą patį pakartoja ir sekančių metų sinodas (kan. 9).

Apie Šiluvos alumnato mokytojus nėra žinių, be paties rektoriaus vardo. Jį mini Kristupo Radvilo *Informacija*, kur pasakyta, kad Saliamonas Gracijus buvęs Šiluvos mokyklos rektorius tuo metu, kai Rasijus (Rasiusz) rektoriavęs Biržų mokykloje, o šis rektoriavęs iš anksčiau.⁵² Saliamoną (be pavardės), kaip Šiluvos mokyklos bakalaurą, mini ir rankraštinė Šiluvos istorija. *Informacija* kalba apie jį 1621, o šiluviškė istorija jį mini tarp 1608-1612 metų.⁵³

NAUJA KALVINŲ BAŽNYČIA IR JOS TARNAI

Antroji Vnučkienės fundacija, paruošta keletą dienų vėliau, buvo „mūro bažnyčiai pastatyti tame pačiame Šiluvos dvare“. Šiam reikalui ji paskyrė 500 lietuviškų kapų (apie 15.000 rublių), kuriuos gavo iš Jeronimo Stankevičiaus-Bilevičiaus, parduodama jam du kaimus — Levi-

kainių su 5 valakais ir Daužnagių su 15 ir puse valakų žemės.⁵⁴

Iš tikrųjų, tie kaimai priklausė ne Vnučkienei, o Aukštųjų Šaukotu dvarelio savininkams Stankevičiams-Bilevičiams. Mikalojus, būdamas kapitonu Žygimanto Augusto kavalerijoje, už nuopelnus gavo (1568) šiuos karališkus kaimus dovaną. Mikalojaus sūnus Jeronimas juos pardavė (1588) Vnučkienei, o po 4 metų vėl atpirko ir pasidalijo su broliu Stasiu.⁵⁵ Kai už tuos pinigus buvo pastatyta Šiluvos kalvinų bažnyčia, Vnučkienė 1595 metais vėl atpirko iš Jeronimo Levikainių kaimą su pačiu Aukštųjų Šaukotu dvareliu, o po poros metų iš Stasio ir Daužnagių kaimą, sumokėdama abiem 3.900 lietuviškųjų grašių kapų.⁵⁶

Kam buvo reikalinga ši keleriopa transakcija, lieka pasidomėti ateities istorikui. Vnučkienė minėtoje fundacijoje tik tiek prisimena, kad ji norėjusi jai „patikėtą talentą ir turtą apversti Viešpaties garbei“. O tie du kaimai, pasitarnavę Šiluvos kalvinų bažnyčiai, ilgainiui patys susilaukė savo (Šaukotų) bažnyčios, kurią įsteigė (1676) Simonas Petras Gerubavičius,⁵⁷ o vysk. J. Lopacinskis (1773) suteikė filijos teises.

Mūro bažnyčia buvo pastatyta ne Šiluvos miestelyje ir ne senosios katalikų bažnyčios vietoje, kaip Pašušvy, bet už pusantro kilometro — „dvaro žemėje“, kur anksčiau Zaviša ir Šemeta statė medines bažnyteles. Prie mūro bažnyčios, pagal Vnučkienės fundaciją, turėjo būti ne tik minėtoji mokykla, bet ir prieglauda bent 4 seneliams — dviem vyram ir dviem moterim. Apie kleboniją kalvinų kunigui, kuri čia būtų naujai statoma ar seniau pastatyta, fundacijos aktas nieko nekalba.

Kunigas bent pradžioje gyveno Pašakarnio dvarelyje; tik neaišku, kada pirmąjį ev. kunigą Šiluvos bendruomenė yra gavusi. Deltuvoj ev. kunigas buvo jau 1570, Šau-

kėnuose nuo 1584, Pašušvyje 1585, Žeimiuose nuo 1588 ir Raseiniuose nuo 1589 metų.⁵⁸

Pirmasis dokumentuose randamas „Šiluvos klebonas“ buvo Tomas Grockis-Gonesijus. Jam, „gyvenančiam Pašakarnio laukuose“, Barbora Šedvidavičienė 1591 m. rugpiūčio 20 d. užrašė Jankiškių ir Ylakiškių miško gabalus Pašakarnyje.⁵⁹ Pati Vnučkienė tam pačiam „kun. Tomui Grockiui, Šiluvos klebonui“ 1593 m. sausio 7 d. užrašė „įvairiopą žemę ir sklypus su patogumais“, atiduodama jo Šiluvos bažnyčiai. Kas sudarė tą „įvairiopą žemę“, sužinome iš 1609 metų inventoriaus. Tai buvo Šiluvos miestelis, Pašakarnio dvarelis ir 10 kaimų — Kalnųjį, Juškaitių, Piktaičių, Kairaičių, Vyzgių, Vileišių, Milašaičių, Miknaičių, Kuštenių ir Kalpokų. Bendras žemės turtas, skirtas bažnyčiai ir klebonijai, sudarė 58 valakus.⁶⁰

Apie patį Tomą Grockį-Gonesijų ir jo kilmę nėra daugiau žinių. Iš antrosios jo pavardės galėtume spėti, kad jis buvo giminaitis ar sūnus arijonų kunigo Petro Gonesijaus, kilusio iš Augustavo srities. Jam gyvenant Pašakarnyje kažkoks Stasys Paulavičius, Sebastijono sūnus, buvo iškėlęs bylą Vnučkieniui „dėl teisių įrodymo į žemes Pašakarnio laukuose“. Byla buvo sprendžiama 1595 m. lapkričio 10 d. Žemaičių žemės teisme Raseiniuose, esant teisėjui Sebastijonui Kęstartui. Ji baigėsi abiejų pusių susitaikymu.⁶¹

Grockis-Gonesijus išbuvo Šiluvoj mažiausiai 18 metų, nes 1609, sudarant bažnyčios inventorių, turtas, kaip pasakyta, turėjo būti perduotas kitam kunigui. Vilniaus sinodas 1613 m. jį atleido „dėl senatvės“ nuo pareigos dalyvauti sinodo posėdžiuose. Tačiau 1616 m. jis dar dalyvavo sinode ir pasirašė, kaip Žemaičių kalvinų rajono atstovas. Pasirašė kartu su pamokslininku Dovydu Dergviliu, kuris buvo jo įpėdinis Šiluvoje. Dergvilis „Šiluvos bendruomenės ministeriu“ pasirašinėjo, keletą metų sekreto-

riaudamas Vilniaus sinode. Naujasis kunigas greičiausiai buvo sūnus ar brolis Petro Dergvilio, kuris 1597 m. buvo ev. kunigu Deltuvoje.⁶²

Dovydas Dergvilis (Dergvilius) buvo judrus kunigas. Jis dalyvavo keleteje kalvinų sinodų ir čia jam buvo patikėta įvairių pareigų. Viename sinode, 1615 metais, jis buvo viešai papeiktas už tai, kad Šiluvoj per pamaldas įvykęs „didelis skandalas, naudojant ir subiaurojant sakramentus“ ir tuo „papiktinant jaunesniusius“. Dėl to sinodas įpareigojo kun. Dergvilį atsiprašyti klausytojus.⁶³ Iš protokolo (kan. 13) neaišku, koks buvo tas sakramentų (komunijos) paniekinimas, tik pasakyta, jog tai padaręs Mikalojus Valadkavičius.

Šį Valadkavičių randame 1591 metais Raseinių žemės teismo skiriamą Ilgovskio vaikų ir turto globėju. Jis buvo iš tų Valadkavičių, kuriems priklausė ne tik Dautarų dvaras, bet ir trečdalis Šiluvos dvaro. Kaip tas trečdalis jiems teko ir kada, nėra aišku. Tik žinoma, kad viena kunigaikščių Svirskių šaka ėmė vadintis Valadkavičiais apie tą laiką ar kiek vėliau, kai Sofija Svirskytė ištėkėjo už Šiluvos paveldėtojo Mikalojaus Kęsgailos.⁶⁴ Gal tas dvaro trečdalis buvo jai užrašytas vyro ir paskui paveldėtas giminių Valadkavičių. Kad Valadkavičiai buvo ne eilinės kilmės dvarininkai, rodo jų padėtis. Martynas buvo Lietuvos sekretorius ir pasiuntinys Maskvoje, o Krizostomas — artimas Jono Karolio Katkevičiaus bendradarbis karo žygiuose, ypač prieš švedus Livonijoje, be to, autorius keletą lenkų ir lotynų kalbomis veikalų, kurių vienas buvo ir apie šv. Kazimierą.⁶⁵ Jei šie šiluviškiai Valadkavičiai būtų Svirskių giminės, tai jų santykis su kalvinų bendruomene Šiluvoj būtų nesunkiai atspėjamas. Svirskiai buvo lietuviškos (gediminaičių) kilmės didikai, nepralobę istorijos būvyje, bet išlikę katalikai. Būdinga, kad Vilniaus sinodas, įvardinęs Mikalojų Valadkavičių, jo ne-

kaltina; tuo tarpu pakaltintąjį kun. Dergvilį kitais metais visai iškėlė iš Šiluvos.

Tarp pirmųjų bažnyčios tarnų rašytinė Šiluvos istorija mini ir vieną katechetą, tačiau be vardo ir pavardės. Tuo tarpu Vilniaus sinodas jį įvardina pabėgusiu Mikalojum Fiera. Jis buvo prikalbintas Žemaičių superintendente ir Dovydo Dergvilio vėl grįžti. Šiedu jį pristatė ir rekomendavo Vilniaus sinodui, kuris 1614 metais grąžino Fierai katecheto teises ir leido Dergvilio priežiūroj toliau dirbti Šiluvoj. Bet ir šį kartą jis neišbuvo ilgiau. Po metų sinodas jam leido išsikelti į pono Žnoydschio dvarą Sielianuose, prie Vilniaus. Čia jis kartu su Žeimių ev. kun. Jurgiu Laknickiu turėjo paruošti žmones komunijai.⁶⁶

Pirmieji bažnyčios globėjai pasauliečiai buvo Vnučkienės giminaičiai: Vaitiekus Bilevičius, Sebastijonas ir Mikalojus Kęstartai, Mikalojus Burba, Gruževskienės brolis Vaitiekus Radzimirskas ir Stasys Pukšta Klausgailaitis. Prie šių antruoju fundacijos aktu Vnučkienė pridėjo dar Vaclovą Šemetą ir Merkelį Vaitiekaitį Šemetą. Globėjai turėjo „prižiūrėti visokią fundacijos nustatytą tvarką ir ginti Šiluvos Dievo bendruomenę ir specialią mokyklą nuo visų kitų žmonių ir tinkamai bei rūpestingai įspėti ponus superintendentus“.⁶⁷

PIRMOJI PASTANGA NEŠTI REFORMĄ LIAUDŽIAI

Vnučkienė išsiskyrė iš kitų ponų tuo, kad jai labiau rūpėjo nepalikti liaudies „stabmeldybėje“. Atrodo, ji buvo paveikta Lenkijos „čekų brolių“ ir kitų sektų, kurios įsakmiai reikalavo atsisakyti turtų ir garbės, dalytis su liaudimi tuo pačiu gyvenimu, ta pačia religija. Tos įtakos lyg ir atpažįstamos iš vieno jos rašto, parengto 1593 m. balandžio 28 d., kuriame ji skelbia:

„Turėdama prieš akis Dievo baimę ir matydama, kaip nepamaldūs pasaulio žmonės kitus pavergia ir verčia tarnauti prieš jų valią, ... visus savo pavaldinius — atėjūnus, dovanotuosius ir baudžiauninkus visuose savo dvaruose, kurie yra Žemaičių žemėje — Pašušvyje, Šiluvoje, Lioliuose, Rumboltiškiuose, Klovainiuose ir Sedoje, taip pat visus dvaro tarnus — pirktuosius, išmainytuosius, dovanotuosius ir iš karo belaisvių — visus po savo mirties paleidžiu į laisvę“.⁶⁸

Šis raštas, be kitko, parodo, kad Vnučkienė ne visą Šiluvos turtą perleido kalvinams; dalį Šiluvos dvaro ji pasilaikė sau ir čia turėjo savo tarnautojų bei tarnų — pirktų, išmainytų, dovanotų ir iš karo belaisvių. Ar jie tikrai buvo paleisti į laisvę po jos mirties, nėra žinių. Kol buvo gyva, ji toliau supirkinėjo naujus dvarus ir kaimus ir, atrodo, nelengvino jų baudžiavinės padėties.⁶⁹

Kitu atžvilgiu ji vėl išsiskyrė iš ponų reformatų, nesi-rūpinusių, kad kalvinizmas būtų skelbiamas lietuvių kalba. Ji susirūpino išleisti pirmąsias kalvinų evangelijas lietuviškai, ir jas iš lenkų Rejaus išvertė Jokūbas Morkūnas, talkinamas Jono Alberto Bilevičiaus, Kristinos Šemetaitės sūnaus, šiluviškio. Vnučkienė davė pinigų ir buvo leidėja, o Bilevičius sutvarkė techniškąją leidinio pusę. Šis leidinys, pavadintas *Postilla Litewska* buvo atspausdintas 1600 metais.⁷⁰ Prieš porą metų buvo išleistas ir lietuviškasis kalvinų katekizmas, paruoštas Merkelio Petkevičiaus. Tais dviem leidiniais kalvinai bandė atsverti katalikų leidinius — katekizmą (1595) ir postilę (1599), kuriuos paruošė kan. Mikalojus Daukša, dargi pagraudinės ponus, kad daugiau rūpintųsi lietuvių kalba. Kalvinų *Postilla Litewska* buvo Daukšos postilės sekimas net iš ore, bet tai nemažina Vnučkienės pastangų priartinti liaudžiai evangeliškąją religiją.

Tas pačias pastangas matome ir steigiant parapiinę kalvinų mokyklą Šiluvoje, šion mokyklon, pagal jos valią, turėjo būt priimami ir liaudies vaikai, netgi ne evangelikai. Šiems vaikams buvo viena sąlyga, kad jie turės kartu su visais mokyklos vaikais lankyti kalvinų pamaldas.⁷¹ Vnučkienė betgi nevartojo katalikų vaikams tokių priverčiamųjų priemonių, kaip Kelmės savininkė Sofija Gruževskienė. Tačiau ir ji neišvengė prievartos, sprendama katalikų bažnyčios reikalą.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS LIKIMAS ŠILUVOJ

Katalikų kunigo Šiluvoje jau nebuvo. Bet kol tebestovėjo senoji bažnyčia, liaudis galėjo tikėtis, jog ji kada nors bus grąžinta, kaip tai įvyko Rietave ir Švėkšnoje, o prie bažnyčios atsiras ir kunigas, gal būt taip pat „žemaitiško liaudies liežuvio“. Šioms viltims galutinai išsklaidyti Vnučkienė „iš pradžių uždarė, o paskui liepė sugriauti Šiluvos katalikų bažnyčią“, kaip sako Valančius. Kad bažnyčia buvo sugriauta, liudija ir kiti Žemaičių vyskupai, nors ir neapibrėždami tikslaus laiko.⁷² Bažnyčios sunaikinimą patvirtina ir specialios komisijos protokolai, sudarytas po visų Šiluvos bylų.

Katalikų bažnyčios sugriovimą reikia rišti su mūro bažnyčios statyba Zbarų kaime, vietoj ten buvusios medinės kalvinų bažnytėlės. Nėra negalima, kad šiai naujai statybai buvo panaudotos senosios katalikų bažnyčios plytos ir akmenys. Kalvinų mūro bažnyčia buvo pradėta statyti 1593 ir užbaigta 1595 metais. Tad ir katalikų bažnyčios sugriovimą reikėtų skirti šiam tarpsniui. Ta proga buvo pašalinti auksiniai ir sidabriniai katalikų bažnyčios indai, bažnytiniai rūbai ir kiti reikmenys bei baldai. Var-

pas buvo perkeltas į naująją kalvinų bažnyčią. Visus naujos kalvinų bažnyčios statybos reikalus Vnučkienė pavėdė Vaclovui ir Merkeliui Šemetams ir Sebastijonui Kęstartui. Šie vyrai taip pat buvo atsakingi už katalikų bažnyčios bei klebonijos nugriovimą.

Su bažnyčios nugriovimu turėjo būti baigtas ir Šiluvos apvalymas nuo „Romos stabmeldybės“. Bet ar jis buvo baigtas, turint galvoj liaudį? Žemaičių liaudis šiuo atžvilgiu tur būt mažai kuo skyrėsi nuo prūsų lietuvninkų, apie kuriuos J. Gerulis, pats protestantas, sako: „Apie tikybinės savo ponų kovas (jie) nesirūpino... Tėvai buvo katalikai, nors ir paviršiumi, todėl ir jie veikiau katalikų pusėn kryo. Praslinkus 25 metams, jie prie protestantų kunigų dar nebuvo pripratę“. Tokią išvadą Gerulis darė iš Martyno Mažvydo laiško hercogui Albrechtui apie Ragainės lietuvninkus, kurie savo namuose tebegarbino šventuosius, nors tai ir buvo laikoma „baisia stabmeldybe“. Taip pat jie laikėsi „papistų mokslo“ ir slapta ėjo tuoktis į katalikų bažnyčias Lietuvoj ir švęsti ten didžiųjų atlaidų.⁷³

Jei ragainiškiams nebuvo per toli eiti į Lietuvą, tai šiluviškiams juo labiau pasiekti kurią kitą katalikų bažnyčią Žemaičiuose. Tų bažnyčių skaičius, tiesa, kasmet mažėjo. Tarp 1592 ir 1597 metų ponai savo patronatuose jau buvo atidavę kalvinams Pašušvio, Kelmės, Sedos, Šilalės, Kurtuvėnų, Kuršėnų, Lygumų, Plonėnų, Tytuvėnų, Liolių, Tauragės, Šaukėnų bažnyčias. Iš karališkojo patronato bažnyčių kalvinai taip pat buvo užvaldę Plungės, Tryškių, Vieکشnių, Akmenės, Platelių ir kitas. Bet tame tarpsnyje dar veikė katalikų bažnyčios Šiaulėnuose, Kražiuose, Raseiniuose, Batakiuose, Kaltinėnuose, Krakėse, Betygaloje, Luokėje, Viduklėje, Mosėdyje, Telšiuose, Varniuose, Ariogaloje ir kitur, šalia atimtųjų, katalikai per tą laiką pasistatė ir naujų, laikinių bažnyčių, sakysim,

Grinkiškyje, Palangoje, kaip šalia katalikų turėjo savų pastatę ir kalvinai, sakysim, Raseiniuose, o Švėkšnoje vėl atsiėmę. Kalvinų rankose buvo 41 bažnyčia Žemaičiuose ir 6 už Nemuno — buvusioje Žemaičių vyskupijos dalyje, iš viso 47 bažnyčios. Šį skaičių pateikia Valančius, turėdamas galvoj ir vėliau reformatų statytas bažnyčias.⁷⁴

Vnučkienės reforma Šiluvoje buvo vis dėlto labiausiai atbaigta. Ji dėl to ir iškilo Žemaičių reformacijoje. Kitados romantikai be pagrindo kūrė legendą apie Šiluvoje garbinamą išminties deivę, vardu Budą, ar Butę. Dabar taip atsitiko, kad tikroji išminties vardo nešiojta *Sofija* (gr. išmintis) padarė legendinį žygį. Ko neįstengė prieš ją tokie vyrai, raštingi ir ryžtingi, kaip Zavišos bei Šemetos, tai įvykdė jinai, būdama dargi beraštė. Ji sutelkė kalvinus, pristabdė sektas, ėmėsi vietoj ruošti ev. kunigus ir mokytojus, netgi lietuviškam raštui skyrė dėmesį. Ji sutvirtino reformaciją bent keletai dešimtmečių. Bet jai vargiai tenka priskirti vieną dalyką, liečiantį paskutinį kunigą Šiluvoje.

PASKUTINIO KATALIKŲ KUNIGO ŠEŠĖLIAI

Tarp 1592 ir 1597 metų Žemaičiuose buvo keletas bažnyčių be savų kunigų ir pamaldų. Vienur kunigai buvo ponų atleisti, kitur gal ir patys pasitraukę. Tokios bažnyčios buvo Žarėnuose, Nemakščiuose, Tveruose, Kėdainiuose, Žvingėnuose. Tarp šių reikia laikyti ir Šiluvą.

Vysk. Valančius sako, kad Vnučkieniui atpirkus Šiluvą, buvęs priverstas pasitraukti kun. Jonas Holubka. Prieš pasitraukdamas jis „sukrovęs bažnyčios daiktus į stiprią, apkaltą skrynią (ir) įkasęs į žemę pas didelį akmenį netoli Šiluvos“. Rašytinė Šiluvos istorija šio teigi-

nio nepatvirtina. Ji sako, kad kun. Holubka, buvęs klebonu Žygimanto Augusto laikais. Ig. Bušinskis teigia, jog kun. Holubka dar buvęs Šiluvoje prie Merkelio Šemetos ir kad šis jį prikalbėjęs perimti kalvinų bendruomenę.⁷⁵ Yra ir tokių teigimų, kad šis kunigas atidavęs kalvinams Šiluvos žemę ir bažnytinius daiktus, o tai, kas buvę išgelbėta bei pakasta į žemę skrynioje, buvę padaryta pačių tikinčiųjų.⁷⁶

Apie šį kunigą, kaip matome, yra labai prieštaraujančios žinios. Apie jo asmenį iš viso nėra žinių. Sprendžiant iš pavardės, jis turėjo būti ateivis. Galimas dalykas, kad ir jo pavardė yra rašoma ne visai tiksliai — iš Holówka sulietuvinant Holubka. Holówkų kilmės vieta buvo Palenkėje, bet jie kūrėsi ir Lietuvoj.⁷⁷ Ateivių kunigų iš įvairių Lenkijos sričių buvo Žemaičiuose ne vienas. Nuncijaus Caligari auditorius Tarkvinijus Pekulas, 1579 vizitavęs Žemaičių vyskupiją, rado jų iš viso vienuolika. Kai kurie iš jų, išbuvę po kelioliką metų ir vietos kalbos mokėję tik tiek, kiek reikėjo teikti sakramentams. Tarp tų kunigų Holubkos nėra. Neminima ir pati Šiluva, kai kitos parapijos įvardinamos. Tiesa, vizitacijos aktų tėra išlikę tik du trečdaliai.⁷⁸ Gal tame žuvusiame trečdalyje ir būtų buvę kokių žinių apie šį kunigą.

Kad toks kunigas yra buvęs Šiluvoje, netenka abejoti. Bet vargiai jis buvo paskutinis prie Vnučkienės, kaip teigia Valančius. Tada jis nebūtų slėpęs bažnytinių dokumentų į žemę, nes vysk. Giedraitis fundacijos dokumentus jau prieš tai buvo surinkęs iš kunigų ir laikė juos Varnių kurijoje. Šiluvos fundacijos akto Varnių kurija iš viso nebuvo turėjusi savo rankose. Tai rodo, kad jis žymiai anksčiau buvo paslėptas bei pakastas į žemę. Tad kun. Holubką reikia laikyti paskutiniu, palikusiu bažnyčią ir kleboniją mažiausiai prie Merkelio Šemetos, tarp 1560 ir 1569 metų. Jeigu katalikų bažnyčia ir klebonija

dar būtų buvusios naudojamos kunigo, vargiai ar Zavišos jas būtų įrašę į pardavimo aktą Vnučkienei.

Kun. Holubkos mįslė nėra vienintelė. Prieštaravimai supa ir Benediktą Katarskį, ateivį iš svetur, Varnių kanaaninką, o nuo 1581 metų Kelmės kleboną. Šis kunigas metė savo pareigas; tai liudija Kelmės bažnyčios atgavimo byla, pradėta vysk. Merkelio Giedraičio įgaliotinio kun. J. Kazakevičiaus. Bet ar Katarskis perdavė kalvinams bažnytinę žemę, kaip tvirtino kalvinų pusė? Tai neįtikėtina, nes Kelmės bažnytinę žemę nusavino kunig. Bagdono Solomereckio tėvas, o sūnus 1591 m. pardavė Jonui Gruževskiui kartu su bažnyčia ir klebonija. Perimdamas turtą, Gruževskis jau neberado Katarskio. Ar Katarskis metė kunigystę anksčiau ir vedęs apsigyveno savo dvarelyje, kaip teigia kalvinai? Įrodymui menamas kažkoks Ščasny (tariamai surusintas Benediktas, o iš tikrųjų tai suslavintas Feliksas) Katarskis, vedęs Uršulę Muškotaiteį ir gyvenęs Dirvėnų dvarelyje. Tas Ščasny Katarskis minimas dviejuose Žemaičių žemės aktuose — 1587 ir 1592 m. Bet tarp tų metų, būtent — 1588 trečia-me žemės akte rašoma, kad Benediktas Katarskis dar tebebuvo Kelmės klebonu.⁷⁹ Šį kleboną vysk. Giedraitis buvo du kartus išpėjęs, kad grąžintų jam įduotus Kelmės fundacijos aktus; paskui jį baudė. Baustinas jis buvo ir dėl nepavyzdingo kunigo gyvenimo, kaip rodo Pekulos vizitacijos aktai.⁸⁰ Kelmės fundacijos aktus jis vis dėlto paliko kalvinams ir šie juos sunaikino. Už tai Gruževskis buvo kaltinamas Varnių kurijos.

Kan. Katarskis pagaliau nuėjo tarnauti kalvinams, nes jau 1589 metais minimas pirmuoju Raseinių bendruomenės dvasininku.⁸¹ Kas žino, ar to nebuvo padaręs anksčiau ir kun. Jonas Holubka?

Savo aukų iš kunigijos pasiėmė liuteronizmo banga ir arijonizmas. Dabar pareikalavo ir atnaujintasis kalvinizmas. Kiek tokių iš viso buvo, niekas ligšiol nebandė apskaičiuoti. Vysk. Merkelis Giedraitis, atvykęs 1576 metais į Žemaičius, rado 38 parapijas ir 18-20 kunigų. Kai kurios parapijos visai neturėjo kunigų, kitos buvo kalvinių užvaldytos, bet be savų dvasininkų.

Buvo kita jautresnė problema, kurią 1583 iškėlė popiežiaus legatui Possevinui vilnietis Baltrus Kolokovius. Jo žodžiais, jaučiama „didelė stoka kunigų lietuvių, kurie skelbtų Dievo žodį gimtąja kalba..., o lenkų kunigų ne tiek daug... Trūksta pamaldžių ir mokytų kunigų, dėl to išaugo didelis krikščioniškosios religijos piktnaudojimas tautoje“.⁸²

Ši problema buvo taip gyvai jaučiama, kad ieškant naujo kandidato į Žemaičių vyskopus ir besiveržiant į šį postą lenkui, vienintelis Varnių ir Vilniaus kapitulų ginklas buvo šis: naujas vyskupas turi mokėti lietuviškai bei žemaitiškai. Šiuo ginklu veikė Romą prieš lenkus ir Vilniaus jėzuitai, ir naujieji konvertitai, kaip Radvilas Našlaitėlis, jo brolis Jurgis ir Leonas Sapiega. Ir parinktasis lietuviškai kalbąs naujasis vyskupas Merkelis Giedraitis, po savo konsekracijos atvykdamas į Žemaičius, 1576 m. vasarą parsivežė iš Vilniaus keletą lietuviškai kalbančių kunigų, gautų iš vysk. Protasevičiaus, ir jėzuitą Mikalojų Sedkovskį. Po metų jis kvietė Vilniaus jėzuitus atvykti ir kurti dieocezinę seminariją Žemaičiuose. Šiem neturint žmonių, pats vyskupas įkūrė Alsėdžiuose seminariją ir pradėjo ruošti kandidatus, kuriuos paskui siuntė į Vilniaus seminariją bei akademiją.

Giedraitis pasiruošė sau tokius kunigus lietuvius, kaip Geišą, Pavėtrą, Dirvoniškį, Gardiškį, Šukštą, Kobilinskį, Kazakevičių, Burčaką, Kelpšą ir kitus — iš viso apie 20. Vieni iš jų tapo vyskupais, kiti kapitulos nariais, tretieji didžiųjų parapijų klebonais. Visi jie kalbėjo žemaitiškai, buvo uolūs ir pavyzdinčiai dvasininkai. Prie šių vyskupų dar gavo iš Rygos porą lietuviškai kalbančių jėzuitų (Leknickį ir kitą nežinomos pavardės), o apie 1584 m. — porą iš Vilniaus: Motiejų Galminą ir Merkelį Daugėlą. Neturėdamas kitų vienuolių, jis 1603 m. parsikvietė pranciškonus, kuriems Jonas Karolis Katkevičius pastatė vienuolyną Kretingoje, vėliau tokį vienuolyną Jeronimas ir Andrius Valavičiai įkūrė Tytuvėnuose.

Kunigų ir jų lietuviškumo problema nebuvo vienintelė to meto Lietuvoje. Buvo visos problemų glėbis — tiek valstybinių, tiek ir bažnytinių. Tos problemos nauju aštrumu iškilo besibaigiant XVI ir prasidedant XVII šimtmečiui.

PENKTAS SKYRIUS

TEISMO KOVA
UŽ PRARASTAS
BAŽNYČIAS

N

aujasis XVII šimtmetis prasidėjo dramatiškai. Radvilai ir Katkevičiai ruošėsi vidaus karui. Vienų šalininkai reformatai ir antrų katalikai siuntė savo karinę pagalbą net iš Lenkijos. Reikėjo tik ženklo pradėti brolžudiškas piautynes.

Kivirčas įsižiebė, kaip Iliados Trojoj, dėl gražuolės Sofijos Olelkaitės. Katkevičiai globojo šią Slucko kunigaikštę, našlaitę, nes jų motina buvo iš tos pačios Olelkų giminės. Tuo tarpu Radvilas Perkūnas siekė savo sū-

nui Jonušui jos rankos ir didelio kraičio. Kivirčas prasidėjo dėl Oršos dvarų ir nukrypo į šią mergaitę. Katkevičiai atšaukė savo pažadą ją išleisti už Jonušo, o Radvilai ryžosi ją paimti jėga.

Tuo metu atskubėjo į Vilnių Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis, veždamasis karaliaus Zigmanto Vazos laišką. Panašius laiškus buvo gavę broliai vaivados Zavišaičiai, Jonas ir Andrius, ir Jonas Dorohostaiskis. Karalius prašė šiuos vyrus skubiai daryti visa, kad vidaus karas būtų sulaikytas.

Šiame šimtmetyjeėjo vaidai ir ieškojimai santaikos, karai ir paliaubos, religinė įtampa ir nebaigiamos teismo bylos.

TEISĖS IR TEISINGUMO BEIEŠKANT

Vyskui Giedraičiui vadovaujant buvo pradėtos sunkios taikos derybos. Radvilai ir Katkevičiai nenorėjo nė girdėti apie nuolaidas, nors švedai grasino įsiveržti į Lietuvą. Vis dėlto moralinis autoritetas įveikė didikų užsispyrimą, ir pagaliau jie sutiko eiti į Vilniaus tribunolą — nusilenkti jo sprendimui. Susitaikymas buvo pasiektas 1600 m. birželio 8 dieną ir Jonušas Radvilas pagaliau gavo Olelkaitę žmoną.¹

Po poros mėnesių išsisprendė ir kita ilgametė vidaus kova. Ji prasidėjo tada, kai kardinolas Jurgis Radvilas buvo perkeltas (1591) iš Vilniaus į Krokuvą ir jo vieton karalius Zigmantas Vaza nominavo lenką vyskupą Maciejowską. Karaliaus kandidatą rėmė lenkai ir pritarė Varšuvos nuncijus. Tuo tarpu sukilo Vilniaus kapitula ir didikai konvertitai.

Kapitula kreipėsi į nuncijų, prašydama, kad „popiežius neduotų įsakymo šioj byloj, kol jam bus teisingai išaiškintas reikalas“. Kapitulos motyvai buvo šie: „Nega-

lima sukelti prieš save, lyg prieš tėvynės priešus, visų luomų neapykantą. Neįmanoma, kad gimę ir augę šioj valstybėj (DL kunigaikštijoj), besinaudoją jos laisvėmis ir privilegijomis, atsisakytų nuo tų pačių laisvių, kurios buvo patvirtintos karaliaus pirmatakų priesaikomis, kad jų pirmi išsižadėtų ir tuo pačiu padarytų pradžių visam piktam“. Kapitula rėmėsi ir III Lietuvos Statutu, kuris draudė nelietuviams užimti valstybines ir bažnytines vietas.

Šion kovon įsijungė kancleris Leonas Sapiega ir Vilniaus vaivada Kristupas Radvilas Našlaitėlis. Sapiega 1592 metais rašė Našlaitėliui, kad negalima nusileisti karaliui, nes kitaip tektų visur nusileisti lenkams. Tada reiktų atsisakyti ir lietuviško antspaudo, ir atskiros maršalkos bei didžiojo etmono lazdos ir nepriklausomo Lietuvos išdo. Sapiegos žodžiais, „žūti arba iškovoti, kad lietuvis būtų Vilniaus vyskupas!“² Šiai kovai pritarė ir Lietuvos reformatų vadai.

Pagaliau po 9 metų kova buvo laimėta. Pop. Klemen-sas VIII 1600 m. rugpiūčio 31 d. paskyrė Vilniaus vyskupu Benediktą Vainių, Gardino lietuvį, kuris prieš tai buvo vysk. Jurgio Radvilo sekretorius, vėliau Vilniaus generalvikaras ir oficiolas, dviem atvejais administravęs ir pačią vyskupiją. Naujas vyskupas buvo Leono Sapiegos studijų draugas Leipcige ir jo politikos rėmėjas.

Po poros metų Vilnių palietė maras, o 1610 metais gaisrai sunaikino katedrą ir 9 kitas Vilniaus bažnyčias, neaplenkdamas jėzuitų akademijos ir pilies; išliko tik Šv. Kazimiero koplyčia, į kurią vos prieš 6 metus vyskupas Vainius, lydimas kanclerio Leono Sapiegos, su didelėmis išskilmėmis pernešė naujai pripažinto šventuoju karalio palaikus-relikvijas. Vainiui teko valdyti vyskupiją, kurioje katalikai ir unitai sudarė daugumą, bet buvo stiprūs ir reformatai; jų rankose dar buvo apie 100 nusavintų

katalikų bažnyčių ar beneficijų. Vilniaus mieste reformatų ir stačiatikių gyventojų buvo trečdalis, kaip liudyta 1600 metais to paties vysk. Vainiaus procese. Santykiai tarp skirtingos religijos atstovų nebuvo blogi, nes Andrius Zaviša tame pačiame procese pastebi, kad Lietuvoj taip esą įprasta, jog „katalikai kalbasi su eretikais“.³

Vilniaus srityje dominavo didikai, nors ir pasiskirstę religiskai. Didikų luomui atstovavo eilė šeimų, kurios savo kilmę vedė iš Gedimino ar kitų kunigaikščių. Lietuvoje XVI a. buvo priskaičiuojama apie 80 didikų gimių, o XV a. gale jų buvo apie 100. Kai kurios tų gimių buvo didelės ir prasiveržusios į įtakingas pozicijas. Kitos gausėjo ir kaupė turtus, kad galėtų lenktyniauti su įtakingaisiais.

Vilniaus ir gudiškos sritys buvo per mažas plotas tokiai gausiai didikų klasei, dėl to dalis jų ieškojo vietos Žemaičiuose. Čia savų didikų beveik nebuvo, bet gausūs ir stiprūs buvo bajorai. Vien tokių, kurie valdė po 8 valakus žemės, Žemaičiuose jau 1528 metais buvo suregistruota 1.600 šeimų.⁴ O kiek jų gyveno bajorkaimiuose ir maža kuo išsiskyrė iš valstiečių! Bajorai ir liaudis sudarė Žemaitijos nugarkaulį.

Žemaičiuose buvo kita padėtis ne tik klasiniu-socialiniu atžvilgiu, čia liaudis visa buvo katalikiška (*omnes rustici catholici*) — taip liudyta nuncijui Diotavelli 1618 metais. Dėl bajorų žemaičių prelatas Mikalojus Povėtra kitam nuncijui Visconti 1631 metais pareiškė: „Nė vieno nėra ir nebuvo žemaičio eretiko, nors yra kai kurie eretikai ateiviai“. Tam pačiam nuncijui panašiai kalbėjo ir Kražių valdytojas tuometinis kancleris Albrechtas St. Radvilas: „Nėra ir nebuvo žemaičių šeimų eretikų, tik ateiviai“.⁵

Žymieji reformacijos šulai, kaip Zavišos, Šemetos, Vnučkos, Solomereckiai, Gruževskiai, iš tikro, buvo ne

vietiniai, o ateiviai arba jų vaikai. Kaip ateiviai, jie skubėjo čia įsistiprinti ir pralobti. Jie užėmė seniūnijas, tijūnijas, vietininkijas ir kitas svarbias žemaičių administracijos vietas. Savo svetimumu, veržlumu ir godumu jie atstūmė bajorus ne tik nuo savęs, bet ir nuo jų nešamos reformacijos.

GIEDRAIČIO PLANAS RESTAURUOTI KATALIKYBĘ

Vysk. M. Giedraitis, paskirtas Žemaičiams, žinojo šią padėtį. Jis žinojo atsidūręs ne tik pačiame jautriausiame reformacijos sukuryje šioje Lietuvos srityje, bet ir sociališkai neramiausiame. Jis buvo girdėjęs apie žemaičių pasipriešinimą didžiūnams ateiviams jau pirmoje XVI amžiaus pusėje. Tarp 1535 ir 1537 metų buvo sukilę keltas valsčių — Viešvėnų, Telšių, Beržėnų, Josvainių, Ariogalos, Vilkijos; jiems malšinti teko šauktis kariuomenės. Kitas pasipriešinimas 1556 metais išsiplėtė į visą Žemaitiją, taip kad sunku buvo benumalšinti. Po to žmonės, vengdami didžiūnų keršto, slėpėsi karališkose valdose arba bėgo į Prūsus. Bėgo ištisos šeimos, paliko visai tušti kai kurie kaimai. Dalis tų bėglių vėliau kėlėsi į karalienės Bonos pradėtą kolonizuoti Sūduvą. Šiais neramumais buvo susidomėjęs net popiežiaus nuncijus Varšuvoje ir apie tai pranešė Romai.

Antrais metais, kai vyskupas Giedraitis atvyko ganytojauti, žemaičių pasipriešinimas didikams vėl buvo toks didelis, kad teko kviesti kariuomenę. Po to mažieji bajorai ir valstiečiai vėl dideliu sriautu traukėsi į Prūsus, ieškodami saugesnio prieglobsčio. Neramumai kartojosi 1590 metais Vilkijoje ir 1593 metais Karšuvoje.⁶

Vysk. Giedraitis lankė parapijas ir keliavo po kaimus, tad turėjo progos tiesiogiai išgirsti kaimiečių ir bajorų

skundus. Vienų ir antrų padėtis buvo nelengva,⁷ kaip ir bažnyčių, kurias ateiviai didikai buvo pagrobę. Vyskupas ruošėsi didelei kovai, kurią galėtume pavadinti kova tarp kurijos ir dvaro — kova už prarastas bažnyčias, nusavintus turtus, ponų patronų bei koliatorių valdžiai palenktus kunigus ir pavergtus pavaldinius katalikus.

Kunigai buvo atriboti nuo liaudies ir be pono žinios negalėjo vykdyti vyskupo potvarkių. Tuo tarpu vyskupas norėjo, kad parapijose būtų mokyklos, špitolės, kad kunigai sakytų žmonėms pamokslus jų kalba. Ši kova, kaip matysime, turėjo ir kalbinį ir kultūrinį tikslą, ne vien bažnytinį. Kartu ji turėjo nešti socialinių santykių švelnėjimą.

Tačiau vyskupas, planuodamas teisminę kovą, turėjo pramatyti vieną didelę kliūtį. Visi teismai tuo metu buvo įtakingų ponų ir kartu reformatų rankose. Be to, teismai nebuvo tokie, kad būtų galima laukti teisingumo. Didžiūnai savavaliavo, patys nepaisė įstatymų, o blogiausia — nebuvo kas vykdo teismų sprendimus. Lietuvos valdovai jau nuo 1447 metų atsisakė savo teisės siųsti teismo vykdytojų į ponų dvarus, o ponų parinktųjų vykdytojų kiti ponai nepaisydavo, išvydavo, net apšaudydavo. Nuo XVI amžiaus pabaigos ligi XVII a. pusės Lietuvos teismų srityje buvo įsigalėjusi didelė anarchija.⁸

Tokioj padėty atrodė nerealu šauktis teisės ir teisingumo. Bet vysk. Giedraitis to ėmėsi. Jis pasiruošė ir pradėjo šią kovą anksčiau, negu Steponas Batoras įsteigė (1581) Vyriausią Tribunalą Vilniuje; anksčiau, negu III Lietuvos Statutas (1588) užtikrino bažnyčių nuosavybės apsaugą. Jau pirmajame savo vyskupijos sinode 1578 m. vysk. Giedraitis įspėjo kunigus, kad jam pristatytų bažnytinių fundacijų dokumentus, gal būt primindamas ir kuriam reikalui.

Pirmajam teismo kovos žygiui vysk. Giedraitis pasirinko mažą objektą — koplyčią, bet reikšmingoj vietoj — Kražiuose. Kražiai kitados buvo Žemaičių seniūnų buveinė, valdoma įtakingųjų Kęsgailų. Čia Kęsgailos pastatė ir pirmąją bažnyčią, kuri pasidarė puošniausia ir turtiniausia visoj vyskupijoj. Prie bažnyčios Jonas Kęsgaila įkūrė koplyčią ir altariją, kuriai užrašė Linkuvos dvarelį su dešimtinėmis iš Varpėnų ir Graučės. Vėliau jo vaikaitis Stasys Kęsgaila šią fundaciją pataisė, berods, sukeitė žemes, ir tie dokumentai buvo pražudyti. Kęsgailų įpėdiniai, įsibėgėjus reformacijai, graibstė Kražių bažnytinį turtą, o nuo 1571 metų galutinai visą užvaldė. Vienas tų įpėdinių buvo Merkelis Šemeta, Šiluvos valdytojo Merkelio sūnus, vedęs Karšuvos tįjūno ir Krakių dvarininko kunigaikščio Mykolo Barauskio dukterį Oną. Jis ir buvo tas asmuo, iš kurio vysk. Giedraitis panorė susigražinti Kražių altarijos nuosavybę.

Šemetos, trys broliai, ir plati jų giminė tuo metu turėjo didelius turtus ir žymias vietas administracijoje. Išėiti į kovą su jais reikėjo ne eilinio žmogaus, ir vysk. Giedraitis tam paskyrė Mikalojų Daukšą, kapitulos kanaaninką, tuo metu ir Krakių kleboną. Vyskupas 1580 m. kovo 18 d. įdavė jam į rankas raštą, kuriuo jis buvo skiriamas Kražių koplyčios altarista. Remdamasis šiuo raštu, kan. Daukša iškėlė ieškinį prieš Šemetas dėl užvaldytų, altarijai priklausiusių 12 valakų Getautiškių žemės, kurioj gyveno du kaimai, Badaukių ir Vizginių, ir vieno pušynėlio.

Pradėjęs bylą, kan. Daukša turėjo „ieškoti senų dokumentų, daryti jų nuorašus ar išrašus ir daug laiko sugaišti, nes priešingoji pusė visais galimais būdais išsisukinėjo, painiojo, atidėliojo, stengėsi nudelsti sprendi-

mą, apeliavo į tribunolą. Net tada, kai, rodos, viskas buvo baigta, dažnai tekdavo vėl beveik iš naujo pradėti“.

Kan. Daukša buvo reikalingas prie kurijos darbų, ir vyskupas 1585 m. paskyrė jį oficiolu. Bet iš tų pareigų jis 1592 m. atsisakė, nes turėjo baigti lietuviškąjį katekizmą ir evangelijas. Ta proga jam buvo pakeista parapija — iš Krakių į Betygalos. Bet iš pareigos vesti Kražių bylą vyskupas jo neatleido, nes, matyt, neturėjo kuo kitu pakeisti.

Po ilgo bylinėjimosi kan. Daukša 1598 m. padarė su O. Šemetiene „amžiną susitarimą“. Bet 1600 m. vėl turėjo ją traukti į teismą, net siekti tribunolo, kol pagaliau 1604 metais atgavo altarijos turtą. Šiose bylose kan. Daukšos įgaliotiniu be kitko, buvo Augustinas Ginbutas, kuris 1592 metais buvo liudininku Sofijai Vnučkienei, užrašant Šiluvos turtus kalvinams.

Neilgai valdęs atgautą altariją, kan. Daukša perleido ją lietuviams jėzuitams — Motiejui Galminui ir Merkeliui Daugėlai. Jėzuitų įkurdinimas, matyt, buvo iš anksto planuojamas, nes vysk. Giedraitis norėjo turėti jų kolegiją savo vyskupijoje. Nors kolegija buvo įkurta tik 1616 metais, bet vysk. Giedraitis, pavedęs jiems altariją, dar nupirko Kražiuose namus ir žemės, be to, paskyrė 2.000 vengriškų dukatų pinigais. Šią pagrindinę fundaciją jėzuitų kolegijai vėliau papildė savomis fundacijomis Radvilas Našlaitėlis ir Jonas Karolis Katkevičius.

Kova dėl Kražių altarijos buvo tik vienas epizodas. Savu keliu reikėjo atkovoti Kražių bažnyčią bei jos turtą. Šį uždavinį apie 1596 m. vysk. Giedraitis pavedė kitam, naujai įšventintam kunigui Merkeliui Geišui, raseiniškiui, kilusiam iš Gedgaudų giminės. Byla dėl Kražių bažnyčios ėjo žymiai sklandžiau ir pasibaigė greičiau, nes ją parėmė Radvilo Našlaitėlio brolis Stasys, tuo metu (1595-1599) buvęs Žemaičių seniūnu. (Šios šakos Radvilai

Kražiuose turėjo ir savo nuosavybės). Merkelis Geišas, žinomas žemaičių pamokslininkas ir uolus kunigas, paliko toliau Kražių klebonu ir juo išbuvo ligi 1631 metų, kada tapo žemaičių vyskupu.

Antroji svarbi vieta Žemaičių vyskupijoje buvo Kėdainiai. Čia iš seno buvo Šv. Jurgio bažnyčia, kuriai priklausė miesto dalis kairėje Nevėžio pusėje, turėjusi apie 134 sodybas. Pirmoji bažnyčia buvo įsteigta XV a. pradžioje, kada Kėdainiai priklausė Ariogalos tėvūnui Petrui Šiuکشтай. Paskui ši vieta teko Kiškams, o iš jų Radvilams. Kai Ona Radvilaitė, Jono Barzdylos duktė, tekėjo už Vitebsko vaivados St. Kiškos, Kėdainiai vėl perėjo Kiškų giminei. Kiškienė-Radvilaitė pasidarė arijonų globėja ir jau 1549 m. laikė Kėdainiuose savo pamokslininką. Jos sūnus Jonas, žymiausias arijonų vadas, perėmęs valdyti Kėdainius, nuo 1570 m. laikė čia pamokslininką arijoną Petrą Gonesiją, o nuo 1574 m. — Joną Baptistą Svencickį.¹⁰ Kai Jonas Kiška 1591 m. mirė, Kėdainius perėmė jo brolis Stasys, būsimas konvertito ir Žemaičių vyskupo Stasio Kiškos tėvas — kalvinas.

Prie St. Kiškos, apie 1595 metus, vysk. Giedraitis paskyrė Šv. Jurgio bažnyčios klebonu naujai išventintą kunigą lietuvį Matą Kobilinską, paties vyskupo auklėtą Alsėdžiuose ir mokslintą Vilniuje kartu su Merkeliu Geišu. Kobilinskas buvo porą metų vyresnis už Geišą, dėl to anksčiau išventintas; Geišui jis sakė net primicijų pamokslą.¹¹ Kaip Geišas gavo kalvinų užvaldytą Kražių parapiją, taip Kobilinskas — Kėdainių. Abiejų paskyrimų tikslas buvo atgauti šias vietas.

Kun. Kobilinskas atvyko į paskyrimo vietą be jokių pramatytų išteklių ir pradėjo sielovadinį darbą. Tas darbas pradžioj, matyt, nekrito per daug į akis Kėdainių savininkui. Bet ilgainiui negalėjo likti nepastebėtas ir toliau pakenčiamas. St. Kiška 1600 vasario 26 d. išvarė

kun. M. Kobilinską iš Kėdainių ir dėl to išvartytasis kunigas rugpiūčio 4 d. iškėlė baudžiamąją bylą Kauno miesto (pilies) teisme. Teismas rugsėjo 7 d. išsprendė bylą kunigo nenaudai. Tada Kobilinskas kreipėsi į Vyriausiąjį Tribunolą Vilniuje. Tribunolo teisėjų sudėtis šį kartą buvo mišri, ir jie Kauno teismo sprendimą panaikino. Mišrūs, arba kompoziciniai tribunolo teismai iš 6 didikų ir 4 dvasininkų būdavo tais atvejais, kai bažnytinė institucija keldavo bylą prieš bajorą arba bajoras prie dvasininką.¹²

Kauno miesto teismas 1601 m. dar kartą sprendė bylą ir šį sykį pripažino kaltu Kėdainių valdytoją St. Kišką. Bet po metų Vilniaus tribunolas, susirinkęs iš vienu didikų teisėjų, panaikino antrąjį Kauno miesto sprendimą. Kun. Kobilinskas vėl prašė sudaryti mišrųjį teismą ir tai buvo padaryta, bet šisai apeliavo į Lietuvos didįjį kunigaikštį.

Teismo eiga dėl Kėdainių nuo 1602 m. visai nutrūko. Tada vysk. Giedraitis pasiuntė Kobilinską į kaimyninius Josvainius, kur buvo koplyčia ir miestelis su 120 sodybų, bet nebuvo kunigo nei fundacijos jam pragyventi. Kobilinskas ir vietinis seniūnas Jodickis kreipėsi į kanclerį Leoną Sapiegą pagalbos, ir šis gavo (1603) iš karaliaus Zigmanto Vazos pritarimą užrašyti koplyčiai 36 valakus žemės iš karališkosios žemės su sąlyga, kad kunigai ir po Kobilinsko „gerai mokėtų žemaičių kalbą“.¹³ Kobilinskas tuoj pastatė bažnyčią, kurią pats vysk. Giedraitis 1604 m. pašventino, paskyrė Kobilinską klebonu, pakėlė net savo kapitulos kanauninku, bet neatleido nuo pareigos tęsti bylą dėl Kėdainių.

Byla buvo vėl atnaujinta 1609 metais, patraukiant St. Kišką į karališkąjį teismą. Kiška 1613 m. perleido Kėdainius savo vaikams, tikėdamas išvengti painiavų. Karališkasis dekretas 1614 m. išsprendė reikalą kun. Kobi-

linsko naudai ir kauniškis miesto teismas padarė trečią, vėl palankų sprendimą kun. Kobilinskui.

Tuo metu į visą reikalą įsikišo etmonas Kristupas Radvilas, Perkūno sūnus, kaip tik tais metais (1614) vedęs St. Kiškos dukterį Oną ir kraičio gavęs pusę Kėdainių. Dėl to byla vėl buvo perkelta į Vilniaus tribunolą. Vienų didikų tribunolas 1617 m. nusprendė, kad kun. Kobilinskas teisėtai pašalintas iš Kėdainių. Vėl buvo sudarytas mišrus tribunolas, kuris sprendimą pakeitė ir kreipėsi į karalių. Karaliaus dekretas, išleistas 1618 m. vasario 6 d., galutinai patvirtino mišraus tribunolo sprendimą. Taip po 18 metų byla buvo baigta katalikų labui.

Tačiau tuo reikalas nesibaigė. Kristupas Radvilas pasiskubino atpirkti ir antrąją Kėdainių dalį. Tapęs Kėdainių valdytoju, jis delsė ir kliudė vykdyti sprendimą. Praėjo dar 10 metų. Pagaliau įsiterpė Vilniaus vysk. Eustakas Valavičius, nes Kėdainiai buvo ant jo vyskupijos ribos. Vysk. Valavičius 1628 metais pagaliau susitarė su Kristupu Radvila, kad katalikų kunigas grįžtų į savo vietą. Bet Radvilas pareikalavo, kad jam būtų palikta teisė būti bažnyčios patronu ir pasirinkti kunigą, be to, kad vyskupas nebandytų atsiųsti į Kėdainius vienuolių.

Kėdainių byla, užtrukusi 28 metus,¹⁴ baigėsi daliniu katalikų laimėjimu. Kunigas grįžo, bet tapo palenktas ponui, šis, pasirodė, mažiau bijęs kunigo, negu vienuolių — aišku, jėzuitų, kurie, įkėlę koją, kaip Kražiuose, būtų kūrę ir savo mokyklą. O Radvilas kaip tik prieš trejetą metų pats buvo čia įkūręs mokyklą.

Kražių ir Kėdainių pavyzdžiai rodė, kad teismo kelias bus ne tik sunkus, bet ir ilgas, šioms byloms vesti vyskupas panaudojo tris kunigus. Kitoms byloms vesti jis būtų turėjęs ieškoti naujų kunigų. Ne kiekvienas būtų ir tikęs tokiam darbui, kaip kun. Jonas Sorokas, išvartas Vnučkienės iš Pašušvio; jis pradėjo bylą Raseiniuose pavėluotai (1603) ir nepajėgė jos vesti, dėl to visas reikalas nutrūko. Be to, vyskupiui buvo reikalingi kunigai sielovadai, nes vis naujas bažnyčias kūrė didikai konvertitai, turėję dvarų Žemaičiuose, o koplyčias — patys žemaičių bajorai, padedami kaimiečių, kaip rodo Pašaltuonio ir Nemakščių pavyzdžiai.¹⁵

Vysk. Giedraitis skubiai pergalvojo reikalą ir apsisprendė paruošti vieną kunigą visoms byloms vesti. Tokį kandidatą jis jau turėjo pramatęs, būtent — Joną Smulką Kazakevičių. Jo dviguba pavardė buvo kilusi iš vietovardžių, kur jo seneliai ir tėvai gyveno. Buvo *Smulkių* dvaras Nemakščiuose ir du *Kazokų* dvarai — vienas Kaltinėnuose, antras Lioliuose. Kunigas gimė jau Daustarų dvare, netoli Kelmės. Pirmoji jo pavardė *Smulka* lenkiškai buvo rašoma *Smolka* ir tariama kaip lietuviškai, o gudiškai, nukritus akcentui buvo rašoma *Smolka*, *Smolkovičius*. Jis pats į amžiaus galą vartojo tik antrąją Kazakevičiaus pavardę ir taip buvo pristatytas Romai kandidatui į Žemaičių sufraganus.

Šio kunigo tėvai buvo ir liko katalikai per visas reformų bangas. Jo broliai ir kiti giminės taip pat buvę katalikai.¹⁶ Apie jo giminę daugiau žinių nėra. Raseinių žemės teismo bylose rastas Stasys Kazakevičius, Mykolo sūnus, buvęs liudininku sudarant 1585 metais Andriaus Bilevičiaus dvarų inventorių, galėtų būti nebent kunigo tėvas.¹⁷

Vysk. Giedraitis paėmė šį jaunuolį pas save ir pradėjo ruošti į kunigus pradžioj Varnių mokykloj, paskui Alsėdžių seminarijoj, pagaliau pasiuntė į vilniškę kunigų seminariją. Nors kai kas teigia, kad jis dar mokėsis Braunsbergo popiežinėje seminarijoje, tačiau jo pavardės nerasta tenyškčiuose studentų sąrašuose. Vilniaus akademijoje jis įsigijo teologijos ir teisių daktaro laipsnius. Pats Giedraitis jį pašventino subdiakonu 1603 m. Varniuose, po mėnesio diakonu Alsėdžiuose, o kunigu 1604 m. kovo 13 d. Kražiuose — naujai atgautoje katalikų parapijos bažnyčioje.

Kun. J. Kazakevičius pasidarė artimiausiu vyskupo bendradarbiu, jo „ekonomu ir namiškiu“, kuriam tapo „gerai žinomos ir įžvelgiamos“ vyskupo mintys. Vyskupas apie šį kunigą savo testamente atsiliepia nepaprastai šiltais žodžiais. Kapitula Kazakevičiui buvo pavedusi rašyti vysk. Giedraičio biografiją, bet jis dėl kitų darbų jos neparašė.

Kazakevičius netrukus po iššventinimo buvo paskirtas Žemaičių kanauninku, šalia kitų vyresnių, kaip Mik. Daukšos, Kristupo Dirvoniškio, Juozo Gardiško, Merkelio Geišos, Mik. Povėtros. Iš jų bene artimiausias jam buvo Kristupas Dirvoniškis.¹⁸ Iš tų kanauninkų vienas turėjo rūpintis bažnytiniu giedojimu ir liturgija, kitas (Daukša) religine lietuvių literatūra, o Kazakevičiui teko naujas specialus uždavinys — vesti bylas.

Pirmąją bylą jis pradėjo 1606 metais prieš poną Gruževskį dėl Kelmės bažnyčios. Raseinių teisėjai atmetė jo skundą bei ieškinį. Tada jis apeliavo į bažnytinį teismą, kuris 1607 m. rugpiučio 7 d. išsprendė — grąžinti Kelmės bažnyčią katalikams. Tokio sprendimo Gruževskis būtų nepaisęs, bet Kazakevičius bylą perkėlė į Vyr. Tribunolą Vilniuje. Tribunolas grąžino bylą Raseinių žemės teismui, bet šis atsisakė spręsti, siūlydamas bylą perkelti į

mišrų teismą. Kazakevičius vėl apeliavo į bažnytinį teismą, kuris pakartojo pirmąjį savo sprendimą. Tribunolas sutiko su Raseinių teismo reikalavimu perkelti bylą į mišrųjį teismą. Dalis tribunolo narių dėl to pareiškė protestą. Kiti teisėjai, prisidedant Trakų miesto teisėjams, pasirašė protestą prieš protestuojančius ir pasisakė už mišriąją bylos procedūrą.

Taip reikalas pakibo tarp protestų ir kontraprotestų. Tada Kazakevičius kreipėsi į žemaičių seniūną Joną Karolį Katkevičių, prašydamas patvirtinti bažnytinio teismo sprendimą. Seniūnas 1608 m. spalio 4 d. pripažino teisėtu bažnytinio teismo dekretą ir pasiuntė savo pavaduotoją Jeronimą Valavičių į Kelmę vykdyti sprendimo. Čia jis susidūrė su kalvinų protestu ir susilaikė sprendimą vykdyti. Tada abi pusės apeliavo dar kartą į tribunolą. Šio sesija buvo mišri, ir ji 1609 m. rugpiūčio 11 d. pripažino Kelmės bažnyčią katalikams. Tuo būdu Kelmės byla praėjo dvylika procedūrinių kelių, kol galutinai buvo laimėta. Tačiau reikėjo laukti dar penkerius metus iki Kazakevičius galutinai perėmė buvusią Kelmės katalikų nuosavybę.¹⁹

NAUJAS GANYTOJAS PACAS IR JO TAKTIKA

Tais metais, kai buvo laimėta Kelmės byla, mirė vysk. Giedraitis. Vyskupiją laikinai perėmė valdyti kapitulos išrinktasis kan. J. Kazakevičius. Jo ir kitų rūpestis buvo, kas ateis po Giedraičio ir kokios krypties laikysis. Giedraičio krypties per 33 metus buvo gana ryškūs ypač du bruožai: gilinti ir stiprinti liaudies religingumą ir aprūpinti parapijas lietuviškai kalbančiais kunigais. Parapijų tuo metu buvo 50, iš kurių 12 naujai įkūrė Giedraitis, kitas aprūpino papildomomis beneficijomis. Apie 20 ku-

nigų pats Giedraitis paruošė lietuviškai nusiteikusių bei apsisprendusių. Buvo tokių ir iš anksčiau paruoštų, kaip Mik. Daukša.

Giedraičiui buvo pavykę šiai kryptiai laimėti ir žymiuosius didikus konvertitus, kurie savo keliu veikė valdovą Zigmantą Vazą, kad šis, užrašydamas karališkų valdų turtą, reikalauję iš kunigų mokėti lietuvių ar žemaičių kalbą. Jau minėjome porą atvejų (Rietavo ir Josvainių), kai Leonas Sapiega karaliaus vardu įrašė šią sąlygą. Štai dar ketvertas pavyzdžių.

Vilkijoje karaliaus valdas prižiūrėjo kunig. Aleksandras Palubinskis, o Vainute, Žvingiuose ir Radviliškyje Jeronimas Valavičius. Karalius Zigmantas Vaza užrašė šioms bažnyčioms papildomo turto ir davė teisę minėtiems savo valdininkams ligi gyvos galvos būti to turto globėjais bei bažnyčių patronais su šiomis sąlygomis. Vilkijai buvo pastatyta sąlyga, kad po kun. Gogoleckio (kalbėjusio lietuviškai) kiti klebonai irgi būtų lietuviai bei kalbėtų lietuviškai (*lithuani aut linguae lithuanicae periti*), Vainute — kad mokėtų žemaičių kalbą, Žvingiuose — žemaičių arba (aut) lietuvių, o Radviliškyje — lietuvių ir (et) žemaičių. Šios privilegijos ir sąlygos pasirašytos Vilkijai 1601, Vainutui ir Žvingiams 1606, o Radviliškiui 1619 metais.²⁰

Netrukus nė metų paaiškėjo, jog Žemaičiai gaus Mikalojų Pacą, buvusį Vilniaus sufraganą, kalbantį ir rašantį lietuviškai, ramios prigimties ir panašių nusiteikimų bei uolumo, kaip velionis Giedraitis. Jis atvyko 1610 metais rudenį ir pradėjo lankyti parapijas, sakyti lietuviškus pamokslus. Be to, jis kvietė vienuolius, ypač jėzuitus, vesti masines viešas misijas liaudžiai. Pacas rūpinosi, kad nebūtų nei vienos vietos, net pačios nuošaliausios, kurios kunigas nepasiektų. Kur atrodė dar reikia naujų bažnyčių, vysk. Pacas prašė didikų jas statyti ir

jo laiku buvo pastatytos bažnyčios Tryškiuose, Tirkšliuose, Čekiškėje, Grinkiškyje, Tveruose, Pašvitinyje. Kitoms parapijoms, kaip Žagarės, Platelių ir Plungės, jis paprašė ir gavo papildomų beneficijų. Andrius Valavičius, Platelių valdytojas, rašydamas vietos bažnyčiai papildomą fundaciją, įrašė ir sąlygą, kad klebonai gerai mokėtų lietuviškai (takie, którzyby język litewski dobrze umiał), o jo brolis Jer. Valavičius, Plungės karališkų valdų prižiūrėtojas, karaliaus vardu kleboną sąlygoja, kad šis būtų *linguae lithuanicae ac samogiticae peritus atque in posterus*.²¹

Siekiant atgauti nusavintąsias bažnyčias, vysk. Pacas bylų nestabdė, bet ieškojo ir asmeninių bei taikesnių būdų. Keletas pavyzdžių rodo, jog tai jam pavyko bent kai kuriais atvejais.

Pirmas vysk. Paco laimėjimas buvo Šiaulėnų bažnyčia, kurią buvo nusavinęs jau 1551 metais Stasys Šemeta. Jis mirė nepalikęs vaikų, tad šis turtas ir patronų teisė teko Šiluvos reformatoriaus Merkelio Šemetos vaikams Merkeliui ir Vaclovui. Po Vaclovo mirties jo dalis teko sūnui Kristupui, o antrąją dalį valdė pats dėdė Merkelis. Šiuodu ponu vysk. Pacas paprašė geruoju grąžinti bažnytinį turtą. Kristupas buvo vedęs Pacų našlę Sofiją Višniaveckaitę ir jo sesuo Elzbieta buvo ištekejusi už vyskupo brolio Petro, Trakų vaivados. Tad jis greičiau apsisprendė palankiai. Sunkiau buvo vyskupo prašymą priimti dėdei Merkeliui, kuris vis dar buvo aktyvus kalvinas. Tačiau juodu abu 1612 m. gruodžio 24 d. pasirašė grąžinimo aktą ir vietos klebonui Kristupui Šiukštai perdavė bažnyčią su šventoriumi, kleboniją su buvusiais pavaldiniais, pievas ir Mantviliškių kaimą su 14 valakų žemės.²²

Antras laimėjimas buvo Seda. Čia bažnytinės žemės buvo nusavinęs Morkus Vnučka, o jas valdė Vnučkienės seserėnas Mikalojus Kęstartas su žmona Barbora Taut-

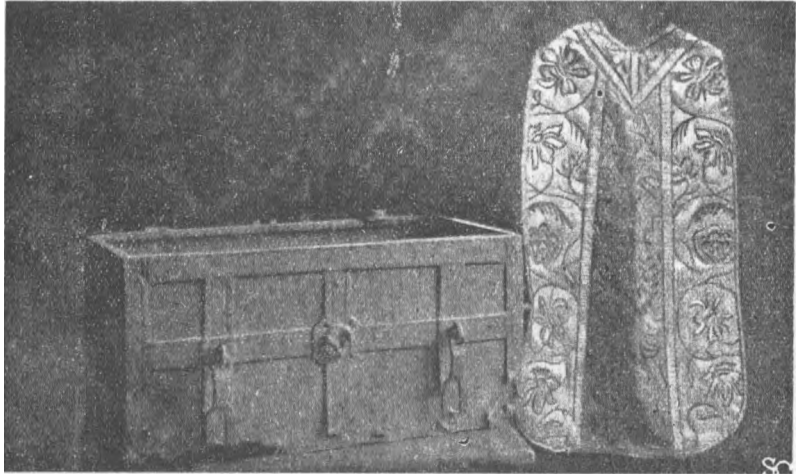
L I T V A N I C A.

KVVVETIMAS LIETVVOS GIMINES, AL
pai linksmindamos, wieszpacie Karaliuy iinunciam Lietuwon
darytu Triumphu.

Linksminktes Lietuós gimes, Kuñgaykštyš aróyt
lusu jėmėšnū; iamuy skayrykte Triumphu.
Iógeta tey miestas, linksmibe, tykra malone,
Tėwas, padukšis. Katram tas ira nemielas?
Tam, kasras Diewo, ir tewikszožos šyčia nemili.

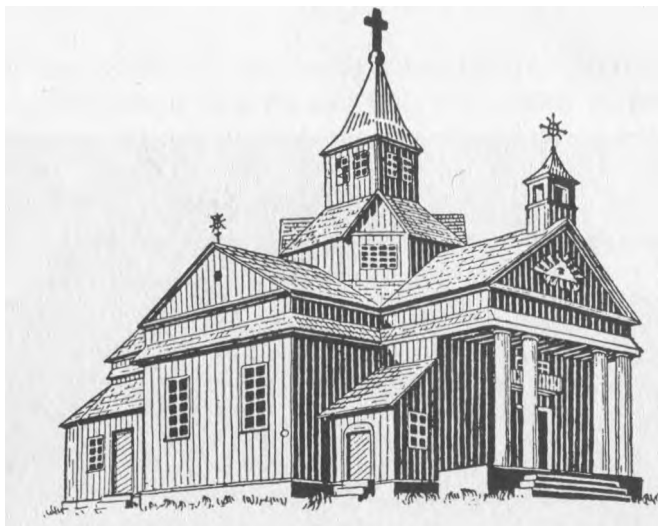
Tekstas, kurio autorius laikomas vysk. M. Pacas. Jam ganyto-
jaujant Žemaičiuose buvo atnaujinta Šiluvos byla, o prie J. K.
Katkevičiaus (apačioje), Žemaičių seniūno, ji buvo baigta.

Skrynja su dokumentais ir aukso arnotu, buvusi užkasta žemėje
ir atrasta 1612 m.

Taip atrodė 1641 m. statytoji kryžminės formos Šiluvos bažnyčia. *Apačioje* nežinomo dailininko skrynios atradimo scena.

Ego Ioannes Kazakevicius Presbyter Canonicus Samogiti-
e eiusdem Ecclesie Cathedralis Electus Suffraganeus
fidei credo et profiteor omnia et singula quae continentur in Symbolo fidei
quod Sancta Romana Ecclesia videtur, videlicet credo in unum Deum Patrem
omnipotentem factorem caeli et terrae, visibilia omnium et invisibilia.
Et in unum Dominum Iesum Christum, Filium Dei unigenitum, et ex
Patre natum, ante omnia saecula, Deum de Deo, Lumen de lumine, Veram
verum de Deo verum genitum non factum, consubstantiali Patre, per quem
omnia facta sunt. Qui propter nos homines et propter nostram salutem
descendit de caelis. Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Vir-
gine et homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato pas-
sus et sepultus est. Et resurrexit tertia die secundum Scripturas. Et
ascendit in caelum, sedet ad dexteram Patris. Et iterum venturus est
cum gloria iudicare vivos et mortuos. Cuius Regni non erit finis. Et
in Spiritum Sanctum Dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque
procedit. Qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur qui
loquitur per Prophetas. Et unam Sanctam catholicam et Apostolicam

ab Ecclesia damnatas et reprobas et anathematizatas. Ego pariter
damno, reprobis et anathematizis. Hanc veram catholicam fidem
optinam quam nemo saluus esse potest, quam in praesenti sponte pro-
fiteor et veraciter teneo, eandem integram et inalteratam usque adeo-
ptimum videri spiritum constantissime (Deo adiuvante) retinere et
confiteri, atque a meis subditis, ac illis quorum cura ad me in mi-
nore meo spectabit, teneri doceri, et medicari quantum in me erit
curaturum. Ego idem Ioannes Kazakevicius pones, rogo, ac
iuro, si me Deus adiuvet et hoc Sancta Dei Evangelia.

Ego Georgius Tyshkevicius Episcopus Samogitiensis Fidei pro-
fessionem in taberniculo formam in Lituania Joanne Kazakevicius
in Samogiti in manibus meis et verbi ad verbum
emissam recipi Data Kistka m¹⁸

kute. Kęstartas, Žemaičių pilies teisėjas, matyt, jautė, jog neišlaikys šios nuosavybės, jei reikėtų ją ginti per teismus. Be to, ir jam buvo nepatogu spirtis vyskupui, kai jo sesuo Elzbieta buvo ištekėjusi už Vilniaus vyskupo Benedikto Vainiaus brolio Simono ir kai šių sūnus buvo katalikų kunigas. Vysk. Paco paprašytas, Kęstartas kartu su dviem savo sūnum Samueliu ir Jonu 1613 m. lapkričio 13 d. pasirašė perdavimo aktą, kuriuo bažnyčiai grąžino žemes, o kitką atlygino pinigais. Visa tai jie perdavė Sedos klebonui Mikalojui Markevičiui.²³

Trečias taikus susitarimas įvyko dėl Gardų (Žemaičių Kalvarijos). Čia bažnytinės žemės priklausė Žemaičių vyskupijai ir jas iš seniau buvo užvaldę ponai Straupai. Dabar tą žemę buvo pasidaliję trys broliai Straupai — Martynas, Dovydas ir Jurgis. Pastarasis dalyvavo liudininku perduodant Sedos bažnytinį turtą klebonui Markevičiui. Po savaitės (lapkričio 19 d.) jis su broliais pasirašė susitarimą su vysk. Paco įgaliotiniais kan. Dirvoniškiu ir kan. M. Geišu, nustatydami bažnytinių žemių ribas ir grąžindami turtą.²⁴

Savo sėkmingą veiklą vysk. Pacas turėjo nutraukti dėl nesveikatos. Jį vargino kaulų liga, sunkiai gydoma Lietuvos klimato. Patiriamas gydytojų, jis 1614 metais išvyko Italijon, palikęs vyskupiją valdyti kan. Merkeliui Geišui. Užtrukęs ilgiau ir sveikatos neatgavęs, jis 1618 metais atsisakė vyskupijos ir toliau liko gyventi Paduvoj, prisiglaudęs pas kamaldulų vienuolius.²⁵ Paduva kažkodėl traukė lietuvius ir žemaičius ne tik savo universitetu. Dar vysk. Pacas nebuvo čia įsikūręs, o visas būrys jaunimo buvo čionai prakeliavęs, stabtelėjęs, bažnyčias lankęs ir savo įrašus palikęs.

Bene pirmieji tokie lankytojai 1592 metais buvo vilkijiškis Danielius Palubinskis, du broliai Valavičiai — busimasis Vilniaus vyskupas Eustakas ir busimasis Že-

maičių seniūnas Jeronimas ir du kanclerio Glebavičiaus sūnūs. Tarp Paduvos lankytojų 1595 m. randame ir Šiluvos savininko Merkelio Zavišos sūnų konvertitą Andrių, o 1609 m. — du būsimus Žemaičių vyskopus Stasį Kišką ir Abraomą Vainių, minėto Mikalojaus Kęstarto sesers sūnų. Vysk. Pacas jau buvo Paduvoje, kai čia prakeliavo (1621) Vilniaus vysk. Benedikto Vainiaus brolvaikis Petras, paskui (1623) Lukas ir Gabrielius Šemetos ir Kaributas Višniaveckis. Vyskui mirus (1624), Paduvoj stabtelėjo būsimas Žemaičių vyskupas Petras Parčiauskis.²⁶

Vienas iš tų Paduvos lankytojų — Stasys Kiška kaip tik ir buvo paskirtas vietoj Paco Žemaičių ganytoju. Jis buvo konvertitas iš labai uolios kalvinų, anksčiau net arijonų šeimos, reiklus kunigams ir griežtas kalvinams, ypač kovodamas dėl nusavintų bažnyčių. Jam teko užbaigti Šiluvos bylą, kuri žymiai anksčiau buvo pradėta.

DU ŠILUVOS BYLŲ TARPSNIAI

Kan. Kazakevičius parodė daug drąsos, pradėdamas Kelmės bylą ir ruošdamasis bylai dėl Šiluvos. Abiem vietovėm susigrąžinti trūko pagrindinių dokumentų — fundacijos aktų. Kelmės fundacijos raštai buvo vysk. Giedraičio rankose, bet jis juos įdavė kan. Katarskiui, vietos klebonui, kad šis patikrintų, kokį turtą nusavino kuni-gaikštis Solomereckis. Katarskis metė kunigystę, dokumentus paliko kalvinams, o šie juos sunaikino. Bet vysk. Giedraitis ir jo kurija žinojo bendrais bruožais, koks buvo Kelmės bažnytinis turtas, dėl to byla nesustojo ir buvo laimėta.

Apie Šiluvos fundacijos aktus neturėta jokių žinių. Remtasi tiktai Vnučkienės raštais, kur pasakyta, jog ši

vieta iš seniau reformuota ir apvalyta nuo „Romos stabmeldybės“. Tuo remiantis buvo galima bylą pradėti, bet buvo sunku apibrėžti ieškinį. „Trūkstant dokumentų nebuvo vilties bylą laimėti“, rašė vėliau Romon vysk. Ant. Tiškevičius. Kai dokumentai buvo rasti, kitados paslėpti žemėje, byla nuo 1612 metų nebesustojant buvo tęsiama ir po 10 metų laimėta.²⁷ Užtruko dar vieneri metai įvykdyti bylos sprendimui. Tad šiam antrajam bylos tarpsniui tektų viso tarp 10 ir 11 metų, o rašytinė Šiluvos istorija tvirtina, jog „ta byla užtruko per 15 metų“.²⁸ Šis metų skaičius leistų spėti, kad pirmasis nesėkmingas procesas buvo pradėtas 1607 ar 1608 metais.

Byla buvo galutinai užbaigta 1622 m. liepos 22 d. Vilniaus tribunolo sprendimu, bet kalvinai nenorėjo sprendimo vykdyti. Tada katalikai bandė savo jėgomis perimti priteistas jiems žemes, bet susidūrė su kalvinų pasipriešinimu. Tarp vieno ir antrą įvyko muštynės bažnyčios daržuose. Tur būt tuo metu ir buvo „pavartoti ginklai“, kaip rašė vysk. Kiška Romai, primindamas, jog Šiluvos byla atsiėjusi 16.000 auksinų.²⁹ Muštynės įvyko lygiai mėnesiui praėjus po tribunolo sprendimo, būtent 1622 m. rugpiūčio 22 d.³⁰

Spalio 22 dieną Šiluvon susirinko Žemaičių rajono kalvinų sinodas, kurio tikslas buvo aptarti susidariusią naują padėtį. Asmenines reakcijas dėl Šiluvos kalvinų pralaimėjimo išreiškė Kristupas Gruzdzia iš Kiaunorių (20 km į šiaurę nuo Šiluvos). Jis pareiškė steigsias savo dvarelyje naują kalvinų bažnytelę, užrašysias jai turto ir visa tai paliksias Šiluvos bendruomenės globai su sąlyga, kad Šiluvos kunigas protarpiais tą bažnytelę aptarnautų.³¹ Šiluvos kalvinų kunigas tuo metu buvo Samuelis Lenartavičius.

Po sinodo Šiluvos kalvinai, atsigynę katalikų, tikėjosi galėsia ir toliau jų neįsileisti. Bet Kazakevičius vėl krei-

pėsi į tribunolą ir prašė sudaryti komisiją Šiluvos katalikų turtui ir nuostoliams apskaičiuoti. Komisijos sudarymas buvo delsimas, tad vysk. St. Kiška kreipėsi tuo reikalu į karalių. Komisija pagaliau buvo sudaryta iš vysk. Kiškos, jo brolio Mikalojaus — Tartų (Dorpato) vaivados, Žemaičių seniūno Jeronimo Valavičiaus ir Lietuvos išdininko Kristupo Naruševičiaus. Komisija susirinko Šiluvon, viską apžiūrėjo ir apskaičiavo nuostolius. Už neteisėtą žemės naudojimą kalvinai, komisijos sprendimu, turėjo sumokėti katalikams 9.000 auksinų. Tiek pinigų jie neturėjo, dėl to buvo pradėtos derybos, kurias vedė Jeronimas Valavičius ir Kristupas Radvilas. Pirmasis, Žemaičių seniūnas (nuo 1620), buvo žinomas katalikų reikalų gynėjas, lygiai žinomas kalvinų gynėjas bei vadas buvo ir antrasis — jauniausias Radvilo Perkūno sūnus, tuo metu Lietuvos etmonas. Šiedu vyrai pagaliau sutarė, kad Šiluvos kalvinai išmokės katalikams 3.000 auksinų, o likusių pinigų vietoje atsilygins žemėmis.

Po šio susitarimo 1623 m. birželio 6 d. atvyko Šiluvon Žemaičių žemės teisėjas Jonas Mlečka, pasiėmė kalvinų bendruomenės globėjus Mikalojų ir jo sūnų Samuelį Kęstartus, Merkelį Bilevičių, Adomą Dirmą ir katalikų kleboną kan. J. Kazakevičių ir su jais apžiūrėjo pirmiausia „senojo katalikų miestelio ribas“. Apžiūrėdami, rado tris sudegusios bažnyčios sienas su sijų likučiais ir po jų įgriuvusiu rūsiu. Netoli bažnyčios griuvėsių buvo du daržai, iš kurių mažajame buvo matomi buvusios klebonijos pamatai. Visa tai nustatęs, teisėjas su liudininkais nužymėjo ribas tų žemių, kurios priklausė klebonijai, taip pat atidalijo mišką, kaimus ir pavaldinius pagal pirmąsias fundacijos raštą.

Katalikų bažnyčiai (klebonijai) grįžo miestelio žemės sklypai (2 valakai ir 14 margų), kur gyveno penki miestiečiai katalikai; iš Pašakarnio dvarelis 6 ir pusę valakų,

o iš 4 kaimų — vienur apgyventi, kitur tušti žemės plotai apie 38 valakus. Bendras atgautos žemės plotas sudarė 46 valakus, 16 margų ir 12 prentų.

Kan. Kazakevičiaus prašomas, teisėjas Mlečka ėmėsi ieškoti bažnytinių reikmenų, kuriuos reformatai buvo pašalinę ar pasisavinę. Tačiau negalėjo rasti nieko daugiau, tik didįjį varpą, sveriantį 2.000 svarų su įrašu: *O florens Rosa, Mater Dei speciosa*. Varpas buvo įkainotas 2.000 auksinų ir grąžintas katalikams. Už pražudytus bažnytinius reikmenis ir ilgametį žemės naudojimą kalvinai sumokėjo 3.000 auksinų ir dar pridėjo 18 valakų žemės.³²

Kad Šiluvos reikalai taip greit — per metus nuo teismo sprendimo — susitvarkė, buvo neįprasta anų laikų teisminėj praktikoje. Neįprasta buvo ir tai, kad komisijos nariais ir taikytojais buvo atsakingi valstybės vyrai. Šitai aiškinama tuo, kad sprendimą vykdyti ėmėsi pats vyskupas Stasys Kiška. Jis rašęs tuo reikalu karaliui Zigmantui Vazai, su kuriuo buvęs labai geruose santykiuose. Be to, vyskupą galėjo paremti ir jo giminaitis įtakingasis kancleris Leonas Sapiega, kuris būsimą vyskupą ištraukė iš kalvinų šeimos, ypatingai globojo ir atidavė auklėti jėzuitams Vilniuje.

Tapęs kunigu, o dabar ir vyskupu, Stasys Kiška rodė ne tik didesnę uolumą, gindamas katalikų reikalus, bet ir mažesnę pakantumą dėl įvairių trukdymų iš kalvinų pusės. Jo paties šeima vis dar buvo kalvinų pusėje. Tik sesuo, tekėdama už Kristupo Katkevičiaus, tapo katalike, berods, vėliau ir brolis Mikalojus. Motina Elzbieta Sapiegaitė liko ir mirė unite, o tėvas tik prieš mirtį (1617), sūnaus maldaujamas, grįžo katalikybėn. Šio ganytojo uolumas, talka ir įtaka padėjo kan. Kazakevičiui atgauti dar dvi bažnyčias — Kuršėnų ir Raseinių. Bet vienas įvykis galėjo pakenkti katalikų teisminei kovai. Vyskupas

Kiška 1620 metais vizitavo Ariogalos katalikų parapiją ir liepos 20 dieną, grįždamas po vizitacijos pro Geluvą, leido savo tarnų būriui užpulti ir sudeginti ten esančią kalvinų bažnytelę, kitados statytą Vnučkienės sesers Kęstartienės, o dabar globojamą jos sūnaus Mikalojaus. Dėl to prieš vyskupą buvo iškelta byla Vilniuje, ir jis buvo priverstas savininką atsiprašyti, sumokėti už nuostolius 3.000 auksinų, be to, nubausti savo tarnus.³³

Grįžtant prie Šiluvos, kurios byla užsibaigė taikingai ir garbingai, verta prisiminti du sutapimus. Tais metais, kai Vilniaus Tribunolas padarė galutinį sprendimą dėl Šiluvos, mirė žymiausias kovotojas už katalikų restauraciją Šveicarijoje Genevos vyskupas Pranciškus Salezas. Jis, kaip ir mūsų vysk. Giedraitis, pasirinko ne prievartos, o apaštalinę kovos kelią. Salezas kovojo mokslo ir tiesos vardu, Giedraitis — teisės ir teisingumo. Sekančiais metais, kai Vilniaus tribunolo sprendimas buvo galutinai įvykdytas ir Šiluvos katalikai galėjo toliau savo religiją išpažinti, Vitebske buvo nužudytas unitų arkivyskupas Juozapas Kuncevičius, taikusiai kovotojas už Bažnyčios vienybę. Ieškant žudikų ir juos baudžiant, komisijoje dalyvavo ir Vitebsko pilininkas Mikalojus Zaviša, Šiluvos reformatoriaus Jono vaikaitis.³⁴

BYLOS LAIMĖJIMO ATGARSIAI

Po derybų Šiluvoje, tais pačiais metais (1622), Kristupas Radvilas kalvinų sinode Vilniuje rado reikalą įspėti suvažiavusius atstovus: „Reformatų bendruomenių grivimą, kur tai vyksta, apgailime. Prašome ponus patronus - fundatorius būti stropesnius ir žiūrėti savo prievolių“. Pareiškęs apgailestavimą, kad kai kurie patronai apsileidę ir nesirūpina ateitimi, jis ragino pačius dvasinin-

kus labiau rūpintis, „kad būtų užbėgta už akių bendruomenių griuvimui“.³⁵

Sekančiais metais „sugriuvo“ ir Raseinių bendruomenė, tad jos reikalų tvarkyti buvo išsiųstas ir Šiluvos ev. kun. Samuelis Lenartavičius. Šiluva apie porą metų neturėjo visai ev. kunigo, nes naujas — Jonas Ožechovskis buvo paskirtas tik 1625 metais.³⁶ Visa tai kėlė rūpestį ne tik vietiniam reformatam, bet ir naujos koplyčios fundatoriui Kristupui Gruzdžiai. Jis rašė Šiluvos kalvinų globėjams: „Jei laiko būvyje šv. evangelikų tikėjimas ir bažnyčia Šiluvoje sunyktų (tegul Dievas nuo to saugo) ir šioj vietoj — Šiluvoj dėl kokių nors priežasčių nebūtų evangelikų pamaldų, tada manoji bažnytėlė Gruzdžiuose (Kiaunoriuose) su žemiau pateiktu palikimu turi būti prijungta prie artimiausios evangelikų bendruomenės Žemaičiuose tomis pačiomis sąlygomis“.³⁷ Iš tikrųjų, toji bažnytėlė buvo prijungta prie Šiluvos ir buvo laikoma Šiluvos kalvinų filija dar apie 100 metų.

Šiluvos kalvinų padėtis, matyt, kėlė rūpesčio ir pačiam kalvinų centrui. Generalinis sinodas Vilniuje 1625 metais priėmė šį nutarimą (kan. 15): „panaudoti“ Jurgį, Gruževskį ir Adomą Dirmą, kad jiedu padarytų „Šiluvos bendruomenės reviziją“ ir sekančiam sinodui duotų tikslią apyskaitą. Kitas nutarimas (kan. 16) lietė „Šiluvos susitarimo“ raštą. Neaišku, kurį raštą sinodas turėjo galvoje, ar Jono Mlečkos sudarytąjį perdavimo aktą ar Radvilo su Valavičiumi dėl kalvinų atlyginimo katalikams. Sinodas įpareigojo susitarimo „autentiką (originalą) iš Šiluvos kalvinų bendruomenės išgauti ir padėti saugiai prie kitų bendruomenių bylų“.³⁸

Po Šiluvos revizijos Jurgis Gruževskis, Kelmės savininkas, pasidarė faktiškuoju Šiluvos kalvinų globėju. Po jo Šiluvą globojo jo sūnus Jonas, o dar vėliau šio sūnus Jokūbas. Tą globą jie vykdė Vilniaus sinodo pavesti, nes

tikrasis šeimininkas buvo pats sinodas. Jurgis Gruževskis buvo vedęs Merkelio ir Daratos Zavišų dukraitę Marianą Podbereskytę, kuri kalvinų bendruomenėmis rūpinosi ne mažiau, negu jos vyras. Gruževskiems buvo patikėta globoti, be Šiluvos ir jos filijos Gruzdžių-Kiaunorių, dar Raseinių, Moniškių (prie Pašušvės), Krasnagoliškių (prie Kurtuvėnų) ir savoji Kelmės bendruomenė.³⁹ Zavišų giminė, bent savo atžala, vis tiek dar turėjo įtakos Šiluvos reformai pratęsti.

Kai ši Zavišų dukraitė išteikėjo (1618), dar tebebuvo gyva senoji Zavišienė — Darata Samborecka. Ji pragyveno savo vyrą Merkelį 30 metų. Ji rūpinosi pasitarnauti kalvinų tikėjimui ir savo uolumu, matyt, plačiai buvo žinoma, nes jau 1585 m. Andrius Chrzastowski, Vilniaus kalvinų pastorius, dedikavo jai savo knygelę lenkų kalba „Sielos išganymo tikrumo apgynimas prieš popiežinę abejonę“.⁴⁰ Apie tą laiką jos sūnus Andrius buvo jau pasirinkęs katalikų tikėjimą.

Po tėvo mirties (1592) sūnus paprašė motiną leisti jam parduoti Žeimius svainiui kunigaikščiui Andriui Žilinskiui — kalvinui, nes jis nenorėjo griauti tos bažnyčios, kurioje buvo palaidotas tėvas. Motina sutiko, ir sūnus 1594 m. šį dvarą ir bažnyčią pardavė. Kai jis išvyko Italijon ir 1595 m. lankėsi Paduvoj, motina atpirko iš Žilinskio Žeimius ir juos užrašė kalvinams. Tame rašte ji skaudžiai atsiliepia apie savo sūnų, kad jis „pametęs, paniekinęs ir apleidęs evangelikų religiją, kurioj savo tėvų buvo auklėtas jaunystėje, prisijungęs prie Romos religijos ir pradėjęs ją praktikuoti“.⁴¹

Aprūpinusi turtais kalvinų bažnyčią, Zavišienė dar įsteigė Žeimiuose kalvinų parapiinę mokyklą ir spaustuvę. Šioj spaustuvėj buvo išleistas Povilo Gilowskio katekizmas lenkų kalba, dedikuotas taip pat jos garbei. Kai 1612 metais kalvinų sinodas nutarė, jog reikia apsidėti kas-

metiniais mokesčiais mokykloms išlaikyti, tai tarp kitų žymiausių aukotojų, randame ir Daratą Samborecką-Zavišienę. Randame ją kaip žymią aukotoją ir Deltuvos kalvinų bendruomenei, kurią perėmė globoti jos duktė Darata, ištekJusi už Podbereskio. Savo testamentu Samborecka-Zavišienė paskyrė Deltuvai 3.500 lenkiškųjų aukšų.⁴² Čia ji praleido paskutiniuosius savo metus.

Visa paguoda jai buvo iš dukterų, kurios visos trys ištekėjo už kalvinų ir pačios liko kalvinėmis. Iš dukraičių uoliausia buvo Gruževskienė; šios sesuo Elzbieta, ištekėdama antrą kartą už kataliko Tarnovskio, tapo katalike.

Šiai uoliai kalvinei matronai turėjo būti skaudi Šiluvos kalvinų nesėkmė. Juk jos valia buvo parduota Šiluva, kad tik ji netektų katalikams. Ji žinojo apie teismines katalikų kovas ir laukė jų galo. Ar sulaukė Vilniaus Tribunolo sprendimo, nežinia, bet ji mirė kaip tik tais metais. Jos vyro mirtis sutapo su kalvinų visišku įsigalėjimu Šiluvoje, o jos mirtis su katalikų kovos laimėjimu. Ji buvo palaidota ne Šiluvoje, kuri kitados jai priklausė, ir ne Žeimiuose, kur savo amžino poilsio vietą pasirinko jos vyras, bet Deltuvoje, kitados Kęsgailų sodyboje, vėliau valdomoje jos dukters Podbereskienės.⁴³ Žeimių bažnyčia po ilgiau trukusių teismų grįžo katalikams 1631 metais.

KAZAKEVIČIUS — ŠILUVOS KLEBONAS

Kol vyko byla dėl Šiluvos, Kazakevičius buvo titulinis šios vietos klebonas. Tikruoju klebonu tada jam teko būti Kelmėje, kurią pats atkovojo. Dabar jis pasidarė tikras Šiluvos klebonas. Kelmės atsisakęs, jis gavo naują titulinių paskyrimą Raseiniuose, kad galėtų ten vesti bylą dėl baž-

nytinio turto. Bylą ir čia laimėjęs (1623), jis vėl pasidarė dvigubu klebonu. Toks pareigų dvigubinimas buvo neleistinas pagal Tridento susirinkimo nuostatus. Dėl to vysk. St. Kiška kreipėsi į Romą, prašydamas dėl ypatingos padėties Žemaičių vyskupijoje leisti klebonui pasilaikyti antrąją parapiją, kurią jis atgaus iš kitatikių pirmosios parapijos lėšomis. Pop. Urbonas VIII leido su sąlyga, kad didesnėje parapijoje klebonas pats gyventų, o kitoje išlaikytų tinkamą, vyskupo pripažintą vikarą. Šiame susirašinėjime, kaip pavyzdys, buvo minima Šiluva.⁴⁴

Valančius rašo, kad Kazakevičius buvęs Šiluvos ir Raseinių klebonu, tačiau nenurodo kiek laiko. Tik vienerių metų skirtumu Raseiniai buvo atkovoti teismo keliu ir abiejose vietose turėjo būti nemaža naujų rūpesčių. Tačiau Raseiniuose bažnyčia nebuvo sugriauta, o Šiluvoje pirmiausia reikėjo statyti naują. Valančius sako, kad Kazakevičius pastatęs pirmąją medinę bažnytelę jau 1623 metais.⁴⁵ Tačiau vargiai galima tikėti, kad taip greit jis būtų pajėgęs tai padaryti. Juk tais metais birželio mėnesį jis atgavo nuosavybę. Geriausiu atveju jis galėjo ją pastatyti sekančiais metais ar net 1625. Kurgi toji bažnyčia buvo pastatyta? Vysk. Antanas Tiškevičius rašė Romai: „Atgavus bažnyčios ir fundacijos vietą, medinė bažnyčia ant akmeninio fundamento buvo naujai pastatyta senoje vietoje“⁴⁶

Pastačius bažnyčią ir ją pašventinus, buvo prisimintas ir Šiluvos kūrėjas Petras Gedgaudas. Tai liudija vysk. St. Kiškos raštas vyskupijos kunigams. Vyskupas įpareigojo kunigus laikyti gedulingas giedotines mišias kasmet kovo 13 dieną, pradedant 1626 metais, už Žemaičių bažnyčių fundatorius — pirmon eilėn Vytautą, paskui Gedgaudą ir kitus. Buvo atgaivinti ir šilinių atlidai, kitados žinomi Žemaičiuose ir už jų ribų. Kai švedai okupavę Žemaičius (1625-29), pagaliau paliko kraštą, į Šilinių at-

laidus suplaukė iš visur tokios didelės maldininkų minios, kad 1629 m. 11.000 katalikų priėmė švč. Sakramentą.⁴⁷

Švedmečio laiku mirė (1626) vysk. Stasys Kiška ir nauju ganytoju žemaičiams buvo paskirtas Abraomas Vainius. Jis buvo gimęs Žemaičiuose, Daubėnų ar Žarėnų dvare, kuriuos valdė tėvai. Motina Elzbieta Kęstartaitė buvo kalvine, o tėvas Simonas stačiatikis, kilęs iš Gardino ir turėjęs Žemaičiuose įvairių pareigaviečių. Keturi tėvo broliai buvo tapę katalikais ir vienas jų — Benediktas kunigu, šis paėmė savo globon jaunąjį brolvaikį Abraomą, kuris tapo kataliku ir išėjo į kunigus. Dėdei tapus Vilniaus vyskupu, brolvaikis Abraomas (nuo 1611) buvo pagalbininku-sufraganu. Dabar jis buvo perkeltas iš Vilniaus ir pradėjo žemaičiuose ganytojauti su konvertito uolumu. Žemaičius jis mėgo ir, Valančius sako, „širdimi visada liko su žemaičiais ir visą savo amžių gerai apie juos bylojo“.

Su šio vyskupo pagalba Kazakevičiui pavyko atgauti dar tris bažnyčias — Liolių, Kurtuvėnų ir Baltramiškės. Bet mažai trūko, kad jis pats būtų praradęs Šiluvą. Vysk. Vainius, vykdydamas Tridento susirinkimo reikalavimus, įsakė visiems klebonams, kurie turėjo dvi parapijas ar dvi pareigavietes, vienos iš jų atsisakyti. Išimtį jis padarė tik kan. Kobilinskui, kuris dar buvo nebaigęs kovos už Kėdainių bažnyčios atgavimą. Jam leido pasilikti Josvainių klebonu ir kartu būti Varnių kapitulos nariu. Ko gi turėjo atsisakyti Kazakevičius? Jis aiškinosi vyskupui, rašė jam prašymą, o šis 1627 m. kovo 24 d. atsakė tokiu sprendimu: „Neseniai mums pateiktas tavo prašymas užsitarnauja būti išklausomas, nes šalia Žemaičių kanau-ninkijos esi didelėmis pastangomis bei ištekliais atgavęs Šiluvos bažnyčią iš eretikų rankų“.⁴⁸ Iš to matyti, kad Kazakevičius, dar prieš Vainiui ateinant į ganytojus, buvo atsisakęs iš Raseinių klebono pareigų ir tepasilikęs

Šiluvos klebonu. Dabar jo pasirinkimas galėjo būti tik tarp Varnių kapitulinės vietos ir Šiluvos parapijos. Uolusis vyskupas padarė ir jam išimtį, atsižvelgdamas į jo nuopelnus Šiluvai.

LIETUVIŠKI REIKALAI ŠILUVOS SINODE

Katalikų parapijai atsikuriant, neprarado savo reikšmės ir kalvinų židinyš Savo darbą toliau tęsė alumnatas; jį dar 1625 metais prisiminė vysk. St. Kiška, rašydamas Romai. Ligi tų metų kitos kalvinų seminarijos nebuvo, tad šiluvinę mokyklą turėjo baigti du Minvydai

— Samuelis ir Kristupas. Pirmasis vos baigęs alumnatą, 1626 metais buvo paskirtas Šiluvos katechetu, o antrasis dėl ev. kunigų stokos 1627 metais pagreitintai buvo ordinuotas kunigo tarnybai Biržuose. Įkūrus vidurines mokyklas Kėdainiuose ir Slucke, mokiniai, jas baigę, vykdavo į Šiluvą pasiruošti katechetais ir kunigais. Taip Jonas Božimovskis, lankęs nuo 1626 m. Slucko mokyklą, persikėlė į Šiluvą ir čia baigė alumnatą 1631 metais. Šį „Šiluvos alumną p. Božimovskį“ Kristupas Radvilas tuoj paprašė skirti katechetu lietuvių reikalams Kėdainiuose. Šiluvos alumnatas dar turėjo veikti bent ligi 1637 metų, kada buvo įsteigtas alumnatas Kėdainiuose. Į šią naują teologinę mokyklą nukrypo visas dėmesys ir Vilniaus sinodo, kuris 1637 m. paskyrė šiam alumnatui 2.000 lenkiškųjų guldenų paramos.⁴⁹

Šiluvon rinkosi ir Žemaičių rajono kalvinai savo sinodų. Ką jie svarstė čionai 1639 m., neturime žinių. Bet 1644 m. nutarė: „Išleisti Naują Testamentą ir himnų knygą lietuviškai“, šio nutarimo iniciatorius buvo minėtasis Šiluvos alumnas Jonas Božimovskis, Žemaičių rajono senjoras, vėliau ir superintendentas.

Tam pačiam Božimovskiui Kėdainių sinodas 1650 metais pavedė sutvarkyti lietuviškų giesmių bei maldų reikalą ir kitus pamaldoms reikalingus dalykus. Taip atsirado Kėdainiuose atspausdinta (1653) *Knyga nobažnystės*, kuri turėjo tris atskiras dalis: 1. psalmes ir giesmes, 2. sekmadienių evangelijas ir Kristaus kančios istoriją ir 3. katekizmą ir maldas. Pirmąją dalį paruošė Samuelis Tamoševskis su Stepu Jaugeliu Telega, o antrą ir trečią — Jonas Božimovskis su Samueliu Minvydu.

Kodėl šiluviškis Žemaičių kalvinų sinodas susirūpino lietuviškais leidiniais, turime du aiškinimus, kurie papildoma vienas antrą. Literatūros istorikas Jurgis Lebedys sako, kad „pats *Knygos nobažnystės* pasirodymas sietinas su katalikiškų knygų pagausėjimu XVII a. antrame ketvirtyje. Kaip XVI a. pabaigos reformatų leidiniai buvo atsakymas į atitinkamas katalikiškas knygas, taip ir XVII a. viduryje. Norėdami atsispirti prieš sustiprėjusią katalikybės propagandą, reformatai, per 50 metų neišleidę nė vienos lietuviškos knygos, dabar turėjo rimtai ją susirūpinti. Sutelkę jėgas, jie išleido *Knygą nobažnystės*, kurios pirmoji dalis — giesmynas ir yra atsakymas į 1646 metų (Slavočinskio) giesmyną, o antroji — *Suma* (postilė) į K. Sirvydo *Punktus sakymų*“. Sirvydinės knygos I dalis buvo išleista 1629, o II dalis 1644 metais; be to, 1647 metais kitas jėzuitas J. Janavičius buvo išspausdinęs evangelijų vertimus.

Reformacijos istorikas Stanisław Kot aiškina šį reikalą taip. Reformacija Lietuvoje buvusi įvesta ir priimta tų, kurie vartoję lenkų kalbą. Juos aptarnavę lenkų kunigai ir giesmių bei maldų tekstus jie gabenę iš Lenkijos. Tačiau brendusi mintis reformaciją skelbti ir lietuviškai liaudžiai, bet stigę kunigų iš pačių lietuvių. Jų atsiradę tik XVII a. pirmoje pusėje, ir iš jų Kot mini Joną Progulbickį, Minvydus, Joną Audzejevičių, Teodorą ir

Jurgį Skrodzkius, Matiševičių, Stasį Monkevičių, Karolį Gerdvilį. Šalia šių entuziastų apaštalauti liaudyje, atsirado ir lenkų pastorių vaikų, jau Lietuvoj gimusių ir čia auklėtų, kurie susidomėjo lietuvių kalba ir liaudimi. Tokie buvę: Božimovskis, Jonas Halesius, Samuelis Tamoševskis, Samuelis Lipskis, vėliau Samuelis Boguslovas Chilinskis, Andrius Musonius ir kiti jaunesni. Prie šių jungėsi ir Lietuvoj gimęs vokietis, ev. kun. Martyno Bythnerio sūnus Samuelis.⁵⁰

Vis tiek kurių motyvų skatinami jie ėmėsi lietuviškojo rašto, vis dėlto negalima nematyti jų uolumo bei entuziazmo katekizuoti lietuvius ir sakyti lietuviškus pamokslus bent kai kuriose vietose, kaip Kėdainiuose, Biržuose, Šiluvoje. Bet tai vienos kartos ir kai kurių jos vaikų, išėjusių į kunigus nuopelnas. Ši pastorių karta yra pirmoji ir vienintelė tokių nusiteikimų visoj lietuvių reformacijos istorijoje. Kadangi ji brendo ir apsisprendė už lietuviškumą anksčiau, negu buvo įkurti alumnatai Slucke ir Kėdainiuose, tai tam tikrą nuopelną tektų priskirti ir Šiluvos alumnatui, kuris juos ruošė.

Ši karta, bandydama pasivyti katalikus, vienu atžvilgiu siekė juos ir pralenkti, būtent — Šv. Rašto vertimu. Čia vėl matome pirmose eilėse šiluviškį alumną Joną Božimovskį, gavusį iš Karaliaučiaus Bretkūno vertimo rankraštį ir pradėjusį darbą tuoj po *Knygos nobažnystės* išleidimo. Vėliau jo darbas susikryžio su jaunesnio kunigo Samuelio Boguslovo Chilinskio užmoju išversti Šv. Raštą be Vilniaus sinodo pavedimo ir pritarimo. Chilinskis buvo baigęs Kėdainių alumnatą, kur profesoriavo minėtos kartos atstovai — Progulbickis ir Tamoševskis. Išsiųstas į Olandiją tolimesnių studijų, paskui persikėlė į Anglijos Oxfordą ir čia, remiamas anglikonų, jis išvertė jau 1660 metais Naująjį Testamentą ir davė jį patikrinti „žinomiems lituanistams Jonui Božimovskiui ir Teodorui

Skrodzkiui“. Šis vertimas buvo atspausdintas 1661 metais Anglijoje, tačiau Vilniaus sinodas jį atmetė, kaip netinkamą, ir toliau rėmė Božimovskio darbą. Božimovskiui mirus (1673), darbą bandė tęsti jo sūnus Jonas ir Samuelis Bythneris, bet Vilniaus sinodas įsakė jį perduoti Mikalojui Minvydui. Vertimas 1681 m. sudegė Biržų klebonijoje ir jį teko pradėti iš naujo. Minvydui mirus (1688), Naujojo Testamento vertimą pagaliau baigė Samuelis Bythneris ir jį Karolinos Radvilaitės lėšomis išleido 1701 m. Karaliaučiuje.⁵¹ Taip minėtos kartos užmojis po dramatiškų konfliktų ir įvairių nesėkmių buvo įvykdytas bent dalimi. Dramatiškas pasirodė ir šio darbo užbaigėjo kun. Bythnerio vaidmuo, kai jis, po Karolinos Radvilaitės mirties, bandė gelbėti Lietuvos reformaciją išduodamas Lietuvos interesus.

NAUJA KATALIKŲ BAŽNYČIA ŠILUVOJE

Pirmoji bažnyčia, kurią pastatė Kazakevičius, darėsi per maža vietiniams, juo labiau maldininkams. Reikėjo naujos didesnės, bet parapija buvo nepajėgi ją statyti. Fundatorių didikų nebuvo arba jų nenorėta, nes būtų iškilęs patronato ir kolicijos teisių klausimas. Vienintelis bažnyčios fundatorius galėjo būti pats klebonas.

Beplanuojant statyti naują bažnyčią, per Šiluvos dvarus ir kaimus perbėgo viena nelaukta žinia: Šiluvos reformatoriaus Šemetos vaikaitis Jonas išvyksta į Romą ruošti katalikų kunigu. Šią žinią turėjo nemaloniai priimti Žemaičių kalvinų sinodas, tuo metu vykęs kaip tik Šiluvoje. Tai buvo trečia staigmena kalvinams iš Šemetų šeimos. Pirmoji — kai Merkelio sūnus Jonas, studijavęs protestantiškuose universitetuose, perėjo į katalikus.

Antroji — kai kitas Merkelio sūnus Merkelis ir trečiojo Vaclovo sūnus Kristupas grąžino katalikams Šiaulėnų bažnyčią ir jos turtus.

Dabar Šiaulėnų savininko Merkelio vaikaitis, Aleksandro ir Konstancijos Sapiegaite sūnus, 21 metų jaunuolis, išvyko į Propagandos kongregacijos seminariją ruošti misijoms. Šiam pašaukimui jis apsisprendė baigdamas jėzuitų mokyklą Vilniuje, kur buvo priimtas 15 metų amžiaus. Mokyklos kataloguose pažymėta, kad jis „ekseretikas“, dar nepadaręs priesaikos, mokąs žemaičių ir lenkų kalbas. Po poros metų, kai jam buvo septyniolika, pažymėta, kad jau padaręs priesaiką. Po to per 4 metus išėjęs retoriką, logiką, fiziką, metafiziką ir išmokęs lotynų kalbos, 1639 metais išvyko Romon.⁵²

Kitais metais Kazakevičius pradėjo statyti naują bažnyčią savo lėšomis. Statė ją medinę, kaip ir pirmąją, bet žymiai didesnę ir puošnesnę, tais laikais populiariaus kryžminių bažnyčių stiliumi. Toks stilius, arba forma, kaip tik buvo būdinga restauracijos laikotarpiui, siekiant pabrėžti kryžių.

Bažnyčia buvo baigta 1641 metais ir atrodė maždaug šitaip. Sienos buvo iš tašytų pušinių sienojų, stogas dengtas malksnomis. Virš bažnyčios buvo bokštas, dengtas balta skarda, o ant bokšto žalvarinis auksu dengtas kryžius. Bažnyčioje buvo vienas didelis altorius ir du mažesni šonuose — koplyčiose. Altoriai mūriniai ir paausuoti, dengiami drobinium uždangalu. Sakykla, krikštykla ir grotelės virš zakristijos dažytos, o grotelės prieš didįjį altorių nedažytos. Langų bažnyčioje buvo 20, o zakristijoje po 4 mažesnius apačioj ir viršuj. Prie bažnyčios buvo malksnomis dengta varpinė su vienu dideliu ir dviem mažais varpais. Šventorius buvo aptvertas sienojų tvora su vartais, dengtais malksnomis.⁵³

Prie bažnyčios po poros metų buvo pastatyta altarija, vėliau vadinama *skoraltinės* vardu. Ją pastatė Gabrielius Klausgaila, Skoraičių dvaro savininkas, dėl to vadinamas dar Skoraičių. Klausgailos, Šiluvos parapiečiai, buvo senos žemaičių giminės, kurią savo raštuose jau XIV a. mini kryžiuočiai. Stasys Pukšta Klausgailaitis buvo Žemaičių pilininku tuo metu, kai Vnučkienė reformavo Šiluvą, ir jis tada pasirašė šios fundacijos aktą.⁵⁴ Gabrielius Klausgaila-Skoraitis paskyrė 10.000 lenkiškų auksinų ir 1 margą žemės ne tik altarijai įkurti, bet ir stipendiją dviem berniukam leisti į kunigus ir trims vargšams išlaikyti prie bažnyčios. Fundatorius pasilaikė sau ir giminei koliatoriaus teisę, kuri buvo išlaikyta ligi XIX amžiaus pusės, kol rusai visas fundacijas nusavino.⁵⁵

Skoraitinė altarija betgi buvo ne pirmoji. Prieš tai ir žymiai anksčiau (1625) buvo įkurta kita altarija. Jos fundacijos aktai nežinomi, gal jų ir visai nebuvo arba taip buvo kuklūs, jog nesaugota. Ji buvo vadinama *smolokine* — nuo Smolkos, Smoloko. Šias dvi altarijas mini 1748 metais vysk. Ant. Tiškevičius ir sako, kad *skoraitinė* buvusi prie tos pačios bažnyčios (ad eandem ecclesiam). Kurgi buvo anoji — *smolokinė*? Vėliau viena iš dviejų altarijų yra buvusi prie kapų, netoli akmens, kur buvo atrasti dokumentai. Ten stovėjo koplyčia (Capella ad lapidem), kur altarista laikydavo mišias. Šią koplyčią 1663 metais, po antrojo švedmečio, pastatė vysk. Aleksandras Sapiega, o ją perstatė 1804 metais vysk. Simonas Giedraitis. Buvo žinomos tik šios dvi medinės koplyčios, kol paskutiniąją griauinant ir ruošiant pamatus mūrinei, 1912 metais „buvo rasti pamatai trijų buvusių koplyčių. .. Pirmoji pasirodė buvusi maža, aštuonkampė, apie pačius akmenis“.⁵⁶

Šis radinys patikslina pirmosios altarijos vietą prie koplyčios, kuri Kazakevičiaus laikais taip pat buvo pastatyta.

Įdomi dar viena smulkmena. Kazakevičiui tebesant klebonu, šiluviškis bajoras Jaunaitis Tarula paskyrė tam tikrą pinigų sumą bažnyčios lempai, tur būt, — prie Švč. Sakramento, šios fundacijos tekstas nežinomas, tik minimas.⁵⁷

Valančius pastebi, jog prie bažnyčios Kazakevičius įsteigęs ir parapiinę mokyklą, kurią galėjo lankyti visi vaikai be mokesčio. Tai jis turėjo padaryti ilgai netrukęs, kai tik atgavo Šiluvą, juoba, kad apie tą laiką parapiinės kalvinų mokyklos buvo pradėjusios krikti.⁵⁸

ŠILUVOS KLEBONAS — ŽEMAIČIŲ SUFRAGANAS

Kazakevičius buvo iš tų žmonių, kurie veikia ne vieni. Jis turėjo draugų, bendradarbių, rėmėjų. Kitaip jis nebūtų galėjęs atstatyti Šiluvos ir vesti bylas dėl kitų bažnyčių. Byloms vesti jis turėjo tokius patikėtinius, kaip Vaitiekų Norvydą, kuris veikė jo vardu Raseiniuose, ir Joną Osciką Vilniuje.⁵⁹ Kitose bylose jį ypatingai rėmė Merkelis Geišas, ilgametis (per 20 metų) Vyriausiojo Tribunolos narys bažnytinėms byloms. Su Geišu Kazakevičius keitėsi valdydami vyskupiją, kai būdavo reikalas. Važinėjo jiedu į vienas kito parapiją lietuviškų pamokslų sakyti. Geišo „gerais ir pamokomais pamokslais“ žavėjosi Žemaičių seniūnas Jeronimas Valavičius, o kancleris Albrechtas St. Radvilas, atvykęs į savo valdą Kražiuose arba Vilniuje, sako girdėjęs „dažnai jo pamokslus ir lenkų ir žemaičių kalba“.⁶⁰ Šisai Kazakevičiaus rėmėjas, kelių pareigų kunigas, Žemaičių kanauninkas ir Vilniaus prelatas - arkidiakonas, 1631 metais buvo paskirtas Žemaičių ganytoju, vietoj į Vilnių perkelta vysk. Abraomo Vainiaus.

Vysk. M. Geišo remiamas, Kazakevičius tęsė bylą dėl Pikelių bažnyčios, kurią buvo nusavinęs ir nugriovęs Merkelis Bilevičius; byla buvo laimėta, ir Bilevičiaus įpėdiniai (jis pats mirė 1629) turėjo bažnyčią atstatyti toje pačioje vietoje. Tai buvo padaryta jau 1636 m.⁶¹

Pagaliau apsispręsta leisti į kovą su galingais Radvilais, su kuriais dar taip neseniai buvo baigta sunki byla dėl Kėdainių, šį kartą reikėjo iš jų atkovoti Saločių bažnyčią, įsteigtą 1514 metais Barboros Pečkaitės ir turtu aprūpintą Liutkų bei Kmitų-Kuncevičių. Radvilai ją nusavino kartu su bažnytiniu turtu jau vysk. Petkūno laikais. Katalikų bažnyčią jie nugriovė ir pastatė toje vietoje reformatų bažnyčią. Šią bylą prieš Jonušą Radvilą vysk. Geišas pavedė Varnių prelatui Jurgiui Lopacinskiui. Tai buvo bene vienintelė byla šiame laikotarpyje, kada Kazakevičius buvo lyg ir paleistas atostogų. Toji byla buvo laimėta tik „po ilgo tįsytosi“, kaip sako Valančius.⁶²

Kazakevičius „atgavo daug katalikų bažnyčių“, kaip liudija 1643 m. Nemakščių klebonas Benediktas Miniota. Ir Valančius sako: „Kazakevičius buvo vyras buklus ir ant visa prasimanus; beieškodamas vienok bažnyčių, baisiai įkyrėjo kalvinams“.⁶³ Kur jis pridėjo ranką, ten jos nebeatitraukė ligi galo ir, atrodo, niekur nepralaimėjo. Už tai ponų pusėje sekė pralaimėjimas po pralaimėjimo. Tad buvo neišvengiama, kad jie jo nemėgo. Tačiau nėra žinių, kad jie būtų jam prikišę negarbingumą ar prasilenkimą su teise. Kalvinų šaltiniai jo irgi nemini blogu žodžiu. Daug nemeilės reiškama jėzuitams, bent dėl Kelmės ir Šiluvos,⁶⁴ nors šie minėtose bylose niekuo nebuvo dėti.

Ką apie Kazakevičių sako buvę jo bendradarbiai ir ilgamečiai pažįstami? Kai kurie iš jų turėjo progos prabilti po priesaika beruošiant Kazakevičių į Žemaičių sufraganus. Vienas tokių, Kauno žemės notaras Andrius Karolis Stankevičius, sako pažinęs Kazakevičių 20 metų,

jo vadovybėj studijavęs Braunsberge, girdėjęs jį viešuose disputuose Vilniuje, matęs laikant pamaldas. Kazakevičius visuose turėjęs gerą vardą, o veikloje buvo išminingas.

Kitas liudininkas — Vilniaus kanauninkas ir DLK referendaras bei notaras Pranas Izaikauskas — sako: „Pažįstu Joną Kazakevičių, Žemaičių kanauninką beveik 20 metų. Mačiau jį Vilniuje vedant bažnytinčius bei valstybinius reikalus ir tada įsitikinau jį esant vyrą rimtą, išmintingą ir gebantį vesti dalykus“.

Trečias liudininkas — instigatorius Steponas Chrzastowski sako pažinęs Kazakevičių per 20 metų, matęs jį laikant pamaldas, girdėjęs sakant pamokslus; laiko jį esant vienu iš pamaldžiausių ir mokyčiausių kunigų.

Šie ir kiti liudijimai buvo surinkti Romos atstovo bei surašyti 1643 m. kovo mėnesį.⁶⁵ Prieš metus pati Žemaičių kapitula jį buvo išrinkusi sufragano poaukščiui ir pasiūliusi Romai. Liudininkus apklausinęjus, vysk. Jurgis Tiškevičius priėmė tikėjimo išpažinimą raštu, kurį savo ranka Kazakevičius buvo surašęs. Iš to rašto matyti jo braižas — lygus, ramus, tvirtas. Roma pagaliau 1643 m. rugsėjo 31 d. paskyrė jį Žemaičių sufraganu bei tituliniu Spigaco vyskupu.⁶⁶

Gerą pusmetį prieš tai Kazakevičius Šiluvos knygoje (*Liber procesuum*) įrašė lietuviškai verstą pop. Urbono VIII bulę „*In Coena Domini*“. Tą vertimą jis buvo įrašęs knygoje ir 1641 m. balandžio 24 d. Tie du įrašai, rasti po 300 metų Šiluvoje, iškėlė lietuvių raštijos istorikams klausimą, kas gi tą bulę išvertė lietuviškai? Pradžioj atrodė, jog tai bus padaręs kan. Mikalojus Daukša. Bet pasirodė, jog vertimo kalba anaipol ne Daukšos stiliaus ir žodyno. Daukša jau buvo seniai miręs, kai šį sutrumpintą, Žemaičių vyskupijai pritaikytą vertimą vysk. J. Tiškevičius siuntinėjo parapijoms. Tiesa, šią bulę pa-

skleisti rūpinosi ir kiti vyskupai — St. Kiška, M. Geišas. Pastarasis ne tik gerai mokėjo lietuvių kalbą, bet ir bandė rašyti, Žemaičių kapituloje buvo tokių ir daugiau, neišskiriant Kazakevičiaus. Bet kas iš tikro šį raštą vertė, lieka tuo tarpu neatsakyta.⁶⁷

Paskirtas sufraganu, Kazakevičius turėjo talkinti vysk. grafui Jurgiui Tiškevičiui. Tris kartus jis buvo valdęs Žemaičių vyskupiją, dar nebūdamas vyskupu. Dabar, juo tapęs, tik trejus metus telaikė rankose vyskupo lazdą. Mirė 1646, sulaukęs 64 amžiaus metų. Su jo mirtimi neteko savo klebono ir Šiluva, kurios reikalais buvo rūpinęsis per 30 metų, o klebonu išbuvo 24 metus. Jo dėka ir visi Žemaičių vyskupai rodė Šiluvai ypatingą dėmesį, kaip rodo vizitacijų aktai.⁶⁸ Miręs vyskupu, jis atgulė nebe Šiluvoje, o senosios Varnių katedros rūsyje, šalia kitų Žemaičių vyskupų.

Prieš jį į tą rūšį atgulė vysk. Merkelis Geišas, apie kurį Valančius rašė: „Geišas mirdamas paliko septynias dešimtis ir tris bažnyčias, neskaitant koplyčių“. Mirus sufraganui Kazakevičiui, vysk. J. Tiškevičius dar tais pačiais metais rašė Romai: „Liko neatgauta tik viena parapiinė bažnyčia, bet eretikų rankose dar yra keletas altarijų. Visa kita atgauta teismo keliu (iure mediante) iš blogos valios savininkų“.⁶⁹

DAUKŠAS PABAIGIA, KĄ DAUKŠA PRADĖJO

Toji vienintelė ir paskutinė bažnyčia buvo Sofijos Vnučkienės reformuotoji, Kęstartų ir Burbų globai pavestoji Pašušvio bažnyčia. Ją bandė atkovoti buvęs Pašušvio klebonas Jonas Sorokas, kurį Vnučkienė buvo išvariusi. Bet jis savo ieškinį pateikė po keliolikos metų,

kai Vnučkienė jau buvo mirusi, ir jo byla Raseinių teisme buvo atmesta ir nebeatnaujinta. Pašušvys, matyt, nebuvo ir taip svarbi vieta, kad Kazakevičius paliko jį į galą ir pats nebespėjo net šios bylos pradėti. Tik po jo mirties, praėjus porai metų, Žemaičių kapitula, vysk. Jurgio Tiškevičiaus pavesta, ėmėsi šio reikalo.

Pašušvio savininkai buvo jau pasikeitę. Vietoj Burbos atėjo Duftas, o Vnučkienės seserėną Sebastijoną Kęstartą pakeitė jo sūnus Jonas Sebastijonas. Kadangi padėtis per pusšimtį metų buvo gerokai pasikeitusi, tai žemaičių kapitula galvojo — užteks Kęstartą ir Duftą gražiai paprašyti ir jie patys grąžins bažnyčią bei bažnytinį turtą. Kai šį žygį kapitula planavo, įvyko staigus pasikeitimas geluviškių Kęstartų šeimoje. Du broliai, Karolis ir Vladas, Didįjį ketvirtadienį (1647) atvyko su 16 dvaro tarnautojų kalvinų į Ariogalos katalikų bažnyčią ir visi kartu priėmė komuniją iš klebono Mykolo Kazimiero Ježevičiaus rankų. „Katalikai sutiko šį įvykį su dideliu džiaugsmu, o kalvinai su dideliu nustebimu ir skausmu“. Pasirodo, Karolis, Samuelio sūnus ir vaikaitis Mikalojaus, kuris ne kartą buvo minėtas Šiluvos kalvinų reikaluose, pradėjo žavėtis Ariogalos katalikų pamaldomis, klausytis pamokslų ir apsisprendė tapti kataliku. Juo pasekė brolis ir visi dvariškiai. Kai tai įvyko, dar buvo gyvas jų antros eilės dėdė Vilniaus vyskupas Abraomas Vainius, savo motiną Kęstartaitę taip pat laimėjęs katalikybei (ji buvo palaidota bernardinų bažnyčioje Trakuose).⁷⁰

Po metų (1648) Žemaičių kapitula parašė raštą Pašušvio savininkams, prašydama taikiu būdu grąžinti katalikams bažnytinį turtą. Kapitula laukė atsakymo ir nesulaukė ketvertą metų. Per tą laiką mirė Vilniuje vysk. Abraomas Vainius ir į jo vietą buvo perkeltas Žemaičių vyskupas Jurgis Tiškevičius. Šio vieton atėjo naujas vyskupas Petras Parčiauskis.

Nesulaukusi atsakymo, kapitula 1652 metais iškėlė Pašušvio savininkams bylą Raseinių teisme ir ją laimėjo. Bet kai pasiuntė Povilą Daukšą, Grinkiškio kleboną, perimti turtą, Kęstartas ir Duftas nė negalvojo vykdyti teismo sprendimo. Buvo laukta dar 2 metus, ir po to kun. Daukšas kapitulos vardu 1654 m. bylą perkėlė į Vilniaus tribunolą. Tribunolas savo sprendimą delsė, o paskui Vilnių užėmė maskviečiai ir Žemaitiją antrą kartą užplūdo švedai. Per tą laiką mirė vysk. Parčiauskis (1658) ir jį pakeitė Aleksandras Sapiega. Pagaliau 1662 metais atėjo toks Tribunolo sprendimas: bažnyčią su jos turtu grąžinti katalikams.

Kapitula, gavusi šį sprendimą, buvo tikra, jog Pašušvio savininkai, ilgai netrukę, sutvarkys visą reikalą. Tuo neabejojo ir vysk. A. Sapiega, nes 1664 m. rašydamas Romai, be kitko pastebėjo, jog „praėjusiais metais“ dar teko vieną bažnyčią teismo keliu grąžinti „į pirmykštę katalikų fundacijos tvarką“. ⁷¹ Deja, Kęstartas ir šį kartą nesiskubino grąžinti.

Kleb. P. Daukšas dar kartą kreipėsi į tribunolą ir po to buvo grąžintas Verdeikių kaimas, o kitas turtas ir bažnyčia pasilaikyta. Daukšas kreipėsi į tribunolą dar du kartu — 1664 ir 1665 m. Po to buvo grąžintas kitas turtas ir sumokėta 1000 auksinų už pražudytus katalikų bažnyčios baldus, apdarus bei indus. Pati bažnyčia ir šį kartą nebuvo grąžinta. Tada kleb. Daukšas nutarė bažnyčią pats atsiimti.

Jis suorganizavo grikiškiečių procesiją į Šv. Onos atlaidus Šiaulėnuose. Procesija 1665 metais liepos 25 dieną turėjo vykti per Pašušvį ir jau temstant pasiekė šią vietą. Kleb. Daukšas paprašė kalvinų, kad jie leistų nakčiai sukrauti jų bažnyčioje procesijos daiktus — altorėlius, vėliavas ir kita. Kalvinų kunigu tuo metu buvo Steponas Lempickis, ir jis leido kleb. Daukšui sudėti prašomus

daiktus. Kitą rytą Daukšas ne tik nepasiėmė savo bažnytinių daiktų, bet dar pranešė kalvinams, jog bažnyčią perima savo žinion. Taip pagaliau po 17 metų pastangų buvo atgauta paskutinė parapija, kuri reformatų rankose buvo išlaikyta 80 metų.⁷²

Ši byla vėl pajudino užmaršties skraistę, kuri buvo begaubianti didžiąją reformatorę Sofiją Vnučkienę. Kitados ji šaukėsi kan. Mikalojaus Daukšos liudyti savo vyro testamentą. Dabar jos pačios dokumentus panaudojo kaip liudininkus Daukšas, gal būt tolimas kan. Mikalojaus giminaitis. Povilas Daukšas užvertė paskutinį šių kovų lapą, kurį pirmasis buvo praskleidęs Mikalojus Daukša.

KOVŲ TARPSNIO APIBŪDINIMAS

Toji teisminė bažnyčios kova su dvaru nuo Daukšos bylų pradžios ligi Daukšo užbaigos užtruko lygiai 80 metų. Į šią kovą buvo įtraukti 8 Žemaičių vyskupai, pradedant Giedraičiu ir baigiant Sapiega. Didžioji vargo dalis per 29 metus (vyskupystės 33) teko Giedraičiui, šios kovos pradininkui ir strategui. Per tą laiką pasikeitė 8 Žemaičių seniūnai, pradedant Jonu Kiška ir baigiant Jurgiu Karoliu Glebavičium. Penki iš jų buvo žinomi konvertitai arba jų vaikai: Jurgis Katkevičius, Stasys Radvilas, Jonas Karolis Katkevičius, Jeronimas Valavičius ir Jonas Alfonsas Lackis. Jie valdė Žemaičius vienas po kito ištisus 55 metus pačiu reikšmingiausiu šios kovos laiku. Lackis mirė tais pačiais metais, kaip ir Kazakevičius ir Žemaičių seniūno pareigas (nuo 1646) perėmė Jonušas Radvilas, kalvinas.

Tame 80 metų laikotarpyje, tarp 1574 ir 1655, buvo susigrąžintos beveik visos bažnyčios Žemaičiuose ir Vil-

niaus vyskupijoje. Be to, pastatyta 86 naujos — maždaug pusė to bažnyčių skaičiaus, koks turėta nuo krikščionybės pradžios ligi 1574 metų.⁷³ žemaičiuose statė bažnyčias ir kūrė vienuolynus vyskupai ir didikai, ypač trys pastarieji žemaičių seniūnai — J. K. Katkevičius, Valavičius ir Lackis. Pirmasis pastatė arba atstatė bažnyčias Skuode, Kražiuose, Kretingoje; Jeronimas Valavičius — Nemakščiuose, Joniškyje ir su broliu Andriumi Tytuvėnuose ir Tryškiuose; Jonas Alfonsas Lackis — Vieksniuose. Čia neminimos jų statytos bažnyčios kitose Lietuvos srityse. Iš vyskupų vien Jurgis Tiškevičius pastatė 6 bažnyčias ir 5 koplyčias.

Kuriant naujas bažnyčias arba papildant fundacijas senosioms, buvo įrašomi tokie reikalavimai: steigti mokyklą, išlaikyti prieglaudą (špitolę), pasirūpininti vargoninku bei giesmininkais. Parapijos dėl to darėsi platesnės reikšmės židiniai.

1646 metais, kaip praneša vysk. J. Tiškevičius Romai, Žemaičiuose buvo virš 80 parapijų ir 17 koplyčių, į kurias vikarai važiuodavo laikyti pamaldų. Be to, buvo 10 kapelionijų bei altarijų. Kunigų tuo metu buvo 127. Beveik visos parapinės bažnyčios buvo vyskupo žinioje ir visi kunigai, išskyrus vieną kitą prelatą bei kanauninką, buvo vyskupo parenkami ir skiriami (sint meae collationis). Klebonai prie visų bažnyčių turėjo mokyklas ir išlaikė mokytojus. Vaikai buvo mokomi katekizmo, dekalogo, maldinių praktikų, be to, gramatikos, muzikos ir kitų dalykų pagal jų pajėgumą.⁷⁴ Prie parapijų buvo kuriamos brolijos liaudžiai. Iš jų 1639 ir 1646 metų pranešimuose minimos tokios brolijos: Kristaus Kūno, Kūdikėlio Jėzaus, Marijos Mergelės (rožinio), Angelo Sargo, Šv. Juozapo, Šv. Onos, Šv. Izidoriaus Artojo ir katechetinė — krikščioniškajam mokslui gilinti.⁷⁵

Ligi XVII a. pradžios žemaičiuose nebuvo jokių vienuolynų. Pirmuosius vienuolius atgabeno vysk. Giedraitis — jėzuitus į Kražius ir bernardinus į Kretingą. Bernardinai dar buvo pakviesti į Tytuvėnus ir Telšius, karmelitai į Linkuvą ir Naumiestį (dabar — Kudirkos Naumiestį), domininkonai į Raseinius, Virbalį ir Gardus-Žemaičių Kalvariją. Vyrų vienuolių Žemaičiuose 1646 metais buvo 110. Moterų buvo tik du vienuolynai: benediktinių Kražiuose ir kotryniečių Krakėse. Moterys pasaulietės taip pat rodė nemažą uolumą. Iš jų minėtinos Žemaičiuose ypač dvi: Elzbieta Goslauskaitė, Motiejaus Vainiaus žmona (antrą kartą ištekėjusi už Jer. Valavičiaus) ir Darata Vainiūtė, Stasio Bialozoro žmona. Pirmoji, likusi našle, aprūpino papildomomis fundacijomis Palangos, Gargždų, Kvėdarnos ir Užvenčio bažnyčias, o antroji, taip pat našlė, Grinkiškio bažnyčią. Minėtina ir Joana Tolvaišaitė, Žemaičių pilininko Adomo duktė, buvusi liuteronė; ištekėdama už Jono Alfonso Lackio, ji tapo katalike ir kartu su vyru — Žemaičių seniūnu rūpinosi bažnyčiomis, o Aukštadvaryje 1629 metais įkūrė dominikonų vienuolyną.⁷⁶

Jėzuitai Kražiuose garsėjo savo kolegija, kaip vėliau domininkonai Žemaičių Kalvarijoje ir Raseiniuose. Žemaičių Kalvarija susilaukė kryžiaus kalnų, kuriems vysk. J. Tiškevičius pampino lietuviškas maldas ir giesmes. Vienuoliai minėtose vietose, be Kražių, rūpinosi vietinėmis parapijomis ir talkino kaimyninėms. Garsėjo ir masinės misijos liaudžiai, o liaudies giedojimui, kuriuo rūpinosi jau vysk. M. Giedraitis, 1646 metais buvo išleistas Slavočinskio giesmynas. Jis literatūriniu ir kalbiniu atžvilgiu buvo geriausias iš visų katalikų ar reformatų paruoštų prieš tai ir po to.⁷⁷ Šito buvo galima pasiekti tik patvariai rūpinantis kalbine ir rašto pažanga per 50-60 metų. Lietuvių kalba darėsi platesnio dėmesio objektu,

kaip rodo prel. dr. Jurgio Szawinskio pranešimas Propagandos kongregacijai Romoje. Šiai kongregacijai leidus ir vysk. Jurgiui Tiškevičiui sutikus, jis penketą metų (1634-39) keliavo po Žemaičių parapijas, užrašinėjo vietos papročius ir savo pranešime lietuvių kalbą lygino su lotynų bei graikų kalbomis.⁷⁸

Katalikybės restauracijai toną ir kryptį davė vysk. Merkelis Giedraitis. Iš jo mokėsi ir Vilniaus vyskupai, kurių ne vienas Žemaičiuose įgijęs patirties, kėlėsi į sostinę. Šalia Giedraičio reikėtų statyti Leoną Sapiegą, talkinusį religinei restauracijai, gynusį stipria ranka valstybinį Lietuvos suverenumą, derinusį vidaus nesutarimus, rėmusi lietuviškąjį atgimimą ir kėlusį kultūros lygį.

Dvasinis-kultūrinis kilimas būtų buvęs žymiai didesnis, jei ne vidaus nesutarimai ir karai su kaimynais. Karų židiniai buvo keturi ir trys iš jų pašonėje. Grėsmingiausi buvo švedai, kurie siekė įsistiprinti šiapus Baltijos. Su jais kariauta Livonijoje penketą metų (1601-1606), kol Jonas Karolis Katkevičius įveikė ties Salaspiliu. Antras židinys buvo Lenkija, kur trejus metus (1606-09) vyko bajorų maištas prieš karalių, įvėlęs ir lietuvius. Radvilai siuntė ištisas karių ekspedicijas paremti lenkų reformatų, kovojančių prieš karalių kataliką Zigmantą Vazą, o Katkevičiai — jam ginti. Trečias nerimo židinys buvo Maskva, su kuria devynerius metus (1609-1618) kariavo lenkai, ir lietuviai čia vėl buvo įvelti. Tuo tarpu atsivėrė ketvirtas — turkų grėsmės židinys ir jį gesinti 1621 metais išskubėjo tas pats Katkevičius. Jis įveikė juos ties Chotinu, bet švedai per tą laiką spėjo užimti Prūsus ir Klaipėdą, o 1625 m. užvaldė ir visą Žemaitiją. Šis švedmetis, vadinamas pirmuoju, truko 4 metus.

Per tuos karus, užtrukusius 30 metų, didikai nepasidarė vieningesni. Įtampos tarp Radvilų ir Katkevičių vėl ir vėl iškildavo, dėl to kariaudami su išoriniais priešais,

jie savo planų ir karinių jėgų nepajėgė derinti. Nesutarimai, kivirčiai ir net savotiški karai vyko tarp mažesnių didponių. Jie grobė vienas kito žemes, naikino pasėlius, gyvulius, sodybas, o paskui bylinėjosi ir teismo sprendimų nevykdė.

Veržlumas siekti valdžios, godumas turtų buvo viena iš ryškiausių šio šimtmečio lietuvių ponijos žymių. Antroji paralelinė žymė buvo dvasinis nerimas, ieškojimas, kovojimas už įsitikinimus ir atgailojimas. Tos dvi gijos pynėsi ir jaukėsi, taip kad sunku jas kartais ir beišskirti. Išsiskiria tik atskiri skaidrūs arba tamsūs siluetai asmenų, dalyvavusių tose varžybose arba joms vadovavusių.

* *

*

Pasidaliję turtu ir apsidraudę teisiškai, katalikai ir reformatai daug kur liko tose pačiose vietose arba artimais kaimynais. Taip buvo Raseiniuose, Kurtuvėnuose, Pikeliuose, Saločiuose, Šiluvoje. Tos vietos buvo dviejų vadovybių žinioje — kalvinų sinodo ir katalikų kurijos, praktiškai — kalvinų bendruomenės globėjų pasauliečių ir katalikų parapijos klebono. Daug kas priklausė nuo jų išminties ir geros valios. Tačiau buvo neišvengiama, kad nekiltų naujų nesutarimų ir naujų bylų. Žmogiškos proveržos buvo tos pačios, tik nebe tie patys žmonės ir kiti nesutarimų objektai. Tai matysime sekančiame skyriuje.

ŠEŠTAS SKYRIUS

KOVA DĖL KRYŽIAUS
IR LIETUVA
KRYŽKELEJE

V

ienas kovų tarpsnis — dėl bažnyčių — buvo baigtas, bet nesibaigė kitas — dėl religinių formų ir ženklų. Šios kovos centre buvo

kryžius, vieniems stabmeldybės ženklas, antriems išganymo simbolis. Kur reformatai kūrėsi atskiriau ir toliau nuo katalikų bažnyčių ir jų kapinių, ten mažiau būta ir nesusipratimų. Priešingai, kur gyventa kartu, ten kryžius vieniems badė akis, kitus skatino dar labiau jį pabrėžti.

Šiluva buvo augantis katalikų židinys. Ji buvo „lan-koma maldininkų gausiais būriais iš įvairių valstybės vietų“. Taip rašė Romai vysk. Jurgis Tiškevičius, mirus Kazakevičiui.¹ Tiems maldininkams vis buvo primenama, kas vyko Šiluvoje pirmųjų kovų metu. Buvo rodoma ir toji skrynja, kuri buvo iškasta su dokumentais iš po žemių. Visa tai jautrino vietos kalvinus. Buvo ir kitų priežasčių įtampoms ir kivirčams, kurių iš anksto niekas negalėjo pramatyti. Buvo galima tik jausti, kad po Kazakevičiaus, kuris turėjo ypatingą autoritetą, nebus lengva jo įpėdiniams.

Besižvalgant, ką skirti nauju klebonu, vyskupui reikėjo pramatyti, kad jis būtų nemažesnis bajoras už vietinius dvarininkus, nemenkesnio išsilavinimo kaip reformatų kunigai, kurių dalis jau buvo ir užsieniuose studijavę; be to, kad mokėtų reikale apsiginti teisme ir kad būtų bent kanauninkas, kaip pastarasis buvęs klebonas. Tokį vysk. Tiškevičius rado ir paskyrė kan. Mikalojų Sviekauską.

KARALIŠKASIS KLEBONAS SVIEKAUSKAS

Sviekauskas buvo perkeltas į Šiluvą iš Kražių, kur po Merkelio Geišo ėjo klebono pareigas. Šis perkėlimas tur būt buvo ir šioks toks paaukštinimas, bent jau ne pažeminimas, nes abi vietos buvo „kanauninkiškos“ ir abiejų vietų klebonai dar taip neseniai buvo iškopę į vyskupų sostus.

Sviekauskas nebuvo žemaitis, kaip Kazakevičius, bet įsigyvenęs Žemaičiuose. Atvyko jis iš Vilniaus srities kaip ir jo giminaitis Benediktas Sviekauskas, kurį su kitais lietuviais kunigais buvo atsigabenęs vysk. Giedraitis. Benediktą Sviekauską Giedraitis 1594 m. pakėlė ka-

nauninku ir paskyrė klebonu Joniškiui. Čia jis, padedamas Jeronimo Valavičiaus, pastatė naują mūro bažnyčią, o Petro Valavičiaus aukos dėka įtaisė vargonus. Sviekauskas klebonu išbuvo apie 30 metų, nes minimas dar

1623 m.² Šio savo giminaičio, greičiausiai dėdės, keliais gana anksti atsekė į Žemaičių vyskupiją ir Mikalojus Sviekauskas.

Iš kurios Vilniaus srities vietovės buvo kilę Sviekauskai, galima nustatyti iš Benedikto Sviekausko artimo ryšio su Valavičiais. Valavičiai turėjo Užgirio-Zaliesės dvarą apie 23 km į pietų vakarus nuo Gardino. Tame dvare busimasis Žemaičių seniūnas Jeronimas Valavičius 1602 metais pastatė bažnyčią, o jo brolis Vilniaus vyskupas Eustakas 1623 m. parūpino fundaciją. Ši Zaliesės bažnyčia bei parapija priklausė Gardino dekanatui.³ Zaliesę laikė savo tėviške ir kan. Mikalojus Sviekauskas, kaip rodo jo testamentas.

Iš testamento sužinome ir apie naujojo Šiluvos klebono šeimą. Jo brolis Petras buvo kunigas Vilniaus vyskupijoje, o Erazmas — žemės teisėjas Ašmenoje. Iš kitų brolių minimi: Rapolas, Danielius, Povilas, Kristupas ir sesuo Legeckienė. Mikalojus buvo vyriausias šeimoje, anksti išėjęs iš namų ir atsisakęs dalies tėviškėje. Kaip vyriausias sūnus, jis greičiausiai gavo tėvo vardą. Testamente tėvai neminimi, bet heraldikoje randame Mikalojų Sviekauską, vedusį Julijoną Gumauskaitę, turėjusią tris seseris ir tiek pat brolių, iš kurių Antanas buvo jėzuitas. Gumauskai, kaip ir Sviekauskai, buvo kilmingieji ir turėjo herbus.

Kan. Mikalojus greičiausiai mokėsi pas jėzuitus Vilniuje, o gal ir Krokuvos akademijoje, nes po studijų kurį laiką dirbo sekretoriumi karaliaus kanceliarijoje. Karališkojo sekretoriaus titulą jis mėgo vartoti ir vėliau.

Sviekausko ryšiai su karaliaus kanceliarija galėjo praversti Žemaičių kapitulai, kuri turėjo įvairių teisminių reikalų dėl bažnyčių; tur būt dėl to pačioj pradžioj jam buvo pavestos kapitulos prokuratoriaus pareigos. Kražių klebonu jį turėjo parinkti bei paskirti vysk. Merkelis Geišas. Tuo metu Žemaičių seniūnu dar buvo ir Jeronimas Valavičius, Sviekauskų rėmėjas. Šį paskyrimą turėjo dar pateisinti Sviekausko lietuviškumas bei vietinės kalbos mokėjimas, be to, pažintis su jėzuitais.

Kun. Sviekauskas išbuvo Kražiuose apie 15 metų ir gražiai sugyveno su vietos jėzuitais, kurie vedė ne tik kolegiją, bet ir kunigų seminariją. Sviekauskas buvo dar neseniai atkeltas į Kražius, kai įvyko nesusipratimas tarp Žemaičių kapitulos ir jėzuitų. Klierikų vizitatorius iš kapitulos tuo metu buvo prel. Jurgis Lopacinskis. Jis 1635 m. visos kapitulos vardu pateikė vysk. Jurgiui Tiškevičiui prašymą, kad perkeltų seminariją iš Kražių į Varnius, nes jėzuitų auklėjimas turįs trūkumą. Jėzuitai dėl to išsižeidė ir atsisakė toliau mokyti klierikus. Kapitula, ilgėliau palaukusi, pavedė kan. Sviekauskui perkalbėti jėzuitus, kad jie toliau vadovautų kunigų seminarijai Kražiuose. Gerų savo santykių dėka jis šį reikalą laimingai sutvarkė.

Turėdamas pareigų bei reikalų kapituloje, Sviekauskas dažniau važinėdavo į Varnius. Kapituloje jis turėjo gerų draugų, tarp kurių savo testamente ypatingai prisimena žemaitį kan. Kristupą Dirvoniškį, vysk. Giedraičio auklėtinį. Jo ryšiai turėjo būti neblogi ir su Šiluvos klebonu kan. J. Kazakevičiumi. Kazakevičius yra sakęs pamokslų Kražiuose, o Sviekauskas turėjo tuo pačiu atsilyginti Kazakevičiui Šiluvoje. Be kitko, Sviekauskui teko savo ranka perrašyti Šiluvos fundacijos aktus į vyskupijos dokumentų rinkinį, vadinamą Babinausko Kodeksu. Šiame kodekse jo parašus dar randame įkuriant 1658 m.

altariją Šeduvoje, steigiant 1662 m. Žemaičių scholastiko prelatūrą ir liudijant 1663 m. kan. dr. Jokūbo Stancikevičiaus testamentą.⁴

Sviekauskas buvo perkeltas į Šiluvą po Kazakevičiaus mirties — dar tais pačiais ar sekančiais metais. Čia jis rado neseniai pastatytą bažnyčią, vartojamą pamaldoms, bet dar nekonsekreuotą. Tai rodytų, jog ji buvo ne visai įrengta arba neišpuošta. Sviekausko rūpestis ir pareiga buvo bažnyčią atbaigti, išgražinti, praturtinti. Jis tai ir padarė per keletą pirmųjų metų.

Besiruošiant bažnyčią konsekruoti pasikeitė Žemaičių vyskupai. Grafas Tiškevičius buvo perkeltas į Vilnių, o į jo vietą atvyko Petras Kazimieras Parčiauskis, Braunsbergo bei Vilniaus jėzuitų auklėtinis, kilęs iš Vilniaus srities, prieš tai buvęs Smolensko vyskupu. Naujas ganytojas skubėjo susipažinti su parapijomis, tai greit atvyko Šiluvon ir 1651 m. sausio 8 dieną pakonsekravo bažnyčią. Ta proga jis atliko ir kanonų reikalaujamą parapijos vizitaciją.

PREPOZITINĖ PRIVILEGIJA ŠILUVOS BAŽNYČIAI

Radęs parapiją pavyzdingai tvarkomą, bažnyčią išpuoštą, be to, žinomą garsiais atlaisais ir Dievo Motinos paveikslu, vysk. Parčiauskis suteikė Šiluvai prepozitūros teises bei privilegijas. Tuo pačiu Šiluvos klebonas gavo prepozito titulą.⁵ Ligi šiol tokias teises vysk. J. Tiškevičiaus dėka turėjo Skuodo ir Salantų parapijos. Vėliau kitas vysk. Tiškevičius — Antanas šiuo titulu apdovanojo Tverų ir Veliuonos parapijas.⁶ Tokių prepozitinių bažnyčių žymiai daugiau turėjo Vilniaus vyskupija.

Prepozitinių parapijų pareiga, be kitko, buvo skleisti Marijos garbę. Jau vysk. Jurgis Tiškevičius, pranešda-

mas Romai apie suteiktą prepozitūros poaukštį Skuodo parapijai, čia pat prideda, jog įvesta kasdienis Marijos valandų giedojimas ir mišios josios garbei. Šias kasdienes pamaldas paprastai laikydavo senyvo amžiaus kunigai — mansininkai, išlaikomi specialios fundacijos.

Prieš gaudamas prepozitūros privilegijas Šiluvai kan. Sviekauskas turėjo pasirinkti nauja fundacija. Tokį fundatorių jis rado pačioj Šiluvos parapijoj. Juo buvo Kristupas Kočėnas, Šaukoto ir Laukuvos dvarų savininkas. Šiuos dvarus jis gavo vesdamas šiluviškių Ukolskių dukterį Oną. Jo paties seneliai buvo atkilę į Raseinių apylinkes iš Naugarduko srities, kurią kitados valdė Radvilas Juodasis. Kočėnų giminė yra žinoma iš XV a. pradžios. Vienas Kočėnas dalyvavo tarp lietuvių kilmingųjų Horodlės akte, kitas minimas Lietuvos Metrikoje XV a. pusėje, o trečias — Laurentas 1607 m. pasirašė Joniškio bažnyčiai privilegiją, esant ten klebonu Benediktui Sviekauskui.⁷

Kristupas Kočėnas paskyrė šiai fundacijai 55.000 auksinų, iš kurių turėjo pragyventi 4 senyvi kunigai. Jie kasdien turėjo giedoti Marijos valandas bažnyčioje, sekmadieniais ir šventadieniais laikyti giedotines votyvines mišias, o šiokiadieniais — skaitytines Marijos garbei; be to, vienerias gedulingas mišias kas savaitę jie turėjo laikyti už fundatoriaus vėlę. Savo fundaciją Kristupas Kočėnas padarė 1650 m. birželio 15 d., o vysk. Parčiauskis ją patvirtino 1651 m. sausio 11 d.⁸ Ta proga vyskupas nustatė ir busimųjų mansininkų pareigas.

Kočėno žmona buvo anksčiau mirusi ir palaidota Tytuvėnuose, o jis pasiprašė palaidojamas senu pranciškono apdaru Šiluvos bažnyčios rūsyje. Vaikų jie neturėjo, tad Kočėnas perleido kapitulai abu savo dvarus, pradžioj užstato teisėmis, o vėliau ir nuosavybėn, kaip „naują fundaciją“. šiuo titulu Šaukoto ir Laukuvos dvarai minimi

Žemaičių mokesčių rinkėjų 1661 metais. Šiuos dvarus 1771 m. atpirko iš kapitulos Jokūbas Nagurskis, Žaiginio savininko Lauryno brolis,⁹ įsipynęs kiek vėliau į Šiluvos istoriją.

Šiluva neilgai džiaugėsi ramybe ir naujais laimėjimais. Vakarų kaimynystėje neseniai buvo baigtas 30 metų užtrukęs religinis karas ir po to prasidėjo maras. Žemaitija bandė gintis, kad jis neatslinktų ligi čionai. Buvo užblokuotos sienos ir nieko neįsileista iš Vokietijos. Tačiau maras prasiveržė, plėtėsi ir užtruko, ypač Žemaičiuose, ligi 1654 m. pradžios. Didesnės nelaimės artėjo Lietuvai su naujais karais.

MASKOLIŲ IR ŠVEDŲ SIAUBAS

Lietuva buvo įvelta į Ukrainos kazokų kovas su lenkais. Kazokai, ieškodami paramos, 1654 metais pasidavė Maskvos globai ir tada Maskva atgrėžė savo ginklus pirmiausia prieš Lietuvą. Karinių Lietuvos jėgų vadas tuo metu buvo Jonušas Radvilas, mūsų jau minėto Kėdainių valdytojo Kristupo ir Onos Kiškaitės sūnus. Jis nepajėgė suorganizuoti rimtesnio pasipriešinimo, nes kliudė vidaus painiavos. Karalius Jonas Kazimieras Vaza norėjo karinę Lietuvos vadovybę perleisti lauko etmonui V. Gasiauskiui, o Radvilas gynė savo poziciją. Ši kova per ilgai užtruko Varšuvos seime. Kai Radvilas su lauko etmonu grįžo į Vilnių, rusai su 300.000 karių jau buvo pasiruošę smogti Lietuvos sostinei.

Radvilas ir Gasiauskis pasitraukė iš Vilniaus ir išskubėjo į Kėdainius telkti naujų jėgų. Vilnius pirmą kartą nuo kryžiuočių laikų pateko į priešų rankas. Rusai pradėjo nežmoniškai plėsti sostinę, gabenti turtus į Rusiją,

pagaliau užsidegė miestas ir per 17 dienų liepsnos visa naikino.

Rusai užvaldė ne tik Vilnių, bet pasiekė Gardiną, Trakus ir Kauną. Kauno apylinkėse 1655 m. rugpiūčio mėnesį, po rusų užplūdimo, pakelėse buvo pilna lavonų. Kai mai, miesteliai, dvarai, kur tik rusai perėjo, buvo sudeginti — neliko nei vienos sveikos trobelės. Pačiame Kaune bažnyčios buvo išplėštos, knygos išmestos į gatvę, lavonai iš karstų išversti, miestas sudegintas. Trakuose taip pat sudegintos bažnyčios, pilis ir visas miestas. Vilniuje prasidėjo badas ir maras — žmonės mirė gatvėse.¹⁰

Tuo pačiu laiku švedai buvo sutelkę dideles savo jėgas Livonijoje ir laukė progos užimti likusią Lietuvos dalį. Iš Lenkijos nebuvo galima tikėtis jokios pagalbos, tad Jonušas Radvilas bandė pats organizuoti krašto gynimą. Jis tarėsi su Lietuvos senatoriais ir bajorais, bet pasitarimai buvo nevaisingi. Jis dairėsi pagalbos iš užsienio, bet jos negavo. Tada bandė palenkti savo pusėn švedus.

Švedai jau buvo pradėję karą prieš Lenkiją, ir Radvilas pasiūlė šiame kare palikti švedams laisvas rankas. Jei švedai karą su lenkais laimėtų, tada lietuviai pripažintų jų karalių didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Švedų atstovas Livonijoje siūlė savas sąlygas, kurios Kėdainiuose buvo apsvarstytos, naujai perredaguotos ir 1655 m. rugpiūčio 17 d. pasirašytos abiejų Lietuvos etmonų, bajorų ir karių. Bet švedai ir po to nedavė savo karinės pagalbos Lietuvai.

Po poros mėnesių vėl buvo sušauktas platesnis bajorų suvažiavimas Kėdainiuose, į kurį atvyko ir švedų atstovas baronas Skytte. Jis pastebėjo, kad katalikai bajorai nepalankūs Radvilui ir pasistengė šias nuotaikas greit išnaudoti. Jis pasiūlė Lietuvos-Švedijos unijos aktą, atsisakant nuo unijos su Lenkija. Lietuvai šiuo aktu paliekama jos santvarka ir luominės bei tikybinės laisvės, o

didžiuoju Lietuvos kunigaikščių skelbiamas Karolis X Gustavas. Lietuvos ir Švedijos unija buvo pasirašyta 1655 metais spalio 20 dieną ir savo parašus padėjo Radvilas, Žemaičių vysk. Parčiauskis, Vilniaus vysk. Tiškevičiaus vardu kan. Bialozoras ir 1.134 bajorai.¹¹ Po to švedai įvedė Žemaitijon savo karines įgulas ir pagal sutartį turėjo mobilizuoti jėgas prieš rusus.

Bet švedai sutarties nesilaikė, tik vykdė karinę krašto okupaciją. Tai matydamas, Radvilas su nedidele savo kariuomene pasitraukė už Nemuno, pasiekė savo pilį Tikocine, Palenkėje, ir čia paskutinę 1655 metų dieną mirė. Su juo baigėsi per 100 metų trukusi Biržų Radvilų šakos galybė. Jo vienintelė duktė ištėkėjo už pusbrolio Boguslavo Radvilo, kuris jau anksčiau buvo persikėlęs į vokiškuosius Prūsus.

Švedai nepajudino nė piršto prieš Maskvą. Net neprasė, kad rusai pasitrauktų iš Vilniaus bei kitų Lietuvos sričių. Savo kariuomenei išlaikyti Žemaičiuose, jie apkrovė žmones dideliais mokesčiais ir patys juos rinko. Kai mokesčių neužteko, švedai pradėjo plėšti dvarus ir vienuolynus. Žemaičiai bajorai bandė priešintis. Pavasariop jie sukilo, pasinaudoję momentu, kai lenkai, vadovaujami vilkijiškio Aleksandro Hiliaro Palubinskio juos pliekė prie Varšuvos ir Tikocino. Švedai Žemaičių sukilimą malšino be atodairos — degino dvarus, bažnyčias, kaimus, prievartavo ir žudė nekaltus žmones, o sukilėlius bajorus grūdo į kalėjimus.¹²

Šioj padėty pasirodė tikru Žemaičių ganytoju vysk. Parčiauskis. Valančius apie jį sako: „Mylėdamas savo aveles, nebėgo iš Žemaitijos, nors būtų radęs kur sprukti“. Švedai nužudė jo tikrą brolių jėzuitą Martyną ir padarė daug kitos žalos. Vyskupas ne tik pasiliko su kenčiančiais žmonėmis. Jis panaudojo vyskupijos turtus, be-
rods, Kočėno pavestuosius, ir „išpirko daug nekaltų žmo-

nių, vaitojančių švedų kalėjimuose“, švedai dar tebesiautėjo, kai vyskupas išsiruošė lankyti vyskupiją. Jis lankė likusias bažnyčias, apžiūrinėjo sudegintąsias, guodė ir stiprino tikinčiuosius. Labiausiai jį skaudino, kad iš pačių žemaičių buvo atsiradę tokių, kurie, pasinaudodami suirute, plėšė dvarus ir bažnyčias. Be to, kaip švedai ir čigonai, pasityčiodami vaikščiojo užsidėję liturginius drabužius. Tokiems vyskupas įsakė neduoti išrišimo.³³

Švedų ir rusų būriai šeimininkavo po visą Lietuvą, traukė iš vienos vietos į kitą ir siaubė kraštą. Vyskupas nebesulaukė to siaubo pabaigos. Jis mirė 1658 m. gruodžio 6 dieną. Prieš mirdamas dar paskirstė savo asmeninę turtą vienuolynams ir kai kurioms bažnyčioms, tarp jų ir Šiluvai. Matyt, kuklus buvo jo turtas, kad Šiluvai teko tik 100 florinų ir naujai paaukuota mišių taurė.¹⁴

Rusų ir švedų „tvanas“, kaip jį pavadino Henrikas Sienkevičius, užtruko ištisus septynerius metus. Krašto ūkis buvo sugriautas, laukai apleisti, sodybos sunaikintos. Badas daugeliui žvelgė į akis. Kilo epidemijos ir atėjo pati siaubingiausia nelaimė — maras. Jis plito sparčiai, apėmė plačias sritis ir užtruko nuo 1657 ligi 1659 metų; truputį stabtelėjęs, vėl atsinaujino ir tęsėsi iki 1662 metų. Per šį marą mirė daug žmonių. Vien Jurbarko seniūnijoje liko apie keletas šimtų tuščių sodybų. Žuvo nemaža kunigų ir vienuolių, gelbėjusių žmones bei laidojusių mirusius. Vien jėzuitų, skaičiuojant ir ankstyvesnių marų aukas, krito 71 asmuo.¹⁵ Lietuva atrodė bejėgiškai žūstanti, kaip sako to meto viena giesmė:

*Visi pašaliai ašaromis plūsta,
Jau regim mūsų karalystė žūsta.
Miestai ir sodos pūstynėmis stojas,
Biaurybės didės kasdieną plėtojas.
Susimilk Dieve, Tėve maloningas,
Dabok krikščionių širdis soplingas,¹⁶*

Nuo tada Lietuvos bažnyčiose pradėta suplikacijos — maldavimai: *Nuo maro, bado, ugnies ir karo gelbėk mus, Viešpatie!*

Iš tikro Lietuva dar niekad nebuvo tokio smūgio patyrusi. Vien žmonių ji neteko 48%. Iš 4.546.000 gyventojų ji prarado 2.346.000 ir 313.000 sodybų. Žemaičiuose prarasta gyventojų tarp 35 ir 46%.¹⁷

NAUJI KRAŠTO VADOVAI — PACAI

Švedai buvo išvyti iš Žemaičių ir taikos sutartis pasirašyta 1660 metais Olivoje. Sutartį pasirašė naujas, prieš dvejus metus paskirtas kancleriu Kristupas Pacas. Didžiuoju Lietuvos karo vadu — etmonu tuo metu buvo Paulius Sapiega. Jam teko toliau tęsti karą su rusais, kurie pasitraukė iš Vilniaus, bet laikėsi rytinėse Lietuvos srityse. Sapiegai talkino kitas iš Pacų giminės—Mykolas.

Šioj padėty reikėjo stiprios rankos vesti kraštą ir jį atstatyti. Kancleris pasirodė gabus politikas, o jo giminaitis — geras, sumanus karys. Jie abu veikė greitai ir drąsiai, tačiau sukėlė opoziciją pirmiausia Radvilų, kurie lig šiol vadovavo kraštui nuo XVI a. vidurio.¹⁸ Katkevičių jėga buvo išsisėmusi, bet Radvilus rėmė Sapiegos, Oginskiai, Palubinskiai. Prie šių dėjosi ir Žemaičių seniūnas Jurgis Glebavičius, Kazimiero Sapiegos uošvis. Opozicijai pritarė karalius Jonas Kazimieras Vaza, nes kancleris Pacas privertė jį Olivos sutartyje atsisakyti pretenzijų į Švedijos sostą.

Radvilai bandė atgauti karinės vadovybės poziciją, kuri per 100 metų priklausė reformatų šakos atstovams. Dėl to Varšuvos seime 1666 metais paskutinis iš reformatų Boguslovas pareiškė savo teisę į didžiojo etmono

lazdą. Jį rėmė ir katalikų šakos atstovas Mykolas Radvilas. Kiti opozicijos nariai pabūgo, kad Boguslovas grąžins religines nesantaikas, dėl to jo nerėmė. Tada karalius pasiūlė Aleksandrą Hilarą Palubinskį, kuris, kovodamas prieš švedus Lenkijoje, išgelbėjo karaliaus gyvybę. Palubinskis tuo metu buvo sekretorius kariniams Lietuvos reikalams. Jis turėjo kunigaikščio titulą ir savo kilmę vedė iš Algirdo. Bet jis nebuvo turtingas ir jo giminė lig šiol nebuvo niekuo daugiau pasižymėjusi. Opozicija prieš Pacus šiuo kartu suskilo ir nepravedė nė vieno savo kandidatų, tačiau nepraleido ir kanclerio kandidato Mykolo Paco. Taip į didžiojo etmono vietą pateko kompromisinis kandidatas Vladislovas Valavičius, vadinamas „jėzuito sūnumi“.

Iš tikro, Valavičiaus tėvas Vincas Petras, du kartu vedęs, išauginęs 6 sūnus ir 4 dukteris, tapo kunigu jėzuitu. Prieš tai į jėzuitus išėjo našlys jo brolis Andrius. Jis rektoriavo Vilniaus akademijai ir buvo Lietuvos jėzuitų provinciolu, tėvas rašė religinius veikalus. Iš keturių etmono seserų, trys taip pat tapo vienuolėmis. Pats etmonas, matyt, nebuvo labai kovingas, kad visus karinius reikalus ir toliau tvarkė, kanclerio pritiriamas, Mykolas Pacas, lauko etmonas (nuo 1667).

Prieš Paco „absoliutizmą“ kariuomenėje kėlė balsą opozicija, o Jurgis Glebavičius bandė sukelti ant kojų ir savuosius žemaičius. Jis planavo panaudoti 1667/68 metų bajorų seimelį Raseiniuose. Tačiau žemaičiai po visų sukrėtimų nerodė didelio noro sukilti. Be to, Glebavičiui kliudė ta aplinkybė, kad Mykolas Pacas pats buvo pusiau žemaitis, nes jo motina Elzbieta buvo iš Šemetų giminės; už žemaičių buvo ištekęsios ir kai kurios Pacų dukterys. Tačiau kancleris Pacas nenorėjo rizikuoti pavojumi. Jis pasiskubino iš Glebavičiaus paimti Žemaičių seniūno pareigas, duodamas jam Vilniaus vaivadiją. Vietoj jo, Že-

maičių seniūno pareigas gavo antras opozicininkas Aleks. Hilaras Palubinskas. Pilininku žemaičiai išsirinko vieną iš Šemetų — Mikalojų.

Pacai susitvarkė panašiu būdu ir su kitu opozicijos židiniu — Radvilais. Mykolui, katalikų šakos atstovui, jie davė vicekanclerio vietą ir taip jį atribojo nuo Boguslovo. Šis buvęs labai suerzintas, kaip ir karalius Jonas Kazimieras. Pastarasis, mirus „jėzuito sūnui“ Valavičiui (1668), bandė Mykolą Radvilą „susigražinti“ opozicijai, pasiūlydamas jam didžiojo etmono lazda. Tačiau Pacai pasipriešino, nes, girdi, vienose rankose negali būti vicekanclerio antspaudas ir etmono lazda. Pacams buvo lengva nepaisyti karaliaus, nes šis nepajėgė valdyti krašto, be to, ruošėsi netrukus atsisakyti sosto. Taip šį kartą kancleris Kristupas Pacas pravedė savo giminaitį Mykolą į didžiuosius etmonus.

Šiedu Pacai, kancleris ir etmonas, statė į valstybines pozicijas ne tik opozicininkus, bet ir savo giminaičius. Jų giminaitis iš motinos pusės buvo ir naujasis Žemaičių ganytojas kunigaikštis Aleksandras Sapiega, paskirtas po Parčiausio mirties.¹⁹

Pacai pradėjo kraštą pacifikuoti ir atkurti po baisaus sunaikinimo.

KARŲ IR MARO PADARINIAI ŽEMAIČIUOSE

Karą su rusais, užtrukusį 13 metų, Pacai užbaigė 1667 metais ir pasirašė taikos sutartį Andrusave. Lietuva šia sutartimi buvo priversta atsisakyti Smolensko, ir priimti vieną nemalonią sąlygą, kad Maskva globos Lietuvos valstybėje esančius disunitus (stačiatikius). Kai sutartis 1686 metais buvo tvirtinama, rusai vėl pakartojo šią sąlygą ir karalius buvo priverstas ją priimti. Tuo būdu ru-

sai gavo savotišką patronato teisę, kuria vėliau ėmė ypatingai naudotis caras Petras I.

Nuo tada teisinėje Lietuvos terminijoje atsirado du nauji žodžiai: *disunitų* (skiriant stačiatikius nuo unitų) ir *disidentų* (reformatų). Kai rusai ėmė globoti Lietuvos disunitus, tai prūsai vis labiau ėmė domėtis Lietuvos disidentais. Šių globėjas Boguslavas Radvilas iš tikro gyveno taip pat Prūsiose. Vėliau, po Boguslavo ir jo vienintelės dukters Karolinos mirties, Prūsų valstybė, sekdamą rusais, ėmė jau tiesiogiai kištis į Lietuvos disidentų reikalus. Užsieninis patronatas didele dalimi reiškė kišimąsi į pačios Lietuvos vidaus reikalus.

Pacų valdymo laikais šis terpinasis dar nebuvo stipriau pasireiškęs. Tuo metu ir disidentai buvo palaužti praėjusių įvykių. Jie „po švedų ir maskolių karo prarado visas parapines mokyklas“.20 Jų religiniai židiniai dar labiau sumažėjo, nes dalis buvo sugriauta ir nebeatstatyta. Kai kurie žymesnieji ir vadovaujantieji Žemaičių bajorai, nusivylę švedais, visai atsiribojo nuo disidentų. Taip du broliai Bilevičiai — Albrechtas ir Steponas, — dalyvavę Kėdainių suvažiavime ir pasirašę uniją su švedais, apsisprendė tapti katalikais. Katalikais tapo ir du pusbroliai Šemetos: žinomas karys Mikalojus, dabar naujai išrinktas Žemaičių pilininku, ir žymus teisininkas Jonas. Tuo metu į katalikybę perėjo ir Upytės valdytojai kunigaikščiai Puzinai.²¹

Šiais įtakingais vyrais, matyt, pasekė ir daugiau žemaičių, nes vysk. Sapiega, rašydamas 1664 m. Romai, rado reikalinga pabrėžti: „Yra nemaža tokių, kurie, dieviškosios malonės veikiami, yra priimami į šv. Romos bažnyčios bendruomenę“. Ta pačia proga vyskupas rašė ir apie bažnyčių padėtį: „Išvykau lankyti savo vyskupijos. Radau viso per 60 (nepaliestų) bažnyčių. Daugelis priešų nuniokotos, o kitos sudegintos“.22 Prieš tai Žemai-

čiuose buvo per 120 parapinių ir filijinių bažnyčių. Taigi, 50% bažnyčių reikėjo atstatyti arba atnaujinti.

Kiek tuo metu buvo paliesta Šiluva, tikslesnių žinių nerasta. Bažnyčia neabejotinai išliko, bet turėjo būti su-naikinta Kazakevičiaus statytoji „koplyčia ant akmens“ (Capella ad lapidem), nes ją pats vyskupas Sapiega ėmėsi savo lėšomis atstatyti. Jis tai padarė 1663 metais, „trokš-damas didesnio Marijos užtarimo savo vyskupijai“. Ši koplyčia buvo „truputį ilgesnė, bet neplatesnė“ už Ka-zakevičiaus statytąją. Pats vyskupas padovanojo šiai koplyčiai ir didelį vertingą kryžiaus paveikslą, pieštą ant medžio plokštės.²³

Po švedų ir rusų tvano, o ypač po maro, ėmė keistis didikų požiūriai. Visa, kuo ligšiol remtasi, ko taip aist-ringai siekta — garbės ir naudos, — pasirodė netikra ir nepatikima. Netikra darėsi ir apsauga, nors Lietuvai ne-stigo tvirtovių nei ginklų, juoba karių ir vadų. Ko gi iš tikro stigo Lietuvai ir kodėl šį kartą priešai galėjo įsi-brauti į pačią Lietuvos širdį?

Apie tai turėjo galvoti ypač du didieji Pacai, kancleris ir etmonas, pasiėmę atsakomybę už savąjį kraštą ir jo ateitį. Abu buvo genialūs vyrai ir giliai tikintys. Veik-dami kaip realūs valstybininkai, jie kartu savo žvilgsnį ir pasitikėjimą kreipė ir kitur.

Abu tuoj po krašto išlaisvinimo pradėjo statyti pa-minklines šventoves — kancleris Pažaislyje, prie Kauno, o etmonas Antakalnyje, prie Vilniaus. Kancleris Kristu-pas parsikvietė į Lietuvą vienuolius atgailautojus kamal-dulus (su jų viršininku Jeronimu, mokėjusiu lietuviškai) ir jiems pavedė Pažaislį su šia sąlyga: permaldauti Dievą už didžiosios Lietuvos kunigaikštystės nuodėmes ir pra-šyti Dievo Motinos užtarimo akivaizdoje priešų grėsmės.²⁴ Šioje bažnyčioje kancleris numatė ir sau amžino poilsio vietą.

Etmonas Mykolas Kazimieras savo gražiausią baroko kūrinį — šventovę taip pat pavedė vienuoliams augustinams, pareiškęs norą pats atgulti amžino poilsio prieangyje, kur praeis žmonės ir kojomis tryps šį užrašą: *Hic jacet peccator Pacus* — čia guli nusidėjėlis Pacas.

NAUJA KOVINGŲ KATALIKŲ KARTA

Su minėtais Pacais atėjo nauja, ligšiol beveik nepasireiškusi didikų giminė ir sykiu lyg nauja katalikų karta, skirtinga nuo pirmųjų. Pirmiesiems reikėjo daug kovoti, kol buvo apgalėta religinė reformų anarchija ir dvasininkų nerūpestingumas. Anų konvertitų dėka atsirado daugiau dvasininkų lietuvių, bent Lietuvos piliečių, ir šie turėjo mokėti liaudies kalbą. Toji kova prieš brukamus svetimus kandidatus į kapitulas bei vyskupų sostus atrodė baigta ir likusi praeity.

Lietuvai nebestigo gerų ir uolių, mokytų ir pranašių ganytojų — iš grafų bei kunigaikščių, kurių daugelis mokėjo prabilti išprusintam didikui įvairiomis vakarų kalbomis ir savajam valstiečiui jo lietuviškąja kalba. Jau užteko savų, lietuvių kunigų, ypač vienuolių. Jau ir mokyklų ir kolegijų kūrėsi visas tinklas. Bet visam kraštui ir visiems luomams stigo sutarimo, gerų krikščioniškų papročių ir plačia prasme moralinio tvirtumo.

Ši sąmonė po pergyventų sukrėtimų, matyt, buvo taip gyva, jog tai įrašė ir „Praėjusių laikų giesmė“, sukurta jėzuito Prano Šrubausko (†1680): „Regim ant mūsų taip sunki koronė nupuolė už kaltes visokių stonų“.²⁵ Minėtoji didikų karta, bent Pacų asmenyje, buvo ne tik kovotojai, bet ir savotiški moralistai, disciplinos žmonės.²⁶ Ši mintis, atrodo, darėsi gyvesnė ir naujų ganytojų tarpe.

Tai matėme jau vysk. Parčiausio veikloje, o vysk. Aleksandras Sapiega taip pat reagavo į panašius reiškinius.

Štai, Kelmės klebonas pranešė vyskupui, kad 1664 m. kovo 11 dieną kelmiškiai žydai su savo šalininkais, išėję iš namų, šūkavę prie nukryžiuotojo Kristaus paveikslo, darę išdaigas ir išdidžiai kalbėję paniekinamus žodžius. Tų pačių metų balandžio 2 d. Bžostauskas, ponios Gruževskienės-Podbereskytės tarnautojas disidentas (reformatas), atėmęs iš katalikų mokyklos vaiko kryžių, trenkęs žemėn ir sutrypęs. Vysk. Sapiega tuoj paskyrė komisiją ištirti įvykiams vietoje ir po tyrimo reagavo specialiu skundu. Greičiausiai vyskupo pavestas, tas pats Kelmės klebonas kreipėsi į Raseinių teismą dėl ponios Gruževskienės vartojamų priemonių prieš jo parapiečius katalikus. Pirmas skundas buvo šis: Ponia Gruževskienė liepianti savo pavaldiniams katalikams dirbti šventomis dienomis jos dvare, kai visame valsčiuje nedirbama. Antas — ta pati ponia įsakiusi savo pavaldiniui Kristupui Staniulaičiui, vedančiam katalikę našlę Laurušienę, tuoktis pas kalvinus.²⁷

Gruževskių šeima globojo ir Šiluvos kalvinų bendruomenę, tad panašių dalykų buvo galima laukti ir čia. Kas iš tikro yra buvę tuo metu Šiluvoje, nepavyko patikrinti, tačiau vysk. A. Sapiegai, sakoma, tekę tramdyti ir Šiluvos kalvinus.²⁸

Vos persikėlęs iš Žemaičių į Vilnių, vysk. Sapiega 1668 m. kreipėsi į Vyr. Tribunolą su skundu prieš reformatus, susirinkusius tuo metu į Vilnių savo sinodo. Vyskupas pakaltino ponus, kad jie įvairiose vietose, savo dvaruose bei nuosavybėse, esančiose katalikiškose provincijose, verčia paprastus žmones, gimusius, krikštytus ir auklėtus katalikų religijoj, paklusti jų kunigams ir šventomis dienomis, ypač švenčiausios Mergelės ir kitų šventųjų, apkrauna sunkiais darbais.²⁹

Kaip į tą skundą atsiliepė tribunolas ir reformatų sinodas, žinių neturime. Vargiai viena ir antra institucija galėjo ką pasakyti ponams, juoba juos suvaldyti, kai šie jautėsi savarankūs savo valdose. Ne visada ir vyskupas galėjo pramatyti ką sugalvos jo klebonai.

MUŠTYNĖS ŠILUVOJ IR KYŽIAUS PERŠOVIMAS

Šiluvos klebonas Sviekauskas sumojo savo jėgomis atsiimti iš vietos kalvinų „ginčijamos žemės“ gabalą, kuris buvo prie didžiojo akmens, netoli vysk. A. Sapiegos naujai atstatytos koplyčios. Čia pat buvo ir katalikų kapinės.

Spręsti ginčus šiuo būdu buvo, berods, svetima ligšiolinei katalikų veiksenai. Nuo Merkelio Giedraičio laikų buvo griežtai laikomasi teismo kelio ir šiuo keliu buvo vedamos visos parapinės bylos. Tik po Kazakevičiaus mirties Grinkiškio klebonas Daukšas bene pirmasis savomis priemonėmis atsiėmė iš kalvinų Pašušvio bažnyčią. Šis įvykis buvo taip neseniai, kad galėjo padrąsinti panašiam žygiui ir Šiluvos prepozitą Sviekauską. Atsistiktinai ar sąmoningai jis pasinaudojo tokiu laiku, kada vysk. Sapiega buvo perkeltas iš Žemaičių į Vilnių, o naujas vyskupas Kazimieras Pacas dar nebuvo atvykęs.

Sugalvojęs šį žygį, kan. Sviekauskas pasiuntė savo vikarą kun. Sierniauską su ponu Simanavičiumi ir būriu žmonių atsiimti minėtos žemės. Kalvinų pastoriai tuo metu buvo pasikeitę: vietoj Abraomo Naševskio, minimo 1664 metais, buvo atkeltas Chelkauskas — mozūras. Naujasis pastorius surinko žmones, juos apginklavo ir įsakė nuvyti kan. Sviekausko žmones. Abi šalys, susitikusios, ėmė ginčytis, paskui muštis kumštimis ir lazdomis, pa-

Kryžius, dėl kurio per-
šovimo byla buvo spren-
džiama valstybės seime.
Apačioje koplyčia, ties
kuria vyko katalikų ir
kalvinų ginkluotas
susirėmimas.

Etmonas
Mykolas Pacas
ir jo statyta
Antakalnio bažnyčia
Vilniuje.

Kancleris
Kristupas Pacas
ir jo įsteigtas
vienuolynas
Pažaislyje,
prie Kauno.

Valdovas Mykolas Kaributas, pasirašęs dekretą dėl Šiluvos kryžiaus peršovimo. *Apačioje* Šiluvos prepozito Sviekausko testamento pabaiga su jo parašu.

galiau, priartėję prie koplyčios, pradėjo šaudytis. Viena kulka pataikė kun. Sierniauskui ir jį sužeidė, o antroji peršovė Nukryžiuotojo paveikslą, kabojusį koplyčioj, dovanotą vysk. Sapiegos. Kalvinai pabūgo savo veiksmų ir pasitraukė į šalį. Tada žmonės nunešė sužeistąjį vikarą į trobą, o patys klegėdami išsiskirstė į namus.

Taip šį įvykį vaizdžiai atpasakoja Valančius, sudarydamas įspūdį, kaip pastebi kritikai, „kad kulka netyčiomis įlėkė į koplyčią ir peršovė kryžių“. Kitaip į šį įvykį pažiūrėjo vysk. K. Pacas. Jis tą žinią sutikęs „dideliu širdies skausmu“, o vėliau pats „aiškiai susekęs kalvinus tyčiomis šovus į Kristaus paveikslą“.³⁰

Kova prieš kryžius, kaip „Romos stabmeldybės“ ženklus, vis dar vyko Lietuvoje. Toj kovoje vartota ir ginklai, kaip rodo garsi byla, buvusi 1640 m. Vilniuje. Vilniaus kalvinai buvo kaltinami šaudę į šv. paveikslus prie Leono Sapiegos statytos Šv. Mykolo bažnyčios ir į kryžių ant bažnyčios viršaus.³¹ Šioj kovoje kitais atvejais dalyvavo ne vien eiliniai ar mažai atsakingi reformatai. Buvo ir žymių, netgi vadovaujančių asmenų, kaip etmonas Jonušas Radvilas. Pačioj Šiluvoj šis įvykis, matyt, buvo ne pirmas, juo labiau ne paskutinis, kaip toliau matysime iš kitų bylų.

Vysk. Pacas, ištyręs įvykį bei surinkęs medžiagą, ryžosi prieš Šiluvos kalvinus iškelti bylą pačiame valstybės seime. Tokių atvejų jau yra buvę seimų praktikoje. Seimas 1638 metais sprendė bylą dėl Dievo didybės įžeidimo (*laesio maiestatis divinae*), konkrečiai — dėl kryžiaus išniekinimo Rakove, Lenkijoje.³² Savo skundą prieš etmoną Jonušą Radvilą nukreipė į Varšuvos seimą ir Vilniaus vyskupas Abraomas Vainius, kuris buvo panašiai sujaudintas, kaip dabar vysk. K. Pacas. Vysk. Vainius tada, 1647 m. balandžio 27 d., rašė seimo atstovams Varšuvoje: „Kunigaikštis lauko etmonas (Jonušas Radvi-

las, F.) tų metų kovo 17 dieną, nuvykęs į savo Svėdasų dvarą ir radęs laukuose, ant ribos, du kryžius: vieną gal 100 metų senumo ar daugiau, o antrą, statytą prieš 4 metus, šių kryžių nejudino iš vietos net dabartinio etmono miręs tėvas, Vilniaus vaivada. O jis įsakė katalikų tikėjimo paniekai ir paties Dievo pažeminimui bei savo eretikiškam pykčiui — tuos kryžius sukapti ir įžeidžiamai sutrypti“. Vyskupas prašė seimo atstovų, kad jie „atsiteistų Kristaus žaizdoms pagal tėvynės įstatymus“. Ir jis pats žadėjo „savo sustingusius kaulus atvežti į Varšuvą (matyt, tuo metu buvo kankinamas ligos, Y.), kad drauge (su kitais atstovais, Y.) patarnautų bendram tėvynės labui, kaip jis (kryžius, Y.) kantriai buvo atstovavęs Kristų“.³³

Tad vysk. Kazimieras Pacas nebuvo pirmasis Lietuvos vyskupas, kuriam kryžiaus įžeidimo bylą teko nešti į aukščiausią teismą. Tik šį kartą valstybės seimas buvo ne eilinis, o rinkiminis. Jis turėjo būti gausesnis ir iškilmingesnis, nes teko rinkti naują didįjį Lietuvos kunigaikštį ir Lenkijos karalių. Tuo metu Jonas Kazimieras, trečysis Vazų valdovas, buvo tik ką atsisakęs sosto, nes nebepajėgė tvarkyti krašto. Į šį seimą ruošėsi vykti kaip senatorius vysk. Kazimieras Pacas. Vyko ir kiti du didieji Pacai — kancleris Kristupas ir etmonas Mykolas, vyskupo brolis.

Taip atsitiko ar buvo pramatyta, jog visi trys Pacai drauge atvažiavo į Varšuvą su iškilminga palyda, kurią sudarė 3.000 raitininkų bei pėstininkų. Vien etmoną Mykolą lydėjo 2.000 karių. Pacai, kaip seniau Radvilai, norėjo pabrėžti Lietuvos prestižą ir sudaryti įspūdį ponams lenkams. Šis jų atvykimas, iš tikrųjų, sudominęs visą Varšuvą ir susirinkusius į seimą atstovus.³⁴

Į Varšuvos seimą buvo atvykę ir žemaičių atstovai. Vien Bilėnų-Bilevičių buvo šešetas: Aleksandras, Krizos-

tomas, Kvalibogas, Jonas Karolis, Teodoras ir Jonas Merkelis. Be pastarojo, tuometinio Žemaičių pilies teisėjo, visi kiti jau buvo katalikai. Dalyvavo ir trys pusbroliai Šemetos — Mikalojus, Konstantinas ir Jonas. Pirmasis, Žemaičių pilininkas buvo dalyvavęs kovose prieš švedus bei maskolius ir tas kovas aprašęs eilėmis; be to, rašęs panegiriką dabar renkamajam karaliumi Kaributui Višniaveckiui. Pastarasis buvęs teisių profesorius Bolonijos universitete Italijoje, buvo tas pats Jonas, minėtas kandidatas į kunigus, išvykęs 1639 m. Romon ir pakeitęs teologijos studijas į teisę. Visi trys Šemetos buvo vysk. K. Paco ir didžiojo etmono Mykolo Paco antros eilės pusbroliai, iš jų Mikalojus ir Jonas — uolūs katalikų teisių gynėjai.³⁵

ŠILUVOS BYLA VARŠUVOS TEISME

Kai vysk. Kazimieras Pacas, seimui prasidėjus, iškėlė skundą prieš Šiluvos kalvinus, tai seimo atstovai gavo į rankas Mikalojaus Šemetos paruoštą valstybinių aktų rinkinį *Summarium z przywilejow y constytutyi zebrane*. Rinkinyje buvo įrodinėjama, kaip valstybės valdovai nuo 1525 metų ligi pastarųjų laikų gynė bei saugojo katalikų religijos pilnatvę ir tramdė ponus disidentus ypač dėl jų daromų „nuoskaudų Dievui“ (krzywdy bożey).³⁶ Rinkinio autorius pasirodė buvęs ne tik karys, linkęs į literatūrinę kūrybą, bet ir teisininkas, vėliau ėjęs Žemaičių žemės teisėjo pareigas. Prie šio rinkinio paruošos, galimas dalykas, bus prisidėjęs ir pusbrolis Jonas.

Šiluvos kalvinų elgesys, kaip jis buvo pavaizduotas seimui, sukėlęs nemažą pasipiktinimą tiek susirinkusios diduomenės, tiek naujojo karaliaus Kaributo Višniaveckio. Toks elgesys, pažeidžiąs Dievo didybę, valstybės įsta-

tymais buvo griežtai baudžiamas. Šiluvos kalvinams buvo pritaikytos šios bausmės: jų bendruomenė uždaroma, žemės konfiskuojamos, trys „zborininkai“ ir pamokslininkas pasmerkiami mirti. Karališkasis seimo dekretas buvo pasirašytas 1669 m. lapkričio 6 d. Krokuvoje.³⁷

Tačiau šiuo sprendimu reikalas nebuvo baigtas. Reformatai, kurių įtaka dar buvo gana stipri, sujudo veikti, kad sprendimas būtų pakeistas. Vysk. K. Pacas skubiai rašė iš Varšuvos savajai kapitulai, kad atsiųstų kan. Mikalojų Sviekauską, Šiluvos prepozitą, ir aprūpintų jį pinigais aštuonioms savaitėms pragyventi. Vyskupas pabrėžė, kad Šiluvos reikalas (causa sztydloviensis) pasidarys žinomas visai Lietuvai bei Lenkijai ir kelia rūpesčio ateičiai. Dėl to esąs reikalingas pats kan. Sviekauskas pasitarti ir šį reikalą toliau vesti.

Žemaičių kapitula 1670 m. vasario 5 d. atsakė vysk. Pacui, kad tolimesnių pasitarimų vyksta į Varšuvą kapitulės prokuratorius kan. Jokimas Skirmantas ir kan. Sviekauskas. Vėliau į Krokuvą dar išvyko vyskupijos valdytojas prel. Vladas Giedraitis. Giedraitis su Skirmantu pasiliko Krokuvoje septynetą savaitių ir kartu su vyskupu „kovojo, kad šis reikalas nebūtų niekais paverstas tu, kurie Dievo širdžiai padarė neteisybę“.³⁸

Vysk. Paco ir jo bendradarbių pastangos, matyt, nebuvo bergždžios, nes seimo sprendimas Šiluvos reikalu liko kaip ir buvęs — nepakeistas ir nesusšvelnintas. Priešingai, 1670 m. rugsėjo 7 dieną buvo priimtas seime dar šis papildomas (17) įstatymas, vadinamas konstitucija: „Nusikaltimai, padaryti prieš Dievo didybę iš arijonų, žydų ar kurios kitos apostazijos, reikalauja skubesnės bausmės: tokios bylos, kiekvienos dienos ir mėnesio, turi būti sprendžiamos prieš visas kitas.“³⁹ Šiuo įstatymu buvo netiesiogiai paremtas sprendimas ir Šiluvos reikalu. Bet įstatymas taip redaguotas, kad kaltininkais dėl Dievo di-

dybės įžeidimų (kryžiaus šaudymų) įvardijami arijonai, žydai ir kiti apostatai, bet ne disidentai-kalvinai.

Šiluvos sprendimas prieš kalvinus ir minėtasis įstatymas prieš arijonus bei kitus apostatus iškelia skirtumą tarp Lietuvos ir Lenkijos problemų. Lenkijoje aštriausias klausimas buvo arijonai; jis buvo tapęs valstybiniu klausimu. Kadangi į to klausimo sprendimą buvo traukiami ir lietuviai, dėl to ne vienam mūsų praeities tyrinėtojiui sudarydavo įspūdį, jog arijonizmas tuo metu buvo tiek pat aktualus ir Lietuvoje. Ties šiuo klausimu verta stabtelėti ir išsiaiškinti.

KAS ŠAUDĖ KRYŽIŲ, KALVINAI AR ARIJONAI?

Arijonų organizacija, kuri buvo įkurta Radvilo Juodojo laikais, pradėjo kriksti prie Radvilo Rudojo. Šis, perėmęs vadovauti reformacijai, buvo ketinęs arijonus visai iššluoti iš Lietuvos. Tuo reikalu jis darė žygių pas Žygimantą Augustą. Etmonas Radvilas prašė net katalikų paramos išgauti karaliaus dekretą, kad arijonai būtų ištremti iš Lietuvos. Žygimantą Augustą nuo tokio dekreto tada sulaikė popiežiaus nuncijus Commendoni.⁴⁰

Išskyrus arijonų pamokslininkus, kurie buvo atleisti iš pareigų, kitokio ryškesnio arijonų persekiojimo tada nebūta. Arijonai toliau reiškėsi tarp jaunesniųjų didikų, kuriuos globojo Jonas Kiška. Po Kiškos mirties žymesnieji arijonai, ypač jų publicistai, dar glaudėsi Kristupo ir Jonušo Radvilų dvaruose — Kėdainiuose, Biržuose, Slucke. Tada jie palaikė gyvesnį ryšį ir su lenkais bei jų centrais Unguroje (Vengrijoje), Pinčove ir ypač Rakove, kur veikė akademinė arijonų gimnazija ir spaustuvė. Čia 1617-18 metais lankėsi šie Lietuvos arijonai: pamokslininkas Jonas Akelevičius, spaustuvininkas Petras Blas-

tus Kmita, deltuviškis Elijas Gintautas, kėdainiškis Stasys Burnevičius ir Andrius iš Rokiškio.⁴¹ Tolimesnis lietuvių ryšys su lenkais arijonais nėra susekamas.

Antroje XVII a. pusėje Lietuvos arijonai jau nebuvo verti dėmesio, kokį jiems lenkai rodė savo krašte. Lenkuose dar buvo apie 60-70 arijonų bendruomenių ir žymesni jų nariai turėjo įvairias vietas viešajame gyvenime. Jų valstybinis nelojalumas pasirodė ypač tada, kai švedai pradėjo karą prieš Lenkiją. Švedus jie rėmė ir dėl to buvo apkaltinti valstybės išdavimu. Valstybės seimas dėl to juos 1658 metais pasmerkė, priėmęs įstatymą, reikalaujantį trijų metų būvyje atsisakyti savo pažiūrų arba likviduoti savo turtą ir palikti kraštą. Per tą laiką arijonams buvo uždraustos pamaldos ir neleista dalyvauti viešajame gyvenime. Kitų metų seimas šį terminą sutrumpino ligi 1660 metų. Dalis arijonų po to paliko Lenkiją ir prisiglaudė vieni Olandijoje, kiti Vengrijoje, tretį pas Boguslavą Radvilą Prūsijoje.

Lietuviai šiuose sprendimuose nedalyvavo, nes maskviečių bei švedų okupacijos neleido delegatams vykti į seimus. Dalis Lietuvos atstovų galėjo paremti 1662 metų sprendimą, kuris pakartojo pirmųjų dviejų seimų įstatymus. Pagaliau rinkiminiame seime Varšuvoje susibėgo du klausimai: senasis prieš arijonus ir naujas prieš Šiluvos kalvinus. Lietuviams buvo svarbi lenkų parama, o lenkams lietuvių. Tuo galima paaiškinti, kodėl sprendimas Šiluvos reikalu buvo padarytas taip greitai ir be jokių rezervų. Lygiai be didesnio nesklandumo buvo priimti lenkams reikalingi du konstitucijos nuostatai: jau minėtas 17-tasis ir 16-tas, kuris vėl pakartojo buvusių seimų reikalavimą vaivadoms bei seniūnams persekioti arijonų sektos narius be apeliacijos.⁴²

Šiedu konstitucijos nuostatai lietuviams nebuvo aktualūs, nes iš tikro nebuvo ko persekioti. Buvo bene vie-

nintelis atvejis, kada Brastos vaivadijos seimelis 1657 m. gruodžio 31 dieną priėmė šią instrukciją seniūnams: „Įstatymą dėl arijonų priimti dėmesin ir jų atstovams taikyti persekiojimą“.⁴³ Ši instrukcija praėjus penketai metų po rinkiminio Varšuvos seimo, rodo, kad arijonų klausimas nebuvo svarbus net tokioj Brastoj, kur kitados veikė pirmieji arijonų vadai ir buvo stiprūs jų pamokslininkai. Juo labiau šis klausimas nebuvo jautrus visoj Lietuvoj ir Žemaičiuose. Aišku, pavienių arijonų dar buvo pasisklaidžiusių bei įsimaišiusių tarp reformatų. Jų nusistatymas prieš Kristaus kultą ir jo kryžių galėjo būti daugiau bei mažiau palaikomas ir kitų reformatų.

Arijonai betgi nebuvo kaltinami Šiluvos byloje. Po 1623 metų jie iš viso nebeprisimenami šiose apylinkėse. Kad Šiluvos pamokslininkas Chelkauskas buvo iš Mozūrų, kur stipriau reikėsi lenkų arijonai, taip pat neduoda pagrindo manyti, jog kryžiaus šaudymas būtų buvęs įkvėptas arijoniško nusistatymo. Dėl to buvo pakaltinti ne arijonai, bet kalvinai.

Kova prieš kryžius Lietuvoj buvo vykusį per 100 metų. Savi teismai ir juose keliamos bylos, atrodė, nebedarė įspūdžio. Dėl to pasinaudota Šiluvos įvykio proga vieną sykį sukrėsti kalvinus ir juos atgrasyti nuo šios kovos. Tuo, be abejo, norėta ir pačius kryžius apsaugoti tiek kapinėse ir pakelėse, tiek prie bažnyčių ir ant jų stogų, tiek pagaliau bažnyčiose ir koplyčiose, nes jie niekur nebuvo saugūs. Kad ši byla, iš tikrųjų, sukrėtė ne tik Šiluvos, bet ir Lietuvos kalvinus, matysime iš tolimesnių reakcijų.

Varšuvos teismo sprendimas Šiluvos kalvinams buvo nebe pirmas smūgis. Juos ilgai vargino nemalonumai dėl Kiaunorių filijos, kuri buvo įkurta tuo metu, kai katalikai atkovojo savo bažnyčią. Filijos fundatorius Kristupas Gruzdzia, mirdamas 1650 m., savo patronato teises per-

leido seserėnui Vaitiekui Bagdonavičiui, kuris vienu metu buvo ir Šiluvos reformatų turto ekonomu. Juo būdamas jis pasiskolino 825 auksinus iš dėdės Gruzdžios paliktųjų bažnyčios reikalams 1000 auksinų ir jų negrąžino. Iš to prasidėjo bylos, kurios tęsėsi metų metais. Šiluvos kalvinams teko bylinėtis ne tik su Vaitiekumi, bet ir jo sūnumi Albrechtu Bagdonavičiumi. Šis buvo net porą kartų šaukiamas į Vilniaus tribunolą, bet nepasirodė. Buvo kreiptasi į karalių Joną Kazimierą ir gautas dekretas, bet dekreto vykdytojas atvyko tik po 3 metų. Po to Kiaunorių bažnytėlė sudegė ir dėl to Šiluvos senjorai pakaltino Bagdonavičių, kad jis, jau tapęs kataliku, sąmoningai tai padaręs. Vilniaus tribunolas buvo net nubaudęs Bagdonavičių ištrėmimu — banicija, bet po poros metų abi šalys susitaikė ir bažnytėlė buvo atstatyta Jokūbo Gruževskio, Šiluvos kalvinų globėjo.⁴⁴

Susitaikymas buvo pasirinktas ir Šiluvos katalikų bei kalvinų byloje dėl kryžiaus.

PASTANGOS DRAUGIŠKAI SUSITARTI

Neturėdami vilčių pakeisti sprendimą Šiluvos reikalų, reformatai ėmėsi ieškoti kitos išeities. Tuo reikalu buvo sukviestas 1670 m. birželio 15 d. pasitarimas Kėdainiuose ir 1671 m. suvažiavimas Vilniuje. Į Vilnių susirinko kalvinų bendruomenių vyresnieji, nemaža pamokslininkų ir Šiluvos bendruomenės globėjai. Šiam suvažiavimui vadovavo Vilniaus ir Žemaičių kalvinų superintendentas Jonas Božimovskis.

Suvažiavimas nutarė ieškoti „draugiško susitaikymo“ ir kreipėsi į Joną Merkelį Bilėną-Bilevičių, kad jisai imtųsi tarpininkauti tarp kalvinų ir žemaičių vyskupo. Bi-

levičius sutiko, ir prasidėjo derybos, kurios buvo vedamos žodžiu ir raštu. Tarpininku iš vyskupo pusės greičiausiai buvo tas pats advokatas, kažkoks didžiosios Lietuvos kunigaikštijos instigatorius, minimas (be pavarės) vyskupo rašte kapitulai.⁴⁵

Pagaliau susitarta, kad Jonas Merkelis Bilevičius, Šiluvos globėjų akivaizdoje, išmokės vysk. Kazimierui Pacui bei Žemaičių kapitulai 12.000 auksinų. (Tai buvo padaryta 1672 metų pradžioje). Šiuo susitarimu buvo išgelbėta Šiluvos kalvinų žemė nuo konfiskavimo, o trys „zborininkai“ ir pamokslininkas — nuo mirties bausmės.

Už tą 12.000 sumą Šiluvos kalvinų bendruomenė perleido Jonui Merkeliui Bilevičiui Šiluvos dvarą, Pašakarnio dvarelį, Nanišų kaimą, kitados dovanotą Samuelio Bilevičiaus, ir Rugieniškių sklypą, užrašytą Kristupo Gruzdzios. Be to, Bilevičiui buvo atiduotas Šiluvos miestelis su 21 valstiečių šeima ir 11 kaimų su gyventojais. Kalvinų bendruomenė pasiliko sau tik bažnyčią su klebonija, aptvertą žemės plotą aplink bažnyčią ir mokyklą, be to, klebonijos ir jos pavaldinių ganyklas. Bilevičius buvo prašomas globoti bei ginti ir šią likusią kalvinų nuosavybę.

Šiluvos perleidimas Bilevičiui buvo pasirašytas 1672 metais kovo 16 d. pačioje Šiluvoje, dalyvaujant superintendantui Jonui Božimovskiui, Kristupui Skinderiui, kalvinų bylų vedėjui teismuose Jonui Rimvydui ir keletai Šiluvos bendruomenės globėjų — Jonui Mališauskui, Petrui Rinkelevičiui, Aleksandrui Šukavičiui ir Kazimieriui Jakovskiui.

Darant miestelio ir kaimų aprašymą, sužymėta valstiečiai, kurie pereina naujo savininko žinion. Tarp šių išvardinta ir 27 vyrai — tėvai ir sūnūs, kurie pabėgo iš Šiluvos miestelio bei keturių kaimų. Aprašymas nesako, kodėl jie pabėgo, tik palieka pačiam Bilevičiui jų ieškoti.

Iš Žemaičių kapitulos archyvų, kuriuose buvo išlikęs kan. M. Sviekausko raštas, rašytas 1672 metais, papildomai sužinome štai ką. Pinigai iš Šiluvos kalvinų buvo gauti trim atvejais — ne tik iš bylos dėl kryžiaus peršovimo, bet ir už kitas skriaudas — viso 13.000 auksinų, kuriuos paėmęs vysk. Kazimieras Pacas.⁴⁶ Kokios kitos skriaudos čia turėta galvoje ir kada dėl jų nuspręsta bei susitarta, sunku buvo patikrinti.

Vysk. Pacas tuos pinigus paėmė į vyskupijos fondą. Prie to fondo jis prijungė ir kitus 12.000 auksinų, kuriuos buvo gavęs iš Kelmės kalvinų po bylos dėl Švenč. Sakramento įžeidimo. Valančius sako, kad už tuos pinigus vyskupas Pacas papuošęs Šiluvos bažnyčią ir pastatęs naują Kelmėje, o už rūpestį ir vargą sau pasilikęs 5.000 auksinų. A. Alekna teigia, kad „už tuos pinigus buvo pastatyta prie akmens koplyčia vietoj sudaužyto kryžiaus“.⁴⁷ Kaigi iš tikro buvo su tais pinigais?

Kapitula 1674 m. sausio 30 d. rašė vyskupui raštą prašydama tuos pinigus grąžinti Šiluvos ir Kelmės parapijoms, nes reikia kurti altarijas ir statyti bažnyčias. Vyskupas atsakė 1675 m. birželio 30 d. Jis aiškinosi kapitulai: „Kokių išlaidų turėjome, gindami teismo keliu įžeidimą Dievo didybės, padarytą kalvinų Šiluvos bažnyčios žemėje! Tik dėl tos bylos vykome į Krokuvą, pasitelkę reikiamų palydovų, kaip žinoma visiems, o ypatin-
gai gerbiamiems ponams Jokimui Skirmantui ir Žemaičių kanauninkui Vladui Giedraičiui, kurie kartu buvo. (Jie) tepasako, su koku rūpestingumu stengiamės, kad ši byla nebūtų į nieką paversta tų, kuriems Dievo įžeidimas nerūpi. Pasilikdami per 7 savaites Krokuvoje, laimėjome ne plikais žodžiais palankumą tam tikrų Lenkijos ir D.L.K-tės valdininkų, nuo kurių sprendimo buvo galima tikėtis norimo bylos rezultato. Be to, kaip gerai žinoma minėtiems kanauninkams, prie mūsų buvusiems,

Įteikėme už ištikimą palankumą, patarimą ir darbą Did. Kunigaikštystės instigatoriumi vieno mūsų ūkio, esančio Vilniaus vyskupijoje, trijų metų pelną, siekiantį 1.200 auksinų. O Kelmės parapiinės bažnyčios byloje aiškiau už šviesą matyti, kiek ponams Žemaičių kunigaikštystės valdininkams už atliktą komisijos darbą davėme įvairiais atvejais ir kiek pasiuntėme šiai bylai, kad neužtruktų Vilniuje per visą gavėnią“... Pagaliau vyskupas praneša, kad iš tų 25.000 jam priklauso iš Šiluvos bažnyčios 3.000, o iš Kelmės — 2.000.⁴⁸ Likusius pinigus jis paliko vyskupijos fonde.

Iš to susirašinėjimo matyti, kad tarp kapitulos ir vyskupo būta nesutarimų Šiluvos byloje. Ligi tol Žemaičių kapitula pati vedė panašias bylas, aišku, su vyskupo žinia; vedė jas atsargiai, rūpestingai, nepersistengdama. Dabar vysk. Pacas pats perėmė šiuos reikalus. Šiluvos bylą jis pradėjo greičiausiai nepasitaręs su kapitula. Neturėjo nė kada pasitarti, nes vos atvykęs į Žemaičius, pabuvęs Alsėdžiuose, jis greit išskubėjo į seimą Varšuvon. Čia iškėlęs bylą, jis pajuto jos sunkumus ir manė juos išspręsti su Šiluvos klebonu, kurį skubiai iškviėtė pas save. Kapitula, vyskupo neprašoma, pati pasiuntė dar du savo atstovus ir jie nebepaliko vyskupo vieno, ligi reikalai buvo sutvarkyti. Kapitula, kaip matome, nepaliko vyskupo ramybėje ir dėl pinigų, kurie buvo gauti iš tos bei kitų bylų. Ji pasirodė savaranki ir veikli, matyt, geriau jausdama vyskupijos reikalus ir bendrą padėtį.

Kazimieras Pacas buvo kito tipo vyskupas, negu Giedraitis ar jo dėdė (tėvo brolis) Mikalojus Pacas. Tiesa, jis buvo gana uolus ir pakankamai lietuviškas, be to, jautėsi artimas žemaičiams, gal ir Šiluvai, nes jo motinos Šemetaitės senelis ir prosenelis šią vietą valdė ir reformavo. Vysk. Pacas rodė plačią širdį elgetoms, kovojo prieš blogus papročius ir reikalavo iš klebonų, kad jie

gerai mokėtų lietuvių kalbą. Bet sau bendradarbių neugdė ir kitų išugdytais nelabai norėjo remtis. Valdė vyskupiją ilgai, 31 metus, kaip ir Giedraitis, bet nesusaukė nė vieno sinodo, tik išleido kitų sinodų rinkinį. Bažnyčių pastatė Gaurėje, Šakinavoj, altariją Plateliuose ir išmūrijo Varnių katedrą bei ją išpuošė.

Kapitulai nebuvo lengva su šiuo vyskupu ir dėl to, kad jo giminė tuo laiku valdė visą Lietuvą. Vyskupą daug kur atsvėrė dvi stiprios kapitulos asmenybės — Jokimas Skirmantas ir Vladas Giedraitis. Apie pastarąjį Valančius sako: „Pirmuoju ir mieliausiu jo (vyskupo, Y.) globėju visuose reikaluose buvo prelatas Vladislavas Giedraitis“.⁴⁹

BILĖNAS — NAUJAS ŠILUVOS VALDYTOJAS

Šiluvos perdavimo akte naujasis savininkas Jonas Merkelis Bilėnas-Bilevičius tituluojamas Kauno taurininku. Tai buvo bereikšmis garbės titulas. Bet jis turėjo keletą pareiginių titulų — Šauduvos seniūno, Žemaičių vėliavininko ir Žemaičių srities baudžiamųjų bylų teisėjo. Bendruose valstybės reikaluose jis turėjo senatoriaus balsą, dėl to dalyvavo valstybės seimuose.

Reformatams jis buvo ištikimybės ir patvarumo simbolis, nes, visiems kitiems Bilevičiams tapus katalikais, jis dar tęsė tai, ką proseneliai buvo pradėję. Jo prosenelis Jurgis, vedęs Vnučkienės seserį, buvo tikras brolis ano reformacijos pirmūno, kurį Prūsų hercogas Albrechtas buvo pasirinkęs patikėtiniu Žemaičiuose. Jurgio sūnus Vaitiekus, vedęs Šiluvos valdytojo Merkelio Šemetos dukterį Kristiną, buvo aktyvus Šiluvos kalvinų reikaluose. Vaitiekaus sūnus Merkelis buvo dabartinio Jono Merkelio senelis, dalyvavęs liudininku Šiluvoje, perduodant ka-

talikų žemes kan. Kazakevičiui, be to, turėjęs bylą su Žemaičių kapitula dėl Pikelių bažnyčios.

Iš trijų senelio Merkelio brolių, Albrechtas studijavo Karaliaučiuje ir padėjo Morkūnui paruošti, o Vnučkienei išleisti pirmąją lietuviškąją kalvinų postilę. Kitas brolis Samuelis 1624 m. dovanojo Šiluvos kalvinų bažnyčiai Nanišų kaimą, o Raseinių ev. kunigui vieną iš savo dvarėlių. Trečias brolis Jurgis Leono Sapiegos dvariškis ir Jono Karolio Katkevičiaus bendradarbis, Trakų vėliavininkas, tapo kataliku, rėmė domininkonus Raseiniuose ir jiems atidavė į vienuolius savo sūnų Konstantiną.

Šiluvos valdytojo tėvas Jonušas turėjo du brolius — Albrechtą ir Steponą, kurie po unijos su švedais tapo katalikais. Stepono sūnus Teodoras, auklėtas jėzuitų Vilniuje, dalyvavo Varšuvos seime, kur buvo iškelta Šiluvos byla. Kitas iš tėvo brolvaikių Kvalibogas, dalyvavęs tame pačiame seime, buvo vedęs Gaurės savininko Gabrieliaus Kaminskio vienintelę dukterį Marijoną; Kaminskis po švedų unijos tapo kataliku, pastatė katalikams bažnyčią ir po metų nugriovė savo dvaro žemėje buvusią kalvinų bažnyčią, berods, jo senelio statytą, ir išvarė ev. kun. Povilą iš Žarnovicų. Šį dvarą ir katalikų bažnyčios globą paveldėjo Kvalibogas.⁵⁰

Iš Bilevičių liko kalvinu vienintelis Jonušas, pastatęs savo dvare Griežėje, prie Pikelių, kalvinams bažnyčią. Šis dvaras po tėvo mirties teko Jonui Merkeliui, taip pat Raseinių dvaras (ar jo dalis), kurį Vnučkienės sesuo Darata buvo atidavusi proseneliui Vaitiekui. Atpirkęs Šiluvą, Jonas Merkelis pasidarė ir trijų kalvinų bendruomenių patronas-globėjas. Savo turto jis tur būt nepadidino, vesdamas kunigaikštę Eleną Puzinaitę iš Upytės, Andriaus dukterį, nes ši buvo iš didelės 7 vaikų šeimos. Ji, bene vyriausia šeimoj, ištekęjo už Bilevičiaus tada, kai tėvas dar buvo reformatas, nes vėliau kalvinų

šaltiniai jį vadina renegatu-atsimetėliu. Iš šešių jos brolių Steponas tapo jėzuitu, o Mykolas besimokydamas pas jėzuitus Vilniuje, 1682 m. balandžio 2 d. vadovavo pogromui prieš reformatų kunigus ir bažnyčią. Du broliai kunigai Trzebickiai-Taubmanai ir Kasparas Pakuckis, išvengę nuoskaudos pasislėpę pas pranciškonus, tačiau po to visai paliko Vilnių ir persikėlė į Karaliaučių.

Šie įvykiai dar labiau skatino Joną Merkelį Bilevičių laikyti reformatų pozicijas. Jis dalyvavo kalvinų sinoduose ir dviem iš jų Kėdainiuose (1682 ir 1696) pats vadovavo. Kai kurie šių sinodų buvo bendri su liuteronais. Toks bendras rajoninis sinodas turėjo būti ir jo globojamoj Šiluvoj, kaip rodo viena žinutė, rasta Žemaičių kurijos archyvuose. Žinutėj pasakyta, kad įvyko muštinės „dėl žemės prijungimo“, tur būt — ginčijamos žemės, ir tose muštynėse nukentėję Šiluvos, Kelmės ir Kėdainių pastoriai — kalvinai ir liuteronai.⁵¹ Šie dvasininkai buvo susirinkę šiluvon tikriausiai ne ginčo kelti ar veltis į muštynes tarp vietos kalvinų ir katalikų.

Šios muštinės būtų trečios žinomos Šiluvoje. Pirmose dviejose buvo pavartoti ir ginklai, o šį kartą apie tai nekalbama. Pirmą kartą (1622) katalikai pralaimėjo, antrąjį — muštynėse nelaimėjo nei viena nei antra pusė, bet teisiškai laimėjo katalikai. Trečiose grumtynėse nukentėjo kalvinai ir liuteronai svečiai, tarp jų ir šeimininkas, greičiausiai tas pats kun. Chelkauskis, kuris dalyvavo ir antrose muštynėse, nes sekantis reformatų kunigas Karolis Hasleris buvo atkeltas 1680 metais.

Šiame įvykyje iš katalikų pusės kalčiausias buvęs kan. Mikalojus Sviekauskas, vietos klebonas. Prieš jį buvęs pradėtas teismo procesas Raseiniuose 1679 m. liepos 18 d. Bet dėl šios datos tikslumo reikia abejoti, nes Šiluvos katalikų bažnyčios vizitacijos aktai iš 1677 m. kalba apie Sviekauską kaip mirusį.⁵² Greičiausiai jis mirė tų metų būvyje.

Ką Sviekauskas, mirdamas, paliko Šiluvai, be tų muštynių ir garsios bylos atgarsių? Iš kapitulos susirašinėjimo su vysk. Pacu dėl pinigų, priklausančių Šiluvai, matyti, kad čia buvo ruošiasi statyti naują bažnyčią. Pasiuošimą rodytų ir kan. Sviekausko testamentas, rašytas 1672 m. gegužės 6 d. Alsėdžiuose.⁵³ Testamente kalbama apie 80 paruoštų paveikslų, už kuriuos, matyt, buvo sumokėti ir pinigai iš pačios Šiluvos turto, nes jie „visi paliekami Šiluvos bažnyčiai“. Toji bažnyčia turėjo būti didelė ir tur būt mūrinė, kad tokį paveikslų skaičių panaudotų. Kad Šiluvoj religinis gyvenimas buvo labai gyvas ir dėl to bažnyčia pasidarė per maža, rodytų ir kunigų skaičius. Tuo metu buvo 5 vikarai, be to, minimi „Šiluvos tėvai“ (patres szydlovienses), greičiausiai tie 4 mansininkai, išlaikomi Kočėno fundacijos; pagaliau buvo ir du altaristai. Skaitant patį kleboną, viso Šiluva turėjo 12 kunigų. Tokio jų skaičiaus ši parapija niekad neturėjo visoj savo istorijoj.

Gaila, testamentas neišvardija tų kunigų pavardėmis. Tačiau bent apie vieną randame žinių iš Vilniaus popiežinės seminarijos regento T. Baltazaro Rogalskio SJ pranešimo nuncijui 1677 metais. Čia minimas Šiluvos vikaras Jonas Bokševičius, žemaitis, priimtas į seminariją 1671 m. liepos 9 d., turėjęs tuo metu 20 m. amžiaus ir mokėsis ligi 1675 metų; jis mokėjęs lietuvių, lotynų ir lenkų kalbas.⁵⁴

Testamente minimas Šiluvos vargoninkas Jovarauskis ir zakristijonas Jazdauskis. Sviekauskui rūpėjo gera tvarka bažnyčiose ir geras aprūpinimas bažnyčios tarnų. Tai matyti iš jo specialios fundacijos zakristijonui išlaikyti prie Varnių katedros. Turėjo jis ir savo asmeninį tarną Šimavičių, didžiausią patikėtinį visuose reikaluose.

Kan. Sviekauskas neužmiršo savo testamente vargšų, našlių bei mergaičių, greičiausiai vadinamųjų davatkėlių; jų šalpai numatė palikti įvairių dalykų. Nebuvo užmiršti jo testamente ir vienuoliai — jėzuitai, domininkonai, bernardinai ir vienuolės Žemaičiuose.

Iš kapitulos narių testamente minimas Jokimas Skirmantas ir Adomas Petravičius; jiems pavedama vykdyti ir testamentas. Dažnai ir pagarbiai minimas pats ordinaras vyskupas Kazimieras Pacas; jam paliekama pusė metinių Šiluvos pajamų, priklausančių klebonui, o antroji pusė Šiluvos parapijai, kad būtų kiek galima skubiau pataisytas bažnyčios stogas. Bokštui (varpinei) atnaujinti paliekama medžiaga. Į šį bokštą jis 1671 metais buvo įkėlęs naują didelį varpą.⁵⁵

Iš testamento aiškėja, kad jis daug rūpinosi savo broliais ir seseria Legeckiene, netgi mirusio brolio Povilo sūnumi Jurgiu, kuris dar mokėsi. Pareigų jis turėjo ne tik parapijoj, bet ir kapituloj ir vyskupo rezidencijoje. Nors jautėsi fiziškai silpnas (*corpore debilis*), tačiau darėjo pareigas visose trijose vietose. Nežinojo, kurioj iš jų ištiks jį mirtis, tad prašėsi laidojamas ten, kur mirs: Šiluvoj, Varniuose ar Alsėdžiuose. Laidoti prašė su prasta alba, senu arnotu, pigios medžiagos karstu. Esą, gyvenime, Dievui leidus, „užteko smilkalų; užteks ir dulkių, jei kas norės jomis skonėtis, nes įvairių trūkumų ras pačioj Šiluvos parapijoj“.

Matyt, kan. Sviekauskas jautė būsiąs dar „dulkintas“ po mirties, ypač dėl tų nelemtų bylų ir kitų nesusipratimų. Be to, jis žinojo neįvykdes reikiamų darbų, ypač statybinių. Jo dėmesys kryo daugiau į sielovadą, liturgiją, pamaldas. Be Marijos valandų, kurias jis įvedė anksčiau, 1670 m. liepos 1 d. įkūrė Jėzaus Širdies broliją.⁵⁶ Tuo metu ar vėliau buvo įvesti ir Jėzaus Širdies atlaidai,

švenčiami, kaip retai kur, per keturis metų ketvirčius, keliant i artimiausią sekmadienį.

Šalia sielovados ir pamaldų, jo domėtasi ir knyga. Tai rodo palikta jo paties biblioteka spausdintų ir ranka rašytų (impressos et manu conscriptos) knygų, mokyklinių ir pamokslinių (scholares et concionatores), taip pat juridinių, kaip Borbosos ir kitų teisininkų veikalų; be to, minimos šventųjų gyvenimų knygos. Vienas tų knygų jis paskyrė broliui kun. Petruui, kitas — Varnių jėzuitams, trečias juridines — kapitulai.

Tarp rankraštnių jo rinkinių reikia ieškoti ir pirmosios Šiluvos istorijos, išlikusios iš anų laikų.

RANKRAŠTINĖ ŠILUVOS ISTORIJA

Šiluvos archyvuose, kartu su fundacijos dokumentais, ligi pastarųjų laikų buvo saugomas rankraštis, perspausdintas pergamente, vadinamas „Šiluvos bažnyčios istorija“. šiuo rankraščiu domėjosi bei naudojos Valančius, Bušinskis, Jucevičius, A. Dambrauskas-Jakštas, B. Liausas ir kiti rašiusieji apie Šiluvą. A. Dambrauskas 1905 m. prasitarė, kad ši istorija „nežinoma, kada parašyta ir kieno, tačiau stilius ir rašto charakteris leidžia spėti, kad ji kilusi iš XVII a. pabaigos ar XVIII a. pradžios“.⁵⁷ L. A. Jucevičius, šią istoriją nurašęs ir 1840 m. paskelbęs spaudoje, spėja, kad ji parengta greičiausiai karaliaus Augusto II laikais, atseit — tarp 1679 ir 1733 metų.⁵⁸ Pastarasis nepateikia šios prielaidos motyvų, o pirmasis remiasi kalbiniais motyvais.

Kokį laiko tarpsnį liečia pats rankraštis? Jis pradedamas Šiluvos bažnyčios įkūrimu 1457 m. ir baigiamas bažnyčios konsekravimu 1651 m. Jis neliečia kitų Šiluvai

reikšmingų įvykių. Iš asmenų minimas bažnyčios įkūrėjas Gedgaudas ir konsekratorius vysk. Parčiauskis, o tarp jų — bažnyčios atkovotojas bei atkūrėjas kan. Kazakevičius. Kazakevičiaus įpėdinis kan. Sviekauskas visai neminimas, nors bažnyčia buvo konsekruota jau prie jo.

Iš to matyti, kad ši istorija surašyta ne XVII a. pabaigoj, o pačiame viduryje. Tai patvirtintų dar pora momentų. Rakraštis pakartoja Vijūko Kojalavičiaus pirmą kartą viešumon paleistą teigimą, kad vysk. Merkelis Giedraitis, perimdamas Žemaičių vyskupiją, radęs tik 7 katalikų kunigus. Kojalavičius apie tai rašė savo veikale „Miscellanea“ (psl. 15), kuris išėjo 1650 m. Rankraštyje dar kalbama, kad „pats vyskupas Jurgis Petkūnas, kaip rašoma Piaseckio istorijoje, buvo prisidėjęs prie eretikų“. Šis nepagrįstas Povilo Piaseckio teigimas buvo paskelbtas jo veikale „Chronica Gestorum“ (psl. 49), išėjusiam 1645 m.⁵⁹ Tai rodo, kad šiluvinės istorijos rankraščio autorius naudojosi dviem leidiniais, kurie pasirodė tarp 1645 ir 1650 metų.

Jei ši istorija būtų buvusi rašyta XVII a. pabaigoje, jos autorius būtų turėjęs prisiminti antrąjį švedų antplūdį (1655-1660) ir marą (1657-1662), juoba vysk. A. Sapiegos statytą „koplyčią ant akmens“ (1663) ir ypač garsiąją Šiluvos bylą dėl kryžiaus (1669). Minint šiuos faktus, būtų tekę priminti ir kan. Sviekausko vardas. Pagaliau ši istorija mini vysk. Kišką, jo brolių Mikalojų, Kristupą Naruševičių ir Jeronimą Valavičių, kaip „atsiėmusius užmokestį iš Dievo“, o to nesako apie vysk. Parčiauskį, mirusį 1659 metais. Visa tai rodo, kad šio rankraščio kilmės nedera keldinti toliau už 1651 m. ribos, nebent metus kitus.

Kitas klausimas, kas šią istoriją parašė? Iš turinio aišku, kad autorius buvo dvasininkas, pažinęs Kazakevičių, sekęs Šiluvos bylą eigą arba žinojęs, kur ir kaip tą

eigą patikrinti. Tad kas kitas galėjo būti, jeigu ne tuometinis Šiluvos klebonas, pakankamai raštingas, dirbęs anų įvykių laiku kurijoje, klebonavęs netolimoj kaimynystėj? Tačiau, klebono talkinamas, galėjo tokį rankraštį paruošti ir kuris nors Kražių ar Pašiaušės jėzuitas. Pašiaušyje gyveno ir ten mirė 1655 metais Jokūbas Paškevičius, rašęs lietuviškus pamokslus apie Mariją, rūpinęsis Marijos švenčių iškilmingumu ir ypatingai tikėjęs stebuklingu jos veikimu. Kitas raštingas jėzuitas, tiesa, kiek jaunesnis, buvo Pranas Šrubauskas.^{59a}

Jėzuitų interesas rinkti medžiagą apie žymesnes Marijos šventoves galėjo būti pažadintas jų istoriko Alberto Vijūko Kojalavičiaus, Vilniaus jėzuitų kolegijos rektoriaus. Šis 1650 metais paskelbė savo istorinį veikalą *Miscellanea* su priedu *Apie garsias stebuklų malonėmis vietas DL Kunigaikštijoje*. Aprašęs Žemaičių Kalvariją, Alvitą, Alsėdžius, Zapyškį, Pagirius, jis pasiteisina, kad ne apie visas šventoves turėjęs žinių, o tiksliau nežinant, esą, geriau nerašyti negu rašant atsidurti klaidos pavojuje. Įsidėmėtina, kad Kojalavičius naudojosi jau atspausdintais raštais, dažniausiai pačių vietos klebonų.⁶⁰

Kojalavičius buvo paskatintas kito jėzuito — vokiečio Vilhelmo Gumpenbergo, kuris mojosi aprašyti viso pasaulio Marijos šventoves savo veikale *Atlas Marianus*.⁶¹ Šiame veikale pis prisimena kvietęs Kojalavičių teikti medžiagą iš Lietuvos. Keletas vietovių, kurias aprašė savo knygoj Kojalavičius, pateko ir į Atlasą, bet tai buvo tik pradžia. Kojalavičius turėjo mobilizuoti medžiagą ir pasitelkti žmonių, kad galėtų toliau aprūpinti Gumpenbergą.

Kad Šiluvos rankraštinė istorija galėjo būti užsakyta šiam tikslui, rodytų jos marijaninis pobūdis. Čia gi kalbama apie du stebuklus — Marijos pasirodymą ir senelio, ieškojusio dokumentų pakastos skrynios, praregėjimą.⁶²

Kalbama ir apie Marijos stebuklingojo paveikslo kilnę, vartojant tais laikais populiarią legendinę prielaidą — radimą miške. Taip pat rašoma apie plintantį Marijos kultą, gausius maldininkus ir gausėjančius votus. Istorija baigiama būdingu sakiniu: „Didėja Dievo gerumas ir jam ištikimų žmonių pamaldumas ypatingomis bei stebuklingomis malonėmis, kurios teikiamos visokiuose reikaluose kreipiantis į Švenč. Mergele, kaip liudija pakabinti įvairūs ir gausūs votai“.

Klausimas, kodėl šis rankraštis nepateko į Kojalavičiaus rankas arba patekęs nepasiekė Gumpenbergo Münchene? Priežastis greičiausiai bus ta, kad netrukus prasidėjo sąmyšis dėl Maskvos karo prieš Lietuvą. Rusams artėjant į sostinę, Kojalavičius pasitraukė iš jos ir spėjo trumpai pranešti Gumperbergui, kad dėl rusų antplūdžio nebegalėsiąs ilgesnį laiką teikti medžiagos apie Marijos šventoves Lietuvoje. Panašus sąmyšis buvo Žemaičiuose dėl švedų antplūdžio.

Rankraštis, nebeišėjęs viešumon, matyt, buvo paslėptas Šiluvoj ar padėtas tarp kurijos archyvinių rankraščių. Išgulėjęs apie 130 metų, jis buvo atrastas, perspausdintas pergamente, įdėtas į kietus apdarus ir padėtas į Šiluvos bažnyčios archyvą. Tai turėjo būti padaryta 1785 metais, pastačius naują mūro bažnyčią, nes prie apdaro pritvirtintas popierio gabalas virvute turi įrašytą šių metų datą.⁶³ Tuo metu Šiluvos klebonu buvo kanauninkas, o vėliau ir vyskupas Tadas Bukota.

Perspausdintame tekste yra viena paklaida datų skaitmenyse. Kur turėjo būti 7 ir 1, ten visur atspausdinta 2 ir 4. Senuose raštuose septyni buvo rašoma kaip vėlesniais laikais vienas, o du kaip keturi. Tuo būdu keturios datos perspausdinant išėjo visai klaidingos. Bet ši paklaida patvirtina buvusio originalo senumą.⁶⁴ Viena vieta originale, matyt, buvo sužalota ar išblukusi, nes trūks-

ta ryšio, sakysim, tarp minimo Šiluvos klebono Jono Holubkos ir sekančios minties. Antraštė jam uždėta vėliau, ar tokia seniau buvusi: *Historya fundowania, zagubienia i przywrócenia kościoła N. P. cudownej szydłowskiej, godna wiadomości i niesmertelnej pamięci.*⁶⁵

* *

*

Baigiant šį kovų tarpsnį, paminėtinas vienas nelauktas vysk. Kazimiero Paco sprendimas. Jis pagaliau grąžino Šiluvai tuos pinigus, dėl kurių jam nedavė ramybės kapitula. Bet grąžino ne statyboms, kaip norėjo kapitula ir tikėjosi klebonas. Vyskupo sprendimas buvo būdingas kryžiaus kovų epizodo užbaigai. Jis tuos 10.000 auksinų paskyrė „koplyčiai ant akmens“ ir įsakė kas penktadienį laikyti ten mišias „su muzika“ prieš peršautąjį kryžių. Kapitulai šį sprendimą vyskupas pranešė 1675 metais, o Šiluvos vizitacijų knygoje buvo įrašyta po dvejų metų, kai Sviekauskas jau buvo miręs.⁶⁶

Peršauto kryžiaus permaldavimas buvo tęsiamas apie 100 metų, kol, pastačius mūro bažnyčią, kryžius ten buvo perkeltas. Koplyčioj, vietoj kryžiaus, buvo pastatyta ant akmens marmurinė Marijos statula, užsakyta ir nukalta Londone, Anglijoje. Kryžius buvo pakabintas bažnyčioje prie Jėzaus Širdies altoriaus su specialiu užrašu sidabro lentelėje. Čia jis išbuvo per 80 metų, nes jį dar mini bažnyčios inventoriaus knygos 1843 m.⁶⁷ Valančiaus laikais jis buvo nukabintas ir padėtas į „skarbų“ koplyčią, šalia kitų istorinių Šiluvos relikvijų.

Kovos dėl kryžių, užtrukusios nepilnus du šimtus metų, užsibaigė tik pirmoje XVIII a. pusėje. Sekančiame šimtmetyje jas rusai pratęsė dar 25-kiems metams. Pir-

moję kovoje išaugo rezistencija ir parengė kelią prieš-priešai antroje kovoje.

Jei ne šios kovos, kažin ar kryžiai būtų taip išplitę Lietuvoje ir taip suaugę su lietuviu aplinka? Ar jie būtų taip išgrožėję, įsivilkę į tokias meniškas formas ir taip išsišakoję gausiais savo tipais? Tikriausiai nebūtų išau-gęs toks didelis kryžiaus kultas su „kalnais“ - kalvarijo-mis Žemaičiuose, Verkiuose, Vepriuose bei kitose vie-tovėse.

Ar kryžius atgavo savo vietą ir reikšmę gyvenime tų ponų, kurie metė kovos ginklus ir grįžo į tą patį tikėjimą? Grįžti tai grįžo, bet kažkas liko iš to seno nepasitikėjimo „pagoniškuoju“ ženklu. Liaudies kryžius neperžengė iš so-dybų ir pakelių į dvaro parkus, neatsirado ant ponų kapo.

Kaip liaudies kryžius, taip ir liaudies kalba liko įtar-tinai „pagoniška“. Ponai, atėję pamaldų pakildavo iš savo vietų ir išeidavo kaip tik tuomet, kai pasigirsdavo Dievo žodis lietuviškai. Tuo skundėsi 1773 m. Romai vysk. Jo-nas Lopacinskas. Jo širdis, esą, „labai nuliūdusi, kad di-delė dalis ponų kilmingųjų retai būna bažnyčioje, kai že-maitiškai (in lingua vernacula Samogita) aiškinamas katekizmas ir sakomi pamokslai“. Taip gal esą iš dalies „dėl kažkokio šios kalbos niekinimo (ex contemptu aliquo eiusdem linguae“).⁶⁸

SEPTINTAS SKYRIUS

ŠILUVA ŽEMAIČIŲ
IR LIETUVOS AGONIJOJ

G

yvenimas Šiluvoje vis dar vyko dviem paralelėm—katalikų ir reformatų, bet šį kartą be didesnių įtampų. Įtampų nesukūrė ir tas skirtumas, kad Šiluvos klebonais buvo lietuviai, o dvaro savininkais tapo vokiečių kilmės Kuršių baronai. Vokiečių kilmės ganytoją gavo ir Žemaičių vyskupija, o visas kraštas nuo 1697 metų susilaukė didžiojo kunigaikščio bei karaliaus vokiečio sakso.

Lietuvą ligi to laiko valdė Pacai. Bet kai juos pakeitė Sapiegos, kilo vidaus karas Žemaičiuose. Karą pratęsė

kaimynai, lenktyniuodami dėl Baltijos pajūrio. Lietuva sprendė savo likimą dviejuose frontuose, ir neišsprendė, nes vadai buvo pasidaliję. Karus užbaigė badas ir didysis maras — antra baisi Lietuvos nelaimė.

Tauta išgyveno agoniją ir agonijoje atsidūrė reforma-cija, užbaigusi religinę Šiluvos paralelę. Šiame tarpsnyje, kaip ir ankstyvesniuose, veikė ir daug ką lėmė žmonės, siejami giminysčių, siekdami bendro arba asmeninio gėrio. Jų vardai pinasi tarp siauresnės Šiluvos istorijos ir platesnės viso krašto.

NAUJAS PREPOZITAS KAN. J. SKIRMANTAS

Mirus kan. M. Sviekauskui, Šiluvos klebonu bei prepozitu buvo paskirtas kan. Jokimas Skirmantas. Kitados Skirmantas buvo perėmęs iš Sviekausko kapitulos prokuratoriaus pareigas. Vėliau Šiluvos bylų reikalais jis važinėjo su Sviekausku į Varšuvą, Krokuvą bei Vilnių. Dabar gavo jo parapiją.

Skirmantas buvo iš senos lietuvių giminės, kuri savo kilmę vedė iš Pinsko bei Naugardo kunigaikščio Skirmanto, Mingailos sūnaus. Dėl to Skirmantai virš savo herbo dėdavę kunigaikščio mitrą. Vienas iš Skirmantų, Bazilijus, 1632 metais buvęs Brastos srityje, antras, Mikalojus, 1621 metais persikėlė į Žemaičius. Minimasis ir trečias, Jokimas, Valentino sūnus. Kokia giminystė rišo su šiais trimis naujų Šiluvos prepozitų Jokimų, niekas tiksliai nepasako, nors prie tos pačios eilės prijungia ir jį.

Kojalavičius mini du Skirmantus, gyvenusius mūsų kanauninko, Šiluvos prepozito, laikais (1683). Iš jų Jonas buvo vyriausio Tribunolo deputatas Vilniuje, o Steponas — karys. Kojalavičius kalba ir apie Valentinę, bu-

vusį Žemaičių kanauninką, tik nenurodo metų, kada jis gyveno. Skirmantai XVIII amžiuje buvę įvairiais valdininkais Pinsko ir Ašmenos srityje.¹

Iš tų Skirmantų, kurie persikėlė į Žemaičius, gimė ir kan. Jokimas, bet kur — Skirmantiškėse (Šiluvoje) ar Skirmantiškiuose (Betygaloje) nėra žinių. Tik žinoma, kad tėvai jį gana jauną atidavė į Kražių jėzuitų mokyklą, kur mokėsi ir kitas Skirmantas, Valančiaus palaikytas mūsiškiu. Baigęs mokslą Kražiuose, jis persikėlė į popiežinę Vilniaus seminariją, kur klierikų sąrašuose minimas įstojęs 1648 m. liepos mėnesį, turėdamas 15 metų. Sąrašuose pažymėta, kad jis gimęs iš katalikų tėvų, žemaitis, mokąs lotynų, lenkų ir žemaičių kalbas.²

Popiežinėj seminarijoj buvo įvairių tautybių klierikų, ir jie ruošėsi misijoms Rusijoje ir Livonijoje.³ Bet buvo leidžiama čia mokytis ir lietuviams, kurie nebeįtilpo į Vilniaus vyskupijos seminariją ir, baigus studijas, pasilikti Lietuvoje. Dėl to jie apsčiai naudojosi šios jėzuitų vedamos įstaigos palankumu. Sakysim, 1646 metais, kai čia mokėsi lietuviškojo giesmyno autorius žemaitis Saliamonas Slavočinskis, iš 30 klierikų, buvo 14 žemaičių bei lietuvių ir jie visi mokėjo savąją kalbą. Slavočinskis baigė šią seminariją metais anksčiau, negu Skirmantas įstojo. Skirmantui besimokant, lietuvių skaičius dar padidėjo, nes 1651 m. iš 25 klierikų jų buvo 16. Tarp Skirmanto studijų draugų buvo šeši žemaičiai ir visi mokėjo savo kalbą, be to, žemaitiškai dar šnekėjo vienas lietuvis ir vienas prūsas. Iš kitų devynių, kurie laikė save lietuviais, kalbėjo sava kalba tik penki. Be kitko, buvo du klierikai, užsirašę lietuviais — Jurgis Karas su lietuviškiausiu pavarde, nemokėjęs lietuviškai, ir Jeronimas Hoffman — mokėjęs.

Skirmantas mokėsi šioj seminarijoj šešetą metų ir baigė filosofiją bei pirmuosius teologijos metus. Tada jis

buvo 21 m. amžiaus ir savo studijas turėjo pertraukti, nes Vilnių užėmė rusai. Po šešerių okupacijos metų jis atsirado Braunsberge popiežinėje jėzuitų seminarijoje, kur studentų sąrašuose pateikiamos apie jį tokios žinios: „Jokimas Skirmantas, lietuvis, 27 m. amžiaus, antrų metų teologas, priesaiką padaręs Vilniaus alumnate, atvykęs 1660 m. vasario 15 d., iššventintas kunigu 1662 m. rugpiūčio 17 d., išvykęs į tėvynę“. Be to, pridėta ši pastaba: „Uolus, tinkamas sieloms laimėti — rekomenduotinas misijoms Kurše ir Livonijoje“. Grįžęs Lietuvon, dar kurį laiką mokėsi Vilniaus jėzuitų akademijoje ir čia paruošė teologijos doktoratą. Baigęs mokslus, greit tapo Žemaičių kanauninku ir kapitulos prokuratoriumi.⁴

Atvykęs į Šiluvą, jis rado aprūpintą ir gausiai lankomą šventovę. Bažnyčia turėjo daug liturginių apdarų ir indų — su aukotojų dedikacijomis, jų herbais bei inicialais, su įgraviuotais Dievo Motinos atvaizdėliais. Prie Marijos paveikslo buvo sukabinti 28 sidabriniai įžadai (votai), pažymėti padėkos užrašais. Iš tų ir naujai suplaukusių votų kan. Skirmantas užsakė Prūsijoje nuliūdinti Marijos paveikslui metalinį apdarą. Jam esant klebonu, į Šiluvą pradėjo keliauti maldininkai organizuotomis procesijomis, ypač Šilinių atleidų metu. Keliavo ne tik parapijos, bet ir vienuolių brolijos bei jų mokiniai. Vieną tokių maldinių kelionių 1677 metais padarė ir Kražių jėzuitų klierikai, baigę filosofijos studijas, vadovaujami savo filosofijos profesoriaus. Čia jie pasiaukėjo Dievo Motinai ir paliko įgraviruotą savo įžadą. Tuo metu filosofijos profesorius buvo varmietis Jonas Drews, autorius knygos apie maldininkų keliones prie Marijos paveikslų.⁵

Šiluvos prepozitu kan. Skirmantas išbuvo apie 30 metų ir per tą laiką, atrodo, nesukliuvo su vietos kalvinais.

Kalvinų kunigu tuo metu buvo vokiečių kilmės Karolis Hasleris.

Neturime žinių, kad Skirmantas būtų ką nors statęs Šiluvoje. Sielovados darbams jis turėjo bene tą patį skaičių vikarų, kaip ir kan. Sviekauskas, dėl to galėjo daugiau laiko skirti kurijos reikalams. Pradžioj jis buvo kapitulos prokuratoriumi, o vėliau kurijos oficiolu. Kaip kanauninkas ir oficialas jis 1672 m. pasirašė vysk. K. Paco testamentą.

Vysk. K. Pacas mirė 1695 metais ir į jo vietą atėjo naujas ganytojas Jonas Krišpinas-Kiršteinas, gimęs iš vokiškos kilmės tėvų Žemaičiuose, bet savo bažnytinę karjerą pradėjęs Vilniuje. Jau jo prosenelis buvo įsikūręs Žemaičiuose ir iš Žygimanto Augusto gavęs Raudonės dvarą. Senelis vedė Šiluvos valdytojo Merkelio Šemetos dukraitę Kristiną, vysk. K. Paco motinos seserį, ir gavo Šemetų valdytą Pajūrio tijūniją. Tėvas Jeronimas, kaip Pacų pusbrolis, tapo Lietuvos išdininku ir raštininku; žemaičiuose jis administravo Plungės ir Palangos dvarus, be to, iš tėvo perėmė Pajūrio tijūniją. Į kitą buvusią Šiluvos valdytojų giminystę įsijungė ir vyskupo Krišpino sesuo Apolonija, ištekėdama už Jono Jurgio Zavišos, Kristupo sūnaus, o brolis Martynas vedė Oną Zavišaitę, Andriaus dukterį.⁶

Atkeltas į Žemaičius, naujasis vyskupas greit pajuto, į ką labiausiai galėtų atsiremti. Kan. Skirmantas, kaip tvirtina amžininkai, buvęs ne tik pranašus ir uolus kunigas, bet turėjęs ir didelio vado savybių (*veram in se magni praesulis ideam exhibet*).⁷ Vysk. Krišpinas greit jį paskyrė prelatu arkidiakonu, atseit — pirmuoju savo kapituloje. Pagal šį poaukštį Skirmantas turėjo gauti Krekenavos parapiją, bet neatsisakė Šiluvos prepozito pareigų. Dar jam tebesant Šiluvoje, įvyko pasikeitimai Šiluvos dvare.

Šiluvos valdytojas Jonas Merkelis Bilevičius jautė savo amžiaus galą, be to, buvo bevaikis, dėl to ėmė žvalgytis kam galėtų perleisti Šiluvos nuosavybę ir reformatų globą. Iš savo giminės jis nebeturėjo nė vieno kalvino, užtai Šiluvą jis nutarė perleisti įtakingam kalvinui, Kuršo baronui Kristupui Henrikui Puttkameriui. Pirmiausia jis 1693 m. pardavė jam Griežės ir Raseinių dvarus ir pavedė globoti prie jų esamas kalvinų bendruomenes.⁸ Dėl Šiluvos perleidimo yra prieštaraujančių žinių.

Vieni tvirtina, kad baronas Puttkameris davęs 15.000 guldenų kalvinų sinodui, o šis atpirkęs Šiluvą ir laikęs savo turtu.⁹ Kiti šaltiniai rašo, kad „Kristupas Henrikas Puttkameris... pirkto Šiluvos nuosavybę su visais jai priklausančiais turtais už 15.000 auksinų ir amžinai padovanojo bažnyčiai, o šventyklą, kuri ten yra mūrinė, pataisė ir Dievo žodžio ministrui paskyrė pakankamą algą. Tas pats garbingasis patronas keletai Lietuvos alumnų parūpino metines stipendijas Karaliaučiuje, kad ten mokytųsi ir savo laiku, Dievo laiminami, taptų vertais Kristaus vynuogyno darbininkais... Šie garbingo patrono dovanojimai amžinam atminimui yra įrašyti į lietuvių evangelikų provincinių sinodų aktus — 1694 m., kanonas 17 ir 1695 m., kanonai 8 ir 32“. Minėtas provincinis sinodas tais metais vyko Bielicoje, į pietus nuo Lydos“.¹⁰

Labiau galima patikėti, kad baronas Puttkameris pats atpirko buvusią Jono Merkelio Bilevičiaus valdytą Šiluvos nuosavybę. Tačiau abejotina, kad jis viską būtų pervedęs bei užrašęs kalvinų bendruomenei. Jis pasilaikė Pašakamio dvarelį, nes vėlesniais laikais šis minimas kaip Puttkamerių nuosavybė. Šiluvos dvaras, ar bent jo dalis, taip pat turėjo likti Puttkameriui, nes kitur jis vadinamas „Šiluvos savininku“. Užrašęs nemažą dalį turto

kalvinams, Puttkameris taip pat neperleido savo patronato teisių sinodui, o sau pasilaikė.¹¹ Tuo metu, kai Šiluvos kalvinai gavo šį naują globėją, buvusį pamokslininką Karolį Haslerį pakeitė Jurgis Šimonis (Szymanius).¹²

Puttkamerių giminė savo kilme buvo prūsiška. Jau XVI a. pabaigoj vienas Puttkameris buvo Ragainės seniūnas, kitas tarnavo Lietuvos kariuomenėje. Iš Prūsų dalis šios giminės XVII a. pabaigoje persikėlė į Kuršą ir čia labiausiai iškilo kaip tik mūsiškis Kristupas Henrikas. Jis buvo tarnavęs ir lenkų kariuomenėje ligi pulkininko laipsnio, o Kurše gavo landhofmeisterio pareigas. Pirmas iš savo giminės jis gavo barono titulą. Su kitu Kuršo atstovu, Adomu Schubertu, jis dalyvavo Mykolo Kaributo Vyšniaveckio rinkimuose, tačiau ne kaip Dux Curlandiae, o kaip Kuršo kunigaikščio delegatas. Vengerskis klaidinčiai jį dar vadina didžiuoju Kuršo bei Žiemgalos kunigaikštystės magistru.¹³

Puttkameris išbuvo Šiluvos kalvinų patronu bei globėju ligi savo mirties — 1701 metų. Prieš mirdamas jis paliko turto žmonai, kuri antrą kartą tekėdama tapo liuterone. Jų sūnus Karolis Jokūbas buvo miręs 1677 metais, dėl to visi dvarai teko giminaičiams Jurgiui ir Eberhardui Puttkameriams. Kai šie du broliai netrukus žuvo karuose, Šiluvą apie 1706 metus perėmė Lorencas Fridrichas Puttkameris, Lietuvos taurininkas ir rusų dvaro stalininkas. Berods, jisai pradėjo bylą prieš buvusią Kristupo Henriko žmoną dėl pinigų, kuriuos velionis savo testamentu paliko kalvinams. Lorencas Fridrichas paveldėjo ir kitus giminės dvarus Kurše bei Lietuvoje, o jo brolis Jurgis Ditrichas perėmė dvarus, buvusius Prūsijoje.

Šis brolių pasidalijimas vėl išskyrė Puttkamerių šeimą į dvi šakas — prūsiškąją ir kuršiškąją bei lietuviškąją. Jurgio Ditricho palikuonis Robertas XIX a. buvo žymus vokiečių politikas, be kitko, valdęs Sileziją ir ten

1873 metais pravedęs įstatymą prieš Katalikų Bažnyčią. Tuo tarpu Lorencio Fridricho šakos atstovai, likę Žemaičiuose, tapo katalikais. Vienas jų, persikėlusių Vilniaus sritin, vedė Marilę Vereščekaite, kuri turėjo įtakos Adomo Mickevičiaus kūrybai. Puttkameriai, valdydami Pašakarnį, buvo pasidarę netgi Šiluvos šventovės rėmėjais; jų dvarelyje buvo sutelkta visa medžiaga, liečianti Šiluvos Marijos paveikslą vainikavimą. Pašakarnio dvarelį XIX amžiaus pradžioje iš Jurgio Puttkamerio atpirko Zaleskiai.¹⁴

Šios atmainos Šiluvoje buvo palyginti nereikšmingos su tais pasikeitimais, kurie vyko visame krašte ir kurie atsiliepė tolimesniame Šiluvos gyvenime.

PACAI UŽLEIDŽIA VIETĄ SAPIEGOMS

Toji gadynė, kada Lietuvą valdė Pacų giminė, truko palyginti neilgą laiką. Besibaigiant XVII amžiui visi žymieji tos giminės vyrai vienas po kito išmirė. Trakų vaivada Petras užmerkė akis 1670, du Mykolai — Vilniaus vaivada ir didysis etmonas 1682, kancleris Kristupas ir Vilniaus vyskupas Mikalojus 1684, Žemaičių vyskupas Kazimieras 1695 ir Žemaičių seniūnas Petras Mykolas, valdęs šią sritį 14 metų, 1696 metais.

Po jų Lietuvos vairą perėmė Sapiegos, kurių giminę XVI a. pabaigoj ir XVII a. pradžioj buvo iškėlęs Leonas Sapiega. Dabar iškiliausias pasirodė Kazimieras, Pauliaus ir Onos Kopciūtės sūnus, paveldėjęs didelius tėvų ir dėdės Kazimiero Leono turtus, be to, gerai išsilavinęs Lietuvoje ir užsieniuose. Gavęs raktinę Vilniaus vaivadiją ir visą kariuomenę, jis savo broliui Benediktui dar pavedė tvarkyti krašto išdą. Tretysis brolis Vosylis kurį laiką padėjo antrajam tvarkyti krašto finansus.

Krašto politika ir gynyba iš tikrųjų buvo Kazimiero rankose. Jis jautėsi lyg nevainikuotas Lietuvos karalius, dėl to mažai skaitėsi su lenkais ir karaliumi Jonu Sobieskiu, kurį pradžioje rėmė, o paskui norėjo nušalinti. Juo labiau jis nepaisė savo didikų ir bajorų. Lenkai jį vadino separatistu, jo nemėgo ir prieš jį intrigavo. Patys lietuviai jį laikė despotu, gniaužiančiu bajoriškąs laisves, dėl to prieš jį šiaušėsi ir konspiravo.

Kol Lietuvai grėsė didesni pavojai, niekas prieš jį nedrįso kelti rankos. O didžiausias pavojus tada buvo iš turkų pusės. Turkai staiga išaugo kaip nauja galybė, gniuždė rusus ir puolė Lietuvos bei Lenkijos sritis. Kazimieras Sapiega kovėsi su jais du kartu — 1670 ir 1680 metais, bet neįveikė ir nesulaikė. Turkai veržėsi į Europos širdį ir atrodė nušluos visą krikščioniškąją Europą. Jiems buvo paskelbtas kryžiaus karas ir visi buvo šaukiami telktis lemiamon kovon prie Vienos. Sapiega ruošėsi šiam žygiui ir skubiai telkė savo kariuomenę. Savu keliu ruošėsi lenkai, vadovaujami karaliaus Jono Sobieskio.

Dėl šio žygio jaudinosi visa tauta ir gal labiausiai išgyveno liaudis. Apie tai 1683 m. rašė Vilniaus jėzuitai savo centrui Romoje. „Šiais metais apie Velykas neįpras-tai daug kaimiečių suplūdo į mūsų Akademijos (Šv. Jono) bažnyčią. Karo audros pavojus grėsė pražūtimi visai krikščionijai prie Vienos. Dėl to žmonės buvo apimti išganingos baimės; visomis dienomis jie skubėjo išpažinties, užimdami visus nuodėmklausius. Neužteko scholas-tikų, mokančių lietuvių kalbą; teko Akademijos studen-tams eksternams ruošti žmones išpažinčiai. Jie tai darė pasidaliję žmones sodaliečių klasėse. Kiti juos vedė būreliais (į bažnyčią) priimti komunijos. O studentų tėvai rengėsi išvedami su legijonais prieš turkų Otomaną jau už karalystės ribų.¹⁵

Kazimieras Sapiega ir lauko etmonas kunigaikštis Oginskis išvedė iš Lietuvos 12.000 karių. Kiek anksčiau išskubėjo ir karalius Jonas Sobieskis su lenkų kariais. Sobieskis kovėsi su turkais Austrijoje, o Sapiega su Oginskiu trandė turkų sąjungininkus Vengrijoje ir Slovakijoje. Sakoma, Sapiega neskubėjęs į Vienos mūšį tyčiomis, nes norėjęs išsaugoti savo kariuomenę. Tai antras atvejis — po Mykolo Paco — rodąs naują taktiką: taupyti savus žmones. Sapiega grįžo Lietuvon su mažais nuostoliais ir nemažu karo grobiu. Tačiau kovose žuvo lauko etmonas Jonas Oginskis, o pakeičiui nuo žaizdų mirė Kazimieras Zaviša, Minsko vaivados Andriaus ir Aleksandros Oginskaitės sūnus, Šiluvos valdytojo Jono Zavišos provaikaitis.

ŽEMAIČIAI SUKYLA PRIEŠ SAPIEGĄ

Po Vienos žygio bajorai pradėjo jau atvirai kelti balsą prieš kietą Sapiegos ranką. Pirmasis išėjo kovon Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Brastauskas, buvusio Trakų vaivados sūnus. Vyskupas pasipriešino Sapiegai, kai šis savo gausią kariuomenę ėmė skirstyti po bažnytinės nuosavybes. Tai buvo prieš valstybės įstatymus. Sapiega nepaisė vyskupo protestų. Tada vyskupas per teismą reikalavo, kad Sapiega bent atlygintų nuostolius, ir Sapiega buvo priverstas tai padaryti. Bet už tai jis leido savo kariams savavališkai pašeiminkauti. Vyskupas dėl to skundėsi karaliui ir popiežiui, o Sapiega pasiuntė į vyskupo nuosavybes dar daugiau karių. Netekęs kantrybės, vyskupas ekskomunikavo etmoną, o šis, anksčiau nebuvęs labai pamaldus, pradėjo kasdien vaikščioti mišią į vienuolynų bažnyčias Vilniuje. Vienuolynai, daug gero patyrę iš Sapiegos, neuždarė jam savo durų, priešingai — užtarė jį prieš karalių ir popiežių.

Sapiegos kova su vyskupu nebuvo baigta, kai 1696 m. sukilo prieš jį žemaičių bajorai ir pradėjo naikinti jo dvarus Kretingoj, Skuode, Laukžemėje ir kitur. Sukilimui vadovavo žuvusiojo lauko etmono Jono Oginskio sūnus Grigas Antanas, remiamas savo šešių brolių ir giminaičių Palubinskių, Karpų, Zarankų. Sapiega siuntė savo sūnų Jurgį jų malšinti ir šis atsirado Veliuonos-Jurbarko rajone. Bet tuo metu sukilo ir Lietuvos Rytų vaivadijos. Prie Oginskio dėjosi Vitebsko pilininkas Koziela, Brastos pokamaris Pociėjus, Trakų vaivada Katilas ir kiti.

Sapiega pasiskubino baigti ginčą su Vilniaus vyskupu, ir šis bandė abi puses taikyti. Tačiau pastangos buvo veltui. Vidaus karas nebesulaikomai plėtėsi. Kovos vyko įvairiose Lietuvos vietose. Abiejų pusių kariuomenės naikino pirmiausia vieni kitų dvarus. Įsiūbuoti keršto, pasimetę, blogai aprūpinti kariai ėmė savavaliauti, skausinti nekaltus žmones, plėšti bažnyčias. Tai matydami, vyskupai ir senatoriai kreipėsi į naujai (1697) išrinktą karalių saksą Augustą II, maldaudami imtis kokių nors priemonių. Karalius atsiuntė įgaliotinius pas Sapięgą ir Oginskį, kad šiuodu sutaukytų. Kai šios pastangos nieko nepadėjo, karalius pasiuntė savo kariuomenę, atsigabentą iš Saksonijos. Ši ne tik nesustabdė kovų, bet pati pradėjo plėšikauti ir prievartauti žmones. Tada vėl pasipylė protestai ir reikalavimai, kad karalius savo kariuomenę atitrauktų.

Per tą laiką buvo atvėsęs priešų įkarštis ir atrodė, kad Sapiega su Oginskiu pradės tartis. Ta kryptimi lenkė savo tėvą ir jaunieji Sapiegos, ypač generolas Mykolas, gerai išlavintas Vakaruose, tarnavęs imperatoriaus dvaro, laikomas tikru riteriu. Derybos buvo pradėtos, bet vienas nelemtas įvykis jas sukliudė. Vieną naktį, grįžtant iš vaišių Vilniaus Antakalnyje, susidūrė Sapiegos ir kunigaikščių Vyšniaveckų karietos. Palydovai susiki-

virčiojo, paleido šūvius ir sužeidė Vyšniaveckius — Mykolą ir Jonušą. Sapiega jų atsiprašė, nugabeno į savo rūmus ir juos gydė. Bet užgauta šių algirdaičių garbė navedė juos pas Oginskį ir šį įtikino, kad nutrauktų derybas su Sapiega. Kitas šeimyninis nesusipratimas tarp Oginskio ir Kristupo Zavišos išskyrė giminaičius ir pastarasis, tuometinis Minsko seniūnas, perėjo Sapiegos pusėn.

Kovos vėl užvirė ir truko ligi 1700 metų. Tada Oginskis su Vyšniaveckiais surinko 14.000 savo kariuomenės ir pasiruošė galutinai „išlaisvinti Lietuvą“ iš Sapiegu vergijos. Sapiega, tai pajutęs, skubomis surinko 10.000 vyrų ir su jais bandė pasiekti Oginskį. Abi kariuomenės susitiko Leipūnų laukuose, prie Valkininkų. Apie tai sužinojęs, atsirado iš Vilniaus vysk. Brastauskas ir bandė sulaikyti kautynes. Bet jos buvo pradėtos tų metų lapkričio 17 dieną, ankstyvą rytą, ir po šešių valandų baigtos visišku Sapiegos pralaimėjimu. Į nelaisvę pateko ir didžiojo etmono sūnus Mykolas.

Bajorai kitą rytą reikalavo belaisvį jiems išduoti. Vėl atsirado Vilniaus vyskupas jo gelbėti, bet bajorai pasitiko jį kartais, sukapojo jo karietą ir vos gyvą leido pasitraukti. Tada jie jėga įsibrovė į pranciškonų vienuolyną, ištempė jaunąjį generolą į kiemą ir kartais užkapojo. Bajorams jis niekuo nebuvo nusikaltęs, bet jis buvo Sapiega ir turėjo mirti už savo tėvą. Tą pačią dieną iš nelaisvės bandė pabėgti Sapiegu giminaitis Vainius, ir jis taip pat buvo mirtinai užkapotas, kartu su jį gynusiu kariu Kuravičiumi.

Tris dienas jų lavonai tysojo kieme, ir niekas nedrįso žuvusiųjų palaidoti. Tik ketvirtą dieną Vilniaus vyskupo rūpesčiu jie buvo palaidoti.¹⁶ Taip pasibaigė XVII šimtmetis — vidaus karu ir brolių žudynėmis.

Šioj padėty tur būt daug kas prisiminė Merkelį Giedraitį — taikos vyskupą, kuris XVII amžiaus pradžioje išgelbėjo Lietuvą nuo panašių broliškų žudynių. Braustaskas nebuvo to svorio ganytojas; jo paties kova su Sapiega nebuvo laiminga.

Ne vado tipas buvo ir Žemaičių vyskupas Jonas Krišpinas-Kiršteinas. Jis nesijautė galįs žemaičių bajorus sulaukyti nuo įsisiūbavusio keršto. Valančius sako, kad jis pats nesijautė saugus, daugiau buvojo tėvų dvare Kiduliuose (prie Jurbarko), kad reikale galėtų pasprukti į Prūsus; be to, „būdamas pats iš vokiečių, visuomet traukė į Augusto II pusę, taip pat vokiečio“.¹⁷

Tikras Žemaičių vadas buvo kunigaikštis Grigas Antanas Oginskis, vyskupo giminaitis. Jo prosenelis Aleksandras buvo vedęs Mariją Šemetaitę, Šiluvos valdytojo Merkelio dukraitę, kuri buvo tikra sesuo Kristinos Krišpinienės, Žemaičių vyskupo senelės. Kai Krišpinas 1695 metais tapo Žemaičių vyskupu, Oginskis 1698 m. pasidarė Žemaičių seniūnu ir juo išbuvo ligi savo mirties. Be to, Oginskis buvo Lietuvos lauko etmonas ir kovojančios prieš Sapiegą partijos šulas. Sapiegai pralaimėjus, Oginskis jautėsi lyg koks Lietuvos karaliukas — pats rinko mokesčius ir vedė atskirą savo užsienio politiką. Bet dar nenuleido rankų ir Kazimieras Sapiega. Jis ieškojo paramos pas naująjį karalių saksą Augustą II ir lenkų ponus, o ten jos neradęs, pradėjo žvalgytis švedų pagalbos.

Visi ženklai rodė, kad tie du etmonai — Sapiega ir Oginskis nebaigė savo sąskaitų ir ruošia kraštui naujas nelaimės. Reikėjo Lietuvai didelio moralinio svorio asmenybės, kuri toj padėty galėtų gelbėti, kas dar galima. Reikėjo ir vysk. Krišpinui stipresnio pagalbininko.

Jau 1700 m. pradžioj buvo pasiūlytas Romai Žemaičių sufraganu Jokimas Skirmantas, Šiluvos prepozitas. Vysk. Krišpinas norėjo jį gauti kiek galima greičiau. Dėl jo kandidatūros buvo apklausinėti liudininkai ir visa medžiaga skubiai pasiūsta Romai. Bet reikalas užkliuvo ne dėl jo asmens. Roma abejojo, ar po vidaus karo, kuris nusiaubė kraštą, naujasis sufraganas turės iš ko pragyventi. Dėl to atidėjo jo skyrimą, kad išsiaiškintų ekonominę būsimą sufragano padėtį. Prasidėjo susirašinėjimas tarp vyskupo Krišpino, popiežiaus nuncijaus ir Romos.

Vysk. Jonas Krišpinas rašė, kad parinkęs šį kunigą sufraganu dėl jo amžiaus, išsilavinimo, mokslo ir pavyzdingumo; Skirmantas esąs kanauninkas, 66 metų amžiaus, kanonų tesės ir moralinės teologijos žinovas, turįs praktikos bažnytinėje administracijoje ir sielovadoje. Tai, kas čia sakoma, esą plačiau pasakyta nuncijaus paruoštame procese. Vyskupas dar kartą rašė naujam nuncijui ir išdėstė visas sąlygas sufraganui išlaikyti. Nuncijus savu keliu 1701 m. kovo 2 dieną pranešė Konsistorinei kongregacijai Romoje, kad sufraganui esą numatyta 1000 auksinų iš Daukšyčių ir kitą 1000 skiriamą pats vysk. Krišpinas. Jei kongregacija leistų pasilaikyti jam Kražių (turbūt Krekenavos, Y.) parapiją, tai prisidėtų dar 3000 auksinų; jis dar gautų apie 500 auksinų kaip katedros kanauninkas, nes sufraganas paprastai lieka kapitulos nariu. Visa ta suma siektų apie 5500 auksinų; tai būtų lygu 840 Romos skudų. Toks atlyginimas esą būtų pakankamas tose sąlygose sufraganui išgyventi. Dėl Skirmanto asmens, rašo nuncijus, aš girdžiu, kad jo rimtas amžius ir jautri sąžinė išskiria jį iš visų kapitulos narių. Nuncijus sako remiąs šį kandidatą ir prašo pagreitinti jo skyrimą. Vysk. Krišpinas buvo prašęs leisti jam pačiam Skirmantą pakonsekruoti. Bet nuncijus nedavė vilčių, nes arti nesą infulatinių abatų ir nebūsią lengva gau-

ti kitus du konsekratorius. Gal dėl to, o svarbiausia dėl naujo švedų išsibrovimo į Žemaitiją Jokimas Skirmantas buvo konsekruotas vyskupu ne Varniuose, o Prūsiose — koleginėje Guttstadto bažnyčioje 1702 m. balandžio 2 d. Jį konsekravo Verbų sekmadienį Varmės vysk. Andrius Krizostomas Zaluskis, o asistentais buvo Žemaičių vyskupas Jonas Krišpinas ir Varmės sufraganas Kazimieras Benediktas Lezinskis.¹⁸

Tapęs vyskupu pagalbininku, Skirmantas ir toliau paliko Šiluvos prepozitu, bet jam buvo duotas viceprepozitas tvarkyti parapijos reikalams. Pirmuoju viceprepozitu buvo paskirtas kun. Abraomas Jutkevičius. Šiluvoj jis buvo jau 1700 metais ir liepos mėnesį pradėjo bylą prieš Kristupą Henriką Puttkamerį, Šiluvos savininką, dėl kryžiaus nuvertimo katalikų parapijos kapinėse. Po metų, liepos 1 dieną, jis iškėlė antrą bylą Šiluvos kalvinui Grinkevičiui dėl kryžiaus išmetimo iš kapinių.¹⁹ Kitų žinių apie šį pirmąjį viceprepozitą nerasta.

Po jo Šiluvos viceprepozitu randame Mikalojų Ivanauską. Apie jį sužinome iš Vilniaus popiežinės seminarijos studentų sąrašų. Ivanauskas buvo žemaitis, gimęs 1673 m., įstojęs seminarijon 1694 m. kovo 25 d. ir geriausiais pažymiais ją baigęs 1700 m., be to, išgijęs filosofijos magistro ir teologijos licenciato laipsnius. Mokėjo jis žemaitiškai ir lietuviškai, lenkiškai ir lotyniškai. Sąrašuose atžymėta, kad jis einęs viceprepozito pareigas Šiluvoje, Žemaičių vyskupijoje, bet nepastebėta nuo kada.

Vilniaus popiežinės seminarijos sąrašuose randame dar vieną žemaitį Mykolą Žvaginskį, gimusį 1675 m., įstojusį seminarijon 1698 m. sausio 17 d., mokėjusį žemaičių, latvių, lenkų ir lotynų kalbas. Jis mokėsi labai gerai, bet dėl sveikatos turėjo pertraukti studijas. Pagaliau jas baigė menų ir filosofijos magistro laipsniu ir buvo paskirtas vikaru Šiluvon, taip pat nepažymėta tiksliai kada.

Tuo metu (1699), kai Ivanauskas baigė ketvirtuosius teologijos, o Žvaginskis trečiuosius filosofijos metus, šioj tarptautinėj seminarijoj buvo 18 studentų, iš jų 10 lietuvių bei žemaičių, kurių 8 mokėjo savąją kalbą.²⁰

Apsirūpinęs naujais pagalbininkais Šiluvoje, Jokimas Skirmantas pats ėmėsi vyskupo pagalbininko pareigų Žemaičių vyskupijoje. Jis buvo „didelio vado savybių“ vyskupas ir „vienas didžiųjų to laiko vyrų“, greičiausiai tai įrodęs darbais. Deja, tolimesni dramatiški įvykiai palaidojo gyvus liudininkus bei rašytus dokumentus ir jo veiklos pėdsakus užtrynė. Liko nežinoma net jo mirties data, dėl kurios istorikai vienas kitam prieštarauja.²¹

DIDYSIS ŠIAURĖS KARAS

Kazimieras Sapiega, pralaimėjęs ties Valkininkais, pasitraukė į Lenkiją, o bajorai paskelbė jį, visus jo giminės ir šalininkus valstybės išdavikais. Jų dvarai turėjo būti konfiskuoti, o iš tikrųjų buvo toliau naikinami. Sapiegos šalininkai ir artimieji buvo gaudomi ir jiems vykdomas mirties sprendimas. Dėl to vieni skubėjo palikti kraštą, kiti slapstėsi. Oginskio ir Vyšniaveckio bajorai savivaliavo ypač Žemaičiuose, kur jiems vadovavo Kazimieras Zaranka, tuometinis Žemaičių vėliavininkas.

Sapiega laukė paramos iš karaliaus sakso Augusto II, o šis nesiskubino sudrausti Lietuvos bajorų. Augustas II turėjo kitų planų ir jiems panoro laimėti Oginskį bei Vyšniaveckį. Jis planavo išvyti švedus iš Livonijos ir užimti Baltijos pajūrį. Ne bajorams malšinti, o šiam tikslui jis pasiuntė Žemaitijon savo paties kariuomenę, atsigabentą iš Saksonijos. Panašių planų dėl Baltijos pajūrio turėjo ir rusų caras Petras I. Taip šiedu valdovai sutarė pulti

švedus: vienas Estijoje, antras Livonijoje (Latvijoje). Šios kovos buvo tik pradžia karo dėl Pabaltijo, kuris išsiplėtė į ištisą Didįjį šiaurės karą tarp trijų valstybių.²²

Lietuva nebuvo įvelta į tas pradines kovas, dėl to švedai Lietuvos nelietė. Bet jiems davė progą Kazimieras Sapiega, paprašęs talkos savo dvarams saugoti Žemaitijoje. Švedai atsiuntė įgulas ir jas paskirstė Sapiegos dvaruose. Šias įgulas ėmė pulti Oginskio kariniai daliniai ir tai davė progos švedams išplėsti savo karinius veiksmus visoje Lietuvoje.

Švedų karalius Karolis XII atsirado Žemaitijoje ir iš čia pradėjo žygį į Kauną. Užėmęs Kauną ir čia palikęs savo įgulas, jis 1702 m. sausio 17 d. grįžo Žemaitijon ir apsistojo Raseinių srityje. Čia su pagrindine savo kariuomene praleido tris žiemos mėnesius ir maitinosi iš vietos gyventojų. Kovo mėnesį jis pradėjo žygį į Vilnių, pasiųsdamas generolą Gummerhjelmą. Ties Jiežnu švedus pasitiko Oginskio ir Vyšniaveckio kariuomenė, tačiau jų nesulaikė. Bet ties Darsūniškiu švedai buvo sumušti ir pats generolas paimtas į nelaisvę. Tada Karolis XII pasiuntė gen. Moernerį su didesnėmis karinėmis jėgomis ir šis balandžio 5 d. užėmė sostinę. Radęs nemažą grobio, gen. Moerner dar išreikalavo iš miesto didelių kontribucijų. Belaisvį gen. Gummerhjelmą jis rado globojamą Vilniaus jėzuitų.

Pagrindinis švedų tikslas nebuvo Lietuva. Karolis XII norėjo atsiskaityti su Augustu II, dėl to, palikęs Lietuvoj mažesnes įgulas, su didesnėmis jėgomis iš Kauno ir Vilniaus jis patraukė į Lenkiją. Lietuvoj buvo paliktas tvarkytis grįžęs Sapiega ir gen. Loevenhauptas. Sapiega pradėjo organizuoti savo kariuomenę ir rinkti mokesčius. Prieš jį ir švedus toliau kovojo bajorai partizaniniu būdu.

Šalia vidaus kovų, abi lietuvių pusės vis labiau buvo veliamos į besiplečiantį Šiaurės karą. Sapiega ir Zaviša

nebesvyruodami rėmė švedus ir laikė jų frontą Lietuvoj ir Livonijoj.²³ Tuo tarpu Vyšniaveckiai ir Oginskis dalijo savo jėgas tarp Augusto II ir Petro I. Jonušas Vyšniaveckis buvo pasiūstas Lenkijon su lietuvių kavalerijos daliniais, o jo brolis Mykolas ir Oginskiai, remiami rusų, pradėjo blokuoti švedus Livonijoje. Jie telkė jėgas Lietuvos šiaurėje, organizavo maisto sandėlius Žagarėje ir Joniškyje, o Biržų tvirtovę perleido rusams. Švedai pasiskubino išsklaidyti lietuvių telkinius ir sunaikino jų maisto sandėlius. Ta proga jie pasuko į Žemaitiją, kur juos sekė ir Oginskis.

Kovos Žemaičiuose 1704 metų žiemą ir pavasarį labai išsiplėtė. Kautynės vyko net miesteliuose, dėl to labai nukentėjo Kretinga, Skuodas, Tirkšliai, Vieکشniai, Telšiai, Kelmė ir apylinkės. Prie Kelmės švedai kuriam laikui buvo stipriau įsitvirtinę ir iš čia vykdė rekvizicijas, siuntinėdami į visas puses karių po 30 asmenų.

Švedų blokada Kurše, vykusi apie ketvirtą metų (1703-1707), Lietuvai buvo pernelyg pragaištinga. Buvo prarasta daug karių ir karinio turto, nusiaubti ūkiai bei dvarai, sunaikinti ištisi miesteliai. Švedai vis tiek nebuvo įveikti nei čia, nei Lenkijoje. Priešingai, jie taip susitvarkė, kad privertė lenkus išsirinkti naują karalių vietoj Augusto II. Stasio Leščinskio rinkimuose dalyvavo ir žemaičiai— šeši Bilevičiai (Aleksandras, Antanas, Petras, Steponas, Tadas ir Viktoras) ir vienas Šemeta (Kristupas).²⁴ Tai rodo, jog įtakingi Žemaitijos atstovai jau neberėmė Oginskių nei Vyšniaveckių.

Rusai, prašomi Augusto II, 1705 metais dar buvo užėmę Vilnių, kur atsirado caras Petras I ir panorėjo būti iškilmingai priimamas. Priėmimą jam buvo priverstas paruošti vysk. Brastauskas su kapitula.²⁵ Iš Vilniaus caras nuvyko į Gardiną ir čia susitiko su Augustu II aptarti tolimesnių žygių prieš švedus. Po pusės metų, gruo-

džio mėnesį, rusai pasitraukė iš Vilniaus, bet skubėjo jį vėl užimti švedai. Oginskis su Vyšniaveckiu bandė jiems pastoti kelią ir kuriam laikui sulaikė. Tačiau 1706 m. kovo 8 d. jiedu pralaimėjo prieš švedų gen. Dickertą. Švedai, užėmę Vilnių, apdėjo gyventojus dideliais mokesčiais, taip kad vien jėzuitai turėjo sumokėti 5000 auksinų. Rinkdami kontribucijas, jie brovėsi į bažnyčias, plėšė aukų dėžes, grobė šventuosius indus. Pastaruosius griebdavo net iš kunigo rankų laikant pamaldas. Ne geresnis švedų elgesys buvo Žemaičiuose ir šiaurės Lietuvoje, kaip rodo Žemaičių kurijos protestai švedų gen. Loevenhauptui.²⁶

Oginskis vis dar tikėjosi rusų pergalės. Jis palaikė ryšius su Petru I ir prie savęs laikė jo pasiuntinį. Tuo tarpu Vyšniaveckiai perėjo Sapiegos ir švedų pusėn. Tuo metu švedai baigė savo kovas Lenkijoje ir Saksonijoje. Per Prūsus 1707 m. rudenį jie su visa armija vėl atsirado Lietuvoje. Čia tarp Smurgainių ir Vilniaus jie sustojo 1708 metų žiemai. Savo štabą Karolis XII įsikūrė Radaškovičiuose, kurie kitados priklausė Šiluvos kūrėjui Gedgaudui. Iš čia jis ruošėsi žygiui prieš rusų carą, norėdamas nuversti nuo sosto šį savo priešą.

Pagrindinė švedų kariuomenė, permesta Lietuvon, ir visas jos paruošimas karo žygiui vėl pareikalavo naujų išteklių. Per visą Lietuvą — ligi Raseinių ir Tauragės — buvo telkiamas maistas. Pasiruošimas buvo baigtas tik vėlyvą pavasarį ir birželio 17 d. buvo pradėtas žygis prieš rusus. Papildomoji Loevenhaupto kariuomenė iš Kuršo žygiavo Vabalninko-Kupiškio-Anykščių kryptimi, užtrukdama dar visą mėnesį ir kraudama maisto atsargas į savo gurguoles. Rusai, Loevenhauptą ties Lesnaja sumušę, gavo grobio 2000 vežimų maisto. Tai buvo tik dalis, ką švedai išgrobė iš Lietuvos. Karolis XII ėjo gilyn į Rusiją, norėdamas pasiekti Maskvą. Rusai nepajėgė jo

sulaikyti. Bet prie Poltavos 1709 m. įvyko lemiamas mūšis, kurį Karolis XII pralaimėjo ir pats, palikęs kariuomenę, turėjo bėgti pas turkus.

Tais metais mirė ir žymiausias švedų priešas Lietuvoje — lauko etmonas bei Žemaičių seniūnas kunigaikštis Grigas Oginskis. Prieš metus buvo miręs Žemaičių vysk. Jonas Krišpinas-Kiršteinas (†1708. VII. 14), jo giminaitis. Naujas vyskupas Mikalojus Zgierskis buvo paskirtas 1710. VII. 21, o vyskupas Skirmantas, vienų teigimu miręs 1707, kitų 1717 metais. Jei Skirmantas būtų miręs 1707 metais, tai Žemaičiai bent 2 metus būtų likę be jokio ganytojo.

Po kunigaikščio Oginskio Žemaičių seniūnu tapo Kazimieras Zaranka, o jo padėjėju karo reikalams (pilininku) kunigaikštis Palubinskis, tur būt sūnus Aleksandro Hilaro, kuris 1668 m. buvo Žemaičių seniūnu. Šis jaunas Palubinskis, Vilkijos valdytojas, po švedų pralaimėjimo ties Poltava, sutelkė žemaičius Raseinių apylinkėse ir pradėjo persekioti Žemaitijoje likusius švedus. Jo karių įsiutimas buvo taip didelis, kad švedai buvo vietoj užmušami, nepaliekant nei vieno gyvo.²⁷ Šis paskutinis kruvinas atsiskaitymas padidino ir taip jau gausius švedkapius Lietuvoje, šalia daugėjančių savųjų kapinynų.

BADAS IR DIDYSIS MARAS

Dėl karinių veiksmų, kontribucijų ir plėšimų Lietuvai neišvengiamai grėsė badas. Tą grėsmę padidino nederlius, trukęs 1706-1708 metais. Po to dar sekė šturpi žiema, pakirtusi visus žiemkenčius javus. Gyventojai liko be maisto, dėl to puolėsi į visas puses, kur tik išgirdo dar jo esant. Vieni traukė į Prūsus, kiti į Kauną ir Vilnių, nes miestams dar buvo pristatoma javų iš toliau.

„Tūkstančiai vyrų, išbalę, išgąsdinti, suvargę su žmonomis ir vaikais suplaukė į Vilnių elgetauti, — rašė 1710 metais balandžio 24 d. Zaluskis ilgame savo laiške. — Tie žmonės užtvino kaip dideli vandenys, krinta kaip musės, kasdien visos gatvės pilnos lavonų, ir tuo niekas nesi-jaudina. .. Tik praėjusiųjų metų (1709) liepos mėnesį šv. Pranciškaus Emeritų ordino vienas tretininkas su draugu ėmė mirusius laidoti. Tam meilės patarnavimui gavo špitolę prie pilies ir du namus ir jau pakabino prie jų kryžių. Jis iki šiol kasdien gatvėse renka lavonus, nes turi du vežimu ir tarnus kasikus, ir kasdien išveža pilnus vežimus, į vieną duobę sumeta po 70, 60 ir t.t. Laidoja juos už miesto įvairiuose kalnuose. Ir jau nuo liepos mėnesio iki Verbų šeštadienio palaidotų turi užsirašęs 22.862. Dabar per tris savaites prisidėjo daug šimtų, tačiau skaičiaus nesu dar sužymėjęs. Šį ryt anksti buvo rasta daugiau kaip 30 negyvų tokių vargšų, gulinčių gatvėse prieš namus, vienuolynus ir bažnyčias...

„Tuo tarpu iki šiol dar yra daugybė tokių vos alsuojančių ir badaujančių žmonių. Prie jėzuitų trejų namų durų kasdien yra maitinami daugiau kaip 400, duodama jiems duonos gabalėlis ir lėkštė sriubos; taip daroma ir kai kurių kitų vienuolių namuose, bet ką tai reiškia tokiai daugybei?

„Kai išvelkamas koks padvėsęs arklys ar koks kitas gyvulys, būriai subėga, pešdamiesi, lupa ir valgo... Katės, šunys yra jų laikomi gardumynais, jei tik kur gali sugriebti. Kai kurie išbėga į kaimus ir uždega tvartus, kur gyvuliai yra laikomi, ir paskui apdegusius ryja... Keliuose, giriose randama labai daug bado pribaigtų lavonų, kurie guli nelaidoti vilkų grobiui. Daugybėje kaimų namai pilni žmonių lavonų, tuščia, niekas nelaidoja, pūva ant žemės“.²⁸

Baisusis badas, kaip jis aprašytas šiame laiške, daugiausia gyvybių prarijo ypač 1710 metų žiemą ir pavasarį. Po bado atėjo maras, kuris prasidėjo 1709 m. Lenkijoje, o iš ten persimetė į Prūsus. Čia jis siautė ypač 1710 metais birželio ir liepos mėnesiais. Daugiausia žmonių išmirė lietuviškose Gumbinės ir Įsručio apskrityse. Visoje Prūsų Lietuvoje mirė apie 160.000 žmonių.

Iš Prūsų maras pasiekė išbadėjusią Žemaitiją ir Lietuvą. Vien Vilniuje tais metais nuo liepos vidurio ligi gruodžio pabaigos buvo užregistruota 30.000 mirusių krikščionių ir 3.800 žydų. Maras siautė kartu su įvairiomis ligomis — raupsais, dizenterija, influenza ir kitomis. Taip jis truko ligi 1711 m. Po to buvo kiek aprimęs, ir vėl atsinaujino švelnesne forma.

Po bado ir maro Lietuvoje daug kur beliko apie pusę gyventojų, o Žemaičiuose apie trečdalis. Kaimuose, kur anksčiau buvo apie 100 gyventojų, beliko keletas ar ke-liolika, o kai kur — visai nieko. Alytaus karališkuose dvaruose tiek daug išmirė žmonių, kad, likusiems pasitraukus, nebeliko visai gyventojų. Gardino karališkose valdose buvo rasta 80% tuščių kaimų. Panašus vaizdas buvo ir kitose srityse. Dėl to liko tušti ir apleisti ištisi žemės plotai.²⁹

LIETUVOS NUOSTOLIAI PO ŠIAURĖS KARO

Kai badmečiu Lietuva nusikratė švedais, tai maro metais vėl grįžo rusai ir užėmė beveik visą kraštą. Rusų remiamas grįžo prarasto sosto ieškoti ir Augustas II. Jis vėl atgabeno iš Saksonijos savo kariuomenę ir leido kariams savivaliauti. Rusų ir saksų kariai baigė sunaikinti, kas dar liko po bado ir maro.

Bajorai paskutinėmis jėgomis priešinosi saksams, tramdė jų savivalę. Prieš saksus 1714 m. sukilo ir lenkų bajorai. Augustas II ėmė juos gniuždyti, bet jam nesi-sekė, be to, įsikišo rusai, stoję bajorų pusėn. Padėčiai spręsti buvo sušaukta pora bajorų seimų, bet pastarajam (1716) „taikos sąlygas“ padiktavo rusų generolas Dol-gorukis. Jam niekas nesipriešino, nes čia pat stovėjo kariuomenė. Viena iš jo sąlygų buvo ta, kad stačiatikiams būtų duota pilna religinė laisvė, ir antra — kad saksai iš-vestų iš krašto savo kariuomenę. Saksai po to pasitraukė, o kiek vėliau ir rusai. Taip su 1717 metais baigė savo šturpų darbą trys generolai — karas, badas ir maras.

Lyginant, kiek žmonių žuvo per II švedmetį bei pir-mąją Maskvos antpuolį ir dabar, tai šį kartą Lietuva pra-rado 35% arba 46% to, ką turėjo XVII a. viduryje. Po pirmojo smūgio jai buvo likę 2.200.000 gyventojų ir tas skaičius ligi 1690 metų pasipildė tik nepilnu pusmilijoniu (489.000). Dar netekus 35%, Lietuvoj liko vos 1.835.000 žmonių. Po šio antrojo smūgio atsigavimas buvo lėtas ir sunkus. Tik pačioj XVIII a. pabaigoj Lietuva, įskaitant ir Gudiją, atseit — visą DL Kunigaikštiją su 9 vaivadi-jomis ir 22 apskritimis — vėl turėjo 4.836.000 gyven-tojų.^{29a}

Šis smūgis Lietuvai buvo dar tuo pragaištingas, kad galutinai sunaikino didikų jėgą. Po Sapiegų ilgesnį lai-ką nebeiškilo jokia įtakingesnė didikų giminė ir nebu-vo kas perima politinę krašto vadovybę. Tiesa, kuriam laikui aprimo buvusi politinė vidaus įtampa, bet neliko, kas priešintųsi lenkų dominavimui ir kitų priešų kės-lams. O čia pat, pašonėje, atsirado (nuo 1701) nauja Prūsų karalija, godi naujų žemių, besižvalganti į ištuš-tėjusius Žemaičius.

Žemaičiuose skiriant naują vyskupą Aleksandrą Mi-kalojų Gorainį ir darant apklausinėjimą apie vyskupi-

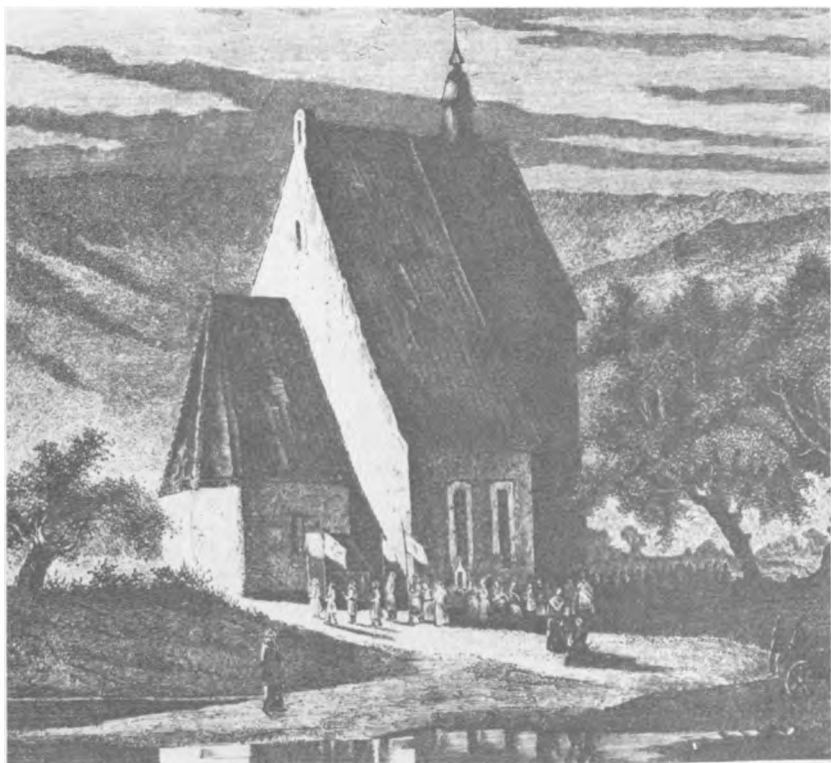
jos stovį, liudininkai 1716 metais tvirtino, jog gyvų žmonių šioj vyskupijoje kai kur likę vos dešimtoji dalis. Vyskupo, kapitulos, bažnyčių turtai esą sunaikinti. Visos buvusios parapijų mokyklos nebeveikiančios. Taip pat nebeveikianti kunigų seminarija ir klierikų visai nebesą. „Visoj Žemaičių vyskupijoje 1710 metais liko tik 17 kunigų; kiti žuvo nuo maro ir bado“. Dėl to „Žemaičių vyskupijoje visiems (likusiems) kunigams suteikta teisė laikyti per dieną dvi mišias“.³⁰ Be vienuolių Žemaičiuose žuvo per 100 kunigų. Daugelis jų krito „gelbėdami sielas, kūnams žūstant“ maro metu. Iš vienuolių žuvo 12 kražiškių jėzuitų, iš jų 5 gelbėdami žmones Tilžėje, kiti 7 Kražių apylinkėse. Kaune žuvo 8 jėzuitai. Iš viso jėzuitų provincija Lietuvoje neteko 118 narių. Iš Lietuvos bernardinų maras išplėšė 200 aukų.³¹ Kiek kunigų liko Šiluvoje, iš buvusių 12, nėra žinių. Iš viso ar liko bent vienas?

Žemaičių bajorai, bekovodami prieš Sapiegą ir švedus, taip save sunaikino, kad nebeturėjo ko pasiūsti atstovais į valstybės seimą, vykusį 1717 metais. Šis seimas tuo buvo reikšmingas, kad atmetė rusų sąlygas, padiktotas 1716 metais generolo Dolgorukio ir panaikino Maskvai duotus visus pažadus. Panaikino ir *disunitų* (stačiatikių) terminą, palikdami tik vieną *disidentų*, vardą visiems kitatikiams. Seimas nutarė grįžti prie ankstesnių (1632, 1648) savo draudimų neleisti karališkuose miestuose statyti kitatikiams naujų bažnyčių, o kurios buvo pastatytos po 1632 metų — nugriauti. Karalius Augustas II šiuos nutarimus sušvelnino, ir praktiškai jie nebuvo vykdomi. Bet rusai neužmiršo jiems padaryto staigaus lenkų akibrokšto.

Kazimieras Sapiega,
perėmęs po Pacų
Lietuvos valdymą.

Zapyškio-Sapiegiškio bažnyčia Žemaičių vyskupijoje,
nuo 1500 m. globota Sapiegių, 1698 m. konsekruota
vysk. J. Krišpino-Kiršteino.

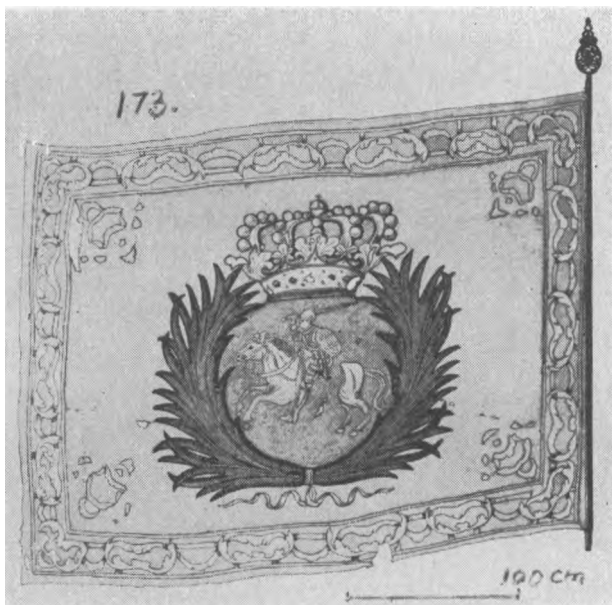
Švedų Karolis XII (dešinėje) ir jo generolas Loevenhauptas, vadovavęs su Kaz. Sapiega operacijoms prieš Oginskio jėgas.

Grigo Oginskio, žemaičių seniūno, parašas. Apačioje Biržų pilis, statyta 1589, sugriauta šiaurės karo metu 1704 m.

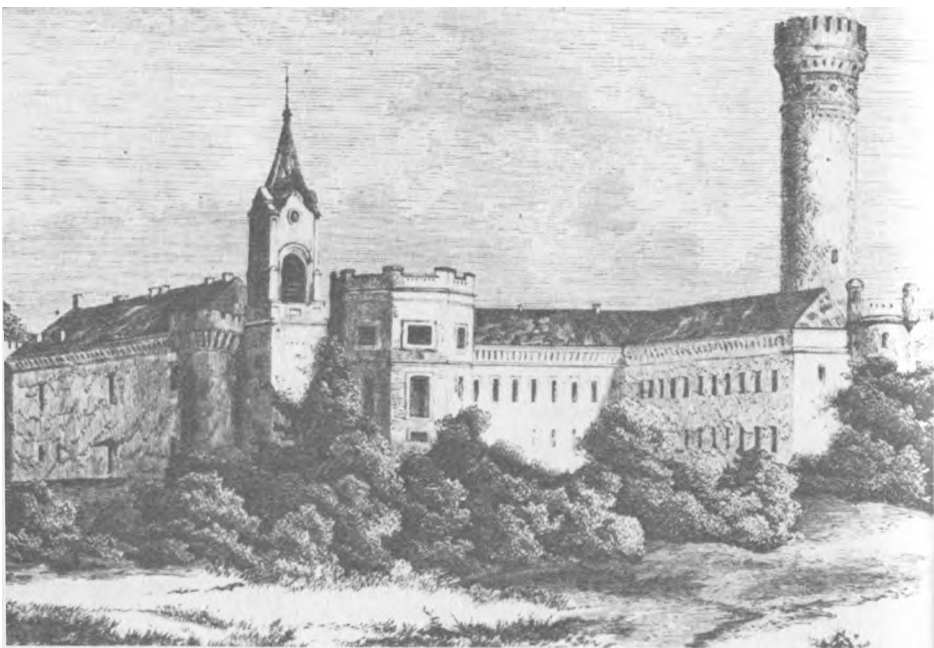
Didžiojo šiaurės karo sąjungininkai prieš švedus: kairėje saksas Augustas II, dešinėje rusų Petras I. *Apacioje* lietuvių vėliava, patekusi švedams ir laikoma jų karo muziejuje.

Marijos paveikslas Šiluvoje,
kurį Jokimas Skirmantas
aprengė brangaus
metalo apdaru.

Raudonės pilis, statyta ca 1600 vysk. J. Krišpino-Kiršteino tėvo
Jeronimo, Lietuvos iždininko.

Žemaičių bajorų negalę liudija ir tas faktas, kad mirus (1729) Kazimierui Zarankai, vienam iš didžiųjų kovotojų prieš švedus, nebuvo išrinktas naujas Žemaičių seniūnas net ligi 1742 metų. Ar ne dėl to Berlyne atsirado „Žemaičių seniūno“ (Storasta Schmoutzky) slapyvardžiu prisidengęs ekspertas prie karinio-politinio Prūsų štabo H. G. von Doenhoff, giminaitis tų Doenhoffų, kurie turėjo dvarų Kurše ir Žemaičiuose, be kitko, Švėkšnoje. Prūsų štabas kaip tik planavo prisijungti Prūsijai Žemaičius ir ieškojo ryšininkų pačioje Lietuvoje.

Tie Prūsijos planai išaugo iš sutartino saksų, rusų ir prūsų veikimo Didžiojo šiaurės karo metu. Berlyno susidomėjimas svetimomis žemėmis iškilo jau 1703 metais, kai Augustas II, švedų spaudžiamas ieškojo Prūsuoje pagalbos. Švedams pralaimėjus prie Poltavos, Augustas II, norėdamas grįžti į prarastą Lietuvos bei Lenkijos sostą, pasiūlė Berlynui šį projektą: karalių St. Leščinskį nušalinti iš Lenkijos ir jam atiduoti valdyti Livoniją, o Berlynui, jei jis padės jam grįžti į Lenkiją, perleisti Varmės vyskupiją ir Kuršą. Jau grįžęs į prarastą sostą, Augustas II 1710 metais susitiko su Prūsų Vilhelmu I ir pasirašė tokią sutartį: Livoniją perleisti Maskvos Petrui I, „lenkiškąją“ Prūsiją ir Žemaičius prūsų Vilhelmui I, o visa kita pasilikti sau.³²

Kaip tik šios sutarties (1710) metais mirė didžiausias Vilhelmo I patikėtinis Lietuvoje ev. kun. Samuelis Bythneris, vienas iš lietuviškojo Šv. Rašto vertėjų. Prūsų valdžia jam kasmet mokėjo 600 talerių atlyginimo tariamai už klebono pareigas Karaliaučiuje, kurių jis niekad nėjo, o iš tikrųjų už politines paslaugas. Jo persisvėrimas Prūsijos interesų pusėn įvyko tuomet, kai mirė (1695) pasukinioji Lietuvos kalvinų globėja Karolina Radvilaitė,

antrą kartą ištekėjusi už kataliko Neuburgo kunigaikščio Karolio Pilypo. Šiam vokiečiui katalikui turėjo tekti visas jos turtas Lietuvoje su 185 dvarais. Nors šios teisės jam nenorėjo pripažinti Sapiegos, tada valdę Lietuvą, kaip ir Nesvyžiaus šakos Radvilai, tačiau Lietuvos kalvinai lygiai bijojo, kad šie dvarai su kalvinų židiniaiis neatsidurtų katalikų Radvilų rankose. Tada kun. Bythneris, būdamas Žemaičių senjoru (superintendentu) ir gyvendamas Kėdainiuose, išvystė plačią akciją, prašydamas pagalbos prieš Lietuvos valstybę švedų karalių Karolį XII, Maskvos carą Petrą I, o labiausiai Prūsijos karalių Vilhelmą I. Jis siūlė jiems atpirkti Biržų Radvilų dvarus, ragino atsiųsti kariuomenės įgulas į Slucką, Biržus, Nesvyžių ir kitur, kad paskui galėtų užimti ir visą Lietuvą. Bythneris netgi bandė organizuoti Lietuvos reformatų, protestantų ir stačiatikių politinę uniją, atsirėmusią Rusijos ir Prūsijos parama.³³ Tie planai ir visa akcija buvo aiškiai paženklinta svetimos intervencijos siekimais. Bythneris buvo įrankis parengti dirvai, įjaudinti Lietuvos reformatams bei stačiatikiams ir duoti progos, religijos reikalų pretekstu, aneksuoti arba padalyti Lietuvą tarp rusų ir prūsų.

Aneksiniai planai buvo kuriami ir toliau, kaip rodo naujos derybos tarp Augusto II ministro Flemingo ir Berlyno štabo generolų, tarp jų „Žemaičių seniūno“ Doenhoffo. Jie susitiko Krossne 1733 metais, kada Augustas II ruošėsi sostą perleisti savo sūnui. Jam vėl buvo reikalinga Berlyno ir Maskvos parama, tad Flemingas pasiūlė „visiems trims (prūsams, rusams ir saksams) eiti išvien“, kad ne kas kitas, o saksų dinastijos valdovas vėl liktų Lietuvos ir Lenkijos soste. Derybose buvo sutarta Didžiąją ir Mažąją Lenkiją palikti Augusto II sūnui, Pamarį (Pomeraniją) su kašubais (be Dancigo) per-

leisti Berlynui, o visa, kas už Vilniaus į rytus, atiduoti Maskvai.³⁴

Šis susitarimas nebuvo vykdomas, kol atėjo nauja proga, o kai ji atėjo po 40 metų, tada, saksams iškritus, Berlynas panoro pasiglemžti ne tik Žemaičius, bet ir Sūduvą. Maskvai „užsikirtus“ Žemaičių neatiduoti, Berlynui tada liko tik Sūduva. Bet ligi to laiko ir Berlynas ir Maskva tempė santykius dėl tariamo disidentų persekiojimo.

Jau Augustui II pasitraukus ir renkant naują karalių saksų Augustą III, tame valstybės seime disidentų klausimas sąmoningai ar išprovokuotas iškilo aštria forma, ir seimo reakcijos buvo tokios: neskirti disidentų į jokiais atsakingas tarnybas ir neleisti jiems ieškoti pagalbos svetimose valstybėse. Dėl šio nutarimo rusai ir prūsai gana sutartinai reagavo taip stipriai, kad lenkai buvo priversti išleisti (ca. 1736) specialų dokumentinį leidinį užsienio dėmesiui: *Katalikų teisės disidentų atžvilgiu, išeinant iš religijos reikalavimų*. Leidinio įžangoje pasakyta, kad disidentai Lenkijoje turi žymiai geresnę padėtį, negu katalikai disidentų kraštuose — Anglijoje, Olandijoje, Švedijoje, Danijoje ir pačioje Maskolijoje. Leidinys apžvelgė klausimo istoriją, pradedant nuo religinės taikos aktų 1573 metais ligi rusų padiktuotų sąlygų 1716 metais. Dėl pastarųjų sąlygų leidinys sako: „Rusai nebuvo to seimo saugotojai (cautores), o ryšininkai (mediatores), ir jei būtų buvę saugotojai, tai betgi jie negalėjo jokių būdu tapti disidentų ramsčiu“.³⁵

Lietuvoje disidentų problema nebebuvo jautri nei aktuali, ypač po karo, bado ir maro. Niekas pagaliau nebe norėjo už nieką kovoti, tik rūpinosi atsikurti, rasti žmonių, galinčių užimti ištuštėjusias sodybas ir dirbti.

Kaip žemaičiai tvarkėsi per 13 metų be savo seniūno, nėra žinių. Trūksta žinių ir apie Šiluvą, ypač iš katalikų gyvenimo. Truputis žinių yra likę apie Šiluvos reformatus. Jų globėjai Puttkameriai — Jurgis ir Eberhardas — kovojo saksų ir rusų pusėje, dėl to švedų ir Sapiegos karinė akcija skaudžiai palietė jų dvarus. Jie patys tose kovose bus žuvę apie 1705 metus, nes sekančiais metais Šiluvą perėmė Lorencas Fridrichas. Jis buvo taip pat saksų ir rusų šalininkas. Matyt, jis nesirūpino Šiluva ir gal negalėjo rūpintis. Tad kalvinų sinodas, vykęs 1707 m. rugsėjo 12 d., jo net neprisimena. Sinodas tik prašo Kelmės savininką Jokūbą Gruževskį perimti Šiluvos kalvinų bendruomenės ir jos turto globą.

Žemaičių srityje dar buvo likę 11 kalvinų bažnyčių, iš kurių Gruževskiui buvo pavesta globoti Deltuvos, Kelmės, Mantvyduvos, Moniškių ir Šilėnų. Sinodas atskiru punktu (kan. 21) pavedė Gruževskiui administruoti ir Šiluvos dvarelį, nes „bažnyčios turtas dėl sunkių ir įvairių kariuomenės plėšimų skaudžiai nusiaubtas ir šiuo metu negali būti be globos“. Sinodas prašo naują globėją kartu su Žemaičių kalvinų senjoru pasirūpinti, kad žemė būtų apsėta ir derlius nuimtas, o padarytieji nuostoliai apskaičiuoti bei dokumentuoti.³⁶

Šiaurės karo metu, 1704 metais, Šiluvos ev. kunigas dar turėjęs apie 500 klausytojų; pamokslai buvę sakomi lenkų kalba. Kas buvo tada pamokslininku ir kas su juo atsitiko maro metu, nepavyko susekti. Tik nuo 1714 m. randame Joną Audzejevičių (jaunesnįjį), kuris 1706 m. studijavo teologiją Leidene (Olandijoje) ir nuo 1708 m. buvo kunigu Nurce, paskui Kopyliuje. Atkeltas į Šiluvą, jis ilgai nepabuvo, nes Kėdainių sinode, kuris 1719 m. buvo bendras kalvinų ir liuteronų, randame dalyvaujant

jau kitą „Šiluvos bendruomenės pamokslininką“ Martyną Szkultetą.³⁷ Prie jo įvyko bene paskutinis nesusipratimas su vietos katalikais.

Buvo praėjęs šimtmetis, kai katalikai atsiėmė iš kalvinų laukus prie didžiojo akmens. Kitados čia vyko muštynės dėl „ginčijamos žemės“, o šį kartą nesusipratimas įvyko dėl dingusių dokumentų. Kažkokie „bažnytiniai dokumentai“ buvo saugomi skrynioj, kuri buvo atkasta ir laikoma koplyčioje, iškelta prie vienos sienos. Kalvinai buvo kaltinami šiuos dokumentus išvogę ir dėl to 1724 m. jiems bylą iškėlė Jonas Smolka-Smolokas, Žemaičių vyskupijos kancleris.³⁸

Įdomu, kad po 100 metų vėl iškilo kunigas to paties vardo ir pavardės, kokią (antrinę) turėjo Kazakevičius. Ar Jonas Smolka-Smolokas buvo ano Smolkos Kazakevičiaus tolimas giminaitis? Kitas sutapimas, kad Kazakevičius, kovodamas dėl Šiluvos, buvo kancleris, kaip dabar Smolokas. Tik Kazakevičius tada buvo kanauninkas, o Smolokas — prelatas. Prelatas atsirado kanclerio kėdėj nuo vysk. Jurgio Tiškevičiaus laikų, bet jis neturėjo balso kapituloj — buvo vadinamas tiesiai „Žemaičių prelatu kancleriu“. Kanclerio pareiga buvo talkinti vyskupui ir vesti katedros bei vyskupijos archyvą; berods, jo pareigos nereikalavo vesti parapinių bylų, kaip Kazakevičiaus laikais. Prelato kanclerio išlaikymui buvo numatytos pajamos Tauragėj ir Kėdainiuose.³⁹

Tad koks buvo prel. Jono Smoloko ryšys su Šiluva? Ar jis rūpinosi minėta byla, pavestas kapitulos bei vyskupo, ar dėl to, kad pats buvo Šiluvos klebonu? Kito klebono šiame tarpsnyje nežinome, o tas tarpsnis nuo Skirmanto mirties ligi naujo prepozito Puzino būtų per 20 metų. Jei Smolokas buvo paskirtas Šiluvai prepozitu po vysk. Skirmanto mirties, tai klausimas, kada mirė Skirmantas. Vieni teigia 1707, kiti — 1717 metais,⁴⁰ bet pa-

tikirnesnė atrodo antroji data. Kitaip būtų 11 metų spraga Žemaičių vyskupijoje be sufragano, o naujas sufraganas po Skirmanto buvo paskirtas 1718 m. birželio 27 d. Tad apie tą laiką galėjo atsirasti Šiluvai naujas prepozitas prel. Jonas Smolokas.

Kad Smolokas rūpinosi Šiluvos atkūrimu po karo, iš dalies patvirtintų vysk. Antano Tiškevičiaus pranešimai Romai. Vyskupas, be kitko, rašo apie „smolokinę“ Šiluvos altariją, šalia „skoraitinės“. Toji Smolkos-Kazakevičiaus įkurtoji altarija, matyt, po 100 metų buvo Smoloko naujai atstatyta, už tai vėliau žinoma jo vardu. Daugiau apie Jono Smoloko asmenį tuo tarpu nerasta žinių. Tik žinoma, kad jį pakeitė kurijoje, kanclerio pareigose, prelatas Mykolas Baptista Jordanas, teologijos ir abiejų teisių daktaras. Iš to reikėtų spėti, kad ir Jonas Smolokas buvo nemažesnio išsilavinimo vyras.

Pokario ir pomario laikotarpyje keitėsi gyventojų santykis Šiluvoje, kaip ir visoj Žemaitijoje. Į ištuštėjusias sodybas veržėsi nauji žmonės. Tada ar kiek vėliau turėjo Šiluvoj atsirasti ir pirmieji žydai, nes vysk. Ant. Tiškevičius pranešime Romai 1748 metais rašė, kad žydų sinagogos ir mokyklos esančios beveik kiekviename mieste Žemaičiuose. Remiami ir globojami pasaulinių ponų, žydai esą diena po dienos gausėja ir apsunkina krikščionis.

Apie kalvinų padėtį Žemaičiuose galima spręsti iš jų sinodo, kuris 1732 m. mini dar šias tebeveikiančias jų bažnyčias: Šiluvos, Kelmės, Deltuvos, Žeimelio, Krasnagališkio ir Karaliaučiaus. Raseiniai šį kartą nebeminimi. Tik vėliau 1754 m. Raseinių bendruomenė minima prijungta prie Kėdainių bažnyčios.⁴¹

Po prel. Smoloko Šiluva turėjo gauti naują kleboną-prepozitą. Apie tai sužinome iš vysk. Antano Tiškevičiaus pranešimo Romai 1748 m. Vyskupas rašo, jog nauju „Šiluvos bažnyčios prepozitu yra garbingasis Juozapas Puzinas, Livonijos vyskupas“.⁴² Kad vyskupas būtų skiriamas klebonu, to paprastai nebūna, bet buvęs klebonas, tapęs vyskupu, galėjo pasilaikyti parapiją. Kadagi Puzinas buvo paskirtas Šiluvai?

Puzinas tapo Livonijos vyskupu 1740 m. rugsėjo 16 d. Tais pačiais metais atėjo Žemaičių ganyti ir Antanas Tiškevičius. (Kitas Tiškevičius — Juozas po poros metų buvo išrinktas Žemaičių seniūnu). Tad Puzinas turėjo gauti Šiluvą ne iš vysk. Tiškevičiaus, o iš ankstesnių Žemaičių vyskupų — Aleksandro Gorainio (†1738) ar Juozo Karpio (†1740). Vysk. Karpis ir Puzinas buvo netolimi kaimynai — vienas šiauliškis, o antras panevėžiškis. Jiedu studijavo toje pačioje Vilniaus jėzuitų akademijoje ir buvo tos pačios Vilniaus kapitulos nariai. Aleksandras Gorainis, būdamas Vilniaus sufraganu, šventino Puziną į kunigus, o skiriant Gorainį Žemaičių vyskupu, Puzinas buvo liudininku; Puzinas sakosi pažinęs Gorainį nuo 1704 metų.⁴³ Gorainis ir Karpis buvo akademikai, kaip ir Puzinas, vyresni už jį, bet panašios dvasios ir lietuviškų nusiteikimų. Vienas iš jų greičiausiai panoro gauti šį gabų kunigą Šiluvai po Smoloko.

Naujasis klebonas buvo kunigaikščių giminės, kilusios, kaip ir Oginskiai, iš Vladimiero Rurikaičio. Abi šeimos pradžioje laikėsi stačiatikybės, o paskui tapo reformatais. Pirmasis iš Puzinų, kuris panoro būti kataliku, buvo Jono sūnus Povilas, jauniausias iš aštuonių brolių. Jis išėjo į kunigus, iškilo į Žemaičių prelatus ir kurį laiką, po vysk. Parčiausio mirties, valdė Žemaičių vysku-

piją. Tuo tarpu visi jo broliai ir tėvai, sakoma, likę kalvinais. Bet jau šios gausios brolijos vaikai pasuko kitu keliu. Du Jurgio sūnūs, Petras ir Angelas, buvo kunigai vienuoliai — vienas augustinas, antras karmelitas. Liudviko sūnus Paulius tapo jėzuitu. Jeronimo sūnus Jeronimas globojo ir šelpė Joniškėlio bažnyčią, o jo brolis Andrius visus savo vaikus atidavė auklėti Vilniaus jėzuitams. Andriaus sūnus Steponas išėjo į jėzuitus ir pasidarė garsus profesorius bei rašytojas. Kataliku tapo ir Mikalojaus Fridriko sūnus Vladislavas, Šiluvos prepozito tėvas, Upytės žemės notaras.⁴⁴

Vladislavas Puzinas buvo vedęs Marijoną Čekanavičiūtę ir savo šeimą augino Delatiškių dvare, Pampėnų parapijoje. Tą parapiją valdė vienuoliai karmelitai — tie patys, kurių nariu tapo Vladislavo pusbrolis Angelas. Vladislavo sūnų Juozapą krikštijo tuometinis karmelitų prijoras Palkevičius Pampėnuose; jį krikštijo 1690 metais, šv. Kazimiero išvakarėse, kovo 3 d. Tur būt, toje pačioje bažnyčioje iš karmelitų rankų bus gavę krikštą ir kiti du Juozapo broliai: Antanas ir Mykolas.

Paaugusį Juozapą tėvas pasiuntė mokytis pas Vilniaus jėzuitus. Čia baigęs kolegiją, jaunas kunigaikštis apsisprendė būti kunigu ir persikėlė į jėzuitų vedamą seminariją. Ją baigė 1713 metais ir Vilniaus katedroje Aleksandras Gorainis jį iššventino kunigu. Po šventimų Puzinas tęsė studijas Vilniaus jėzuitų akademijoje ir čia 1715 metais gavo filosofijos licenciata, 1719 m. teologijos doktoratą ir 1727 abiejų teisių doktoratą. Jau tapęs kunigu, buvo paskirtas Vilniaus kanauninku, o baigęs mokslus, pakeltas prelatu scholastikų (mokyklų reikalams). Kapitula jam davė įvairių pareigų, o valstybės vyrai pasinaudojo jo paslauga įvairiose misijose. Šaukėsi jo ir Vilniaus bažnyčių rektoriai, ypač Šv. Mykolo ir Bernardinų, kad pasakytų pamokslų, ir jis sakė juos lietuviškai. Vil-

niaus vyskupas jam davė arčiau jo gimtinės Skapiškio parapiją, kurią jis dažnomis progomis aplankydavo ir ten sakydavo pamokslus. Šios parapijos jis atsisakė, tapęs Livonijos vyskupu, bet vėliau čia padėjo įsikurti dominikonams ir su broliu Antanu užrašė jiems turto. Apie Juozapą Puziną rašoma, kad jis buvęs didelės išminties, kilnių papročių ir didelio uolumo vyskupas; buvęs pamaldus ir labai mėgęs sakyti pamokslus liaudžiai lietuvių kalba.⁴⁵

Tokį kleboną prepozitą gavo Šiluva. Jį pavadavo viceprepozitas kun. Jonas Ugianskis, o šiam talkino trys mansininkai — Tomas Neverdauskas, Antanas Petkūnas ir Andrius Vidmantas. Buvo ir du altaristai: skoraitinėj Jonas Stašauskis, o smolokinėj Leonas Prancevičius, Žemaičių katedros prelatas.⁴⁶ Šiluva iš tikrųjų vėl turėjo šešis kunigus; prepozitas tik protarpiais galėjo atvykti.

Šiluva vėl buvo atkurta po didžiųjų krašto sukrėtimų. Vysk. Ant. Tiškevičius 1748 m. rašė, kad „Šiluvos bažnyčia yra tinkamai laikoma, turi šventuosius indus, rūbus, tinkamai papuoštus altorius, gerai įrengtą krikštyklą, vargonus, varpinę, varpus ir kita“.

Vysk. Puzinas išbuvo Šiluvos prepozitu ligi savo mirties, kuri jį ištiko dar gana jauną 1752 m., sekančią dieną po Šv. Kazimiero. Jam mirus, Šiluva kurį laiką neturėjo prepozito. Vysk. Ant. Tiškevičius savo pranešime Romai 1755 m. mini tik viceprepozitą tą patį kun. Ugianskį ir tuos pačius mansininkus bei vieną pasikeitusį altaristą — Mykolą Vytautavičių, buvusį Švėkšnos vikarą. Pranešime prisimenami ir Šiluvos kalvinai. Dar tebestovinti „jų šventykla, ginama daugelio valstybės įstatymų“.⁴⁷ Kitų šaltinių teigiama, kad 1754 metais Šiluvos kalvinai jau nebeturėjo savo kunigo, o pamaldos buvo laikomos nepastoviai. Bažnyčia buvo prijungta prie Kėdainių (pagal kitus — prie Kelmės) kaip filija. Tuo metu Žemaičių ra-

jone buvo likusios tik trys pilnai veikiančios kalvinų bažnyčios: Kėdainių, Kelmės ir Deltuvos.⁴⁸

KONVERTITAI ŠILUVOS DEKANATE IR ŽEMAIČIUOSE

Rašydamas apie Šiluvos dekanatą, vysk. Ant. Tiškevičius 1755 m. pastebi, kad „šis dekanatas pralenkia kitus ne atsivertimų skaičiumi, bet jų svarbumu. Atsivertė viena Livėnų šeima: senas tėvas, sūnus ir trys dukterys, kurios buvo patrauktos Liuterio... Kadangi motina rėmė sveiką katalikų mokslą, ši šeima taip nuoširdžiai atsivertė, kad pardavė didžiausius plotus Kuršo kunigaikštijoje, eretikų centre, mielai atsisakė užtarnautos garbės ir iš ten išėjo kaip teisusis Lotas su saviškiais... Pilnai priėmę krikščioniškąjį mokslą, taip giliai įleido šaknis Šiluvos dekanate, kad jokie giminių grasinimai, jokie pažadai neištengė jų nei iš vietos, nei iš įsitikinimų išjudinti“.⁴⁹

Livėnų šeima, atrodo, buvusi tuo ypatinga, kad persikėlė į Žemaičius dėl religinių motyvų. Daugelis kitų vyko į šią Lietuvos sritį dėl uždarbių ir, susidūrę su katalikais, apsisprendė priimti jų tikėjimą. Tas pats vysk. Tiškevičius 1748 m. rašė, kad jo vyskupijoje „yra daug skirtingos religijos ateivių, atgabentų ir samdytų (conducti) keletai savaičių, pusmečiui ar visiems metams. Jie dažnai keičia parapijas, keliai iš vienos į kitą vyskupiją — Prūsų, Žemgalių, Vilniaus. Kunigai pažįsta tik tuos, kurie yra vietiniai, nes juos lanko po Kalėdų. Prieš velykinę išpažintį surašomi visi žmonės — tiek vietiniai, tiek ateiviai, samdyti namų darbams“.⁵⁰

Iš tų sąrašų vyskupas galėjo surinkti medžiagą ir apie atsivertimus, vykstančius jo vyskupijoje. Jis pateikė Romai 1755 metais tokį statistinį 10 dekanatų vaizdą.

Atsivertimai iš:	liuteronų	kalvinų	eretikų	stačiatikių	žydų
1. Veliuonos dek.	289	2	—	1	6
2. Krakių dek.	30	—	—	20	10
3. Šeduvos dek.	35	20	—	1	30
4. Joniškio dek.	188	—	—	7	20
5. Viekšnių dek.	30	—	—	20	12
6. Alsėdžių dek.	—	—	70	—	15
7. Šiluvos dek.	50	1	—	5	3
8. Varnių dek.	178	—	—	9	47
9. Rietavo dek.	419	—	—	1	8
10. Skuodo dek.	—	—	447	—	13

Iš viso	1.229	23	517	64	164
---------	-------	----	-----	----	-----

Tas pats vyskupas po šešerių metų pateikė Romai papildomą konvertitų statistiką, apimančią pastaruosius 4 metus. Šiuo kartu iš liuteronų perėjusių katalikybėn būta 1.262, iš kalvinų 40, iš stačiatikių 83, iš žydų 128 ir iš mahometonų (totorių) 2.⁵¹

Pagal šias dvi statistikas, 13 metų būvyje Žemaičiuose būta tokio konvertitų skaičiaus: iš liuteronų 2.491, iš kalvinų 64 ir iš nespécifikuotų protestantų 517. Viso iš reformacijos 3.072 asmenys; iš stačiatikių 147, iš žydų 292 ir iš mahometonų 2. Be to, vysk. Tiškevičius pirmoj statistikoje buvo minėjęs 3 perėjusius iš katalikų, o antroj — 18, kurie vėl grįžo. Bendras visų konvertitų skaičius būtų 3.535. Katalikų Žemaičių vyskupijoje 1755 m. buvo 218.909. Per sekančius 12 metų jų skaičius pašoko ligi 242.781.

Iš konvertitų labiausiai krinta į akis didelis skaičius liuteronų. Vysk. Ant. Tiškevičius pastebi, kad liuteronų daugiau būta tose parapijose, kaip Gargždų ir Švėkšnos, kurios arčiau Prūsų. Šios parapijos priklausė Rietavo de-

kanatui, dėl to šio dekanato konvertitų liuteronų skaičius statistikoje žymiai didesnis. Panašiai didesnis skaičius Veliuonos dekanate, nes šis apėmė Virbalį ir kitas paprūsės parapijas. Kiti du dekanatai, turintieji didelį liuteronų konvertitų skaičių, yra Skuodas ir Joniškis, apėmę parapijas, esančias prie liuteroniškosios Latvijos.

Kalvinų konvertitų pažymėta palyginti maža. Gal dėl to, kad jų mažiau buvo likę, arba jie tvirčiau laikėsi savo įsitikinimų. Pažymėtinas ypač dviejų žymių kalvinų perėjimas katalikybėn. Juos mini vysk. Ant. Tiškevičius, rašydamas 1755 m. Romai. Vienas buvo Mykolas Petrosolis, teologijos ir medicinos daktaras, kuris mokėsi kalvinų kunigu Anglijoje ir Olandijoje. Baigęs studijas, jis buvo rektoriumi Kėdainių, Švobiškio ir Bolseno kalvinų mokyklose. Įsikūręs Šeduvos dekanate, jis apsisprendė priimti katalikų tikėjimą ir tai padarė akivaizdoje Žemaičių seniūno Juozo Tiškevičiaus, senatoriaus Stasio Tiškevičiaus (vyskupo brolio), Jono Platerio ir daugelio kitų liudininkų; su juo priėmė katalikybę ir jo duktė Marijona.⁵³

Tuo metu Šeduvos klebonu bei dekanu buvo Jonas Šemeta, Žemaičių kapitulos prelatas kantorius, kilęs iš tų kęsgailinių Šemetų, kurie reformavo Šiluvą. Jis buvo Žemaičių pakamarininkio Kazimiero ir Teresės Komaraitės sūnus, gimęs didžiojo bado metu (1709), ir kunigu įšventintas vysk. Aleks. Gorainio 1735 m. Pajūrio parapijos bažnyčioje. Minėto kalvinų kunigo Petrosolio atsivertimas greičiausiai buvo paruoštas Jono Šemetos, kurį vysk. Ant. Tiškevičius netrukus (1760) pasirinko savo pagalbininku — Žemaičių sufraganu.⁵⁴

Antras žymus to meto konvertitas iš kalvinų, kurį mini vysk. Ant. Tiškevičius, buvo Stasys Sestrencevičius. Jo tėvas buvo iš Volkovisko, o motina iš Ukmergės, abu kalvinai. Sūnus panorio būti kalvinų kunigu ir, gavęs Ka-

rolinos Radvilaitės stipendiją, mokėsi pradžioj Kėdainių kalvinų mokykloj, paskui Frankfurte prie Oderio, Berlyne ir Anglijoj. Pasiekęs aukšto išsilavinimo, išmokęs vokiečių, prancūzų, anglų kalbų, jis 1751 m. grįžo į Vilnių ir čia dar studijavo literatūrą. Vilniuje susipažino su būsimu Vilniaus vyskupu Masalskiu bei Radvilais ir 1753 metais tapo kataliku. Vėliau studijavo teologiją pas Varšuvos pijorus ir 1763 m. buvo įšventintas kunigu; tais pačiais metais buvo pakeltas Žemaičių kanauninku. Vėliau šis konvertitas tapo kontroversiniu Mogiliavo arkivyskupu.⁵⁵

ŽYDŲ ATSIVERTIMAS IR ATEIZMO APRAIŠKOS

Vysk. Ant. Tiškevičiaus pranešime atskiros dėmesio verti atsivertimai iš žydų. Atsivertimų būta ir anksčiau, kaip rodo popiežinės Vilniaus seminarijos studentų sąrašai. Juose 1593 metais randame du žydų jaunuolius — Andrių Neofitą ir Petrą Teofilį, kurie, priėmę katalikybę, panoro būti kunigais. Ar jie buvo iš tų pirmųjų misininkų, kurie pradėjo apaštalauti tarp savo tautiečių, reikėtų atskirai tyrinėti. Matyt, daryta pastangų žydus laimėti katalikybei, nes Vilniaus žydai 1639 metais specialiu raštu skundėsi Romai, jog Lietuvoje žydų vaikai prieš tėvų valią dažnai katalikų pakrikštijami.⁵⁶

Organizuotos pastangos žydams laimėti pastebimos jau XVIII a. pradžioje. Kun. Steponas Turčinavičius 1737 metais įsteigė Vilniuje tam reikalui specialią kongregaciją (Congregatio Mariae Vitae), kuriai davė leidimą Vilniaus vyskupas Zienkavičius ir Žemaičių vysk. Tiškevičius, o pop. Benediktas XIV patvirtino 1752 metais. Kongregacijos seserys, vadinamos marijavitės, rinko ne-

turtingas mergaites, ypač našlaites žydaiteis ir jas auklėjo bei lavino. Vysk. Ant. Tiškevičius šias vienuoles 1758 m. atsikvietė į Kražius. Bet čia jos nerado didesnio pasisekimo, nes buvo per maža žydžių mergaičių. Nepajėgusios įkurti mokyklos, seserys paliko Žemaičius ir vėl grįžo į Vilnių. Kitose Lietuvos vietose ši kongregacija turėjo 17 savo židinių ir beveik prie kiekvieno iš jų buvo speciali žydžių mergaičių mokykla. Šią kongregaciją ir jos darbą ypatingai rėmė jau minėtas kalvinų konvertitas Mogiliavo metropolitas St. Sestrencevičius. Per 80 metų ši kongregacija buvo išauklėjusi katalikėmis apie 2000 žydžių.⁵⁷

Šalia pastangų žydus laimėti krikščionybei susirūpinęta ir dėl jų brovimosi į krikščionių tarpą. Priežastis buvo ta, kad tarp žydų veikė įvairios sektos ir per žydus buvo nešamos iš Rytų kabalistinės bei okultistinės pažiūros. Jau buvom minėję Trakų karaimų rabiną Isaak ben Abraham (†1594), kuriam turėjo nemaža įtakos kalvinų rašytojas Simonas Budny. Pomirtinis šio rabino rankraštis hebrajų kalba *Hissuk Emunach* buvo rastas Vakaruose, hebraisto J. Chr. Wagenseilio išverstas į lotynų kalbą ir 1681 m. išleistas Altdorfe šia antrašte: *Ugninės velnio strėlės, arba paslaptingos ir pasibaisėtinos žydų knygos prieš Kristų Dievą ir krikščioniškąją religiją*. Antroji pataisytoji šio vertimo laida buvo išleista 1705 m. Amsterdame, o vokiškas vertimas — 1873.⁵⁸ Šiais vertimais naudojosi prancūzų libertinai, vėliau Voltaire ir vokiečių laisvamaniai savo kovoje prieš krikščionybę.

Antikrikščioniškos nuotaikos Vakaruose rado atgarsių Lietuvoje ir Lenkijoje. Lietuvoj 1687 m. buvo rastas vilniečio bajoro Kazimiero Liščinskio rankraštis, neigiąs Dievo buvimą, sielos nemarumą, pomirtinį gyvenimą. Dėl jo buvo aštriai reaguota tiek Lietuvoj, tiek Lenkijoje. Lietuvos kalvinų ir Lenkijos „brolių“ senjoras Danielius Ernestas Jablonskis išvertė į lotynų kalbą R. Bentley vei-

kalą *The Folly of Atheism* (Stultitia et irrationabilitas atheismi, Berlin 1696); išvertė ir J. A. Eisenmengerio veikalą *Entdecktes Judentum* į lenkų kalbą (Zbiór materiałow o żydowstwie, 1711). Iš katalikų pusės dėl Trakų rabino vertimo atsiliepė hebraistikos profesorius jėzuitas Steponas Puzinas, Šiluvos prepozito giminaitis. Jo veikalas *Arcum perfidiae judaicae revelatum de excessibus Judaeorum in Polonia* (Žydiškosios perfidijos paslaptys, atskleistos iš žydų palikimo Lenkijoje) buvo išleistas 1727 metais dviem laidom Vilniuje ir Varšuvoje, o 1730 m. dar pakartotas Vilniuje.⁵⁹

Labiausiai žydiškai įtakai pasidavė Radvilų giminės atstovas, Klecko kunigaikštis Martynas (†1782). Jis apsiėmė žydais, nuomojo jiems savo dvarus, mokėsi jų kalbos, studijavo žydiškąją kabalą (slaptą žydų mokslą); be to, vertėsi alchemija, tikėdamasis pagaminti naują brangakmenį. Žydams jis pastatė puošnią sinagogą Klecke. Vėliau susidomėjo arabistika, studijavo mahometonizmą ir įsirengė net haremą. Jo giminės buvo priversti apšaukti jį nepilnapročiu ir laikyti arešte.

Panašių žydiškų įtakų būta ir daugiau Lietuvoj bei Lenkijoje. Apie tai buvo informuojama Roma, kaip matyti iš vysk. Ant. Tiškevičiaus 1748 metų pranešimo. Vyskupas skundėsi popiežiui, kad ponija remianti žydų išgalėjimą Lietuvoje ir kad žydai labai apsunkina krikščionis. Roma atsiliepė 1751 m. liepos 14 d., išleisdama enciklikinį laišką vyskupams. Vyskupai įpareigojami įspėti tikinčiuosius, kad negyventų su žydais po vienu stogu, nebūtų jų pavaldiniais, netarnautų pas žydus, kad moterys nežindytų žydų vaikų, be to, kad žydams neperleistų savo turto ir jų neskirtų į viešąsias tarnybas. Vysk. Antanas Tiškevičius kitu raštu (1755) pranešė Romai, kad šiuos popiežiaus įspėjimus dėl žydų jau esąs paskelbęs savo Žemaičių vyskupijoje.⁶⁰

Ateizmo reiškiniai šiuo laiku iš tikrųjų nebuvo nauji. Pirmoji banga buvo perėjusi per Europą reformacijos pradžioje ir tada ji pagimdė Lietuvos valstybėje du ryškius atstovus — arijoninį judaistą mozūrą Simoną Budny ir šio raštų įtakoje rašiusį savo veiklą Trakų rabiną Isaak ben Abraham. Kai pirmasis buvo primirštas, po šimto metų iškilo antrasis. Tretysis ryškesnis ateizmo atstovas, išaukęs Lietuvoj, laikytinas Kazimieras Liščinskis (†1689).⁶¹

DIDŽIŪNAI VĖL GRĘŽIASI NUO BAŽNYČIOS

Savo pranešime Romai vysk. Ant. Tiškevičius 1755 metais iškelia naują reiškinį Lietuvoje, būtent, neigiamas prancūzų tiek raštų, tiek kitokias įtakas. Dėl šių įtakų didikai, esą, darosi nepalankūs Bažnyčiai, nori jos teises apriboti bei ją išjungti iš viešojo gyvenimo.

Tikslesnių žinių apie šias įtakas vyskupas, matyt, neturėjo, tad jas priskyrė prancūzams. Prancūzų libertinizmas tais laikais buvo maišomas su vokiškuoju nepalankumu katalikybei. Vokiečiuose nuo humanizmo laikų ir per reformaciją gyvai reiškęsi okultistinis misticismas, kuris XVII a. pagimdė *rožekryžininkų* (Rosenkreuz, Rosicrucian) sąjungą. Rožekryžininkai išpažino okultistinį „mokslą“, kuris buvęs žinomas jau Kristaus laikais ir jį priėmę krikščionys, tik popiežiai vėliau šį mokslą paneigė. Rožekryžininkai kovojo prieš „popiežiaus tiraniją“ ir „jo bažnyčią“.⁶²

Šio sąjūdžio nauja forma buvo slaptas *Palmių Ordinas*, kurį saksuose globojo jau Augusto II senelis, o šveduose Gustavas. Dabar Augustas II Palmių Ordiną perkrikštijo *Apskritojų stalo brolija* ir toliau ją globojo. Kai

prūsų valdovas Fridrichas Vilhelmas I lankėsi 1728 m. Dresdene, buvo pasirašytas susitarimas, kuriuo leidžiama prūsams šią broliją įkurti Berlyne ir valdovui būti jos globėju. Brolija veikė slaptomis grupėmis - klubais po 12 asmenų: 8 vyrai ir 4 moterys. Dresdene karališkųjų rūmų rūsyje buvo slaptas kambarys su dideliu stalu (Confidenztabel) dvylikai žmonių, kur rinkosi valdovo patikimiausieji. Tarp jų buvo politikai, kariai ir mokslo žmonės - alchemikai. Šiam klubui priklausė ir trys įtakingiausieji saksų valdovo bendradarbiai — Flemingas, Manteuffelis ir Brühlis. Berlyne brolijos įtakingiausiųjų trijulę sudarė feldmaršalas von Grumkow, generolas Schewerin ir mūsų minėtasis von Doenhoff. Pirmasis buvo lenkų reikalų ekspertas ir turėjo „kašubų taurininko“ slaptavardį, pastarasis — lietuvių reikalų, su slaptavardžiu „žemaičių seniūnas“. Tarp šių dviejų centrinių brolijos klubų ryšininkas buvo Manteuffelis. Šalia centrinių buvo plečiami antriniai klubai abiejuose kraštuose, neišskiriant Lenkijos ir Lietuvos.

Antriniai klubai žaidė slaptavardžiais bei žydiškais simboliais, darė spiritistinius, astrologinius, „magnetinius“, kabalistinius horoskopus arba diskutavo galimybės alchemišku būdu sukurti auksą atstojantį brangakmenį. Centriniai klubai Dresdene ir Berlyne planavo politiką bei politinę įtaką artimiesiems kaimynams. Antrinių klubų darbas buvo puoselėti tarp didikų bei ponų, o ypač ponų, okultistinių-kabalistinių „mokslą“, kone religiją, pasotinti jų naivumą, užmigdyti jų budrumą, lenkti į fatalinį pasyvumą.

Vysk. Ant. Tiškevičius buvo dar jaunas kunigas, kai Lenkijoje ir Lietuvoje pradėta organizuoti šios brolijos klubai. Pirmasis klubas buvo sudarytas jau 1722 metais, ir tada Augustas II atsigabeno į Dresdeną Stasį Poniatovskį, busimojo karaliaus tėvą, kovojusį su Sapiega šve-

dų pusėje, o nūn prisitaikiusį prie sakso valdovo, Čia Poniatovskis buvo įvestas į klubo paslaptis ir mokomas horoskopų. Tuo metu brolijos sąrašuose randami šie lietuviai: Poniatovskio svainis Fridrikas Mykolas Čartoriskis, Sapiega, Lietuvos išdininko Pociejaus žmona ir Oginskaitė. Iš lenkų — vicekancleris J. A. Lipskis, bušimasis etmonas J. K. Branickis, valstybės sekretorius Rowažewskis, Lubomirskis, Bielinskis ir iš moterų Konst. Sobieskio žmona ir Doenhoffų motina — Morstinaitė, antrą kartą ištekėjusi už Bielinskio.⁶³

Cartoriskis buvo Flemingo mokinys, gavęs sakso valdovo dėka 18 seniūnijų Lenkijoje ir Lietuvoje, dėl to greit pralobęs ir pradėjęs kilti Lietuvos gyvenime. Kaip tik tais pačiais 1722 m. jis tapo Vilniaus pilininku, 1724 vicekancleriu ir 1752 metais kancleriu. Sapiega minėtuose sąrašuose nepažymėtas vardu — greičiausiai Aleksandras Povilas, etmono Kazimiero sūnus — gabus, išmokslintas, iškalbus ir gražios išvaizdos vyras; jis vienintelis iš giminės atgavo prarastus titulus ir pasidarė Lietuvos maršalka. Oginskaitė *La Saxe Galante* sąrašuose taip pat nepaminėta vardu, bet greičiausiai bus Marcibela, kuri viena iš nedaugelio moterų buvo Augusto II apdovanoto *žvaigždžių kryžiaus damos* titulu. Marcibela buvo Juozo Oginskio, Trakų vaivados sesuo, vėliau ištekėjusi už gen. Igno Aniceto Zavišos, Augusto II pasiuntinio prie rusų caro Petrapilyje.

* *

*

Nuo 1722 metų ligi 1755, kada vysk. Tiškevičius rašė Romai, buvo laiko šiai naujai vokiškai srovei išaugti Lietuvos dvaruose. O tie dvarai, ypač kylančių naujų didikų, darėsi puošnūs, kaip niekada Lietuvos istorijoje. Čarto-

riskiųjų dvaras Pulavuose ir Oginskių Slanyme buvo lyg Dresdeno ar Versalio karališųjų rūmų minitiūros. Čia lankėsi arba nuolat gyveno užsienio valstybių agentai, čia buvo kuriami politiniai planai ir vedamos derybos su rusais bei prūsais.

Šiame vokiškų įtakų tarpsnyje stipriai išaugo moterų vaidmuo politikoje. Jos dalyvavo kartu su vyrais uždaruose klubuose ir sprendė politikos klausimus. Bandyta jas kiek atriboti, įsteigus (1738) atskirą *Mopsių ordiną*, tačiau ir toliau jos liko aktyvios.⁶⁴ Jų dėka buvo įvesta į atsakingas pareigas keletas negabių, tiesiog bevalių vyrų, kaip Aleksandras Mykolas Sapiega ir Mykolas Kazimieras Radvilas, vadinamas Žuvele.

Sekdami Čartoriskiais ir Oginskiais, puošė savo dvarus ir kiti didikai. Tuose dvaruose vyko dažnos vaišės, nerūpestingas gyvenimas ir palaidumas. Visa tai plačiai pavaizduota ano meto literatūroje. Gyvenimas sau, pomėgiams, nesirūpinimas kraštu buvo ryškus ženklas tos fatalinės pasaulėjautos, kuri siurbėsi Lietuvos ponijon per vokiečius.

Religija nebeteko reikšmės. Katalikybė darėsi nebeįdomi daugeliui didikų. Tik politikuojantieji ir vadovaujantieji galėjo tramdyti „popiežinę tiraniją“ ir „popiežinę Bažnyčią“ savo krašte. Anksčiau priminę šias nepalankias apraiškas Bažnyčiai, vysk. Ant. Tiškevičius paskutiniame savo pranešime (1761) Romai apgailestauja ponijos palaidumą ir nusigrėžimą nuo religijos. Tačiau jis didžiuojasi liaudimi, kuri esanti stiprios dvasios ir rodanti gyvą religingumą. Liaudis, nebe ponai, savo rankomis ir ištekliais atkurianti nelaimių ištiktas bažnyčias ir statanti naujas. Liaudies talkinamas, vyskupas praneša ketinąs statyti naują bažnyčią ir Šiluvoje.⁶⁵

ŠALTINIŲ IK LITERATŪROS SANTRUMPOS

- AC — Archivum Capituli S. Petri in Vaticano: Madonne Coronate X, 1764-1775.
- ACC — Archivum Sanctae Congregationis Concilii.
- Aleksandrynas — **V. Biržiška**, Aleksandrynas — senųjų lietuvių rašytojų biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos I-III, Čikaga 1960-63-65.
- Alekna, Valančius — **A. Alekna**, Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius, Klaipėda 1922.
- ANV — Archivio Nunziature de Varsavia.
- AP — Annuario Pontificio.
- APF — Archivum Sanctae Congregationis de Propaganda Fide.
- AUSI — Archivum Romanum Societatis Iesu.
- ASD — Archeografičeskij sbornik dokumentov, odnosiaščichsia k istorii Sievernozapadnoi Rusi, Vilna, I 1867, XIV 1904, XXXIV 1909.
- AU — Akta Unji Polski z Litwą (1385-1791), wyd. S. **Kutrzeba i W. Semkowicz**, Kraków 1932.
- AV — Archivio Vaticano Secreto.
- Avižonis, Bajorai — **K. Avižonis**, Bajorai valstybiniame Lietuvos gyvenime Vazų laikais, Kaunas 1940.
- AVK — Akty vilenskoj archeografičeskoj kommissiji, Vilna, I 1865, IV 1870, XII 1883, XIV 1888, XXIV 1897.
- Boniecki, Poczet Rodów — **Adam Boniecki**, Poczet Radów W. Ks. Litewskiego w XV i XVI wieku, Warszawa 1887.
- (") Herb. Pol. — Herbarz Polski, Warszawa, VI 1903, X 1907, XV 1913.
- Boudu, Saint, Siège — **A. Boudu SJ**, Le Saint Siège et la Russie I, lenk. vertimas, Kraków 1928.
- Buszynski, Kości. Szydł. — Historyczne opisanie kościoła sztydłowskiego na Zmudzi, przez **J. B(uszyński)**, Wilno 1859.
- (") Pow. Rossn. — Opisanie historyczno — statystyczne powiatu rossienskiego, przez J. B(uszyński), Wilno 1874.

- CDV — Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioecesis Vilmensis, ed. J. **Fijałok** et W. **Semkowicz**, t. X (1387-1503), Cracoviae 1932-1948.
- Cod. Bab. — Fundationes seu privilegia ecclesiae cathedralis Mednicesis, totiusque dioecesis Samogitiensis... per Rev. Dnum Matheum Babinowski, Can. cathed. Samogit... fideliter ex authenticis collecta et descripta Vornis seu Mednicis anno Domini 1619.
- CEV — Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376-1430, collectus opera A. **Prochaska**, Cracoviae 1882.
- DDS — Descriptio dioecesis Samogitiensis (ca 1592-95) iš Žemaičių vyskupijos archyvo.
- EK — Encyklopedja Kościelna, Warszawa, XVI 1885, XXVIII 1905, XLI-XLII 1915.
- Elenchus — Elenchus omnium ecclesiarum et universi deri provinciae ecclesiasticae Lithuaniae 1928-1940.
- EP — Encyklopedja Powszechna, Warszawa, XVII 1864, XIX 1865, XXII 1866, XXIV 1867.
- Estreicher — St. **Estreicher**, Bibliografja Polska, XIII 1893, XIV 1898, XXV 1913.
- FHL — Fontes Historiae Latviae Societatis Jesu, Vol. III, Pars II, collegit Dr. J. Kleijntjens, Rigae 1941.
- Grużewski — Kościół ewangelicko-reformowany w Kelmach. Rys historyczny na dokumentach urzędowych. Opracował B. w Mł. **Grużewski**, Warszawa 1912.
- HC — Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi, vol. IV, per P. **Gauchat**, Monasterii 1935.
- IA — Istorijos archyvas I, XVI a. inventoriai, surinko K. **Jablonskis**, Kaunas 1934.
- Ivinskis, Merkeliš Giedraitis — Z. **Ivinskis**, Vyskupas Merkeliš Giedraitis ir jo laikų Lietuva (mašinraštis).
- Janulaitis, Bajorai — A. **Janulaitis**, Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX a. (1795-1863), Kaunas 1936.
- KKa — Kauno kurijos archyvas, panaudota iš P. **Veblaičio** išrašų „Šiluvos bažnyčia ir jos infulatai", Kaunas 1940 ir Draugija 1940.
- Kojałowicz — A. **Wijuk Kojałowicz**, Herbarz Rycerstwa W. X. Litewskiego czyli Compendium 1648-1658, Kraków 1897.
- Kot, La Reforme — St. **Kot**, La réforme dans le Grand Duché de Lithuanie, Bruxelles 1953.
- (") Budny — Szymon Budny der grösste Haretiker Litauens in 16. Jahrhundert (Sonderdruck), Graz-Köln 1956.
- Kurczewski, Bis. Wil. — J. **Kurczewski**, Biskupstwo Wileńskie, Wilno 1912.

- Lescoeur, La Persécution — **R. P. Lescoeur**, La persécution de l'Eglise en Lithuanie et particulièrement dans le diocèse de Vilna de 1863 a 1872. Traduction du polonais. Paris 1873.
- LE — Lietuvių Enciklopedija, leid. **J. Kapočius**, So. Boston, USA.
- LIC — Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, red. **K. Korsakas** ir **J. Lebedys**, Vilnius 1957.
- LIS — Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, Vilnius, I 1955, II 1965, III 1958, IV 1961.
- LM — Litovskaja Metrika 1/3 — Perepisi voyska litovskago, Petrograd 1915.
- (") Litovskaja Metrika I/I, II — Sudnych diel, Petersburg 1903.
- (") Litovskaja Metrika I-II/3 — Knigi publičnych diel, Juriev 1914.
- Łukaszewicz, Ref. Kirche — **J. Łukaszewicz**, Die Geschichte der reformierten Kirche in Litauen, Leipzig, I 1848, II 1850.
- (") Hist, szkół — Historia szkół w Koronie i W. Ks. Litewskim I-IV, Poznań 1949.
- LVMG — Lietuvos valstiečių ir miestėlių ginčai su dvarų valdytojais. Dokumentų rinkinys, surinko **K. Jablonskis**, Vilnius 1961.
- MHS.T — Monumenta historica Societatis Jesu, Matriti. I 1906, II 1907.
- MPV — Monumenta Poloniae Vaticana IV, ed. **Dr. J. Ptaśnik**, Cracoviae 1915.
- Małachowski, Wolnomularstwo — **St. Małachowski-Łempicki**, Wolnomularstwo na ziemiach dawnego W. Ks. **Litewskiego** (1776-1822). Dzieje i materiały. Wilno 1930.
- MR — Monumenta Reformationis Poloniae et Lithuaniae — Zbiór pomników reformacji kościoła polskiego i litewskiego, Wilno, 1/1 1911, 21925, VI/1 1913, IV/2 1915.
- Niesiecki — **K. Niesiecki SJ**, Herbarz Polski, wyd. J. Bobrowicza, w Lipsku, I-IV 1839, V 1840, VIII 1841, IX 1842, X 1845.
- NR — Nonciatures de Russie par **M. J. Ruët de Journal SJ**, Rome, II 1943, III/1 1922, IV/2 1927, V 1957.
- OD VA — Opis dokumentov vilenskago centralnago archiva (Akty Rossienskago zemskago suda), Vilna, I 1901, II 1903, III 1904, V 1906, VIII 1909.
- ORO — Opisanija rukopisnago otdielenija vilenskoj publičnoj biblioteki, Vilna, III 1898, V 1906.
- Piekosiński — **Fr. Piekosiński**, Heraldyka Polska wieków średnich, 1899.
- Proc. Cons. — Processus Consistorialis (vyskupų skyrimo bylos).
- Polska i Litwa — Polska i Litwa dziejowym stosunku, Kraków 1914.
- Przyałkowski, Bisk. Wil. — **W. Przyałkowski**, żywoty biskupów wileńskich, I-III, Petersburg 1860.

- Purickis — **J. Puryckis**, Die Glaubenspaltung in Litauen im XVI Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten im Jahre 1569, Freiburg 1919.
- Rostowski — Lithuanicarum Societatis Iesu Historiarum, auctore St. **Rostwsky**, Paris-Bruxelles 1877,
- Rel. Samogit. — Relationes Dioecesis Samogitiensis
- RŠI — Rankraštinė Šiluvos istorija: Hystoria fundowania, zagubienia i przywrócenia kościoła N. P. cudownej szydłowskiej, atsp. **L. A. Jucewicz**, Przysłowie ludu litewskiego, Wilno 1840, 91-106.
- Sand — **Christophorus Sandius**, Bibliotheca antitrinitariorum, Freistadt 1864.
- Semkowicz, Litew. bojar. — **W. Semkowicz**, O litewskich rodach bojarskich... w Horodle r. 1413, Miesięcznik Heraldyczny IV, 1913, N 11-12 i VII, 1914, N 1-2, 3-4.
- Słow. Biogr. — Polski Słownik Biograficzny, Kraków, I 1935, II 1936, III 1937, VI 1948, VII 1948, XI 1964.
- Słow. Geogr. — Słownik Polski Geograficzny, VIII 1887, IX 1888, X 1889, XI 1891, XII 1892.
- Smigelskis — **B. Smigelskis**, Atsiminimai apie senobinę žemaičių vyskupystę (Kritika Valančiaus „Žemaičių Vyskupystės“), Draugija 1911, N 57, 1912 NN 63, 64.
- Sprogis — **Ivan Sprogis**, Geografičeskij Slovar Žomoitskoj Zemli XVI stolietia, Vilna 1888.
- SRP1 — Scriptores rerum polonicarum XV, Cracoviae 1894.
- SRPr — Scriptores rerum prussicarum II, Leipzig 1863.
- Valančius, Maskoliams — **M. Valančius**, Maskoliams katalikus persekiojant. Surinko ir paaiškino **J. Tumas**, Kaunas 1929.
- (“) Pastabos — **M. Valančius**, Pastabos pačiam sau. Sutaisë ir pastabų pridėliojo **J. Tumas**, Kaunas 1929.
- VE — Visitationes Ecclesiarum (dioecesis Mednicensis), peractae a. D. 1579, atsp. Arch. Philolog. IV, 1935, 65-77.
- VL — Volumina Legum. Przedruk zbioru praw. Tom V, Petersburg 1860.
- Wolff, Kniazowie — **J. Wolff**, Kniazowie Litewsko — Ruscy od końca XIV wieku, Warszawa 1895.
- (“) Senatorowie — Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Litewskiego (1386-1795), Kraków 1885.
- Žem. Vysk. — Žemajtiu Wiskupiste, aprasze **Motiejus Wolonczewskis, I-II**, Wilniuj 1848.
- Zychliński — Złota Księga szlachty polskiej prez **Teodora Żychlińskiego**, Poznań, I 1879, II 1880, IV 1882, XII 1890, XXVI 1904.
- ŽKA — Žemaičių kapitulų aktai, nurašyti **W. Meysztowicz**, Dobra kościelne w prawie W. Ks. Litewskiego, Wilno 1935.

- Arch. Philolog. — Archivum Philologicum, Kaunas, III 1932, IV 1935, V 1935.
- Arch. Ref. — Archiv für Reformationsgeschichte, III 1908, XV 1918, XIX 1922.
- Atn. Wil. — Ateneum Wileńskie, I 1923, VI 1927-28, VIII 1931-32, X 1935, XI 1936.
- Draugija — mėnesinis 1907-23, dvisavaitinis 1937-40 Kaune.
- Kw. Hist. — Kwartalnik Historyczny, Lwów, XLIV/1 1930, XLVIII/3 1934, LXXI 1964.
- Liet. Pr. — Lietuvos Praeitis, Vilnius, 1/1 1940, 1/2 1941.
- Metraštis — LKMA Metraštis, Roma, III 1967, IV 1968.
- Mies. Herald. — Miesięcznik Heraldyczny, I 1910, VI 1913, VII 1914.
- N. Romuva — Naujoji Romuva, savaitinis kultūros žurnalas, Kaunas nuo 1930.
- Praeitis, Kaunas, I 1930, II 1933.
- Prz. Hist. — Przegląd Historyczny, Warszawa, XII 1911, LVII/1 1966.
- Ref. Pol. — Reformacja w Polsce, red. St. Kot, Warszawa, I 1921, II 1922, III 1922, IV 1926, V 1928, IX-X 1939, XII 1956.
- Rocznik — Rocznik Polski Towarzystwa Heraldycznego w Lwowie, I 1909, VIII 1928, IX 1930.
- Šiluva — Marijos šventovė Šiluvoj (vėliau Šiluva — Dievo Motinos šventovė) — kasmetinis leidinys, N 1 1932, N 2 1933, N 8 1938, N 9 1939,
- Tauta ir Žodis — humanitarinių mokslų fakulteto leidinys, Kaunas, II 1924, IV 1926.
- Židiny's — literatūros, mokslo, visuomenės mėnesinis, Kaunas 1924-40.

IŠNAŠOS IR PASTABOS

I. MIESTELIS TARP ŠILŲ IR KELIŲ

- ¹ **V. Godon**, Statystika Xięstwa Żmudzkiego, Viel 1830, 9.
- ² **P. Katela**, Šiluvos Marijos šventovės istorija, Kretinga 1937, 6.
- ³ **Žemaitė**, Kelionė į Šidlavą: Raštai II, Vilnius 1956, 274.
- ⁴ **L. A. Jucevičius**, Šiluva (Žemaičių žemės prisiminimuose, 1842) : Raštai, Vilnius 1959, 375.
- ⁵ **Al. M. Račkus**, Kaip škapliernikai pajuokė Šiluvoje uriadniką. Knygnešys II, Kaunas 1926, 169.
- ⁶ **L. A. Jucevičius**, op. cit. 379-81; **Jonas Išmisločius**, Kermošius šidlavoje, LIC, 342-44.
- ⁷ **Al. M. Račkus**, op. cit. 169.
- ⁸ Platesnius kratų aprašymus žr. Lietuvių ir Žemaičių Apžvalga 1890, N 1, 6 ir 1894 N 22, 174.
- ⁹ Žvaigždė 1933, N 10, 298; Mūsų Dienos 1928, N 17.
- ¹⁰ **Ad. Sabaliauskas**, Žemaičių meno keliais, N. Romuva 1938, N 40, 742.
- ¹¹ **J. Povilonis**, Šiluva, N. Romuva 1933, N 142, 734; Kaip manoma pagražinti Šiluvą, Šiluva (neperiodinis leidinys) 1938, 2-3.
- ¹² Iš Ant. Bendoriaus, šią ekspediciją lydėjusio, laiško 1958. 7. 29.
- ¹³ **Kaz. Rėklaitis**, Atsiminimai (mašinraštis), 147; Draugija 1940, N 12, 560-61.
- ¹⁴ **K. Krzywicki**, Powiat Rossieński, Słow. Geogr. IX, 773. Šiluvos aukštuma atžymėta šia metrika „507 st. ang. nrm.“ Plg. Liet. Karo Topografijos Skyriaus žemėlapi 1938-39, mastelis 1:100.000.
- ¹⁵ **Buszyński**, Pow. Rossn. 14; **J. Krzywicki**, op. cit. 773.
- ¹⁶ **Al. M. Račkus**, op. cit. 169; KKA, Šiluvos bažn. inventoriaus aprašymas, f. 168-70, žr. Draugija 1940 N 11, 516.
- ¹⁷ **T. Narbutt**, Hist. Lit. I, 41; plg. **P. Daujotas**, Garbinkime Šiluvos šv. Paną Mariją, Kaunas 1925, 8; **A. Blažys**, Šiluvos istorija, Marijampolė 1929, 7; **P. Katela**, op. cit. 9.
- ¹⁸ **M. Akielewicz**, Polska V, 460; **J. Krzywicki**, op. cit. XII, 97.
- ¹⁹ **A. Dambrowski**, Szydłów Zmujdzki, EK XXVIII, 111.
- ²⁰ Lietuvos administracinis-teritorinis suskirstymas, Vilnius 1959, 658.
- ²¹ **J. Totoraitis**, Sūduvos Suvalkijos istorija, Kaunas 1938, 23-29; **H. Mortensen**, Die nordische Besiedlung I, 15; **J. Matusas**, Lietuvos miško gaminiai ir jų transportas iki XVI a. pabaigos, Mūsų Girios 1943, rugp.-spalis N, 1-7.
- ²² Plg. Šiluvos ateitis, Šiluva 1938, 3.
- ²³ **K. Jablonskis** ir **P. Kulikauskas** (red.), Lietuvos archeologijos bruožai, Vilnius 1961, 163-64, 384, 530, 534, 536-37, 539, 542, 553, 555 (plg. priedą pagal minėtus vietovardžius).
- ²⁴ Bažnyčios steigimo aktą žr. Cod. Bab. I, f. 178r-179r.

- ²⁵ Cod. Bab. I, f. 96r.
- ²⁶ IA I, 602; Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, Kaunas 1941, 73.
- ²⁷ Plg. **J. Matusas**, Šiluva seniausiais laikais, Aidai 1962, N. 4, 178-79.
- ²⁸ **Sprogis**, 332, 334.
- ²⁹ ODVA III, 142, N 314.
- ³⁰ Kalvinų sinodų ir vyskupų reliacijų šaltinius minėsime vėliau.
- ³¹ Lenkų enciklopedijos, leistos prieš I pas. karą, skiria nemažą vietos Šiluvai Po karo jie išjungė daug lituanistikos, tad mažiau bemini ir šią vietą. Rusų ir vokiečių enciklopedijos — tik kai kurios laidos mini Šiluvą.
- ³² **Buszyński**, Kości. Szydł., 6; Bušinskiu remiasi, atitaisinėdamas vardą, **J. Krzywicki**, op. cit. XII, 97. — **A. Dambrauskas** lenkų daromą kalbinę klaidą išryškina EK XXVIII, 111.
- ³³ Tėvynės Sargas 1898, N 8, 18; Tėvynės Sargo ūkiškasis kalendorius 1900, 17.
- ³⁴ **A. Blažys**, op. cit. 6; **K. Būga**, Visa Lietuva, 1923, 246; **Pr. Skardžius**, Lietuvių kalbos vadovas, 1950, 534; **A. Senn**, Šidlava or Šiluva, Slavic Studies, 1943, 166.
- ³⁵ Plig. Šiluvos bažn. steigimo aktą Cod. Bab. I, f. 178v.
- ³⁶ LM I/I, 444-45, N 335.
- ³⁷ **J. Gerullis**, Nauji XVI a. dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje, Tauta ir žodis IV, Kaunas 1926, 427.
- ³⁸ Apie tai plačiau kalbama IV knygos skyriuje.
- ³⁹ AVK XII, 459.
- ⁴⁰ **J. Jakubowski**, Mapa W. Ks. Litewskiego w połowie XVI wieku, Kraków 1928.
- ⁴¹ **Sprogis**, 332; ODVA V, 47, 69.
- ⁴² **Sprogis**, 332, 334.
- ⁴³ Žem. Vysk. I, 321; **Buszyński**, Kościół w Szydłowie na Żmudzi, Tygod. Ilustrowany 1861, sausis, 24; Herders Konversations-Lexikon VII, 1907, 1162; EK XXVIII, 115.
- ⁴⁴ Plg. **A. Podkowa**, Šiluvos bažnyčia, Vilnius 1907, 11-12; **Jonas Išmisločius** — Kermošius šidlavoje, op. cit. 343; **L. A. Jucewicz**, Wspomienia Żmudzi, Wilno 1842, 23-26 ir Raštai, Vilnius 1959, 373 ss.
- ⁴⁵ **Buszyński**, Pow. Rossń. 6; **J. Krzywicki**, op. cit. 97.
- ⁴⁶ Plg. Słow. Geogr. XII, 97; EK XXVIII, 113.
- ⁴⁷ Pagal Buszyński (Pow. Rossń.) XIX a. antroje pusėje Šiluvos parapijoje buvo šios dvarininkų šeimos: **Babinskiai**, valdę Laučiškius, **Bilevičiai** — Akstynus, Škudžiūnus ir Skoraitiškius, **Bortkevičiai** — Rinkeliškius, **Bušinskiai** — Pogumerčius ir Baltuosius Šaukotus, **Godvaišai** — Vairiotiškius, **Juknevičiai** — Rinkeliškius II, panevėžiškiai **Komarai** — Jasnagurką ir Žaiginius, **Kantrimai** — Didįjį Dvarą, vėliau vadinamą Aukštadvari, **Karterlos** — Barščynus, **Kareivos** — Florianiškius, Kataučyzną, Nagius ir Pakalniškius, **Kupsčiai** — Kyviškius ir Paluknę, **Le-**

vanauskiai — Burbiškis, **Martusevičiai** — Padubysius, **Ostrauskiai** — Dautartus, Pasandravą ir Siručius, **Prialgauskiai** — Narušius, **Rekščiai** — Paobškalnė, **Stravinskiai** — Kaulakius, **Šnabavičiai** — Jurgaičius ir Roglaičius, **Trasauskiai** — Pašakarnę, **Ulinskiai** — Paluknę II, **Zaleskiai** — Kaffemaniškis, Leošynus ir Pašakarnę II, **Žičkai** — Sodeikis.

⁴⁸ šiuos ir kitus žymesnius šiluviškius minėsime vėliau atitinkamajame vietoj.

⁴⁹ **Buszyński**, Kość. Szydł. 57, 20.

⁵⁰ Šia prasme Šiluvos kapinės prisimena **J. Gieysztor**, Pamiętniki, Wilno 1913, 380-81. — Apie autorių ir jo raštus žr. LE VIII, Kaunas, 1940, 1171-72.

⁵¹ ARSI Lith. 7, 10, 13, 18, 19, 21-32; plg. FHL III/II žr. pavardes su atžymėjimu „samogita“.

⁵² Kaip manoma pagražinti Šiluvą, Šiluva 1938, 2-3.

⁵³ Vytauto Didžiojo Kultūros Metraštis I, Kaunas 1941, 337.

II. VYTAUTO BENDRADARBIS STEIGIA BAŽNYČIA

¹ Plg. **J. Wolff**, Ród Gediminą, 1886, 10-12 ir Kniaziewie, 665; **Semkowicz**, Litew. bojar., Mies. Herald. VI, N 11-12, 179-90.

² Apie Manivido ir Gedgaudo herbus žr. **Semkowicz**, Litew. bojar., ten pat 180; **Piekosiński**, 65, 122; **Kojałowicz**, 260.

³ **W. Semkowicz**, Przywileje Witolda dla Monivida, Atn. Vil. I, N 2, 253; **Wolff**, Kniaziewie, 160, 459; plg. **Ig. Jonynas**, Vytauto šeima, Kaunas 1933; **V. Sruogienė**, D. L. kunigaikštienė Ona Vytautienė, Moteris 1959, N 4 ir 1960 N 1.

⁴ Plg. Vytauto raštus Žemaičių vyskupijai, Praeitis II, 400-403; Dokumentai apie Vytauto veikimą bažnyčios naudai, Tiesos Kelias 1930, N 2, 107-108; plg. **W. Semkowicz**, Pierwsze przywileje fundacyjne Witolda dla kościoła na żmudzi, Kw. Hist. XLIV/1.

⁵ Manivido koplyčios steigimo Vilniaus katedroj raštą ir Vytauto patvirtinimą žr. Praeitis II, 403-05 ir CDV I, N 85, 86, 86a, 476.

⁶ AV, Reg. Lateranen. Martini V, t. 121, fol. 274.

⁷ Plg. **A. Janulaitis**, Žemaičiai ir bažnytinis susirinkimas Konstancoje, Praeitis II, 291-349; **Z. Ivinskis**, Konstancos susirinkimas, LE XII, 372-375; plg. **M. Andziulytė-Ruginienė**, Žemaičių christianizacijos pradžia, Kaunas 1937.

⁸ Plg. CEV, 907; **W. Semkowicz**, Nieznanie nadania Witolda dla osób prywatnych, Atn. Wil. VII.

⁹ Ten pat, 845; **Semkowicz**, Litew. bojar., Mies. Herald. VI, N 11-12. 189. — šiuos žodžius Dlugošas (Hist. Pol. IV, 375) buvo netiksliai priskyres Goštautui,

¹⁰ Plg. CEV, 842-843.

¹¹ **Semkowicz**, Litew. bojar., ten pat 186 ir CDV I, N 107. — Ant-rasis Petro Gedgaudo vardas dokumentuose šiaip įvairuoja — Senko, Sienko, Syenko, Syemon (plg. ORO V, Priedai N 5, psl. 5-6); Senko yra slaviškoji mažiabinė forma iš Simono.

- 12 **Boniecki X**, 65.
- 13 *lus Pontificium*, 1929, 276-277.
- 14 Plg. **J. Beblavy**, Lietuvių čekų santykiai Vytauto Didžiojo laikais, Kaunas 1930.
- 15 **J. Matusas**, Švitrigaila — Lietuvos Did. Kunigaikštis, Kaunas 1938, 47, 51.
- 16 AU 94, 105; **Semkowicz**, Litew. bojar., ten pat 186.
- 17 Plg. LE XIX, 18.
- 18 **Semkowicz**, Litew. bojar., ten pat 185 ir CDV I, N 139. — Apie Jurgi Gedgaudą platesnę bibliografiją žr. **J. Fijałek**, Kościół Rzymsko-Katolicki na Litwie, Polska i Litwa, 1914, 79.
- 19 ORO V, Priedai N 5 ir CDV I, N 187. ši bažnyčia priklausė Vilniaus arkivyskupijai. *Catalogus Archid. Vilmensis* (1939, 85) teisingai pateikia steigėjo vardą ir bažn. steigimo datą. **M. Baliński** (Starož. Polska III, 827) klaidingai nurodo steigimo metus (1467).
- 20 **Semkowicz**, Litew. bojar., ten pat 186 ir CDV I, N 203. — *Catalogus Archid. Vilmensis* (1939, 122) steigėją vadina „Simon Giedugoldowicz“, steigimo metus pateikia 1424. — Motinos fundacijos aktą Manivydo koplyčiai plg. CDV I, N 173.
- 21 ORO V, Priedai N 5 ir CDV I, N 202. — **Buszyński** (Pow. Rossń. 82) teigia, kad Radaškovičių bažnyčioj buvę Gedgaudo ir jo žmonos portretai, o Vyšniavo bažnyčioj — jo vieno; žmoną jis klaidingai vadina Bogomilos vardu.
- 22 Žem. Vysk. I, 70.
- 23 Plg. Cod. Bab. f. 178r-179r ir vertimą dok. priede.
- 24 Apie šiuos Gedgaudo giminaičius ir jų geneologiją plačiau žr. **Semkowicz**, Litew. bojar., ten pat 186-89.
- 25 **Wolff**, Kniaziewie, 664 ir Ród Gediminą, 80. — CDV I, N 1, p. 9, N 6, p. 15, N 9, p. 19. — **J. Matusas**, op. cit. 182.
- 26 Apie antrąją Gedgaudų (Gedigoldų) giminę plačiau žr. **Semkowicz**, Litew. bojar., ten pat VII, N 3-4, 52-53.
- 27 Plg. ODVA I, 96 ir III, 85. — Gedgaudų dvarai vėliau buvo du: Gelgaudiškyje ir Vytėnuose su Gelgaudo pilimi, plg. LE VII, 112.
- 28 ORO III, 27; Elenchus 1939, 57; Słow. Geogr. X, 600; **Semkowicz**, Litew. bojar., ten pat VII, N 1-2, 14-15. — Siesikų bažn. įkūrimo data kartais maišoma su antrosios (mūro) bažnyčios fundacija.
- 29 Žem. Vysk. I, 70; **W. z Sulgostowa**, O cud. obrazach, 1902, 654.
- 30 Plg. **K. Jablonskis**, Did. kunigaikščio Kazimiero privilegija žemaičių žemei, Praeitis II; **J. Matusas**, Mūrinė statyba pas senovės lietuvių, Ateitis 1943, N 24. — Mūrinės bažnyčios iš XVI a. žinomos šios: Siesikų 1537 (ORO II, 27), Skapiškio 1557 (ORO II, 33), Smorgainių 1607 (ORO III, 28).
- 31 Komisiją atrastajai mūro sienai tyrinėti sudarė VD Kultūros Muziejaus dir. P. Galaunė, Statybos ir Sauskelių vyr. inspektorius inž. Navickas, Kuprevičius, be to, dalyvavo Raseinių aps. inž. Adomonis.

- ³² Komisijos tyrimų duomenys paskelbti straipsnyje: M., Atrasta fortifikacinio pobūdžio šventorinė tvora, Lietuvos Aidas 1938, N 517, 4.
- ³³ Plg. S. **Abramauskas**, Plytų dydžiai XIV-XV amžiuje Lietuvos architektūros paminkluose, Architektūrinių paminklų apsaugos metraštis, Vilnius 1958, 31-37.
- ³⁴ Žinios iš laiško, gauto iš Šiluvos 1959 V 16.
- ³⁵ Cod. Bab. I, f. 96r.
- ³⁶ Plg. **Semkowicz**, Litew. bojar., ten pat VI, N 11-12, 186 ir LE VII, 62.
- ³⁷ CDV I, N 507; plg. **Fijalek**, Uchrześcianienie Litwy, Polska i Litwa, 267.
- ³⁸ plg. **Piekosiński**, 65, 122.
- ³⁹ LE XIX, 18
- ⁴⁰ LM I/II, N 126.
- ⁴¹ ORO V, Priedai N 5 ir CDV I, N 343. — Milaknės ir jos vyro aktai Radaškovičių bažnyčiai 1503 m. patvirtinti DLK ir karaliaus Aleksandro, žr. ORO V, Priedai N 5 ir CDV I, N 551.
- ⁴² CDV I, N 279.
- ⁴³ Kęsgailų koplyčios steigimo aktą žr. CDV I, N 296, 295b, 300a. — Milaknės Gedgaudienės fundacijos raštas kapitulai, ten pat N 299, 302.
- ^{43a} CDV I, N 71, 734; plg. N 78a, 741.
- ⁴⁴ Plg. CDV I, N 297 ir N 261, 262.
- ⁴⁵ Polska i Litwa, 129.
- ⁴⁶ Papildomasis Deltuvos bažnyčios fundacijos aktas — originalas iš Kauno kurijos archyvų atspausdintas **K. Jablonskio** Praeityje II, 428-30 ir CDV I, N 297, 180a.
- ⁴⁷ Cod. Bob. f. 37r-37v, 88v, 95v; LIS I, N 138, 139.
- ⁴⁸ Cod. Bob. f. 45 v; Zem Vysk. I, 75 Švėkšnos bažn. įkūrimo datą pateikia klaidingą — 1507.
- ⁴⁹ **Semkowicz**, Litew. bojar., Rocznik VIII, 139.
- ⁵⁰ **Wolff**, Kniaziewie, 505-08; CDV I, N 278, 244; LE XI, 401 klaidingai rašo, jog Sofiją Svirskytę vedęs St. Kęsgaila, Mikalojaus brolis.
- ⁵¹ **Boniecki**, Poczet Rodów, 275; **Ed. Kotłubaj**, Galerja Nieświeżka Portretów Radziwiłłowskich, 1857, 28.
- ⁵² Apie Kęsgailų giminę plačiau žr. **Semkowicz**, Litew. bojar., Mies. Herald. VH, N 1-2, 7-16; **Boniecki**, Herb. Pol. X, 65-69; S. **Uruski**, Rodzina — Herbarz szlachty Polskiej, 1909, 336-37; LE XI, 400-401.
- ⁵³ **K. Avižonis**, Bajorai, 491; **Boniecki**, Poczet Rodów, 408-410.
- ⁵⁴ **Przyalgowski**, Bisk. Wil. 11, 126; Elenchus 1940, 75; EP XVI, 191.
- ⁵⁵ T. Zychliński XII, 297, 301.
- ⁵⁶ **Boniecki**, Herb. Pol. X, 68.
- ⁵⁷ **Boniecki**, Poczet Rodów, 409, 410; plg. **W. Dworzaczek**, Genealogja, Warszawa 1959, N 167.
- ⁵⁸ CDV I, N 507; Cod. Bab. I, f. 17v-18v.
- ⁵⁹ CDV I, N 480 ir N 248.

III. REFORMŲ BANGOS LIEČIA ŠILUVA

- ¹ **J. Šepetys**, ev. kun., Reformacijos istorija Lietuvoje I, Vilnius 1922, 7.
- ² **Alb. Kojełowicz**, Historia Lithuaniae II, Antwerpiae 1669, 400.
- ³ **Rostowski**, 3-4; FHL III/II, 3-5; **L. Arbosov**, Die Einführung der Reformation in Liv- Est- und Kurland, Aalen 1964, 295 ss; **Ivinskis**, Merk. Giedraitis, 225.
- ⁴ **J. Šepetys**, op. cit. 50.
- ⁵ **J. Gerullis**, Nauji XVI a. dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje, Tauta ir Žodis IV, 426.
- ⁶ **Purickis**, 73-74; **Itot**, La Réforme, 13; **Sawicki**, Conc. Pol. II, 117-19.
- ⁷ **J. Fijalek**, Tortyłowicz Batocki, pierwszy ewangelik na Żmudzi i apostoł luterski na Litwie pruskiej, Ref. Pol. I, 97.
- ⁸ **Kot**, La Réforme, 12.
- ⁹ **A. Brueckner**, Z Polsko-litewskich dziejów wyznaniowych, Ref. Pol. II, 256; **Kot**, Billewicz, Slow. Biogr. II, 99; **V. Biržiška**, Abraomas Kulvietis, Pėdsakai 1946, N 1, 16 ir Aleksandrynas I, 36; **K. Jablonskis**, Apie A. Kulviečio kilimą, Arch. Philolg. V, 107-110; **Th. Wotschke**, A. Culviensis, Sonderdruck a. d. Altpreus. Monatschrift, Bd. XLII, Hf. 3, 4.
- ¹⁰ **A. Šapoka**, Kur senovės lietuviai mokslo ieškojo, Židinyas 1935, N 11, 422; **G. Erler**, Die Metrikei der Albertus-Universität zu Königsberg I, 1910.
- ¹¹ Plg. ACC, Rel. Samogit. 1625, f. 147 ir AV, Fondo Secr. Brev., vol. 702, f. 514; KKA, Lieber procesuum N 19 — iš **P. Veblaičio**, Šiluvos bažnyčia ir jos infulatai, 16.
- ¹² **Ivinskis**, Merk. Giedraitis, 227; **Purickis** 79.
- ¹³ **Buszyński**, Pow. Rossń. 83; dėl Šiluvos bažnytinių žemių **P. Veblaitis** (op. cit. 5) sako: „Žiniomis iš Šiluvos bažnyčios archyvo, Gedgaudo dovanotoji bažnyčiai žemė buvusi 146 valakų dydžio. .. Imant dėmesin labai menką anų laikų žemės ūkio kultūrą, tai nebuvo toks didelis turtas“.
- ¹⁴ **Gružewski**, 26, 122; **W. Meysztowicz**, Dobra kościelne jako przedmiot uprawień w prawie W. Ks. Litewskiego, Wilno 1935, 118-122 ss.
- ¹⁵ **Purickis**, 83.
- ¹⁶ **Kot**, La Réforme, 122 (protestantų bažnyčių žemėlapis iš 1569) ; **Ivinskis**, Merk. Giedraitis, 269.
- ¹⁷ **J. Gerullis**, Naujieji XVI a. dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje, Tauta ir žodis IV, 427.
- ¹⁸ **Gružewski**, 156-61; plg. Cod. Bab., priedai 531, 556. — Anks-tyvą St. Kęsgailos ryši su Prūsų reformos vadais liudija jo raš-
tas (dokumentas) iš 1528 metų Geschichtliche Gesellschaft archyvuose Berlyne,
- ¹⁹ Cod. Bab. I, f. 55v-56v; antrasis nuorašas rastas Kauno miesto muziejuje.

- ^{19a} Flg. ODVA III, 2, N 16 ir MR I/1, 139.
- ²⁰ Apie Goštautą žr. **M. Kuźmińska**, Olbrecht Marcinowicz Gosztold, Ath. Wil. VI, 1927-1928; LE VII, 381-82.
- ²¹ **Th. Wotschke**, Briefwechsel der Schweizer mit Polen, Arch. Ref. Erg. III, 272 ss.
- ²² Apie Lippomano misiją Vilniuje žr. MHSJ I, Epist. 55, 130 ss ir Ep. 56, 133. — Poleminius Lippomano ir Radvilo laiškus žr. Duae Epistolae, iäl. Regiemente 1556.
- ²³ Apie Vergerijų plačiau žr. **L. Hein**, P. P. Vergerio u. sein Auftreten in Preussen u. Polen-Litauen, Kyrios V/3, Berlin 1963, 146-174. — Apie jo rašytą laišką Radvilo vardu pop. delegatui plg. **Z. Ivinskis**, Merk. Giedraitis, 383 ir LE XVI, 257-58.
- ²⁴ Apie Jono Laskio vaidmenį bei įtaką Radvilui žr. **O. Bartel**, Jan Laski (1499-1556) I, Warszawa 1955; **V. Krasiński**, Gesch. der Ref. in Polen, Leipzig 1841, 96-118; **K. Voelker**, Kirchengesch. Polens, Berlin-Leipzig 1930, 147 ss; **Rostowski**, 7-10; Lexikon f. Theol. u. Kirche VI, 1935, 397-98.
- ²⁵ Apie S. Zacijų plačiau žr. **Kaz. Piekarski**, Szymon Zacyusz w Brześciu, Ref. Pol. IX-X, 433-35; **W. Sakowicz**, Ks. Szymon Zacyusz, Szlakiem Reformacji, 1936, N 3-4, 7-10; **S. Sužiedėlis**, Reformacijos sąjūdis, židinys XXVIII, 1938, 256; **Kot**, La Réforme 14-15.
- ²⁶ Apie M. Czekowiczium plg. **Kot**, Słow. Biogr. IV, 307-09; **Sand**, 50-52; Pordręcna Encykl. Kościelna VII-VIII, 1906, 282.
- ²⁷ **Kot**, Budny ir str. Szymon Budny, Słow. Biogr. III, 96-99.
- ²⁸ **Boniecki**, Poczet Rodów, 409; Herb. Pol. X, 68.
- ²⁹ Iš Vilniaus tribunolo knygų XVI a. galo, ASD XXVI, 320.
- ³⁰ Berods, trečios kartos Zavišos prijungė prie savo pavardės ir Kęsgailų, taip pat priėmė pastarųjų herbą ir ėmė vadintis grafais (plg. **Żychliński** XII, 321; AVK XIII, 1886, 160). Grafu vadinosi jau Kristupas Stasys, vedęs Teresę Tiškevičiūtę, pastatęs Karkliuose bažnyčia šv. Jurgio garbei (Elenclius 1940, 72). Jų sūnus Ignas grafas Kęsgaila Zaviša, vėliau kavalerijos generolas, gimė Kurkliuose 1696.
- ³¹ **Kot**, La Réforme, 15.
- ³² **Gruźewski**, 135; MR I/1, 139.
- ³³ Niesiecki VIII, 231-32; **Gruźewski**, 122.
- ³⁴ LM 1/3, 804; **Wolff**, Senatorowie, 138.
- ³⁵ **Boniecki**, Herb. Pol. IX, 313, 357; **Wolff**, Kniaziowie, 567; **Żychliński** XII, 299 (čia Jono Zavišos žmona klaidingai nurodoma kunigaikštytė Verejskytė).
- ³⁶ **Buszyński** (Kośc. Szydł., 42) šio dvaro savininku ir žemaičių pilininku per klaidą padarė Stasį, vietoj Merkelio.
- ³⁷ Słow. Geogr. XI, 893-94; **Wolff**, Kniaziowie, 509.
- ³⁸ Elektorowie królów, Rocznik I, 227.
- ³⁹ **Żychliński** IV, 393; **Wolff**, Senatorowie, 71.
- ⁴⁰ Cod. Bab., f. 39r; **Boniecki**, Poczet Rodów, 68, 345.
- ⁴¹ LM 1/3, 819; **Wolff**, Senatorowie, 143; **Boniecki**, op. cit. 345.

- ⁴² **A. Šapoka**, Kur senovės lietuviai mokslo ieškojo, ten pat 421.
- ⁴³ Plg. AVK XIV, 275, 501; ODVA III, 43, N 109; **Kot**, Słow. Biogr. II, 99; **Avižonis**, Bajorai, 426; **Żychliński** IV, 393; **Wolff**, op. cit. 70.
- ⁴⁴ LM 1/3, 745, 467.
- ⁴⁵ **A. Chrzastowski**, Obrona tajemnicy krztu, Wilno 1584, cit. U **Kot**, La Réforme, 15.
- ⁴⁶ **Buszyński**, Pow. Rossń. 134; **B. Krasauskas**, Tauragė, LE XXX, 416-17.
- ⁴⁷ AVK XII, 195; ODVA VIII, 271; ODVA I, 146, N 344; **Gružewski**, 2, 122; VE, 14-15.
- ⁴⁸ Žem. Vysk. I, 251; **Buszyński**, Kości. Szydł. 12.
- ⁴⁹ **Buszyński**, ten pat 12.
- ⁵⁰ Merkelis Šemeta savo žmonai Elzb. Glebavičiūtei prieš mirtį, 1567 metais, padarė testamentini užrašą, plg. ODVA I, 1, N 5.
- ⁵¹ ODVA I, 43, N 334.
- ⁵² Apie arijonus ir kitus eretikus Italijoje žr. **C. Cantis**, Gli Eretici d'Italia. Discorsi storici I-II, Torino 1865-66; **D. Cantimori**, Italienische Haeretiker der Spaetrenaissance, Basel 1949.
- ⁵³ Socinaus (Sozzini) raštų biblgr. žr. **Sand**, 65-81; apie jo mokslą plg. **Otto Fock**, Der Sozianismus, Kiel 1847. — Apie italų arijonus, veikusius Lenkijoje ir Lietuvoje plg. **F. F. Daugnon**, Gli Italiani in Polonia del IX secolo al XVIII, I 1905 ir II 1906. — Apie dr. Blandratą plg. **Sand**, 28-34; Encicl. Italiana VI, 1930, 876; LE III, 1937, 1385; **J. Šepetys**, Reform, ist. Lietuvoje I, 70.
- ⁵⁴ **Kot**, La Réforme, 17.
- ⁵⁵ MR I/l, 4; **S. Sužiedėlis**, Reformacijos sąjūdis, ten pat 261.
- ⁵⁶ **Sand**, 40-45; **Kot**, Budny, 72. — Apie Gonesijų žr. Literatura ariauška w Polsce XVI w., 1959, 644-46.
- ⁵⁷ **Purickis**, 146.
- ⁵⁸ **S. Morawski**, Arjanie Polscy, Lwów 1906, 155; **Sand**, 145-149; **H. Barycz**, Obraz historyczny kalwinizmu na Litwie 1650-1696: Ref. Pol. IV, 214.
- ⁵⁹ Vnučienės fundacijos aktas, žr. dokumentų priede.
- ⁶⁰ **Sprogis**, 334.
- ⁶¹ Apie anabaptizmą Lietuvoje žr. **Th. Wotschke**, Geschichte der Reformation in Polen, Leipzig 1911, 219-226; **Sand**, 50-52.
- ⁶² **E. Rand**, Die Mennoniten in Ostpreussen und Litauen bis zum Jahre 1772, Königsberg 1912.
- ⁶³ **Sprogis**, 334.
- ⁶⁴ **A. Brueckner**, Tysiąc lat kultury polskiej I, Paris 1930, 506-07; **M. Skrudlik**, Sekty żydujące w Polsce, Warszawa s. a., 9.
- ⁶⁵ **Sand**, 54r-55; **Kot**, Budny, 87-88; **Purickis**. 146.
- ⁶⁶ **M. Skrudlik**, op. cit. 8; **Kot**, Budny, 82-83, 110; LE IX, 202; The Jewish Encyclopedia XII, 1906, 265-66.
- ⁶⁷ Trakų talmudisto veikalas, po jo mirties, buvo baigtas rašyti jo mokinio J. Malinovskio. Rankraštis, rastas 1681 Aldorfe, iš-

verstas į lotynų kalbą žinomo hebraisto J. Chr. Wagenseil. Patikslintas lotynų vertimas paskelbtas 1705 Amsterdame, vokiškai išverstas 1873.

⁶⁸ **Kot**, Budny, 118.

⁶⁹ MHSJ II, Appendix LVI, 673.

⁷⁰ Plačiau apie atskiras sekas Lietuvoje žr. **Purickis**, 142-144: **Sz. Morawski**, Arjanie polscy, Lwów 1905.

⁷¹ **Albertrandi i Malinowski**, Pamiętniki o dawnej Polsce z czasów Zigmunta Augusta I, Wilno 1851, 38.

⁷² **Purickis**, 159.

⁷³ Encicl. Italiana VI, 1930, 876; Lexikon f. Theol. u. Kriche II, 1931, 387.

IV. ŠILUVOS PASLAUGA KALVINIZMO ATŽALAI

¹ **H. Merczyng**, Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka i jego przyjęcie katolicyzmu w r. 1567, Prz. Hist. XII; **E. Kotlubaj**, Galeria Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich, 1857, 308.

² **M. Baryczowna**, Augustyn Rotundus, Atn. Wil. X ir XI; **Ivinskis**, Rotundas Augustinas (su bibliogr.), LE XXVI, 15-17.

^{2a} Apie Katkevičių kilmę plg. **Z. L. Radzimiński**, Sprawa odrębnego pochodzenia Chodkiewiczów litewskich i białoruskich, Rocznik VIII, 109-133.

³ **Th. Wotschke**, Georg Weigel — Ein Betrag zum Reformationsgeschichte Altpreussens und Litauens, Arch. Ref. XIX, 35; plg. **Buszyński**, Pow. Rossń. 154-55.

⁴ AV, Proc. Cons. vol 11, f. 466.

⁵ MPV IV, 632, 775-79.

⁶ **K. Tyszkowski**, Przejście Lwa Sapiehy na katolicyzm 1586 r., Ref. Pol. III, 198-203; **Rastowski**, 158-59. — Leono Sapiegos laišką Našlaitėliui žr. Archivum domu Sapiechów I, Lwów 1892, 12-13. — **A. Šapoka**, Leonas Sapiega kaip Lietuvos politikas, Židiny's 1933, N 10.

⁷ **Rostowski**, 148.

⁸ **Niesiecki** IX, 357; **Żychliński** XII, 299-300 ir Andr. Zavišos testamentas ten pat, 323-24.

⁹ Metrikei der Univ. Altdorf II, 655; **Gružewski**, 137.

¹⁰ Dėl Jono Šemetos plg. Cod. Bab. I, N 126 ir **Krasauskas**, Tau-ragė, LE XXX, 417. — Dėl Alberto Bilevičiaus žr. APF — Vilniaus seminar. katalogai iš 1592-95 m.

¹¹ Plg. **P. Rabikausko** straipsnius: Vilniaus jėzuitai, Vilniaus akademija, St. Warszewicki, LE XXXIV; P. Skarga, LE XXVIII; Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, Metraštis III, 221-47 ir IV, 321-68; **J. Bičiūnas**, Vilniaus akademijos reikšmė kat. Bažnyčiai ir Vakarų kultūrai Lietuvoje, Roma 1968; **Rastowski**, 122, 126, 153, 216. — Apie pirmuosius jėzuitus lietuvius žr. ARSI, Germ. 161, f. 313r ir Lith. 7, I, f. 234, 291-93 ir Lith. 7, II, f. 179, be to, Lith. 22.

- 11a **Z. Ivinskis**, Der Kampf um den Bischofsstuhl von Medininkai (Žemaiten) 1574-1576, Sonderdruck a. d. Festschrift für Margarete Woltner zum 70. Geburtstag, Heidelberg 1967, 91-101.
- 12 Apie Andrių Volaną žr. **Łukaszewicz**, Ref. Kirche II, 172-82; **Kot**, La Réforme 19-20; **Avižonis**, Bajorai 46; EK XLII, 71.
- 13 **Sand**, 50-52; **Kot**, La Réforme 18 ir Budny 72.
- 14 AVK IV, 174.
- 15 **Kot**, La Réforme 55 ir 22.
- 16 K. Bekeš antkapio įrašas paskelbtas **Th. Wierzkowski**, Prace Filologiczne V, 1895, 109; Caligari reakciją plg. MPV IV, 508, 541, 553; **Kot**, Budny 96.
- 17 **Kot**, Budny 113.
- 18 Apie Tolvaišą žr. bibliogr. LE XXXI, 294.
- 19 MPV IV, 781-83.
- 20 **Kot**, Budny 38.
- 20a Apie ev. kun. St. Marcijoną plačiau žr. Aleksandrynas I, 98-100.
- 21 **Wotschke**, Wittenberg u. die Uni'tarier Polens, Arch. Ref. XV, 84.
- 22 **Niesiecki** IX, 357; **Kotlubaj**, op. cit. 319; **Avižonis**, Bajorai, 259; **Buszyński**, Pow. Rossń. 122-23.
- 23 Žem. Vysk. I, 114¹⁵.
- 24 Plg. **J. Lappo**, 1588 metų Lietuvos statutas, II tomas. Tekstas. Kaunas 1938.
- 25 Plg. **H. Liubovič**, Sandomirskoje soglašenje, Načalo katoličeskoj reakcii i upadok reformacii v Polšče, Varšava 1890, 179-207; **J. Lehman**, Konfesja Sandomierska, Warszawa 1937, 109; **Grużewski**, 136.
- 26 **Kot**, La Réforme, 18; **J. Lehman**, op. cit. 340-47, 377.
- 27 **S. Sužiedėlis**, Reformacijos sąjūdis, Židinys XXVIII, 259; **Grużewski**, 1.
- 28 MR 1/1, 97-98.
- 29 Plg. LIS I, 246-47, N 277.
- 30 **Grużrwski**, 91-92 ss.
- 31 Apie Mitkevičius plg. AVK XXIV, 9, 168, 184, 277, 292; **Boniecki**, Poczet Rodów, 185, 259; LIS I, 113, N 154. — Dėl M. Mitkevičiaus Pašušvyje įsteigtos kat. bažnyčios datos yra skirtingos žinios: Elenchus (1940, 58) pateikia 1533 metus; Slow. Geogr. (VIII, 857) ir **Kl. Čerbulėnas**, Liaudiškas renesansas Pašušvyje (Kultūros Barai, 1966, N 11, 17) 1553 m.; **Z. Ivinskis** (Merk. Giedraitis, 307) 1563 m. — Iš Pašušvyje esančio bažn. steigėjo portreto įrašų matyti, kad jis miręs po 1560 metų.
- 32 **Boniecki**, Poczet Rodów, 360; MR I/I, 106-09; LIS I, 171-72, N 211.
- 33 ODVA 111,43, N 109; **Grużewski**, 155-56; **Kot**, Słow. Biogr. 11,99.
- 34 OD VA III, 88, N 316; **Grużewski**, 122.
- 35 **Buszyński**, (Pow. Rossń. 68) mini šios datos fundacijos aktą buvusį Raseinių žemės teismo bylose, tuo tarpu **Grużewski** (2 ir 155 — išn. 2) pateikia 1601 m. datą be šaltinių.
- 36 Žem. Vysk. II, 240-41; LE VII, 117.

- 37 Žem. Vysk. I, 99; MR 1/1, 99; plg. **V. Sruogienė**, Mūsų praeities moterų siluetai, Naujoji Romuva 1936, N 39.
- 38 Morkaus Vnučkos testamentą plg. MR 1/1, 104-112.
- 39 Ten pat, 98 ss.
- 40 ODVA II, 39, N 52; MR 1/1, 98, 99.
- 41 ODVA III, 88, N 313b; MR I/1, 99.
- 42 Cod. Bab. I, f. 100r; **Buszyński**, Pow. Rossn. 122-23.
- 43 Apie Joną Gruževskį SJ žr. Aleksandrynas I, 241-43; LE VII, 543; apie kelmiskį Joną Gruževskį ir jo palikuonis plg. **Gružewski**, op. cit. — Plg. LE VII, 543.
- 44 MR I/1, 139-40.
- 45 ODVA II, N 353 ir III, N 16.
- 46 MR I/1, 120-22; ODVA I, 146, N 344 ir III, 2, N 13.
- 47 MR I/1, 144-45.
- 48 MR I/1, 99.
- 49 MR IV/2, XVIII; **K. Avižonis**, Švietimas Lietuvoje XVII a. pirmoje pusėje, Liet. Pr. 1/2, 565-66; **Brueckner**, Dzieje kult. polskiej II, 526; **St. Kot**, Biblia litewska Chylińskiego, Poznań 1958, XI-XII.
- 50 MR IV/2, 37, 42, 45.
- 51 Ten pat 51, 56.
- 52 **Łukaszewicz**, Hist. szkół. I, 372; MR IV/2, XVIII.
- 53 RŠI žr. dok. priede.
- 54 Plg. ODVA III, N 12.
- 55 ODVA I, 6, N 101; **Buszyński**, Kości. Szydł., 40.
- 56 IA I, 395-400, 477-480.
- 57 **Buszyński**, Kości. Szydł. 40; Elenchus (1940, 59) klaidingai pateikia įkūrimo datą, būtent — 1773 m.; šiais metais vysk. J. Lopacinskis paskyrė šiai vietai kunigą.
- 58 **Gružewski**, 136 ir 122; **Buszyński**, Pow. Rossn. 68.
- 59 ODVA II, 164, N 80.
- 60 ODVA III, 1, N 8; **Buszyński**, Kości. Szydł. 48-49.
- 61 ODVA III, 141-42, N 314; **Boniecki**, Herb. Pol. X, 2.
- 62 Plg. MR IV/2, 1, 3-4, 31, 40; **Gruzewski**, 421.
- 63 MR IV/2, 31.
- 64 Apie Mik. Valadkavičių (Wolodkowicz) žr. IA I, 305; apie kitus — ODVA III, 121, N 376; ORO V — Priedai 19, N 24; LE XXXIV, 630.
- 65 Niesiecki IX, 412.
- 66 MR IV/2, 23, 32.
- 67 Fundacijos aktą — antrąją plg. ODVA III, N 12 ir MR 1/1, 147-49.
- 68 ODVA III, 88, N 313a.
- 69 Plg. jos pirkinius: 1595 m. Platelių valsčiuje — 5 kaimai su 93 valakais; 1597 m. Grūstės valsčiuje — Gaurės ir Gaurelių dvareliai; 1598 m. Grūstės valsčiuje — Šarkių kaimas (IA I, 391-396, 461-464, 485-490).

- ⁷⁰ **Z. Ivinskis**, Die Druckerei der Jesuiten in Vilnius, Sonderdr. Commeritationes Balticae I, 1953, 37; **Łukaszewicz**, Ref. Klrclie II, 170. — Apie Rejaus Postilę žr. **K. Górski**, Biblja i sprawy biblijne w Postylli Reja, Ref. Pol. XII, 62-125.
- ⁷¹ **Buszyński**, Kości. Szydł. 13; **Rostowski**, częst 1.
- ⁷² Žem. Vysk. I, 98-99; plg. vyskupų reliacijos dokumentų priede.
- ⁷³ **J. Gerullis**, Nauji XVI a dokumentai apie reformaciją Prūsų Lietuvoje, Tauta ir Žodis IV, 426; Mažvydo laiškai, buvęs Karaliaučiaus valstybinio archyvo aktuose, paskelbtas **J. Gerullio**, op. cit. 427. šio laiško vertimą žr. LIC, 47-48.
- ⁷⁴ Plg. DDS; Zem. Vysk. II, 238-251.
- ⁷⁵ Zem. Vysk. I, 99; **Buszyński**, Kości. Szydł. 12.
- ⁷⁶ Plg. **Juciewicz**, Wspomnienia Żmudzi, 15; **M. Baliński**, Staroż. Polska III, 574 ir IV, 465; **S. Baracz**, Cudowne obrazy, 1891, 262; **W. z Sulffostawa**, O cudów, obrazach, 1902, 654; EK XXVIII, 111; EP XXIV, 843.
- ⁷⁷ Plg. **Niesiecki** IV, 363.
- ⁷⁸ plg. **K. Jablonskis**, Ištraukos iš 1578 m. Žem. vyskupijos vizitacijos, Arch. Philolg. IV, 65-77. — Vienuolikos lenkų ateivių kunigų sąrašą plg. **Ivinskis**, Žemaičių religinė padėtis prieš vysk. Merkeli Giedraitį, Aidai 1956, N 6, 266; plg. **R. Krasauskas**, Katalikybė Lietuvoj XVI-XVIII amžiuje — nuosmukio priežastys ir atgimimo veiksniai, LKMA Suvažiavimo darbai VI, Roma 1969.
- ⁷⁹ Gružewski, 5-7.
- ⁸⁰ VE — nuorašas, 46, 76.
- ⁸¹ **Buszyński**, Pow. Rossń. 68.
- ⁸² MPV IV, 484.

V. TEISMO KOVA UŽ PRARASTAS BAŽNYČIAS

- ¹ **Avizonis**, Bajorai, 328-29; plg. **Kurczewski**, Bisk. Wil. 14.
- ² **J. Lappo**, Bandymas pavesti lenkui Vilniaus vyskupo katedrą XVI a. pabaigoj, Praeitis I, 1930, 94-138; Trys dokumentai iš XVI a. pabaigos bylos dėl Vilniaus vyskupo paskyrimo, Liet. Pr. 1/2; apie lenką kandidatą B. Maciejowski žr. **R. Krasauskas**, LE XVI, 22-24.
- ³ AV, Proc. Cons. vol. 11, f. 456v, 457r. — Apie vysk. Ben. Vainių (Voiną) plg. LE XXXIV, 456; plg. **R. Krasauskas**, Katalikybė Lietuvoj XVI-XVII amžiuje, Suvažiavimo darbai VI, Roma 1969.
- ⁴ LM 1/3; plg. **Buszyński**, Pow. Rossń. 166-200.
- ⁵ AV, Proc. Cons. vol. 15, f. 538r; ten pat, vol. 28, ff. 201r, 205v.
- ⁶ Apie Žemaičių sukilimus plg. LIS I, NN 148, 151, 153, 154, 156-159, 172; plg. ODVA V, 25, N 185; SRP1 XV, 197; be to, žr. **J. Lebedys**, Mikalojus Daukša — monografija, Vilnius 1963, 163-66.
- ⁷ Apie didikų įsigalėjimą ir savivalę daugiau medžiagos žr. LIS I, NN 146, 172 ss.

- 8 **Avižonis**, Bajorai, 297, 332.
- ⁹ **J. Lebedys**, op. cit. 128.
- ¹⁰ **K. Górski**, Studja nad dziejami polskiej literatury antitrynltarskiej XVI w., 1949, 60, 145; Literatura arianska w Polsce XVI w., 1959, 646.
- ¹¹ AV, Proc. Cons. vol. 28, f. 192v.
- ¹² Plg. **A. Janulaitis**, Vyriausias Lietuvos tribunolas XVI-XVIII amž., Kaunas 1927. — Apie mišrius-kompozicinius teismus žr. dizertacinę studiją **R. Kriksčiūnas**, De Supremo Tribunal! Compositi Judicii Magni Ducatus Lithuaniae (mašinraštis), Roma 1963.
- ¹³ Cod. Bab. I, N 116, f. 108r-110r.
- ¹⁴ Medžiaga apie Kėdainių bažnyčios bylą iš žem. kurijos archyvų, naudota **W. Meysztowicz**, Dobra kościelne... w prawie W. Ks. Lit., 129; plg. Zem. Vysk. I, 115-16; **Gružewski**, 12.
- ¹⁵ Žem. Vysk. I, 112.
- ¹⁶ Apie kan. Kazakevičių žr. AV, Proc. Cons., vol. 43, f. 373v, 374; plg. **Z. Ivinskis**, LE XI, 255-56.
- ¹⁷ IA I, 249.
- ¹⁸ Apie J. Kazakevičiaus ir K. Dirvoniškio artimą ryšį plg. pasta-rojo testamentą: Cod. Bab. II, f. 8-9.
- ¹⁹ Kelmės bažnyčios bylą plačiau žr. **Gružewski**, 13-89; plg. **Meysztowicz**, op. cit. 127-28.
- ²⁰ Cod. Bab. I, N 113, f. 105v-106r; N 115, f. 108v; N 114, f. 107; N 131, f. 127r-129r.
- ²¹ Ten pat, N 115, f. 119.
- ²² Ten pat, N 130, f. 124-127r.
- ²³ Ten pat, N 129, f. 123r-124r.
- ²⁴ Ten pat, N 128, f. 122rv.
- ²⁵ Plačiau apie vysk. M. Pacą žr. **J. Totoraitis**, M. P. — Žemaičių vyskupas, Tiesos Kelias 1929, N 6; **P. Jatulis**, Žemaičių vysk. M. P. Paduvoje, Tautos Praeitis II/1, 1964; plg. **R. Krasauskas**, LE XXI, 309-11.
- ²⁶ Žinios surinktos **P. Jatulio** Paduvos archyvuose, dar nepaskelbtos spaudoj.
- ²⁷ ACC, Rel. Samogit. 1748, f. 3v; Cod. Bab. I, f. 179r.
- ²⁸ Ršl, plg. dokumentų priede.
- ²⁹ AV, Secr. Brev. vol. 702, f. 515r.
- ³⁰ KKA, bažn. dokumentų sąrašų knyga, N 73, f. 251, cit. Draugija, 1940, N 1, 38.
- ³¹ Fundacijos tekstą žr. **Gružewski**, 406-10. — Fundacija surašyta 1625, įregistruota Vilniaus tribunolo knygoje 1700 (plg. AVK XII, 436-39).
- ³² Šiluvos atgavimo teisminė dokumentacija bent ligi 1650 m. buvusi Varnių kurijos archyve (Cod. Bab. I, f. 179r). — Čia panaudotos žinios imtos iš: Zem. Vysk. I, 127; **Buszyński**, Kości. Szydł. 18-19, 51-52; **Juciewicz**, Wspomnienia Żmudzi, 18.

- ³³ Apie vysk. St. Kišką ir jo šeimą plg. AV, Proc. Cons. vol. 15, f. 521r-545v; **R. Krasauskas**, LE XI, 530-31. — Vvs'kupo byla dėl Geluvos plg. **K. Chodnycki**, Ref. Pol. V, N 17, 18.
- ³⁴ **Żychliński** XII, 299; S. Josaphat Hieromartyr, documenta romana beatificationis et canonizationis, vol. II, Romae 1955, 318.
- ³⁵ MR IV/2, 71, 75.
- ³⁶ Ten pat, 56, 106.
- ³⁷ **Gružewski**, 407.
- ³⁸ MR, ten pat, 104.
- ³⁹ **Gružewski**, 181.
- ⁴⁰ Lenkiškai pavadinta **Obrona pewności duszego zbawienia przeciwko papieskiej wątpliwości** i. t. d. Wilno 1585 — plg. **Estreicher** XIV, 226.
- ⁴¹ MR, ten pat 151; **Gružewski**, 123.
- ⁴² MR, ten pat X, 107; **Gružewski**, 144.
- ⁴³ MR, ten pat 107.
- ⁴⁴ AV, Proc. Cons. vol. 15, f. 538r; ACC, Rei. Samogit. 1625, f. 147v-148r.
- ⁴⁵ Žem. Vysk. I, 159, 144; EK XXVIII, 112.
- ⁴⁶ ACC, Rel. Samogit. 1748, f. 3v; plg. vertimą dokumentų priede.
- ⁴⁷ Žem. Vysk. I, 144; II, 230.
- ⁴⁸ ŽKA — cit. iš **Meysztowicz**, op. cit. 131; plg. Žem. Vysk. I, 144-45. — Apie vysk. A. Vainiaus tėvus žr. IA I, N 140; **Boniecki**, Herb. Pol. X, 2-3. — Apie vyskupą žr. **R. Krasauskas**, LE XXXIV, 455-56.
- ⁴⁹ **Łukaszewicz**, Ref. Kirche I, 132; **St. Kot**, Bibi ja litewska Chylińskiego, Poznań 1958, XIII.
- ⁵⁰ **J. Lebedys**, 1646 metų giesmynas, S. M. Slavočinskio Giesmės, Vilnius 1958, 49-51; **St. Kot**, Język litewski w zborach reformowanych, op. cit. XII-XIV; **Ch. S. Stang**, Archivalia, Arch. Philolog. III, 26-29, 33-36. — Apie Božimovskius, Minvydą, Chilinskį ir Bithnerį plg. Aleksandrynas I, 308-11, 380-82, 293-95, 347-56, 356-61; plg. **Vac. Biržiška**, Senųjų lietuviškų knygų istorija I, Chicago 1953.
- ⁵¹ **St. Kot**, Geneza i tło historyczne Biblii Litewskiej Chylińskiego, op. cit. IX-XXXII.
- ⁵² APF, Visite e Collegii, vol. 13, f. 52-53; vol. 18, f. 112-13.
- ⁵³ Kryžminių bažnyčių pavyzdžius žr. **P. Galaunė**, Lietuvių liaudies menas, Kaunas 1930, 80, 83. — Kryžminės bažnyčios apyrašas, imtas iš 1625 m. Vabalninko inventoriaus plg. **K. Šakenis**, Vabalninkas ir jo apylinkė praeityje, Kaunas, 1935, 12-13. — Apie antrąją Šiluvos bažnyčią, statytą 1641 m. Kazakevičiaus, žr. AV, Proc. Cons. vol. 43, f. 373.
- ⁵⁴ Apie Šiluvos altarijas plg. vysk. Ant. Tiškevičiaus reliaciją iš 1748 m. dok. priede; Cod. Bab. I, f. 179r; **Buszyński**, Kości. Sydł. 20; 2em. Vysk. I, 320. — Apie Skoraičius žr. ODVA III, 17, N 209 ir ten pat II, 50, N 190; **Niesiecki** VIII, 385. — Apie Klausgailas ir Pukštas plg. SRPr II, 696; **Kojałowicz**, 35; ODVA III, 35, N 246 ir 59, N 89.

- 55 **Buszyński**, Kośl. Szydł. 20; Žera. Vysk. I, 156a.
- 56 Koplyčios statytojo kun. M. Jurgaičio pranešimas žr. „šaltinis“ 1912, N 28, 443.
- 57 Cod. Bab. I, 179r.
- 58 Žem. Vysk. I, 144; MR IV/2, 92-94.
- 59 **Gružewski**, 16 ir 44.
- 60 AV, Proc. Cons. vol. 28, f. 200r, 206v.
- 61 Słow. Biogr. II, 99; LE XXII, 491.
- 62 Žem. Vysk. I, 148-49; LE XXIV, 359-60.
- 63 AV, Proc. Cons. vol. 43, f. 371v; Žem. Vysk. I, 159^a.
- 64 Šitai keletyje atvejų reiškia ypač pas **Gružewskį**.
- 65 AV, Proc. Cons. vol. 43, f. 374-375v.
- 66 HC IV, 320.
- 67 Dėl bulės vertėjo plg. **V. Biržiška**, Senųjų lietuviškų knygų istorija I, Chicago 1953, 167-68; **Z. Ivinskis**, Merkelis Geišas, LE VII, 91; **J. Lebedys**, Daukša, 191-94; LE VII, 543.
- 68 KKA, vizitacijos aktai, vol. 120, f. 57 — plg. **Veblaitis**, op. cit. 11.
- 69 ACC, Rel. Samogit. 1646, f. 794r; Žem. Vysk. I, 153.
- 70 Apie brolių Kęstutų ir tarnų (su pavardėmis) konversiją plg. APF, Le'ttere Originale III, vol. 338, f. 140v-143v; apie vysk. A. Vainiaus motinos konversija žr. **Przyałowski**, Bisk. Wil. II, 125.
- 71 ACC, Reli Samogit. 1664, f. 2r.
- 72 Žem. Vysk. I, 164-67; **R. Krasauskas**, LE XXII, 144-45; **Gružewski**, 181.
- 73 **A. Alekna**, Katalikų Bažnyčia Lietuvoje, 83.
- 74 ACC, Rel. Samogit. 1646, f. 792v, 793r, 795v.
- 75 Ten pat, 1639, f. 331r; 1646, f. 793v.
- 76 Goslauskaitės-Vainienės fundacijas žr. Cod. Bab. I, NN 119, 120, 121; Vainiūtės-Bialozorienės ten pat, N 145; apie Tolvaišaitę-Lackienę plg. **Wołyniak** (Jan Marek Giżycki), Wiadomości o dominikanach prowincyi litewskiej, Kraków 1917, 282.
- 77 **S. M. Slavočinskis**, Giesmės tikėjimui katolickam priderančios 1646, paruošė **Jurgis Lebedys**, Vilnius 1958.
- 78 Plg. APF, Scr. orig. rif. nelle Congr. gen., vol. 338, f. 68-73; apie Szawinski plg. **P. Jatulio** str. LE XXIX, 284.

VI. KOVA DĖL KRYŽIAUS IR LIETUVA KRYŽKELĖJE

- 1 ACC, Rel. Samogit. 1646, f. 795v; plg. AV, Proc. Cons. vol. 58, f. 34.
- 2 Cod. Bab. I, f. 142 ir II, f. 14v-15r; žem. Vysk. I. 112-13, 115.
- 3 **Kurczewski**, Bisk. Wil. 249; Synodus Dioecisana Vilnensis, Vilnae 1744, 94.
- 4 M. Sviekausko testamentą žr. Cod. Bab. II, f. 37 ss; plg. ten pat II, f. 31r, 33r, 42v; apie kitus Sviekauskus plg. **Niesiecki**, VIII, 375.

- ⁵ KKA, vizitacijos aktai, vol. 120, f. 54; Žem. Vysk. I, 163.
- ⁶ Salantu prepozitūros fundatorius buvo vysk. A. Vainiaus brolis Stasys su žmona Elzb. Kiršteinaite, pasirašę aktą 1646. I. 27 (Cod. Bab. II, N 185, f. 34r-36r). — Apie šią ir kitas Žemaičių prepozitūros plg. ACC, Rel. Samogit. 1646, f. 794 ir 1775, f. 24v, 25v, 28r.
- ⁷ Cod. Bab. I, N 144, f. 143; **W. Semkowicz**, Litew. bojar., Rocznik IX, 252; **Buszyński**, Kości. Szydł. 37.
- ⁸ KKA, Šiluvos bažn. dokumentai — vysk. Parčiauskio rašto originalas, cit. **Veblaitis**, 11. — Tą fundaciją Valančius kažkodėl sumažino ligi 25.000 (Žem Vysk. I, 163); apie fundaciją rašo ir **B. Laus**, Księga Pam. Mariańska II, 2 dal. 1905, 147.
- ⁹ Plg. Lietuvos izdo komisijos pajamų ir išlaidų knygas iš 1661: ASD XXXIV, 465; **Buszyński**, Kości. Szydł. 37.
- ¹⁰ **Avižonis**, Bajorai, 402; **Kurczewski**, Bisk. Wił. 14-15.
- ¹¹ Apie Kėdainių sutarti bei uniją žr. **W. Konopczyński** i **K. Kep-szy**, Akta ugody kiejdańskiej 1655 r., Atn. Wil. X, 173-225 ir XI, 117-73; A. Šapokos str. Liet. Pr. 1/1, 303-13 ir LE XI, 318-22. Kėdainių sutarties tekstą ir prof. **P. Groński** analizę žr. Tauta ir Žodis II, 1924, 81-97.
- ¹² Plačiau žr. **A. Codello**, Wydarzenia wojenne na żmudzi i w Kurlandii 1656-1660, Prz. Hist. LVII/1, 49-69. — Apie kuni-gaikščio pulk. A. H. Palubinskio žygius prieš švedus Lenkijoje plg. **J. Jasnowski**, A. H. Połubinski — Działaność wojskowa w 1. 1650-65, Przegląd Historyczno-Wojskowy X/2, 1938, 163-93; bibliografiją apie Polubinski plg. EP XXI, 291-92.
- ¹³ Žem. Vysk. I, 167-68.
- ¹⁴ Cod. Bab. II, f. 23r.
- ¹⁵ Apie ši marą ir kitus plg. **Z. Ivinskio** str. LE XVIII, 271-76.
- ¹⁶ Apie giesmę ir jos autorių jėzuitą P. šrubauską plg. Aleksand-rynas I, 320-30; **V. Biržiška**, Dvi lietuvių literatūros XVII-XVIII a. problemos, Tauta ir žodis IV, 302-06.
- ¹⁷ **J. Morzy**, Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w II po-łowie XVII wieku, Poznań 1965 — plg. II skyrių: Szwedzi na terytorium Litwy (1655-1660), 62-67.
- ¹⁸ Plačiau žr. **A. Codello**, Rywalizacja Paców i Radziwiłłów, Kw. Hist. LXXI, 913-31 ir **Jörg Jacoby**, Boguslaus Radziwiłł der Statthalter des Grossen Kurfürsten in Ostpreussen, Marburg 1959, 193-212.
- ¹⁹ Plačiau apie vysk. A. Sapiegą žr. **J. Totoraitis**, Žem. vyskupas A. Sapiega, Liet. Pr. I/l, 101-07; VA, Proc. Cons. 1654, vol. 52, f. 893v; Sapiehowie II, 1891, 135-37; **R. Krasauskas**, LE XXVI, 468-69.
- ²⁰ **Łukaszewicz**, Hist, szkół I, 377.
- ²¹ Apie brolių Bilevičių religini apsisprendimą plg. **Kot**, Slow. Biogr. II, 99. — Apie Puzinus: **Żychliniński** (XIII, 270 ss.) tei-gia, kad pirmasis iš jų tapo kataliku Jonas, Upytės savininkas, 8 sūnų tėvas (miręs prieš 1633); kiti mano, kad konvertitas buvęs Jono vaikaitis Andrius (m. 1701), pirmasis senatorius iš

- giminės, 6 sūnų ir dukters tėvas — plg. **H. Barycz**, *Obraz historyczny kalwinizmu na Litwie 1650-1696 r.*, Ref. Pol. IV, 208.
- 22 ACC, Rel. Samogit. 1664, f. 1.
- 23 Zem. Vysk. I, 175; šaltinis 1912, N 28, 443.
- 24 Plg. **Kairiūkštytė-Jacynienė**, Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės, Židinys XII, 1930, 119-29, 241-47, 330-41.
- 25 ši giesmė buvo giedama Šiluvos dekanate, Saudininkų filijoj, ligi XX a. pradžios, plg. **B. Laus**, *Księga Pamiętkowa Mariańska* (Dioc. Żmudzka) II, 2 d., 1905, 170-71.
- 26 Apie Pacų giminę žr. **J. Wolff**, *Pacowie*, 1885; plg. ASD XXXIV, 1909, 526-27. — Apie Kristupo ir Mykolo religinį uolumą ir kovingumą plg. nuncijaus kard. Marescotti atsiliepinimus — *Relacye Nunc. Apostoła* (1548-1690) II, 1864, 399 ir **Francesco Buonvisi**, *Nunziatura a Varsavia I-II*, Roma 1965 (žr. jų vardus rodyklėje).
- 27 Vysk. Sapiegos skundo turinį plg. **Gružewski**, 189-90 ir Kelmės klebono skundą žr. ten pat, 185-88.
- 28 Przyałowski, Bisk. Wil. III, 7.
- 29 Gruzewski, 193-94.
- 30 Žem. Vysk. I, 175-76; MR IV/1, p. IV; Slow. Biogr. III, 269; **Smigelskis**, *Draugija* 1911, N 7, 273; ŽKA iš W. Meyszowicz, 131.
- 31 **Kurczewski**, Bisk. Wil. 43.
- 32 **A. Brueckner**, *Tysiąc lat kultury polskiej* I, 922.
- 33 Plg. **Kurczewski**, Bisk. Wil. 141-42.
- 34 **Avižonis**, *Bajorai*, 149, 205.
- 35 Elektrowie królów, *Rocznik* I, 9 ir 227; apie šemetas plg. **Niesiecki** VIII, 619 ir **H. Studnicki**, *Herb. Pol.* III, Lwów 1862, 119.
- 36 Plg. **Estreicher** XXX, Cz. III, 266-67.
- 37 AVK XII, p. XXVIII; MR 1/1, 149; **Gružewski**, 180.
- 38 ŽKA — iš **Meyszowicz**, 131.
- 39 VL V, 36.
- 40 Plg. I e I, 263; Liet. Encikl. I, 1935, 770.
- 41 **Kot**, *La Réforme*, 55; LE I, 263.
- 42 VL V, 32.
- 43 AVK IV, 174.
- 44 šios bylos dokumentaciją žr. **Gružewski**, 233-52.
- 45 AVK XII, p. XXVIII ir 459; ŽKA — iš **Meyszowicz**, 131-32.
- 46 Šiluvos kalvinų turto perdavimo aktą žr. AVK XII, 458-62; plg. ŽKA, ten pat 132.
- 47 Žem. Vysk. I, 177, 181-82; **A. Alekna**, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, 82.
- 48 ŽKA, ten pat, 131-32.
- 49 Žem. Vysk. I, 184.
- 50 Apie Bilėnų-Bilevičių giminę žr. **Boniecki**, *Poczet Rodów*, 6; Slow. Biogr. II, 98-100; LE II, 508-09 ir Liet. Enc. III, 91; Cod. Bab. I, N 126, f. 236; **S. Konarski**, *Szlachta kalwińska w Polsce*, Warszawa 1936, 249. — Apie Bilevičienės-Puzinaitės brolio Mykolo išsišokimą prieš reformatus Vilniuje žr. **H. Barycz**, op. cit. Ref. Pol. IV, 207-08.

- 51 KKA — bažn. dokumentu sąrašų knyga N 73, f. 252 — **Veblaitis**, 14.
- 52 KKA, 1677 m. vizitacijos aktai, vol. 120, f. 56 — **Veblaitis**, 13. — M. Sviekausio mirties datą be pagrindo **K. Jablonskis** pateikia 1651 m. apie liepos mėn. plg. jo „Slavočinskio biografijos žinios“, S. M. Slavočinskio Giesmės, Vilnius 1958, 57.
- 53 Plg. Cod. Bab. II, f. 37-39v.
- 54 APF, Sem. Pontif. Vilmense, 1677, vol. 378, f. 406v.
- 55 Žem. Vysk. I, 179.
- 56 **A. D(amhrauskas)**, Szydłów, EK XVIII, 112.
- 57 Ten pat, 114.
- 58 **L. A. Juciewicz**, Przysłowia ludu litewskiego, Wilno 1840, 91-106: plg. dar jo Wspomnienia Żmudzi, Wilno 1842, 15.
- 59 **Estreicher**, XXIV, 230-34; **Purickis**, 161.
- 59a Apie šiuos jėzuitus plg. Aleksandrynas I, 262-63, 320-30.
- 60 Anksčiau išleistas Trakų ir Alvito klebonų brošiūras mini **X.S.J.**, Obrazy Cudowne, EK XVI, 614.
- 61 **G. Gumpenberg SJ**, Atlas Marianus. Monachii 1672; apie Lietuvos Marijos šventovės žr. ten pat 277, 286, 302, 559, 1069.
- 62 Tie įvykiai XVII a. pačioj pradžioj aprašomi šioj istorijoj gana plačiai; juos teks analizuoti bei vertinti atskirai, kalbant apie Marijos kultą Šiluvoje.
- 63 **B. Laus**, Diocezye Żmudzka, op. eit. 172.
- 64 Lenkų istorikas **Jerzy Ochmański** Poznanėje, paprašytas patyrinti šio rankraščio kilmę, 1966. I. 19 laišku (lietuviškai) atsakė: „Reikia spėti, kad rašyta netrukus po 1651 metų, tur būt dar prieš švedų „tvaną“, t.y. prieš 1655-1656. Iš stiliaus galima tiek pasakyti, kad ne barokinis, tik ankstyvesnis“.
- 65 Buszyński, Kości. Szydł. 49 (išn. 12).
- 66 **A. D(amhrauskas)**, op. cit. 112; KKA, vizitaciniai aktai iš 1677, vol. 120, f. 56 — cit. **Veblaitis**, 12-13.
- 67 KKA, Šiluvos bažn. 1843 m. inventorius, f. 140 — cit. **Veblaitis**, 14.
- 68 ACC, Rel. Samogit. 1773, cap. VIII.

VII. ŠILUVA ŽEMAIČIŲ IR LIETUVOS AGONIJOJE

- 1 Žem. Vysk. I, 179; **Żychliński** I, 284 ir IV, 438; **Niesiecki** VIII, 380-81; **Kojałowicz**, 246. — Apie Skirmantus XIX amžiuje plg. Pamietniki J. **Geysztora** II, Wilno 1913, 283 ir LE XXVIII, 55.
- 2 APF, Scr. rif. n. Congr. gen., vol. 365, f. 350v-354 ir f. 367; plg. Smigelskis, Draugija 1911, N 57, 20-21.
- 3 Plačiau žr. **P. Jatulis**, Popiežiaus seminarija Vilniuje, LE XXIII, 288-91.

- ⁴ APF žr. Braunsbergo alumnato katalogą 1661 m., vol. 367, f. 66-67; plg. **G. Luehr**, Die Metriker des paepstl. Seminars zu Braunsberg 1578-1798, Königsberg 1925, 100 — cit. **Z. Ivinskis**, Lietuviai Braunsbergo kun. seminarijoj, Tiesos Kelias 1935, N 7-8, 410; 2em. Vysk. I, 203-04.
- ⁵ KKA, Šiluvos bažn. 1677 m. inventorius — cit. **P. Veblaitis**, 12; 2em. Vysk. I, 179-80; Historia Collegii Crosensis — Annus 1677, ARSI, Lith. 41, f. 304. — J. Drews veikalėlyje **Methodus peregrinationis menstruae marianae ad imagines Deiparae per Polonium et Lithuaniam** (Vilnae 1684) vienas skyrius skirtas ir Šiluvai.
- ⁶ Apie Krišpinus-Kiršteinus žr. **Wolff**, Senatorowie 188, 233, 285; **Żychliński** XII, 31; **Przyalgowski**, Bisk. Wil. II, 127; LE XIII, 156.
- ⁷ **J. Bieliński**, Uniwersitet Wileński III, Kroków 1900, 472; Niesiecki, VIII, 381; Żem. Vysk. I, 203; plg. **Smigelskis**, Draugija 1911, N 57, psi. 20-21.
- ⁸ Slow. Biogr. II, 99-100.
- ⁹ **Łukaszewicz**, Ref. Kirche H, 155.
- ¹⁰ **A. Vengerscius**, Continuatio Hist. Eccl. Slovaniae Reformatae 1650-1696, Amsterdam 1689. šis veikalas perspausdintas: Ref. Pol. IV, 211-221, cituotoji vieta iš 215-16; plg. **M. Baliński**, Staroż. Polska III, 575 ir **H. Barycz**, op. cit. Ref. Pol. IV, 207.
- ¹¹ Plg. **Buszyński**, Kości. Szydł., 41; **J. Siebmacher**, Wappenbuch I, Nuernberg 1898, 180; **St. Kot**, Slow. Biogr. II, 100; **Łukaszewicz**, Ref. Kirche II, 56.
- ¹² **Vengerscius**, op. cit. 221.
- ¹³ Plg. Extractum ex responso a republica Poloniae in electionis actu Christ. Heinr. a Puttkamer ducis Curlandiae et Adami Schubert, 1669; **Vengerscius**, op. cit. 215; **Estreicher**, XXV, Cz. III, 422.
- ¹⁴ Apie Kristupą Henriką ir kitus Puttkamerius plačiau žr. **G. Manteuffel**, O starodawnej szlachcie Kryżacko - Rycerskiej na kresach inflanckich, Mies. Herold. I, N 10-11, psl. 157; G. von **Żemicki-Szeliga**, Der Polnische Adel, Hamburg 1900, 214; Jahrbuch f. Geneologie etc., Mitau 1896, 39; **E. H. Kneschke**, Neues Allg. Deutsches Adel-Lexikon VII, Leipzig 1867, 289-91; be to, plg. **M. Baliński**, Star. Pol. III, 576 ir IV, 466; **Buszyński**, Kości. Szydł., 41; **Niesiecki**, VII, 344; **S. Konarski**, Szlachta kalwińska w Polsce, Warszawa 1936, 248-49.
- ¹⁵ Ex annuis litteris Collegii Vilnensis (1683), ARSI, Lith. 42, I, f. 154v.
- ¹⁶ Apie Kaz. Sapiegą ir jo kovas su bajorais plačiau žr. Sapiegowie II, Petersburg 1892, 158-315.
- ¹⁷ Żem. Vysk. I, 186-87.
- ¹⁸ AV, Act. Cons. 1700, f. 100-01 ir 192; 1701, f. 202-03; HC V, 400; **J. Korytkowski**, Prelaci i kanonicy IV, Gniezno 1883, 417.
- ¹⁹ KKA, bažn. dokumentų sąrašų knyga, N 73, f. 260, — cit. **Veblaitis**, 14 (išnaša 3).

- 20 AV, Polonia, Add 13 fol. nenumeruoti.
- 21 Plg. žem. Vysk. I, 204; Sacrum Pol. Millennium I, 1954, 555; LE XXVIII, 55.
- 22 Plačiau žr. **O. Urbonas**, Didžiojo šiaurės karo frontas Lietuvoje, Brooklyn, I d. 1963, II d. 1964.
- 23 Apie Kristupą Zavišą ir jo vaidmenį šiame kare žr. **Żychliński** XII, 303-321.
- 24 Elektorowie królów, Rocznik I, 9-10, 229.
- 25 Plg. **Kurczewski**, Bisk. Wil. 51.
- 26 Plg. **O. Urbonas**, op. cit. I, 52; Žem. Vysk. I, 186-87.
- 27 Vaizdiniu būdu tai aprašė **Valančius** savo „Antano Tretininko pasakojimuose“ — Valančiaus Raštai, Moerbach, 1948, 66-67.
- 28 **Zaluski**, Epistolae ad familiares III, 903-05, — vert. **J. Totoraitis**, Žemaičiu vysk. Aleks. Gorainis ir didysis maras, Liet. Pr. I/I, 607-08.
- 29 Apie did. marą plg. **Vydūnas**, Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Bieziehungen, 1932, 279-291; **Żabko - Potopowicz**, Praca najemna i najemnik w rolnictwie w W. Ks. Litewskim w wieku XVII, 1929; **A. Šapoka** (red.), Liet. Ist. 385-86; **Z. Ivinskis**, Maras, LE XVII, 274-76.
- 29a **J. Morzy**, op. cit. 397-99.
- 30 AV, Spignola, Reg. Grat. f. 113, žr. Samogitia; AV, Garampi, Index rer. Pol. II, f. 363v; plg. ACC, Proc. Cons. 1716, vol. 105, f. 435-438.
- 31 Žem. Vysk. I, 192-97; plg. AV, Polon. Add. (prie Vilniaus pop. seminarijos 1711 katalogo).
- 32 **K. M. Morawski**, Bractwo wrogów wstrzemięźliwości, Kw. Hist. XLVIII/3, 521-22.
- 33 Apie ev. kun. Samuelio Bythnerio politinę akciją žr. Aleksandrynas I, 356-60; Slow. Biogr. III, 183; plg. LE XXIV, 389. — Apie ankstyvus (1648) Rytprūsių Kurfürsto planus išplėsti Lietuvoje savo itaką, panaudojant Jonušą ir Boguslovą Radvilus, plg. **J. Jacoby**, Boguslaus Radziwiłł, 18-19 ir tol.
- 34 **W. Konopczyński**, Czasy saskie, Historia polityczna Polski II, 446; **K. M. Morawski**, op. cit. 522, 524-25.
- 35 Leidinys rastas AV, Polonia, vol. 395, Add. 15 šiuo lot. pavadinimu **Iura catolicorum advcrsus dissidentes in Polonia a religione expostulatio**, b. m. 64 p. in 8°.
- 36 **Gruzewski**, 254-56.
- 37 **Łukaszewicz**, Ref. Kirche II, 3, 56; MR IV/1, 8 ir 11; SJow. Biogr. I, 178.
- 38 KKA, bažn. dokumentų sąrašų knyga, N 73, f. 254 — cit. **Veb-laitis**, 14.
- 39 ACC, Rel. Samogit. 1748, f. 3r ir 1755, f. 8v.
- 40 Plg. LE XXVIII, 55 ir 2em. Vysk. I, 204.
- 41 **Łukaszewicz**, Ref. Kirche I, 252; **Buszyński**, Pow. Rossń. 68.
- 42 ACC, Rei. Samogit. 1748, f. 3v.
- 43 AV, Proc. Cons., vol. 105, f. 428.

- ⁴⁴ Apie Puzinus plačiau žr. **Žychliński** XIII, 270-78, XVIII, 193-97, XVI, 112-15; LE XXIV, 287-92 ir 291-92; plg. **Gružewski**, 201-02.
- ⁴⁵ AV, Proc. Cons. 1740, vol. 126, f. 255-67; Sacr. Pol. Millen. I, 1954, 544; Podręcz. Encykl. Kości., t. 33-34, 1914, 110.
- ⁴⁶ Plg. vysk. A. Tiškevičiaus rašto vert. dokumentų priede.
- ⁴⁷ ACC, Rel. Samogit. 1755, f. 24v; plg. vertimą dokum. priede.
- ⁴⁸ **Łukaszewicz**, op. cit. II, 56 ir 270.
- ⁴⁹ ACC, Rel. Samogit. 1755, f. 13r.
- ⁵⁰ Ten pat 1748, f. 5v.
- ⁵¹ ACC, Rel. Samogit. 1761, f. 5v.
- ⁵² Ten pat 1748, f. 3v.
- ⁵³ Ten pat 1755, f. 18rv.
- ⁵⁴ AV, Proc. Cons. 1760, vol. 149, f. 452-67. — Vysk. Jono šemetos konsekracijos proga Vilniuje buvo pasakytas jėzuito retorikos profesoriaus Aleksandro Vaizbūno (Wojzbun) pamokslas, atspausdintas jėzuitų spaustuvėj Vilniuje 1760, žr. **Estreicher** XXXIII, cz. III, 234.
- ⁵⁵ Plg. LE XXVII, 415-17; Smigelskis, Draugija 1911, N 57, 23-24.
- ⁵⁶ ACC, Posit. Sess., vol. 20, f. 14-17.
- ⁵⁷ Plg. **J. Vaišnora**, Marijos garbinimas Lietuvoje, Roma 1958, 127-29.
- ⁵⁸ Apie šį veikalą buvo kalbėta II skyriuje, plg. išnašas 66 ir 67.
- ⁵⁹ Slow. Biogr. X, 253-55.
- ⁶⁰ ACC, Rel. Samogit. 1755, f. 20v-21r; plg. vysk. J. Lopacinskio reliaciją (Synagogae iudaeorum), ten pat 1767, cap. I. — Plačiau apie žydų išigalėjimą Lietuvoj žr. **Jacób Schall**, Historja żydów w Polsce, na Litwie i Rusi, Lwów 1934.
- ⁶¹ Liščinskis sovietinėj Lietuvoj ypatingai populiarinamas, plg. **J. Jurginis**, K. Liščinskis — ateizmo pradininkas Lietuvoje, Vilnius 1957; platesnę bibliografiją žr. **V. Trumpa**, LE XVI, 273.
- ⁶² Apie rožekryžininkų broliją, kuri tebeveikia ir šiais laikais, ypač Amerikoje, žr. **W. E. Peukert**, Die Rozenkreuzer, 1928, ir Geheimkul'te, 1951; **L. Rumbie**, The Rosicrucians, St. Paul, Minn. b. m.; H. Vecchierello, A catholic looks at Rosicrucianism, Peterson 1939; **St. Yla**, Laisvės problema, Putnam 1956, 50-53, 181-82.
- ⁶³ K. M. Morawski, op. cit. 489-534; J. Friedberg, Masonerja a rozbiory Polski, Ateneum Kapłańskie, Wrocławek 1936, t. 37, zasz. 1, 30-43, zasz. 2, 149-55.
- ⁶⁴ **Małachowski**, Wolnomularstwo, 6-7.
- ⁶⁵ ACC, Rel. Samogit. 1761, f. 2v-4v.

Ambrose Apolonija, Los Angeles, Calif., JAV
 Audronis Antanas, Los Angeles, Calif., JAV
 Augaičiai Z. P., Delhi, Ont., Kanada
 Auglys česius, kun., Chicago, Ill., JAV
 Avietėnaitė Magdalena, Putnam, Conn., JAV
 Avižonienė Angelė, prof., Chapel Hill, N.C., JAV
 Bakanas Jonas J., kun., Worcester, Mass., JAV
 Balčiūnas Jurgis, M.D., Strasburg, Ohio, JAV
 Balkūnas Jonas, prel., Maspeth, N.Y., JAV
 Bartkus Feliksas, prel. dr., Dallas, Texas, JAV
 Beleckas Vytautas, Brooklyn, JAV
 Bernatoni Jonas F., kun., Lawrence, Mass., JAV
 Bitinas Antanas, kun., Hamden, Conn., JAV
 Dargela Marcijona, Los Angeles, Calif., JAV
 Geiščiūnas Pranas, kun., Brooklyn, N.Y., JAV.
 Gineitis Romas, M.D., Dayton, Ohio, JAV
 Gudinskas Jurgis, Simcoe, Ont., Kanada
 Grigaitis Antanas, kun., Amsterdam, N.Y., JAV
 Jatulis Paulius, prel. dr., Roma, Italija
 Jodelė Julius, Los Angeles, Calif., JAV
 Josen Emilija, Phoenix, Ariz., JAV
 Karlonas Petras P., kun., New Britain, Conn., JAV
 Karoblis Vytautas, M.D., Ripley, Ohio, JAV
 Kasponis Romanas, kun., Los Angeles, Calif., JAV
 Lekešis Pijus, kun., Maspeth, N.Y., JAV
 Lieponis Justas, Lochport, Ill., JAV
 Mažeikienė Aldona, Chicago, Ill., JAV
 Mendelis Liudvikas J., prel. dr., Baltimore, Md., JAV
 Mitkienė Emilija, Los Angeles, Calif., JAV
 Meškauskai Juozas ir Janė, M.D., Chicago, Ill., JAV
 Olšauskas Algirdas, kun. dr., Los Angeles, Calif., JAV
 Pakalniškis Jonas, kun., Maspeth, N.Y., JAV
 Petkienė Ona, Chicago, Ill., JAV

Petrauskas Antanas, kun., Brooklyn, N.Y., JAV
Petrauskas Marcelè, Los Angeles, Calif., JAV
Petrikas Bernice, Santa Monica, Calif., JAV
Pikturna Vytautas, kun., Brooklyn, N.Y., JAV
Pop. Lietuvių šv. Kazimiero Kolegija, Roma, Italija
Rasys J. A., inž., Cambridge, Mass., JAV
Raulinaitis P. A., Burbank, Calif., JAV
Spetyla Petras, Chicago, Ill., JAV
Stančikas Bronius, Los Angeles, Calif., JAV
Stankevičius Jonas, Tcun., Cicero, Ill., JAV
Stradomskis Julius, Delhi, Ont., Kanada
Šarka Vaclovas, kun., Hamburg-Altona, Vokietija
Tomkus Leonas, Canuga Park, Calif., JAV
Tuskeniai Vincentas ir Sofija, Santa Monica, Calif., JAV
Valiuška Antanas, kun., Phoenix, Ariz., JAV
Wucherpennig Sofija, Göttingen, Vokietija
Žmuidzinas J., Los Angeles, Calif., JAV
Žulpa Jonas, Thompson, Conn., JAV

KUNIGUI LIONGINUI JANKUI,

didžiam Žemaitijos sūnui, pagerbti prie
 šios knygos išleidimo didesne auka
 prisidėjo jo giminaitė Elena Rekšytė

KRIKŠČIONIS GYVENIME LEIDINIAI

1. II Vatikano Susirinkimo dokumentai,
1 dalis. Konstitucijos.
2. II Vatikano Susirinkimo dokumentai,
2 dalis. Dekretai ir pareiškimai.
3. II Vatikano Susirinkimo dokumentai,
3 dalis. Popiežių kalbos ir raštai.
4. *Stasys Yla*, Šiluva Žemaičių istorijoje,
1 dalis.

S e k a n t i e j i :

5. *Stasys Yla*, Šiluva Žemaičių istorijoje,
2 dalis.
6. *Antanus Maceina*, Didieji dabarties
klausimai.